

**Acta Academiae Beregsasiensis,
Philologica**

2022

ISSN 2786-6726 (online)

ISSN 2786-6718 (print)

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

**Acta Academiae Beregsasiensis,
Philologica**

Науковий журнал / Scientific journal / Tudományos folyóirat

Випуск I, №2 / Volume I, Issue 2 / I. Évfolyam, 2. Szám

Берегове / Berehove / Beregszász

2022

УДК 001.891:81'(05)

DOI (журнал / journal / folyóirat): 10.58423/2786-6726

DOI (випуск / issue / szám): 10.58423/2786-6726/2022-2

«Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica» – це науковий журнал, заснований у 2021 році ЗВО «Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II». Мета видання – висвітлювати та популяризувати сучасні наукові студії в царині української, угорської та іноземної філології, пропагувати наукові досягнення країни в галузі мовознавства та літературознавства. / *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* – scientific journal founded in 2021 by Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education. The aim of the journal is to present and popularize the results of modern scientific research in the field of Ukrainian, Hungarian and foreign philology and to promote the country's scientific results in the field of linguistics and literature. / *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica* – a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola által 2021-ben alapított tudományos folyóirat. A kiadvány célja az ukrán, a magyar és a külföldi filológia területén végzett modern tudományos kutatások eredményeinek ismertetése és népszerűsítése, az ország tudományos eredményeinek népszerűsítése a nyelvészet és az irodalomtudomány területén.

Журнал виходить два рази на рік. / The journal is published twice a year. / A folyóirat évente kétszer jelenik meg.

Свідоцтво про державну реєстрацію / Certificate of state registration / Az állami regisztrációról szóló tanúsítvány:

KB № 25090-15030P, 08.11.2021.

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (Протокол №9 від 20.12.2020) / Recommended for publication by the Academic Council of Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education (protocol No. 9 dated 20.12.2020) / Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa (9. sz. jegyzőkönyv, 2022.12.20.).

Головний редактор / Editor-in-Chief / Főszerkesztő:

Аніко Берегсасі, PhD, доктор габіл., доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна) / **Anikó Beregszászi**, PhD, habil., Associate Professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine) / **Beregszászi Anikó**, PhD, habil., docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Заступник головного редактора / Deputy Editor-in-Chief / Főszerkesztő-helyettes:

Єлизавета Барань, PhD, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна) / **Erzsébet Bárányi**, PhD, Associate Professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine) / **Bárányi Erzsébet**, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Відповідальні секретарі редколегії / Executive secretaries of the editorial board / Felelős szerkesztők:

Вільмош Газдаг, PhD, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна) / **Vilmos Gazdag**, PhD, Associate Professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine) / **Gazdag Vilmos**, PhD, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)
Андрея Певсе, PhD (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна) / **Andrea Pösze**, PhD (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine) / **Pösze Andrea**, PhD (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Контактні дані редакції / Contact details of the editorial office / A szerkesztőség kapcsolattartási adatai:

90202, Закарпатська обл., м. Берегове, вул. І. Франка, буд. 14, корпус 2 / 90202, Transcarpathia, Berehove, Ivan Franko Street, 14, building number 2 / 90202, Kárpátalja, Beregszász, Ivan Franko u. 14, 2. számú épület.

Офіційний сайт журналу / The official website of the journal / A folyóirat hivatalos honlapja:

<https://aab-philologica.kmf.uz.ua/>

E-mail: aab-philologica@kmf.org.ua

ISSN 2786-6726 (online)

ISSN 2786-6718 (print)

© Автори / The Authors / A szerzők, 2022

© Редактори / The Editors / A szerkesztők, 2022

© Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II /
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education/
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2022

Зміст / Contents / Tartalom

Дослідження / Studies / Tanulmányok

Галина Гримашевич

Відображення мовного та культурного буття поліщуків крізь призму діалектного тексту 9

Валентина Титаренко

Лексико-семантичні процеси в запозичених назвах приміщень та частин двору в північноукраїнському ареалі 25

Mátyás Rosenberg

Phonological and morphological features of Boyash language varieties in Eastern Slovakia 41

Presinszky Károly

A szótagzáró *l* variabilitása szlovákiai magyar nyelvjárási hangoskönyvek szövegeiben 71

Gréczi-Zsoldos Enikő

A palóc nyelvjárási beszélőközösség diftongushasználatának izoglosszája térben és időben 85

Pál Helén

A határ mint divergáló tényező az al-dunai székely települések nyelvét illetően 107

Sófalvi Krisztina

Grammatikai vonatkozású kontaktusjelenségek a mezőségi nyelvhasználatban 124

Molnár Csikós László

Idegen szavak elavulása határon innen és túl 149

Tódor Erika-Mária, Vančo Ildikó

Nyelvi erőforrások osztálytermi helyzetekben 161

<i>Huber Máté Imre</i>	
Az angol és a német nyelv többközpontúsága négy nyelvkönyvsorozatban.....	180
<i>Huszi Ilona</i>	
Aktuális nyelvpedagógiai kérdések Kárpátalján.....	219
<i>Zoltán Karmacsi, Anita Márku, Anikó Csurman-Puskás</i>	
The Expedience of the Termini online Hungarian–Hungarian Dictionary in the Process of Teaching Hungarian as a Foreign Language (in Transcarpathia)	233
<i>Csordás László</i>	
Titok és idegenség csapdájában. Szilágyi István: <i>Messze túl a láthatáron</i> ..	256
Рецензії / Reviews / Szemle	
<i>Réka Máté</i>	
Anna Borbély ed.: Linguistic Landscape of Nationalities in Hungary (Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon).....	283
<i>Андрея Певсе, Наталка Лібак</i>	
Тадаєва М. І., Годунко Л. В., Павлович Ю. П.: «Реформування шкільної іншомовної освіти в країнах вишеградської четвірки в руслі загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти: Монографія»	287
Редколегія.....	292
Editorial Team	296
Szerkesztőbizottság.....	300

Дослідження
Studies
Tanulmányok

УДК 81'232(=811.16)

DOI 10.58423/2786-6726/2022-2-9-24

Галина Гримашевич

Відображення мовного та культурного буття поліщуків крізь призму діалектного тексту

Пріоритетним напрямом сучасних діалектологічних досліджень є діалектна текстологія, що зумовлено емпіричною цінністю діалектних текстів передовсім як надійного джерела лінгвістичних та лінгвокультурологічних досліджень. Зазначене вище цілком підтверджує той факт, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. українські мовознавці видали низку збірників діалектних текстів, які репрезентують практично всі терени українського діалектного континууму (південно-західне наріччя – Н. Глібчук, Н. Руснак, М. Грицак, І. Жегуц, О. Миголинець, О. Пискач, М. Лесюк, Т. Тищенко, Г. Березовська, І. Гороф'янюк, Т. Ястремська, Л. Хомчак, Н. Хібеба та ін.; північноукраїнське – Г. Аркушин, П. Гриценко, Ю. Бідношия, Л. Дика, Г. Воронич, Л. Москаленко, Л. Пономар (Анісімова), О. Малахівська, С. Гриценко, М. Поістогова, Л. Рябець, В. Мойсієнко, Г. Гримашевич та ін., південно-східне – Г. Мартинова, З. Денисенко, Т. Щербина, А. Таран, Ю. Бідношия, Л. Дика, І. Магрицька, К. Глуховцева, З. Сікорська, В. Леснова, І. Ніколаєнко та ін.).

Крім важливості діалектних текстів як надійного джерела передовсім для мовознавчих досліджень, а також праць у царині інших гуманітарних наук, необхідність у фіксації говіркового народного мовлення зумовлена ще й швидкоплинністю, змінністю мовної ситуації в різних ареалах українського діалектного континууму під впливом як лінгвальних, так й екстралінгвальних чинників, що спонукає діалектологів до запису цінних мовних і культурних свідчень, репрезентованих у зв'язному говірковому мовленні, які через кілька років можуть бути втрачені безповоротно.

Насамперед зацентруємо увагу на емпіричній цінності діалектних текстів для мовознавчих, зокрема діалектологічних, студій. Ця проблема постійно перебуває в полі зору П. Гриценка, який у низці статей порушував різноаспектні проблеми дослідження й інтерпретації діалектних текстів як важливого інформативного джерела, оскільки записи говіркового зв'язного мовлення мають евристичний потенціал, адже репрезентують реальне буття мови, склад, функції мовних одиниць, динаміку їх форми і змісту

(Гриценко, 2003, с. XV–XVI), у діалектних текстах як різновидах мовного простору виявляється реальне співвідношення структурних елементів говірки, їх синтагматичні зв'язки, квантитативні характеристики (Гриценко, 2000, с. 9), тому вони є важливим джерелом свідчень для вивчення мови в її просторовому вияві, універсальними щодо структурних рівнів мови (Гриценко, 2015, с. 115), а лінгвістично орієнтоване записування та вивчення діалектних текстів не підважує їхнього загальнокультурного значення як витворів глибинного народного мовомислення, які особливо цінні акумульованим у них багатим культурним досвідом соціуму у відповідних параметрах хронотому (Гриценко, 2015, с. 116), адже діалектний текст – простір природної реалізації говіркових явищ, засіб фіксації і збереження важливої для дослідників інформації про реальні процеси, що пронизують діалектне мовлення й говірки як одну з форм існування національної мови (Гриуенко, с. 119), та й загалом простір вияву діалектних явищ (Гриценко, 2000)]. Саме діалектні тексти дають змогу об'єктивно й вичерпно описати фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні особливості тощо чи іншого говіркового масиву (Глібчик, 2015, с. 60), є об'єктивним джерелом вивчення різних рівнів мови (Мартінова, 2015, с. 5–6), зокрема акцентуаційного (Кобирилка, 2015), граматичного (Колесников, 2012; Лесюк, 2015; Щербина, 2015), лексичного (Колеснік, 2015; Поістогова, 2015), а також надійним джерелом збереження та дослідження говіркових рис (Бігусяк, 2015) і загалом вивчення діалектного мовлення (Романина, 2010), підґрунтям класифікації говірок (Мартінова, 2015), інформації про генезу й динаміку говірок (Колесников, 2015), записи говіркового зв'язного мовлення дають змогу виявити динаміку діалектних явищ з огляду на зміни в самих діалектних ареалах (Ястремська, 2015), уможливають вивчення ідіолекту говірконосія (Глібчук, 2015) та його ментальності (Глуховцева, 2015), адже діалектний текст – важлива лінгвокогнітивна одиниця (Гуйванюк, 2013), яка має значний потенціал для мовознавчих досліджень (Рябець, 2015).

Водночас діалектні тексти – надійне джерело багатоаспектних фольклористичних, етнографічних, культурологічних, історичних досліджень, оскільки в них, крім суто лінгвальної, представлена інформація про матеріальну та духовну культуру різних етнічних груп українців.

Як зазначає П. Гриценко, діалектне мовлення проливає світло на з'ясування багатьох проблем етнографії, фольклористики, вивчення історії та сучасного стану матеріальної й духовної культури (Гриценко, 2019, с. 3), бо тексти репрезентують позалінгвальну дійсність (Тищенко, 2015, с. 377), Найяскравіше діалектне мовлення представлено у зв'язному тексті, матеріал із якого можуть «використати не тільки діалектологи, а й соціолінгвісти, фольклористи, етнографи, історики та ін.» (Аркушин, 2007, с. 3), тому що

діалектний текст – важливе джерело багатоаспектних лінгвістичних, етнографічних, культурологічних, історичних досліджень (Глібчук, 2015, с. 60), надійна джерельна база <...> для етнографії, історії, фольклору, оскільки тексти містять цінні історичні та культурні відомості (Рябець, 2015, с. 332), багатовимірне комплексне, самодостатнє джерело з невичерпною інформативністю для багатьох суміжних наук (Коваленко, 2015, с. 190), з одного боку, джерело збереження відомостей про традиційну культуру, а з другого – форма відображення картини світу мовців (Литвиненко, 2015, с. 286), адже народні говірки вражають обсягами збереженої в них інформації про унікальну культуру, її самодостатність і багатогранність (Гриценко, 2019, с. 4),

Мета запропонованої розвідки – простежити відображення мовного та культурного буття поліщуків за матеріалами діалектних текстів, представлених у збірнику «Єдність у різноманітності. Поліщуки» (Мойсієнко–Гримашевич, 2018), а також за власноруч зібраним діалектним матеріалом у середньополіських говірках та студентськими записами говіркового поліського мовлення під час діалектологічної практики.

Передовсім зазначимо, що мовне буття поліщуків репрезентоване як збереженням у їхньому мовленні виразних діалектних рис середньополіських говірок здебільшого в царині фонетики та морфології, а також у сприйнятті й розумінні самими говірконосями відмінностей у їхньому мовленні порівняно навіть із сусідніми говірками. Зокрема, поліщуки за наявністю певних відмінностей у вимові окремих звуків чи номінації чітко ідентифікують себе як представника свого населеного пункту: *у нас 'кажут не з'найу / не 'буду / не 'можу / не 'хочу / а у череї'ках на з'найу / на 'буду / на 'можу / на 'хочу* (с. Листвин Коростенського р-ну); *то ї л 'іств'ін 'е го'ворат драг'л 'е / а у нас с'е холо'д'ец* (с. Черевки Коростенського р-ну); *у тхорі'н 'е ва'рени'їе 'топтани'їе кар'топл 'і назі'вайут ко'м'ї / а у нас картоп'л'ана 'каша* (с. Словечно Коростенського р-ну). Наведені приклади засвідчують усвідомлення поліщуками своєї унікальності з огляду на особливості мовлення, хоча найбільше мовне буття жителів Середнього Полісся репрезентують лінгвальні риси, насамперед фонетичні, із-поміж яких:

1) відсутність звука [и], функціонування на його місці різних відповідників – [і], [и]: *да і йа за'р'е з йім і ж'ї'ву // знена'в'ід'еї 'м'ене с'в'екор / 'м'ене не л'у'б'її так с'в'екор // йа пош'ла коро'в'ї до'їїт з до'йаркойу // ро'б'їла йа до'йаркойу / пр'ї'ду до'дому / 'с'адем в'е'чер'атиї / вон свар пудн'їмаїе // йа сл'о'зам'ї і їм'ї'вайу' [Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 96]; *на вул'и'ц'ах 'радоc'ї бу'л'о с'тиїл'ки / шо йо'го ж не мож'на рос:ка'затиї // с'тиїл'к'ї ї 'кожного ї дво'р'е було де'теї // а с'о'годн'ї м'ї ўже п'ере'ходїм на та'к'е / шо од'на ду'ша / д'в'е ду'ш'е ї 'хат'ї // так шо**

с'ходища ўже // і ха'ти' закр'і'ват / і купо'вати' / 'може / не 'буде ко'му (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 90–91);

2) наявність звуків так званої неоднорідної артикуляції [ô] та [ê] як на місці етимологічних [o], [e], так і [ê] як рефлексія Ӣ, причому ці відповідники функціонують здебільшого в наголошеній позиції, переважно в новому закритому складі, а ятевий рефлекс – й у відкритому, особливо в закінченнях: *ѡа бу'ла нав'ел'іка // пасла с'в'ін'е // ко'л'і 'кажут / шо ўже 'їѣдут 'н'ѣмці' // ѡа по'к'інула 'тїѣ с'в'ін'е // і б'е'жу ѡа на бо'лото д'і'в'іца тїѣ 'н'ѣмцоѡ / о // а 'пот'ім во'ни'п'оїѣхал'і / п'оїѣхал'і ба'гато / ба'гато п'оїѣхал'і / п'оїѣхал'і с'елом (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 93); за'р'е ѡ 'м'ене ч'ет'в'еро 'д'ѣтѡк // ѡс'ѣ порозїе'жал'іса <...> д'в'ѣ доч'к'і ѡ 'д'ѡруч'і ж'і'вут со'б'ѣ ѡ квар'т'і'р'і // а ѡа на с'тарос'т' з 'д'ѣдом ѡ'д'вох оста'ласа у'дома // седи'мо со'б'ѣ ждем / ко'л'і 'д'ѣтк'і по'п'р'їе'жайут до 'нас // ѡ'нучок по'п'р'і'воз'ат до нас // за'р'е ѡ'нучк'і гл'адї'мо со'б'ѣ / ѡак пр'і'везут / а то ї не 'хочут пр'і'везти' / не 'хочут пр'їѣхати' / пр'і'в'і'тат // і хаз'аїство м'і з 'д'ѣдом ше 'держ'імо // д'ѣд ше на ро'боту 'ходи'т (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 96); в'ес'ѣл':е // моло'да 'кл'іче коро'ваї'іц / т'р'еба розч'і'нат' коро'ваї // хр'і'шч'ена пр'і'ход'іт' / розч'і'н'аїе коро'ваї / і 'м'ѣс'іт' хр'і'шч'ена // по'тѡм б'е'ре з д'ѣж'і / накла'даїе пола'н'іцї на 'стѡл // т'реба 'с'ѣм жо'нок / щоб во'ни' ка'чал'і коро'ваї ру'кам'і / м'їал'і / 'с'ѣм пала'н'іц // по'тѡм ѡ'го' ло'жат' ѡ та'ку бол'ш'у ѡаку х'ворму / і спо'вайут' 'п'ѣс'н'у (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 88);*

3) у північних районах Житомирської області, зокрема в населених пунктах, які межують із білоруськими теренами, голосний [e] має здатність пом'якшувати попередній приголосний, що закономірно зумовило палатальність низки звуків: *заспо'вайем / зоспо'вайем / погу'л'аїємо та і / та і та'к'е // 'в'есело бу'ло / бу'ло 'в'есело // хоч і не так 'в'ел'м'і бу'ло 'добре / но бу'ло 'в'есело ѡак ко'л'і бу'л'і ма'л'іѡїе // (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 85); от тої 'д'ад'ко п'і'таїец м'е'не / от'куда тї / ѡа з л'іств'і'на / ч'ї тї / ѡа ска'заї / по 'нашому / по п'рѡзв'ішчу / кал'у'чок // так і бу'ло // вѡн стаї п'і'таца м'е'не / а ч'ї тї з'найеш та'ку та'ку / ѡа гово'ру з'найу / о'то ж бо ї мо'ѡа с'ест'ра // ну ї хара'шо / на'чуж'ї // 'ал'е ѡ те ѡ'р'емїе м'і'н'ѣ н'е до сна бу'ло (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 83);*

4) наявність [e] на місці [e] в ненаголошеній позиції: *на мо'ѡї 'памет'і шче ѡе та'к'е / шо на с'ватан':е т'реба щоб бу'ло до п'ет'і хо'роши'х хус'ток / а на в'ес'ѣл':е т'реба / щоб бу'ло 'д'ев'ет' / а то ї бѡл'ш / с'кѡл'кі бу'ло род'н'ѣ (с. Черевки Коростенського р-ну);*

5) диспалаталізація [p], [c], [t], [ц]: *до с'і'р пѡр не з'найу / голо'ва 'с'іл'но / че'реп бо'літ / че'реп бо'літ / і моз'г'і бо'л'ат (Мойсієнко–Гримашевич,*

2018, с. 53); *у'ч'іл'іса п'раст'і / т'ей л'он тре'пат / да т'ерл'і / да ўсе / ну ўсе складал'іса на о'д'ежу / бо 'в'ечк'і д'ер'жал'і / да п'інча'к'і ш'іл'і // ўс'е // пр'іш'лос // т'рошк'і п'ідрос'ла / с'тал'і го'н'ім' м'е'н'е ў план [10, с. 70]; ўже но'га там бо'л'ела тог'ди' йд'і / на 'пал'цах хо'д'іла во'на // ну пог'нал'і нас ту'ди' ў ту гар'ман'ію // в оўруч ваз'л'і // н'е дойе'жайа оўруча / наго'рани' с'ело там та'к'е (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 71); поже'н'іл'іса м'і / с'тало ч'етверо д'ет'ей // с'тал'і поже'н'іл'іса // ўс'е те по'ч'іл'іса т'рох'і те / мо д'ет'ей / а т'е о'нукоў 'майу п'іат штук / д'эвочка 'уч'іц; а мо'їа ок'сана ў'нучка в інс'т'ітут'і ос' // ўс'е 'тм'іе ў ш'колу 'ход'ат // та'ка ж'із' була / з'найте // п'рал'і / да ўсе ро'б'іл'і сво'ім / ўсе мозо'л'ом / б'рал'і у'частк'і ва'л'ік'іе кар'топл'у ко'пат (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 71);*

б) відсутність [ф]: *йék ум'іраіе л'у'д'іна / 'жѡнка / то 'тоже пр'іп'інайут два хвар'тух'і // ба'реман:ііе 'тоже об'ізат'ел'но но'с'іл'і хвар'тух // за'тм'ікани' хвар'тух но'с'іл'і на п'раз'н'ік / а до 'печ'і йа'к'і-н'ебуд' / баз 'в'іш'івок (с. Черевки Коростенського р-ну).*

Серед морфологічних рис як репрезентантів мовного буття поліщуків у царині іменника виокремлюємо такі: наявність флексії -ê (континуант давнього Ъ) у формах місцевого та знахідного відмінків: *ро'б'іли ў се'л'ê / ў се'л'ê були' та'к'ііе п'лотн'ік'і шо ро'б'іли' от так (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 25);* наявність флексії -е в іменниках середнього роду: *та'ке і ве'с'ел'е:е було // та'ка і 'ж'ітка була (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 102);* із поміж прикметникових – наявність повних нестягнених форм прикметників, займенників, діеприкметників, які регулярно відтворюються в мовленні поліщуків: *'тм'іе ста'р'ііе ўже бат'к'і / матер'к'і са'дов'ет нас за 'стѡл (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 89); 'через боло'та іш'лі' д'уже 'доўг'ііе мос'тм'і / про ко'торі'іе 'мало хто знаў (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 100); 'ног'і були' по'пухи'ііе / і са'м'ііе по'пухи'ііе (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 27);* хоча водночас середньополіський етномовний континуум вирізняє протилежна риса – наявність стягнених форм прикметників і займенників у називному відмінку однини чоловічого роду: *чу'ж'ііе 'гус'і нас'ходи'ли' іс' / 'тм'іе кач'к'і ту'ди'ку'патица ў теї ста'вок // та'ке ўже ба'гато і позабу'валоса // йа ўже он' не з'найу / шо йа с'о'годн'і ро'б'іла / шо 'йêла // це та'ке ше і з 'д'êцттва споме'нут' / а'л'е шо 'небуд' ше набе'гаіе на 'пам'іет (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 103); а си'нок 'конч'іў зал'езнодо'рожні' т'ехн'ікум // і по 'каторі'час йа 'майу п'іат' о'нукоў // ў'нучк'і не'ма й одно'йê / са'м'ііе х'лопці // с'лава 'богу / хаї ж'і'вут здо'ров'ііе // і так нам 'зар'е // іе ўже і хл'êб / іе і до х'л'êба // ну здо'роўіа ўже не'ма 98; функціонування особових займенників третьої особи з прийменниками без приставного н: *йак ііх не'маіе о'дин 'м'ес'ац / то мо'іе**

'серце випа'дає за 'йіми (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 49); *но йа т'рошк'і з йім погу'л'ала / пошла за йо'го 'замуж* (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 96). Виразними рисами в царині дієслова є передовсім функціонування інфінітива на -т: *і ш'ім / і ба'л'ім / і 'зайтра ва'л'ікд'ен'* (с. Черевки Коростенського р-ну) або в північних районах на -ть із виразним цеканням під впливом білоруської мови: *і ш'іц'м' / і б'е'ліц'м' / і 'зайтра в'ел'ікд'ен'* (с. Листвин Коростенського р-ну). Отже, мовне буття поліщуків, репрезентоване в тексті, свідчить про збереження в сучасних середньополіських говірках архаїчних діалектних рис на різних мовних рівнях, передовсім на фонетичному та морфологічному. Про сталість архаїчних фонетичних і морфологічних діалектних особливостей свідчить дослідження зазначеного ареалу М. Никончуком, який у II пол. XX ст. на вказаних теренах фіксував ці самі риси у їхньому системному вияві (Никончук, 2012). Збереження їх у сучасних середньополіських говірках демонструє тяглість фонетичної та морфологічної системи від найдавнішого періоду до сучасності.

Культурне буття жителів Середнього Полісся відзначаємо в записах зв'язного мовлення про господарювання поліщуків як вияв матеріальної культури та про традиції, звичаї, вірування як репрезентанти духовної культури.

У значній кількості зразків діалектних текстів уміщено унікальну інформацію про побут поліщуків, особливості ведення домашнього господарства, промисли тощо. Насамперед відзначимо тексти про випікання хліба (*рожчі"ни'т' тре о / хаї перено'чує а 'утром му'к'і до'бав'ім' да заме'с'ім' хара'шо <...> а 'утром заме'с'ім' т'реба ру'койу 'добре да ў 'д'єжку о / а по'тѳм хаї 'топ'іц'а ў пе'чѳ /а хл'ѳб у'же ў 'д'ѳз'ц'і пудни'маєц'а / пудни'маєц'а / йак на 'дрожджах 'т'ѳсто пудни'маєц'а / ўже раз пуд'н'ајс' / у'же нач'і'наї пек'ти' // ко'лис' же не бу'ло ц'іх 'хормул не'чого / так на чере'н'ѳ по'садиш / пови'маєш да по'миєш во'ди'чкойу по'верху і под 'ни'зом деї хл'ѳб // ну а 'йаг'же / рушни'ч'ком нак'риєш / по'миєш /рушни'ч'ком нак'ри'єш 'бйѳлен'кі'м /шоб бу'ло там же з'найєш і пи'л'ука йа'ка чи' шо / а по'тѳм у'же йак 'лѳто / мо'їа о'нучка / то ўже с ка'пусти' 'ли'ст'ѳ рвєм да на хл'ѳб ли'ст'кі'м кла'дем* (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 26); приготування борщу (*йак йа ва'ру боршч / да // йа ва'ру боршч йак / бурач'кѳ облуп'у / у'к'іну бура'чк'і 'ц'ілиє там / 'знаєш 'пару бура'чкѳ ч'і 'скѳл'ко / смо'тра 'скѳл'ко 'будєш ва'р'іт' // і у ме'не шчо'раз йак / ква'сол'а / 'трошк'і ква'сол'і і там йа'к'іх 'пару карто'пли'нок шче 'треба / і 'мйасо 'треба ту'ди' / а то'д'і ц'ѳє ўсе 'вари'ца / бура'чок / ка'ртопел'ка і 'мйасо // а то'д'і ўже йа в'ім 'а'гају т'і бура'чк'і / ўже вони' так йак 'звараца / то то'д'і йа йіх тру на 'терточку / а то'д'і кри'шу ка'пусту да 'к'ідају / шоб во'на пок'іп'ѳла / бо бура'чок ва'рені' / а то'д'і ўже бе'ру / там у'же ли'сточка / 'перч'іку ўси'пєш / і ўже за'жарују теї боршч 'морквочкойу і*

пом'їдорчи 'ком / ѡак ѡе / а ѡак не'ма / до 'соус 'ложечку / шоб 'трошк'ї вѡн був к'їслу'ватиї / і ѡже полу'чайец' а то'д'ї 'добриї боршч / а шче ї сме'танка тре / ѡак ѡо'го 'їѡсти' та забел'їт / до ѡже то'д'ї 'добриї боршч / і шоб буї шче ї гри'б да 'ѡк'їнуї / то ше ї 'луч':ї буї б'ї // о'це 'стоко 'треба до то'го бо'ршчу (с. Бехи Коростенського р-ну) та страв із картоплї як основного продукту на Полїсї (по'шт'ї 'кажди ден' ва'ру солон'їк'ї / це 'просто налу'пл'у картопл'ої / да ѡ ча'вун / да посо'л'у / да на'л':у во'дойу / да ѡ п'ѡч // 'звара;а / в'їк'їдаїу ѡ 'м'їску і ѡе'мо з моло'ком 'св'ѡж'їм ч'ї 'к'їсли'м а'бо з ѡа'к'їм са'латом / а'бо із 'салом / а кол'їс то шче ї із ро'солотом із 'бочк'ї з ка'пустойу (с. Старї Велїдники Овруцького р-ну); з картопл'ої 'роб'їмо д'еру'ниї / 'дран'їк'ї / карто'пл'ан'їк'ї / на'тру на 'м'елку 'т'ертку об'лупл'анїх картопл'ої / 'трохі одца'д'у / 'ѡкїну 'ложок дв'ѡ му'к'ї / во'тру ци'бул'у / посо'л'у даї 'жару на о'л'ейї а'бо на ж'їру / на 'смал'циї (с. Лїствин Коростенського р-ну), про приготування їжі, які демонструють лексичне багатство в номїнації страв: 'зарел'їк' наго'товет на 'празнїк / то шо тво'їа ду'ша же'лаїе / і 'разне мїас'не / шо 'хочеш / і кої'бас / ѡа'к'їх 'хочеш / і голу'б'ї / і на'л'їс'н'їк'ї / і 'ѡс'ак'їе са'латиї / а шо ѡже ото'го ѡсакого со'лодкоого / то і ку'пованого / і до'машн'ого / аж сто'лиц'ї г'нуц;а (с. Шоломки Коростенського р-ну); у нас не'чут тоїс'тиїе бл'їн'цї на 'к'їслом моло'цї і на 'сод'ї / 'содн'їк'ї / і за'в'їван'їк'ї 'тонк'їїе // 'л'їп'їмо ва'рен'їк'ї / ва'л'їк'їїе та'к'їе бала'мутиї / 'вар'їмо кала'тушу з гр'їбам'ї / пудб'ївайемо му'койу (с. Черевки Коростенського р-ну).

Крім текстів про приготування їжі, відзначаємо низку зразків зв'язного мовлення про вирощування різноманїтних сїльськогосподарських культур: с'тала 'с'ейат' 'моркву / бура'ка / пет'рушку / 'ред'ку 'саме наї'перш / прода'вала / а 'там утор'зуйеш к'рїпко за ту 'ред'ку / а ро'боти / а ро'боти / одбаї'л'аї // 'хочеца наї'перш кар'топл'ї нако'пат' / на 'тої'самоѡ / 'ред'ц'ї / кар'топл'у по'садим / 'ред'ку за'с'ейем / (Мойсїенко–Гримашевич, 2018, с. 47); в'їрошчувала бура'к'ї по сто 'десет' цент'нерѡї з г'ек'тара / в'їрошчувала ѡа бура'кѡї (Мойсїенко–Гримашевич, 2018, с. 92); 'с'ейал'ї 'ж'їто / пше'н'їцу / ѡа'чмїн / о'вес / 'даже го'рох / а'л'е по'бѡл'ш 'ж'їто / та'к'е в'їсоке / а шче ѡ 'д'ѡцтва'ї 'помн'у бу'ло ба'гато 'гречк'ї на 'пол'ї / м'ї ѡї'їе 'пот'їм то'їкл'ї // 'зарел'їк' наго'товет на 'празнїк / то шо тво'їа ду'ша же'лаїе / і 'разне мїас'не / шо 'хочеш / і кої'бас / ѡа'к'їх 'хочеш / і голу'б'ї / і на'л'їс'н'їк'ї / і 'ѡс'ак'їе са'латиї / а шо ѡже ото'го ѡсакого со'лодкоого / то і ку'пованого / і до'машн'ого / аж сто'лиц'ї г'нуц;а (с. Шоломки Коростенського р-ну); у нас не'чут тоїс'тиїе бл'їн'цї на 'к'їслом моло'цї і на 'сод'ї / 'содн'їк'ї / і за'в'їван'їк'ї 'тонк'їїе // 'л'їп'їмо ва'рен'їк'ї / ва'л'їк'їїе та'к'їе бала'мутиї / 'вар'їмо кала'тушу з гр'їбам'ї / пудб'ївайемо му'койу (с. Черевки Коростенського р-ну), про збирання грибів і ягід як неодмінну складову побуту поліщуків: 'коло 'л'їсу 'в'їрос / з 'д'ѡцтва'л'у'бл'у хо'д'їт по гр'їб'ї / ѡа 'прамо од:у'хаїу там / у 'л'їс'ї / ба'ром і 'нос'їмо 'б'їл'їїе

зр'ібі / крас'н'у'к'і / со'ї'а'к'і / 'б'абк'і / 'пол'с'к'і'є / по'л'ак'і / пр' / ібо'лотух'і / с'іро'ї'єжк'і / іє та'к'і'є кр'епк'і'є с'іро'ї'єжк'і 'пудл'інк'і / л'і'с'ічк'і / вос'е'н'є з'е'л'днк'і / 'кози' / ко'л'іс' бу'ло ба'гато р'і'жкд'ї / 'зар'е 'їако'с' на'ма / а'л'е ко'з'л'ач:а хва'та'є (с. Черевки Коростенського р-ну); у нас чо'рн'іци' не 'каж'ут / 'каж'ут 'їагоди' // і їс'є пон'і'ма'ют / шо це чо'рн'іци' // шче ро'ст'ут су'н'іци' / л'есо'в'і'є су'н'ічк'і / о'ж'іни' / стру'зв'іни' / бру'шн'іци' / жура'хв'іни' / бу'я'к'і // да 'само б'ол'ш' 'ход'імо по 'їагоди' (с. Прибитки Коростенського р-ну), про різноманітні промисли, зокрема виготовлення д'жок (ко'ли'с' же 'д'єжк'і та'к'і'є бу'ли' / да те'пер же не'ма і 'д'єжк' // у'же вони' порос:і'п'али' с' (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 24); про прядіння й ткацтво (там бу'ла ї нас ну п'ража / на та'ке мато'в'їло / мо'тали' цу п'ражу / ну во'ни цу п'ражу зн'а'ли / н'і'мци' і подпа'ли'ли' тим мато'в'їлом у пе'ч'і д'рова (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 65); к'ілі і'м'і їже с'тали' ткат' / 'даже і їа 'в'іткала / о'д'інацат' к'іл'і'мо'ї <...> 'бачу їс'є тч'ут / да'ва і їа со'б'є скуб'ти / і п'расти' са'ма і кра'сит' / ше ж так покра'сит' т'реба шо б бо'рон' бо / не об'л'єз'ло / у'же до трид'цатка л'єт / ї'ї'єси'т ос' / у доч'ки / ко'ї'ор / це у'же 'трид'цат' л'єт в'дн ї'ї'єси'т і в'дн 'даже не зн'о'си'їс' / (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 50); вишивання рушників ('хату їби'р'али' рушні'кам'і / рушні'к'і в'ш'і'вали' / їа'к'і'є ї ко'го бу'ли' / ї нас пове'денці'їа / і'кони' за'в'ешуват' / рушні'ком / 'карточк'і / рушні'к'і на с'тену 'в'єшали' (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 50); л'уб'лу в'іши'ват' / в'іши'вайу рушні'к'і / 'наволочк'і / прос'тин'і / от / 'можеш пої'ти' по'бачит' / он у тої 'хат'і / л'уб'л'у в'іши'ват' / 'даже 'дочка м'і'н'і при'несла / шоб їа її' в'іши'ла / хоч м'і'н'і їже 'с'емдис'ат' в'іс'ім 'рок'і'ї / а'ле їа шче л'уб'л'у ц'у ро'боту (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 78). Отже, у представлених вище текстах відображено побут поліщуків як репрезентант матеріальної культури.

Духовну культуру демонструють зразки зв'язного мовлення про вечорниці. З огляду на те, що більшість інформантів – жінки старшого віку, зафіксовано багато текстів про вечорниці як неодмінний атрибут життєдіяльності молоді в середині – II пол. XX ст., бо саме на них дівчата виконували певну жіночу роботу, знайомилися часто з майбутнім нареченим, відзначали різноманітні свята: часом бу'вало / шо х'лопц'і / д'і'ї'чата куку'рузу лу'зали / 'лушчили ква'сол'у / а ми оби'р'али / теж 'лушчили / а во'ни го'товили ве'чер'у / галуш'ки / а о'собен:о пол'таїс'к'і ва'рили / ва'реники ва'рили (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 116); а їак 'дес' збе'ремса на 'вечор ко'ли / то п'ї'єрїа 'мати' 'дас'т' гла'дишечку 'дерти' / а н'е рушні'ка в'ш'і'вати' / а н'е їа'кус' ко'рунку 'плести' // їсе ро'б'ілі' в'ечо'рам'і (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 80).

Водночас зафіксовано багато текстів про святкування Андрія, що, очевидно, зумовлено тим, що саме на в цей день дівчата ворожили на свою долю, бо атрибути свята могли передбачати майбутнє: *на 'андрѣя / кор'жа п'ек'л'і / х'лопці попр'і'ходет і / га'рѣлку нам пр'і'нос'ат ѓ бу'тилоц'и' // м'і шо не'буд' зне'семоса / те му'к'і пр'іне'се / те шо не'буд' пр'іне'се / та ѓа'кого кор'жа / те ѓа'кого гур'ка / і соб'і'рал'іс'а // до дн'а седи'мо / в'іп'і'вайемо ѓ 'хат'і сп'е'вайем / так 'в'ес'ело нам бу'ло* (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 92); *це га'дали ми та'ке / ну ѓак пампуш'ки пош'ли до кри'ниці / 'ротом принес'ли во'ди / наб'рати ѓ рот <...> принес'ли 'тейі во'ди зам'і'сили 'тійі пам'пушки ѓ'вечер'і це бу'ло ро'билос'а / шоб них'то не 'бачи'ї <...> запа'лили пійч / да'ваї нек'ти ота'к'і пам'пушечк'і ма'лен'к'і / вироб'л'али на 'дечко // спик'ли <...> / на 'заслонц'і ти пам'пушечки поназ'начували / ѓа'к'е де чи'ѓа / ну дес' со'баку т'реба ѓз'ат' / ко'ториї со'бака 'виз'ме упе'ред ту пам'пушку / з'начит' та ѓпе'ред 'замуж п'і'де [Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 108]; ти'пер забере'руца ѓ 'хату / да 'нишком ганд'рейа // ми / 'д'і'їчин 'дес'ат' / зби'райімос' ганд'рейат' // і ж'демо х'лопцо'ї // ждем / ждем / ждем // от / зби'рали в од'ноїі 'ж'інки у'л'ани ганд'рейа // ж'дали / ж'дали ми / ж'дали з слобод'жаной // слобод'жани до нас не приїш'ли* (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 16).

Репрезентантами духовної культури є тексти про весільний обряд, який на Поліссі відзначається архаїкою. Респондентки теж досить часто розповідають про своє весілля, оскільки це один із найяскравіших спогадів у не легкому житті поліщучок старшого покоління. Водночас жінки часто порівнюють той обряд, який був колись, із сучасним: *але ѓак с'ваїбу ро'били / то то'ди не 'сил'но 'весело бу'ло / бо бу'ло ба'гато гра'з'ѣ / і му'зик'і 'понад п'лотом іш'ли / а танце'ват' то так танце'вали / шо граз' аж на 'лоб'і бу'ла / бо ба'гато бу'ло гра'з'і // хто на'п'і'їс'а / тої облуж'і'їс'а // до 'церкви 'їѣзди'ли / в'ен'чалис'а / уп'росиш дв'ѣ 'паре і ко'неї / бо 'дуже бу'ло бездо'рож':а до мокл'а'к'і'ї / і про'ї'їхат' 'дуже 'т'ажко бу'ло / але за'те 'дуже 'гарно 'бат'ушка вен'чаї / о / 'пос'л'а с'ваїби на д'ругиї ден' с'ваїби бу'ла ѓже ѓ 'д'ад'ка х'ведора о / ну 'пос'л'е с'ваїби ка'н'ешно та'киї буї по'р'адок / шо ро'били бе'седи ну 'д'ад'ко там 'родн'і / т'о'ка 'р'одна / хреш'чениє бат'ки / у'се бу'ло / п'їанка / ну п'їанка ка'н'ешно бу'ла 'легша / ѓак 'zare нас'тил'ки не п'їаніи / ѓак то'д'і / приго'то'їка бу'ла / тоже / б'іл'ш менш та'ка прост'їша / (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 12–13); пр'і'їѣхали до нас на ве'с'ѣл':е // л'у'деї ба'гато з ѓо'го ру'к'і пр'і'їѣхало // моло'дого / 'музика 'грала / танцо'вали / ну і / в'іп'і'вали' // коро'ваї розда'ли' // ну а по'т'ом по'їѣхали до ѓо'го / і так 'само у ѓо'го / в'іп'і'вали' // наш'їе 'л'уде / 'в'іп'і'ли там за ѓо'го // на 'друг'ї ден' там у не'д'ѣл'у / су'боту там бу'ло // а ѓ не'дѣл'у по'їѣхали ту'да // ну і так само ѓ ѓо'го / там 'тоже*

гу'л'али' / в'ін'і'вали // 'музика 'грала / і / так ну мо коро'ваї розде'лі'ли' // ци'ганс'ка бу'ла ї'ю'го 'свад'ба / ци'ганс'ка та'ка назива'йеца // ну там ї'же по'разному ї'б'і'рали'с / ї'ак хто // там 'тї'є ба'б'і і по'ї'мазу'ї'ца / понама'л'ова'ї'ца / не та'к'і чер'вонї'є но'си' // ос' та'к'ї'ї'моло'ди'ї'бу'ї'со'б'є / і'моло'да ї'же та'ка // ста'р'ї'х л'у'де'ї'же'ни'ли'ї'же 'разом // о'б'ї'ча'ї' та'к'ї'ї'ї'є // шутко'вали' // пош'ли'ї'ї'кол'хоз / бр'ї'гади' // 'рєзали'с'є'чку / не з'на'ї'у / о'ц'у с'є'чку 'рєзали' // ху'доба там бу'ла // і'м'ї'ї'од'ї'да'ли'с'є'чку // о'це ро'б'ї'ли' до н'оч'ї' / по'т'ом по 'чарц'ї' в'ї'н'ї'ли' / с'п'є'вали' / гу'л'али' (Мойсієнко–Гримашевич, 2018, с. 87). Навіть незначна кількість представлених текстів, які репрезентують духовну культуру поліщуків, свідчить про важливість її елементів у житті жителів Середнього Полісся, їхню ментальність та світогляд.

Отже, евристична цінність діалектних текстів як надійного джерела для діалектологічних студій з огляду на системне представлення в них говіркових рис на різних мовних рівнях уможливила появу низки досліджень, у яких відзначено важливість зразків говіркового зв'язного мовлення насамперед для дослідження лінгвальних особливостей ареалів українського діалектного континууму. Водночас зразки зв'язного говіркового мовлення уможливають їх використання в царині інших гуманітарних наук, зокрема й для вивчення ментальності говірконосіїв, їхньої матеріальної та духовної культури, мовного та культурного буття. Мовне буття поліщуків відображено насамперед у сприйманні й усвідомленні самого себе як представника окремої говірки, жителя певного населеного пункту, котрий на власне мовному рівні відрізняється від мешканців сусідніх сусідніх сіл, а також у збереженні на досліджуваній території низки діалектних фонетичних особливостей у царині вокалізму й консонантизму та виразних говіркових морфологічних рис, які підтверджують архаїку зазначеного ареалу. Матеріальна культура поліщуків репрезентована текстами про матеріальну культуру, передовсім про побут, промисли, господарювання, вирощування сільськогосподарських культур, збирання врожаю тощо. Натомість духовна культура жителів досліджуваного етномовного континууму відображена в текстах про обрядовість, насамперед про весільний обряд, у записах про вірування, традиції, звичаї, які засвідчують тяглість у часі й збереження до сучасності, хоча зазнають динаміки під впливом переважно екстралінгвальних чинників.

Перспективи наукових пошуків убачаємо в дослідженні світогляду говірконосіїв крізь призму діалектного тексту.

Література

1. Аркушин Григорій, 2007. *Голоси з Підляшшя: Тексти*. Луцьк.
2. Бігусяк Михайло, 2015. Тексти як джерело дослідження говірок Івано-Франківщини: історіографія та перспективи розвитку. In: *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ. с. 17–29.
3. Глібчук Наталка, 2015. Ідіолект Парасковії Павлюк крізь призму діалектних текстів. In: *Діалекти в синхронії та діахронії. Текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ. с. 60–74.
4. Глуховцева Катерина, 2015. Ментальність діалектоносія та особливості діалектного дискурсу. In: *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ. с. 75–82.
5. Гриценко Павло, 2015. Інформаційний простір діалектного тексту. In: *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ. с. 100–118.
6. Гриценко Павло, 2019. Просторінь народного слова Гуцульщини. In: Голянич Марія. *Мовний портрет села Тюдів*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ. с. 4–10.
7. Гриценко Павло, 2003. Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії. In: Павлюк М., Робчук І. *Українські говори Румунії. Діалектні тексти*. Едмонтон; Львів; Нью-Йорк; Торонто. с. I–XVI.
8. Гриценко Павло, 2000. Текст як простір вияву діалектних явищ. In: *Збірник лінгвістичних праць: до 60-річчя проф. О. А. Колесникова*. Ізмаїл. с. 9–15.
9. Гуйванюк Ніна – Руснак Наталія, 2003. Діалектний текст як лінгво-когнітивна одиниця. *Українська мова*, № 2 (7)/2003. с. 102–110.
10. Мойсієнко Віктор – Гримашевич Галина, упорядн. 2018. *Єдність у різноманітності. Поліщуки*. Навчально-методичний посібник. Житомир.
11. Кобирилка Галина, 2015. Діалектний текст як джерело дослідження наголошення особових займенників. In: *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ. с. 166–175.
12. Коваленко Наталія, 2015. Формування діалектної текстотеки: проблеми інформаційної достатності. In: *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. К. с. 190–199.
13. Колесников Андрій, 2012. Діалектний дискурс як об'єкт спостереження граматичної семантики. In: *Семантика мови і тексту: Матеріали XI Міжнародної конференції* (м. Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2012 року). Івано-Франківськ. с. 240–244.
14. Колесников Анрій, 2015. Діалектні тексти як джерело інформації про генезу і динаміку українських південнобессарабських говірок. In: *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ. с. 200–217.
15. Колесник Лариса, 2015. Категорія оцінки у просторі діалектного. In: *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ. с. 218–227.
16. Лесюк Микола, 2015. Діалектний текст як засіб презентації граматичних форм частин мови. In: *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ. с. 259–270.

17. Литвиненко Яна, 2015. Текстовий супровід у роботі експлоратора за програмою. In: *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ. с. 271–287.
18. Мартинова Ганна, 2015. Діалектний текст як підґрунтя класифікації говірок. In: *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ. с. 288–299.
19. Никончук Микола, 2012. *Правобережнополіські говірки в лінгвогеографічному висвітленні*. Житомир.
20. Поістогова Марина 2015 Діалектний текст як джерело вивчення мотивів номінації. In: *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ. с. 312–317.
21. Романина Ірина, 2010. Текст як джерело дослідження діалектного мовлення галичан і поліщуків. *Волинь-Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Вип. 2 (II)/2010. с. 229–234.
22. Рябець Людмила, 2015. Діалектний текст – важливе навчальне джерело в курсі «Українська діалектологія». In: *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ. с. 332–336.
23. Тищенко Тетяна, 2015. Лінгвогеографічний підхід до репрезентації діалектного тексту. In: *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ. с. 377–383.
24. Щербина Тетяна 2015. Текстова репрезентація прийменникової системи південної зони середньонаддніпряньського діалекту. In: *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ. с. 464–479.
25. Ястремська Тетяна 2015. Динаміка діалектних явищ у тексті. In: *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ. с. 480–492.

References

1. Arkushyn, Hryhorii, 2007. *Holosy z Pidliashshia: Teksty [Voices from Podlasie: Texts]*. Lutsk (in Ukrainian).
2. Bihusiak, Mykhailo, 2015. Teksty yak dzherelo doslidzhennia hovirok Ivano-Frankivshchyny: istoriohrafiiia ta perspektyvy rozvytku [Texts as a source of research on proverbs of Ivano-Frankivsk region: historiography and development prospects]. In: *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo lnhvistychnykh studii [Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of linguistic studies]*. Kyiv. S. 17–29 (in Ukrainian).
3. Hlibchuk, Natalka, 2015. Idiolekt Paraskovii Pavliuk kriz pryzmu dialektnykh tekstiv [Idiolect of Paraskovia Pavlyuk through the prism of dialect texts]. In: *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo lnhvistychnykh studii [Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of linguistic studies]*. Kyiv. S. 60–74 (in Ukrainian).
4. Hlukhovtseva, Kateryna, 2015. Mentalnist dialekonosiia ta osoblyvosti dialektnoho dyskursu [The mentality of a dialect speaker and peculiarities of dialect discourse].

- In: *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo linhvistychnykh studii [Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of linguistic studies]*. Kyiv. S. 75–82 (in Ukrainian).
5. Hrytsenko, Pavlo, 2015. Informatsiinyi prostir dialektnoho tekstu [Information space of dialect text]. In: *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo linhvistychnykh studii [Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of linguistic studies]*. Kyiv. S. 100–118 (in Ukrainian).
 6. Hrytsenko, Pavlo, 2019. Prostorin narodnoho slova Hutsulshchyny [The space of the folk word of the Hutsul region]. In: Holianych Mariia. *Movnyi portret sela Tiudiv [Linguistic portrait of the village of Tiudiv]*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. S. 4–10 (in Ukrainian).
 7. Hrytsenko, Pavlo, 2003. Teksty yak dzherelo doslidzhennia ukrainskykh hovirok Rumunii [Texts as a source for the study of Ukrainian dialects in Romania]. In: Pavliuk M., Robchuk I. *Ukrainski hovory Rumunii. Dialektni teksty [Ukrainian dialects of Romania. Dialect texts]*. Edmonton–Lviv–Niu-Iork–Toronto. S. I–KhVI (in Ukrainian).
 8. Hrytsenko, Pavlo, 2000. Tekst yak prostir vyjavu dialektnykh [The text as a space of manifestation of dialectal phenomena]. In: *Zbirnyk linhvistychnykh prats [Collection of Linguistic Works]: do 60-richchia prof. O. A. Kolesnykova*. Izmail. S. 9–15 (in Ukrainian).
 9. Huivaniuk, Nina – Rusnak, Nataliia 2003. Dialektnyi tekst yak linhvo-kohnityvna odyntsia [Dialect text as a linguistic-cognitive unit]. *Ukrainska mova [Ukrainian Language]*. № 2 (7). S. 102–110 (in Ukrainian).
 10. Moisiienko Viktor – Hrymashevych Halyna, uporiadn. 2018. *Yednist u riznomanitnosti. Polishchuky. Navchalno-metodychnyi posibnyk [Unity in diversity. Polishchuks Educational and methodological manual]*. Zhytomyr (in Ukrainian).
 11. Kobrynyka, Halyna, 2015. Dialektnyi tekst yak dzherelo doslidzhennia naholoshennia osobovykh zaimennykiv [Dialect text as a source of research on accentuation of personal pronouns]. In: *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo linhvistychnykh studii [Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of linguistic studies]*. Kyiv. S. 166–175 (in Ukrainian).
 12. Kovalenko, Nataliia, 2015. Formuvannia dialektnoi tekstoteky: problemy informatsiinoi dostatnosti [Forming a dialect text library: problems of information sufficiency]. In: *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo linhvistychnykh studii [Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of linguistic studies]*. Kyiv. S. 190–199 (in Ukrainian).
 13. Kolesnykov, Andrii, 2012 Dialektnyi dyskurs yak ob'iekt sposterezhennia hramatychnoi semantyky [Dialect discourse as an object of observation of grammatical semantics]. In: *Semantyka movy i tekstu: Materialy XI Mizhnarodnoi konferentsii (m. Ivano-Frankivsk, 26–28 veresnia 2012 roku) [Semantics of language and text: Materials of the XI International Conference]*. Ivano-Frankivsk. S. 240–244 (in Ukrainian).
 14. Kolesnykov, Andrii, 2015 Dialektni teksty yak dzherelo informatsii pro genezu i dynamiku ukrainskykh pivdenobessarabskykh hovirok [Dialect texts as a source

- of information about the genesis and dynamics of Ukrainian South Bessarabian dialects]. In: *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo linhvistychnykh studii [Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of linguistic studies]*. Kyiv. S. 200–217 (in Ukrainian).
15. Koliesnik, Larysa, 2015. Katehoriia otsinky u prostori dialektnoho [Evaluation category in the space of dialect]. In: *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo linhvistychnykh studii [Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of linguistic studies]*. Kyiv. S. 218–227 (in Ukrainian).
 16. Lesiuk, Mykola, 2015. Dialektnyi tekst yak zasib prezentatsii hramatychnykh form chastyn movy [Dialect text as a means of presentation of grammatical forms of parts of speech]. In: *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo linhvistychnykh studii [Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of linguistic studies]*. Kyiv. S. 259–270 (in Ukrainian).
 17. Lytvynenko, Yana, 2015. Tekstovyi suprovid u roboti eksploratora za prohramoiu [Text support in the work of the explorer by the program]. In: *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo linhvistychnykh studii [Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of linguistic studies]*. Kyiv. S. 271–287 (in Ukrainian).
 18. Martynova, Hanna, 2015. Dialektnyi tekst yak pidgruntia klasyfikatsii hovirok [Dialect text as a basis for the classification of speech]. In: *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo linhvistychnykh studii [Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of linguistic studies]*. Kyiv. S. 288–299 (in Ukrainian).
 19. Nykonchuk, M. V., 2012. *Pravoberezhnopoliski hovirky v linhvoehorafichnomu vysvitlenni [Pravoberezhnopoly dialects in linguistic and geographical coverage]*. Zhytomyr [in Ukrainian].
 20. Poistohova, Maryna, 2015. Dialektnyi tekst yak dzherelo vyvchennia motyviv nominatsii [Dialect text as a source of study of nomination motives]. In: *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo linhvistychnykh studii [Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of linguistic studies]*. Kyiv. S. 312–317 (in Ukrainian).
 21. Romanyna, Iryna 2010. Tekst yak dzherelo doslidzhennia dialektnoho movlennia halychan i polishchukiv [The text as a source of research on the dialectal speech of Galicians and Poleschuks]. *Volyn-Zhytomyrshchyna: istoryko-filolohichniy zbirnyk z rehionalnykh problem [Volyn-Zhytomyr region. Historical and Philological journal on regional problems]*. Vyp. 2 (II). S. 229–234 (in Ukrainian).
 22. Riabets, Liudmyla 2015. Dialektnyi tekst – vazhlyve navchalne dzherelo v kursii «Ukrainska dialektolohiia» [Dialect text is an important educational source in the course "Ukrainian dialectology"]. *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo linhvistychnykh studii [Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of linguistic studies]*. Kyiv. S. 332–336. (in Ukrainian).
 23. Tyshchenko, Tetiana 2015. Linhvoehorafichniy pidkhid do reprezentatsii dialektnoho tekstu [A linguogeographical approach to the representation of a dialect text]. In: *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo linhvistychnykh studii [Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of linguistic studies]*. Kyiv. S. 377–383 (in Ukrainian).

24. Shcherbyna, Tetiana 2015. Tekstova reprezentatsiia pryimennykovoï systemy pivdennoi zony serednonaddniprianskoho dialektu [Textual representation of the prepositional system of the southern zone of the Middle Transnistrian dialect]. In: *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo lnhvistychnykh studii* [Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of linguistic studies]. Kyiv. S. 464–479 (in Ukrainian).
25. Yastremska, Tetiana 2015. Dynamika dialektnykh yavyshch u teksti [Dynamics of dialect phenomena in the text]. In: *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo lnhvistychnykh studii* [Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of linguistic studies]. Kyiv. S. 480–492 (in Ukrainian).

Відображення мовного та культурного буття поліщуків крізь призму діалектного тексту

Галина Гримашевич, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та методики її навчання Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна; h_hrymashevych@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3225-0031>

У статті узагальнено погляди вчених на евристичну цінність діалектних текстів як надійного джерела для діалектологічних студій з огляду на системне представлення в них говіркових рис на різних мовних рівнях; відзначено важливість зразків говіркового зв'язного мовлення насамперед для дослідження лінгвальних особливостей ареалів українського діалектного континууму. Водночас акцентовано увагу на значенні діалектних текстів для досліджень у царині інших гуманітарних наук, для вивчення ментальності говірконосців, їхньої матеріальної та духовної культури. На матеріалі діалектних текстів, опублікованих у виданні «Єдність у різноманітності. Поліщуки» (2018), зафіксованих автором протягом десятків років у середньополіських говірках Житомирської області, зібраних у досліджуваному ареалі студентами філологічних спеціальностей під час діалектологічної практики впродовж останніх років, проаналізовано мовне буття поліщуків, яке відображено передовсім у сприйманні й усвідомленні самого себе як представника окремої говірки, котрий на власне мовному рівні відрізняється від жителів інших сусідніх населених пунктів, а також у збереженні на досліджуваній території низки діалектних фонетичних особливостей у царині вокалізму й консонантизму та виразних говіркових морфологічних рис, які підтверджують архаїку зазначеного ареалу. Репрезентантами культурного життя поліщуків є тексти про їхню матеріальну культуру, зокрема про побут, промисли, господарювання, вирощування сільськогосподарських культур, збирання врожаю тощо. Духовна культура жителів Середнього Полісся відображена в текстах про обрядовість поліщуків, насамперед про весільний обряд, у записах про вірування, традиції, звичаї, які засвідчують тяглість у часі й збереження нині, водночас зазнаючи динаміки, зумовленої переважно екстралінгвальними чинниками.

Ключові слова: діалектний текст, середньополіські говірки, поліщуки, мовне буття, культурне буття, діалектні особливості.

Reflection of the Linguistic and Cultural Life of the Polish People in a Dialect Text

Halyna Hrymashevych, PhD in Philology, Associate Professor, Head of the Department of Ukrainian Language and Methods of its Teaching, Ivan Franko Zhytomyr State University, Ukraine; h_hrymashevych@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3225-0031>

The article summarizes the views of scientists on the heuristic value of dialect texts as a reliable source for dialectological studies in view of their systematic presentation of speech features at different language levels; first of all the importance of samples of colloquial speech is noted, for the study of linguistic features of the areas of the Ukrainian dialect continuum. At the same time, attention is focused on the importance of dialect texts for research in the area of other humanities, for studying the mentality of native speakers, their material and spiritual culture. The linguistic existence of polishchuks Based on the material of dialect texts published in the publication "Unity in Diversity. Polishchuks" (2018), recorded by the author for dozens of years in the Central Polish dialects of the Zhytomyr region, collected in the studied area by students of philological specialties during dialectological practice in recent years, is analyzed. The existence which is reflected primarily in the perception and awareness of oneself as a representative of a separate dialect, which differs from the inhabitants of other nearby settlements on the actual linguistic level, as well as in the preservation of a number of dialectal phonetic features in the area of vocalism and consonantism in the studied territory and expressive speech morphological features that confirm the archaic nature of the specified area. The representatives of the cultural life of the polishchuks are texts about their material culture, in particular about everyday life, crafts, farming, cultivation of agricultural crops, harvesting, etc. The spiritual culture of the inhabitants of the Middle Polissya is reflected in the texts about the rituals of the polishchuks, primarily about the wedding ceremony, in the records of beliefs, traditions, customs, which testify to durability in time and preservation in the present, at the same time undergoing dynamics caused mainly by extralingual factors.

Keywords: *dialect text, idiom of the Middle Polissya, polishchuks, linguistic existence, cultural existence, dialect features.*

УДК 81'373.21(477)

DOI 10.58423/2786-6726/2022-2-25-40

Валентина Титаренко

Лексико-семантичні процеси в запозичених назвах приміщень та частин двору в північноукраїнському ареалі

1. Постановка проблеми

Запозичені слова, потрапивши до староукраїнської мови, зазнавали в процесі розвитку різних змін, котрі спричинялися власне лінгвістичними факторами й позалінгвістичними, зокрема пов'язаними з денотатом. Для описуваної групи лексики властива динамічність, наповнення питомими й запозиченими елементами, належність до загальноновживаного пласту. Лексико-семантичні відносини, у які вступали запозичені лексеми в північноукраїнському ареалі від XVI століття до сьогодення, детально не вивчалися, тому пропонується стаття має актуальність.

Назви приміщень неодноразово ставали об'єктом вивчення – і давніх текстів (С. Гриценко [Гриценко, 2017], І. Керницький [Керницький, 1970], І. Царалунга [Царалунга, 2010], М. Худаш [Худаш, 1961], і багатьох регіонів України (Б. Бігусяк [Бігусяк, 2015], К. Глуховцева [Глуховцева, 1997], Л. Дорошенко [Дорошенко, 1996], С. Поліщук [Поліщук, 2019], Р. Сердега [Сердега, 2012], Л. Тищенко [Тищенко, 2006], Д. Тодер [Тодер, 2013], О. Чаган [Чаган, 2018] та багато інших дослідників).

2. Мета роботи

Мета роботи – охарактеризувати лексико-семантичні зміни в запозичених словах на позначення приміщень та частин двору, котрі функціонували в текстах XVI–XVII ст., створених на поліській території, за матеріалами діалектних словників досліджуваного регіону простежити семантичний розвиток аналізованих лексем до кінця XX ст.

3. Виклад основного матеріалу

У пам'ятках ділової писемності виділяється іншомовна лексика, яка позначає назви місця, де є будинок із господарськими приміщеннями. Із кількома значеннями в північноукраїнських текстах зафіксовано лексему **плагъ**, **плагъ** (п. *plac*, нвн. *Platz* походить від нлат. **plattea* (< *plātēa*) 'місце, відкритий простір, вулиця' (ЕСУМ IV, с. 433–434). Слово вживалося зі значенням 'виділене місце переважно під забудову' від XIV ст.: *то(м) плаг(у)... вєчны(ми) часы на себе дє(р)жа(ти) и вжива(ти) и на нє(мъ) сѧ будова(ти)* (ВГ, с. 35). Надалі в лексемі розвинулися додаткові значення – 'поле': *плагъ немальци, ячменєм и ярою пшеницею, непожатый засеяныи, на котором могло быт копъ килкадєсят albo и болшеи* (Луцьк, 1647; СР, с. 334); 'місце з будинком і з тереном навколо нього': *дворы землянские въ замок: пана Оникиевъ Горностаевъ ... а иишие плагы землянские, и мѣстцике, и поповские порожни* (Овруч, 1684; АрхЮЗР IV/I, с. 37). Деякі значення лексеми *плаг*, виявлені в досліджуваних пам'ятках ('виділене місце переважно під забудову', 'місце з будинком і з тереном навколо нього', 'поле') з незначною модифікацією – 'ділянка землі' й разом із новонабутих значенням 'частина поля вибрана для полювання' – уживаються нині в поліських говірках (СЗПГ II, с. 56; Никончук, с. 23).

До цієї лексико-семантичної підгрупи належить часто вживаний у пам'ятках германізм **фолварокъ**, **форварок**, **фольваркъ** (стп. *forwark*, *folwark*, свн. *vor-wērc* (BES I, с. 378) 'фільварок: маєток із належними до нього житловими і господарськими приміщеннями': *...ижь пє(р)вє(у) на то(м) дворищи фольварокъ того жида бы(л), а тепє(р), дє(у), гдє фо(л)варокъ єє з оного мѣстѣца знесєно и поставлено єстѣ за дорогою, на друго(м) мѣстѣцу* (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 173); *Сєна возо(в) взя(л) триста и пя(т)дєся(т), а по фо(л)ва(р)ко(х) мє(ст)ки(х) пограби(т) и побра(т) ро(с)каза(л)...* (Житомир, 1590; АЖГУ, с. 73); *...быль єсми в дому пна Даниєля Вышполского на фолварку єго...* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 175).

На позначення приміщення, у якому проживали люди в текстах функціонували кілька назв: за походженням одні були питомі, інші – запозичені в різний період, також виявили соціальну диференціацію щодо їх функціонування. Із часто вживаним питомим словом **домъ**, використовувалися запозичення з інших мов, як-от: із іранської – **хата**, лексема потрапила ще в давньокиївський період і є досить поширеною в досліджуваних текстах (іран. *kata* [ESB, с. 57]) 'хата': *...а я в то(у) хатє мешкати маю пото(л), поки ми гроши ѡстато(к), то є(ст) коп шєстнадцат, ѡтдадут* (Житомир, 1590; АЖГУ, с. 63); *...видє(лѣ) є(с)ми до(м) вє(с) ѡ(т) мала до велика Романа Кра(в)ца спале(нѣ) и ѡ(г)нище на то(м) мє(с)цу, гдє хаты были* (Житомир,

1611; АЖГУ, с. 214); з польської – **халупа** (п. *chałupa* [ESB, с. 55–56]) ‘селянський будинок, хата’: *у Ва(с)ка Бутонюга ѡ(в)са ми(р) дви, барана, ма(с)ла кга(р)нець, пива за гроши(и) десеть, вузь новы(и) за золоты(х) пятъ, ку(р) десеть, вепъра ко(р)мъного з садзу, и халупу ему внивечъ ѡбе(р)нули* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 161); з германських – **будынокъ**: *...будынокъ з дворомъ забрали* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 188) (стп. *budynek*, свн. *buding* [ESB, с. 45]) ‘будинок’.

Від аналізованого періоду до сьогодення в низці запозичених слів відбулися семантичні зрушення: у лексемі **будинок** до основної семантики ‘будівля, споруда, призначена для житла’ додалася ще одна ‘науковий культурно-освітній, побутовий та ін. державний заклад, установа, а також будівля, де він (вона) міститься’ (СУМ I, с. 247). Також на ґрунті генеративних значень з’явилися нові в словах *хата* ‘сільський одноповерховий житловий будинок’, ‘внутрішнє житлове приміщення такого будинку’, ‘родина, люди, які перебувають в одному такому приміщенні’ (СУМ XI, с. 29), ‘відокремлена стінами або перегородкою жила частина будинку’ (Никончук, с. 122). Сучасне значення слова *халупа* ‘старий, нужденний дім; примітивне житло’ поширене в усьому українському ареалі (Никончук, с. 115), у південноукраїнських говірках зафіксовано значення ‘сільська хата’ (там само).

Слова подекуди використовувалися залежно від соціального становища осіб – лексеми *домъ* та *будынокъ* номінували переважно помешкання заможних верств населення, а *халупа*, *грядня*, *хебора* – підданих, челяді, тобто нижчих верств населення: *А пото(м), ужалова(в)шисе, по(д)даныє и(х) у халупы свои по(в)волокали* (Житомир, 1605; ДМВН, с. 35); *А надъ то и тыє халупы пу(с)тыє, с которыхъ по(д)даныхъ прочъ розогънали, ро(з)биратъ и на (д)рова до пецовъ палитъ казали* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 127); *подданыхъ его ... збеглыхъ и утеклыхъ ... которые были пришли для купованя халупъ и пляцов в дом до помененого воита* (Житомир, 1646; СР, с. 329). Ужито слово **хебора**, яка позначала приміщення, у якому жили нижчі верстви: *И ходили, де(и), по хебори моє(и) волю, коровы, яловицы мабовали и чо(р)ною ступою ѡ(т)поведали* (Житомир, 1590; АЖГУ, с. 44). Виявлено в тексті назву *грядня*, запозичену з давньоскандинавської мови (ЕСУМ I, с. 594) ‘приміщення, у якому проживала челядь’: *Тоєст напервєи дворец того боярина Кузмин: светлица з сенми, а грядня з сенми, а стаиня* (Луцьк, ЛК, 1560–61; с. 373). На сучасному етапі української мови дві останні лексеми вийшли з ужитку.

Із латинського джерела за польським посередництвом потрапив номен **комната**: *с комънати вишедши* (Луцьк, 1631; АрхЮЗР VIII/3, с. 584) (стп. *komnata*, слат. *cam(i)nata* [ЕСУМ 2, с. 466] ‘кімната’. Лексема перебуває в

активному словнику української мови: 'відокремлена стінами або перегородками частина будинку, квартири для проживання в ній' [СУМ 4, с. 162]. З германських мов асимілювалось слово **кзмахъ** (Овруч, 1684; АрхЮЗР VII/2, с. 36) (стп. *gtach*, свн. *getach*, нвн. *Gemach* [ЕСУМ I, с. 533]) 'кімната, приміщення': ...а надъ светлицею кзмахъ пожиточный ку стрельбъ, боронити усега мѣста... (Овруч, 1684; АрхЮЗР IV/I, с. 36)

Без значних змін у сучасній українській мові вживається назва **кгано(к)**, котра сягає німецького етимона (стп. *ganeck*, нім. *Gang* 'коридор, хід' [ЕСУМ I, с. 468]) 'ганок': ...у дворѣ пека(р)ню нову(ю) и кгано(к) вколо опалено (Житомир, 1609; ДМВН, с. 149).

Виявлено слово **кухня** (п. *kuchnia*, ч. *kuchyně*, двн. *kuchina*, нвн. *Küche* [ЕСУМ III, с. 164–165]) 'кухня': которыи дома можетъ ещо поправити, бо дерево добро, толко ихъ треба знову переставити. А кухни двѣ добры суть (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 132), и светличку при кухни (Кременець, 1545; ЛМ, с. 201). Лексема зазнала семантичного розвитку в українській мові, крім значення 'спеціально пристосоване приміщення з піччю, плитою і т. ін. для приготування їжі', розвинулися – 'набір страв; характер харчування' (СУМ IV, с. 420) та 'вид меблів, які спеціально призначені в кімнату, де готується й зберігається їжа'.

Назви господарських приміщень також розширювалися за допомогою запозичень з різних мов, насамперед з германських: **лохъ** (п. *loch*, свн. *loh* [BES II, с. 59]) 'пивниця': ...ω украденѣ горелки... То все за ωдну ночь выкрадль з лоху... (Житомир, 1630; Яковенко, с. 169); **стодола** (п. *stodola*, двн. *Stadol* [Brückner, с. 516]) 'стодола': Та(м) же види(л) шопу а(л)бо стодолу, в которо(у) был зложоны(у) попе(л), поташъ к(ж). ε(го) м(л). Корѣ(ц)кого бочокъ ω(с)мѣдѣсятъ и три (Володимир, 1630; ТУ с. 293); **шопа** (п. *szora*, *schorf(e)* [ESB, с. 605]) 'повітка': И проси(л) ω вижа на ωгледа(н)ѣ ты(х) товаро(в), збожъя, попе(л)о(в), которые, де(у), зостали в шопѣ на бере(г) Бугу ув Устилузе... (Луцьк, 1562; ТУ с. 97); *жито в шопѣ в мехох* (Володимир, 1568; ТУ с. 126). Слово *шопа* в північноукраїнському ареалі має розгалужену лексико-семантичну структуру 'покрівля, накриття на опорах для захисту чогонебудь від сонця, дощу і т. ін.' (СУМ XI, с. 509), 'похилий зі сходами спуск до льоху, прикритий дашком' (Никончук, с. 76), 'літнє відкрите приміщення для худоби' (там само, 93), 'навіс на чотирьох стовпах для зберігання необмолочених снопів' (там само, с. 94), 'будівля для зберігання збіжжя, поливи, сіна, для молотьби, віяння, іноді для транспорту тощо' (там само, с. 98), 'опалювана будівля для овочів, фруктів та ін. припасів' (там само, с. 102), на всій території Правобережного Полісся поширене значення 'будівля для дров' [там само, с. 105], 'будівля з однією, двома або трьома стінами для воза та іншого сільськогосподарського реманенту' (там само,

с. 107), 'повітка для сіна у вигляді даху на чотирьох стовпах' (там само, с. 109). Частовживаним є запозичення **шпихлеръ, шпѣ(х)леръ, спихлеръ** (п. *spichler*, заст. *špichler*, свн. *spichler* [ЕСУМ VI, с. 463]) 'господарська будівля, комора': *...то естъ жита корецъ по пѣтидесять грошей польскихъ, а пѣшеници – по копе гроше(и) литовскихъ, и не мелъ того збожъя зъ шпихлеру брать...* (Володимир, 1595; ТУ с. 229); *...до шпи(х)лера пана Ви(л)гелма одвозити и складати тые товары лесные, попелы сма(л)цованые и и(н)шие выставити...* (Володимир, 1619; ТУ с. 266); *...ехали з ро(з)ны(м) збожје(м) до шпихлеровъ поводовых...* (Володимир, 1635; ТУ с. 302). Лексема характеризується в говорах широкою семантичною амплітудою: **шпихлір** 'комора' [СУМ XI, с. 523], **шпихір / шпихлір** 'комора для зберігання зерна', 'невелика комірчина, побудована окремо від хати для зберігання сала, м'яса' (СЗПГ II, с. 275), 'комора на збіжжя та інші припаси, збудована через сіни' (Никончук, с. 101).

Латинської мови сягає слово **спижарня**, яке в такій формі потрапило до староукраїнської з польської (п. *spizarnia* від стп. *spiz(e)*, свн. *spise*, слат. *spesa* [ESB, с. 568]) 'продовольчий склад': *А около наспижованья замькового ради быхмо писали, ино ничего есмо не видели – не только збожъя, муки и крупь, мяса, медо(в) прѣсны(х) у спижа((р)на(х) и в погребѣ(х) нѣт, але нигде жадного // [МЕ/59/46] жадного зѣ(р)нѣти немашь...* (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 146); *А што ся дотычет спижа(р)ни, солоду, во(л)но ему солодами продавати и пива вари(ти) самому и продава(ти) ши(н)каро(м) мѣца(н)кимъ (!) и жидо(в)ски(м), а никгды ѡ(т) спижа(р)ни солоду не маѣт давати пя(т)на(д)цати гроше(и) солодовъного* (Крем'янець, 1569; ТУ, с. 131). Як засвідчує контекст, аналізована лексема мала не тільки значення 'продовольчий склад', а й, можливо, означала ще 'приміщення, де зберігаються гармати', якщо таке приміщення побудоване в замку: *... а на спижарняхъ чотыри дѣла ...* (Крем'янець, 1545; ЛМ, с. 402); *князь бискупъ вчинилъ своимъ накладомъ девять спижаренъ дѣревяныхъ для наспижованья замьку, на которыхъ спижарняхъ девять верховъ, а под тыми верхи мѣли дѣла стояти* (Крем'янець, 1545; ЛМ, с. 200). В останньому значенні слово вступає в синонімічні відношення з номенами **хорлѣбѣ**: *дѣлѣ великихъ у хорлѣбѣ* (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 145) 'приміщення для зберігання гармат у замку, цейхауз' і **шофа**: *а ѡдинадцать дѣлѣ, которыи стоятъ в шофе, нижли тая шофа вже ся сказала, треба ѡправовати ...* (Крем'янець, 1545; ЛМ, с. 202) 'накриття на опорах для захисту чого-небудь від сонця або дощу', етимологію яких до кінця не з'ясовано. Аналізовані назви вживаються при описах замків. У сучасній українській мові слово **спижарня** маркується як застаріла та діалектна: **спіжарня** 'комора' (СУМ IX, с. 524–525).

У текстах пам'яток функціонує два литуанізми – **клуня**, **клоня** (лит. *klūonas* [ЕСУМ II, с. 467]) ‘клуня, стодола’: у клуни замокъ ѡтбивши узяль пашни молочоноє, жита колод петнадьцать, пшееницы колод десеть, ѡвѣса колод петнадцать (Житомир, 1590; АЖГУ, с. 54); Такъ тежъ и клоня (згоріла – В. Т.) зо вси(м) зъбожо(м), которо(го) было готово(го) и въ мехы намрено(го) ко(р)цы девя(т)деся(т)... (Луцьк, 1625; СР, с. 187).

Запозичено слово **свиренъ** (лит. *svirnas*) ‘комора, житниця’: ... в том замъку маеть занято быти двадцат и шесть а двѣ вежи а бакъшта. А назвышь маеть ѡстатиса два свиръны ... (Житомир, 1545; ЛМ, с. 244); ...велишь, де(и), в замъку нашомъ на сви(р)не стеречи, а ѡни, де(и), здавна не стрегивали... (Житомир, 1545; ЛМ, с. 247), котре вживається в описі Житомирського замку.

У пам'ятках функціонувало давнє праслов'янське запозичення з германських мов **хижа** (пгерм. **hūsa* (< **kūso/ *kuso*) ‘укриття, захист’ (ЕСУМ 6, с. 172–173) ‘комора’: А и(н)шиє з сєнє(и), зъ хижи скри(н)ки, тлумоки, сє(д)ла, сага(и)даки, сабли, рогатины и и(н)шиє рєчи брали (Луцьк, ЛК, 1560–61; с. 270); ...того (ж) часу и дня по(д)даны(х) мои(хъ) клети, хижи в сєлє Бежовє, за(м)ки ѡ(т)бива(т) (с) клєтє(и) и (с) хи(ж) каза(л), бо(д)ни з убогими має(т)ностями по(д)даны(х) мои(х), сє(р)мяги, кожухи, кони именуючи коза(и)кимъ, всє побра(л) и пограби(л)... (Житомир, 1611; АКЖГУ, с. 55). У сучасній українській мові лексема має значення ‘комора’, ‘невелика убога хатина; халупа’ (СУМ 11, с. 52), у північноукраїнському наріччі – хежа ‘хата’ (СЗПГ, II, с. 227), *хижа* ‘лозова прибудова до хати, що служить комірчиною’ (Лисенко, с. 224).

У досліджуваних текстах ужито низку запозичених назв господарських приміщень для зерна, снопів, продуктів харчування, хатніх речей тощо, зокрема *клуня / клоня, свиренъ, спижарня, шпихлеръ / шпє(х)леръ / спихлеръ, шопа, стодола, хижа* поряд із давнім запозиченням *комора* (Житомир, 1582; АЖМУ, с. 39; Житомир, 1650; ДМВН, с. 204) (з лат. *сатага* або гр. *καμάρα* [ЕСУМ 2, с. 540]).

В аналізованих пам'ятках лексема польського походження **склепъ**, **сѣклепъ** (п. *sklep* [ESB, с. 551]) уживалася зі значеннями ‘кранниця’ або ‘склад, де зберігався товар’: *склепъ былъ выкралъ, а въ другии са добывалъ...* (Володимир, 1587; ТУ, с. 213), *кра(м)ницы и склєпы и(х) ... запечатованыє є(ст)* (ВГ, с. 153); *Такъ тры лѣта ту(т) у Володимєри Андре(и)ко Кравецъ склепъ былъ выкралъ, а въ другий са склепъ добывалъ, але не добылъ* (Володимир, 1587; ТУ с. 211). Можливо, у луцьких книгах цей номен також мав значення ‘льох, підвал’: *сѣклєпы за неѡпатреностъю прокапывають* (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 131); *вѣсадити ... в дворе в склєпє мурованом...* (Луцьк, 1625; СР, с. 196); у позначуваному лексемою приміщенні також зберігалася зброя: *дѣльцо зъгорѣлоє в томъ же склєпє, гдє сутъ броньныє рєчи,*

старосвѣтъское, которое может перелити на доброе... (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 145). В українській мові найбільш поширеними виявилися значення ‘закрите приміщення, у якому зберігаються труни з померлими’, ‘підсобне приміщення для зберігання зброї, господарського реманенту і т. ін.; склад’, рідко вживається також ‘склепіння’ (СУМ IX, с. 279–280), семантика ‘крамниця’ залишилася в західнополіських говірках (СЗПГ II, с. 151).

Непоодинокі вжито іншомовні слова в назвах частин двору: **ω(б)ланокъ** (п. *oblatek* [Тимченко 2, с. 9]) ‘критий дерев’яний парапет зверху замкової стіни’: *Ωброны те(ж) по ωбланкомъ: ко(л)а, колодокъ, каминъа, немашъ, ωди(н) тризубъ стоить а можетъ быти в чотырехъ або в пяти городня(х) с тое стороны, ω(т) мо(с)ту, колодьки привишаны* (Володимир, 1545; ЛМ, с. 111); *А которы двѣ сторонъ суть безъ ωбланъковъ, ω томъ повѣдили, ижъ передъ тымъ николи тамъ ωбланъковъ не было, бє(з) которы(х) естъ вельми тру(д)но хоженъа и стрельбы безъпечное в часъ прыгоды жа(д)ною мѣрою быти не можетъ* (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 131).

Виокремлено запозичення з польської мови – **брана** (стп. *brana* [BES I, с. 78]) ‘брама’: *(д)о двора моего приве(з)ти и въ бронѣ поставити* (Житомир, 1605; ДМВН, с. 90). Поряд із полонізмом *брана* функціонував чехізм **брана** (стч. *brana* [ESB, с. 37–38]) ‘брама’: *...на томъ местѣ тепере заробили брану воро(т)ную* (Овруч, 1552; цит за: СЛУМ 3, с. 48). Більш поширеною в досліджуваних пам’ятках виявилася форма **брама** (стп. *brama, brana*, стч. *brana* [ESB, с. 37–38]) ‘великі ворота у фортецях, міських укріпленнях, баштах, брама’: *...то(т) тєстамєн)тѣ // кѡва(л)то(в)нє у в Остро(г) и (в) браму мє(ст)цкую взяли...* (Житомир, 1590; АЖГУ; с. 60); *Я(з)... да(л) и положиломъ по(з)вы зє(м)ские... у брамы за(м)ковое у ворота во(т)кнуд(л)...* (Житомир, 1605; ДМВН, с. 45). Зміна *н* → *м* відбулася в польській мові під впливом омонімічної лексеми *брама* ‘облямівка’ (ESB, с. 37–38). Загальноживаною виявилася форма *брама* ‘великі ворота, переважно при монументальних спорудах’ (СУМ I, с. 226); у поліських говірках подекуди поряд із формою *брама* використовується *брана* ‘великі двері зачиняти в’їзд у подвір’я’, ‘ворота до стайні або стодоли’ (Никончук, с. 38–39, 176, 177).

Наявність питомого та запозиченого слова на одне позначуване призвело до диференціації між ними. Наприклад, на Правобережному Поліссі питомий номен *забор* став означати ‘висока жердяна загорода’, а запозичений *паркан* – ‘низька’ (Никончук, с. 30), *ворота* ‘дошки прибиті горизонтально і нерівно’ – *брама* ‘вертикальні дошки збиті щільно’, *ворота* ‘одностулкові’ – *брама* ‘на дві половини’, *ворота* менші, а *брама* велика і громіздка; використовується лексема *брама* і як іронічна назва *воріт* (Никончук, с. 38–39).

Деякі слова аналізованої групи нині належать до територіально маркованих, оскільки поширені лише на певній території.

Уживаними на досліджуваній території також були запозичення **дыль** (стп. *dyl*, нім. *Diele* [ЕСУМ II, с. 70]) ‘паркан із дилин’: *форту з манастира поламано, дах на дылю паламаный и пошарпанный, двери в самоей церкви каменьями потлучоные* (Луцьк, 1634; АрхЮЗР 1/VI, с. 690); **па(р)кань** (п. *parkan*, стч. *parkán*, свн. *parchan* [BES II, с. 502]) ‘захисна огорода’: *Нижьли и(н)шии земање ...они повинъни были па(р)кань краемъ тоє горы робити плетенемъ и объмазывать, а теперь вжо того па(р)кану роби(ти) не будутъ, кгдаь шны(и) мостъ взялся справова(ти)* (Володимир, 1545; ЛМ, с. 110); *смотрачи ... парканы около мѣста ...* (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 188; **форта** (пол. *forta*, нім. *Pforte*, лат. *portax* [Brückner, с. 126]) ‘хвіртка, двері’: *при воротах и фортахъ костелныхъ* (Житомир, 1635; АЖГУ, с. 125); *А што са дотычетъ фортки, котораа в томъ замъку к воде вчинена, ...ни дверей, ани замъкненъа в нее нѣтъ* (Луцьк, 1545; ЛМ, с. 144); *у має(т)ности его ...хво(р)тка з другое стороны та(к)же с пу(л)гако(в) постреляно...* (Житомир, 1605; ДМВН, с. 49).

У пам’ятках знаходимо контексти, які містять назви приміщень, розташованих часто в одному дворі / фільварку / диму власника: ...и такъ са шнь(и) **домь** в собѣ має(т): зысподу **пивницы** двѣ склепеныи, а посре(д)ку два **склепы** большихъ, а трети(и) – меньши(и), в которыхъ **склепехъ** тепе(р) порохи и салѣтры зложоны естъ; а наве(р)хъ тыхъ склеповъ панъ Станиславъ Фальчевьски(и) всередине до(м) деревены(и) вробиль: **светлицу**, **сѣни** и **комору**, около проме(ж)ку вязи деревеное муромъ мурова(л), и на самомъ ве(р)ху **по(д)сабитъ** вчиниль такежъ везене(м) дерева, а всередине муромъ **на бо(и)ницу**, с которое бо(и)ницы можеть на три стороны **замъку** боронити и всего мѣста, и та(м) же на то(и) бо(и)ницы чотыри дѣла стоятъ (Крем’янець, 1545; ЛМ, с. 199); ...у дворе будованя **светлицъ** две, промежку ними **сѣни**, на дворе **клетка**, **погребъ**, на погребѣ **хижа** з двема **прихижки**, **изба з сѣнми** и **с коморою**, **стаина** рубленаа, **лазня з сѣнми** [Луцьк, ЛК, 1560–61; с. 413]; ...двор зо всим будованем и шселею, у дворе будованя – **изба** чорная **з сѣнми**, против избы **клетъ**, подлѣ клети **сырник**, за сырником **кухна**, на дворе два **зърубы**, шдин на избу, другии – в столпѣе, толко три стѣны, **кюна** непокрыта и двор не шгорожон (Луцьк, ЛК, 1560–61; с. 424); Напере(д) пля(ц) двора старо(г)[о] зоста(л) мне, Иванови, с ты(м) будова(н)є(м), **гри(д)ня** стараа и **кле(т) на пи(в)ницы** и шгороды старые, а пну Мано(и)лови, бра(т)у мое(му), зо(с)тало старо(г)[о] будова(н)я **све(т)лица** и **клѣ(т)**, проти(в)ко не(й) в новы(и) **домъ** и шгоро(д) на сели, має(т) его ужива(ти) до року, **брова(р)** зо вси(м) ме(ш)ка(н)є во(л)ное, має(т) мѣти в старо(м) дворе ш(т) року свто(г)[о] (ВГ, 1574; с. 173–174).

Подекуди приміщення називалися по-різному (наприклад, *шпихлір* – *комора* – *стодола шопа* тощо), хоч мали однакове призначення (наприклад, для зберігання збіжжя тощо), наприклад, поряд розташовувалися клуня та шпихлір: *Такъ тежъ и клоня зо вси(м) зъбожо(м), которо(го) было готово(го) и въ мехи намрено(го)... такъ же и шъпихлѣ(р), а которы(м) было о(в)са..., жита..., гороху..., хъмелю... и инъшыє съпряты домовые, карсты две старые... такъже оборы, шопы з возо(м) о(д)ны(м) окованы(м) и санъями* (Луцьк, 1625; СР, с. 187–188).

Отже, можна зробити висновок про те, що аналізована група лексики була наповнена словами іншомовного походження, насамперед германського, польського, чеського, литовського, латинського. Функціонували дублетні найменування з тотожною семантикою (питома назва – запозичена: *домъ* – *будинокъ* – *халуца* – *хебора* – *гриднѣя*; *ворота* – *брама* – *брана*; запозичена – запозичена: *клуня* – *стодола* – *шпихлір*; *спижарня* – *хорлѣбѣ* – *шофа*), що сприяло розширенню парадигматичних рядів.

Більшість лексем аналізованої групи були запозичені в XVI – XVII ст. За матеріалами ССУМу, із попередньої мовної епохи перейшли слова іншомовного походження: *кухня*, *фолварокъ*, *плацъ*, *склепъ*, *хата*. У лексиконі сучасної української мови залишилися: *брама*, *будинок*, *ганок*, *замок*, *кухня*, *палац*, *паркан*, *плац*, *римар*, *спіжарня*, *фільварок*, *халуца*, *хата*, *шопа*, *шпихлір*. Окремі лексеми активно функціонують у сучасному північно-українському наріччі, мають широку амплітуду лексико-семантичних значень (*шопа*, *спіжарня*) або зазнали переінтеграції семантики упродовж розвитку (*склеп*, *паркан*); подекуди в діалектному мовленні відбулася семантична диференціація номенів, що мали дублетне значення (*ворота* – *брама*; *забор* – *паркан*). Низка слів вийшла з активного використання (*хорлѣбѣ*, *шофа*, *кзмахъ*). Без значних семантичних змін у вжитку залишилися: *ганок*, *паркан*, *стодола*, *клуня*. Окремі запозичені слова на українському ґрунті розширили семантику: *будинок*, *комора*, *кухня*, *хата*.

Література

1. Бігусяк М. В., 2015–2016. Динаміка семантичної структури назв помешкань та їх елементів у говірках Івано-Франківщини. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Вип. 44–45. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. С. 3–8.
2. Глуховцева К., 1997. Динаміка складу назв господарських приміщень у східно-слобожанських говірках. In: упоряд., ред., передм. П. Ю. Гриценка; редкол.: П. Ю. Гриценко (відп. ред.) та ін. *Український діалектологічний збірник. Книга 3: Пам'яті Тетяни Назарової*. Київ: Довіра. С. 177–194.
3. Гриценко С., 2017. *Динаміка лексики української мови XVI–XVII ст.* Київ.

4. Дорошенко Л. І., 1996. Номінація традиційних сільських будівель у східно-поліському діалекті. In: *Полісся: мова, культура, історія*. Матеріали. міжнар. конф. Київ [б. в.], С. 118–126.
5. *Історія української мови. Лексика і фразеологія*. Київ: Наукова думка. 1983.
6. Керницький І. М., 1970. Спостереження над назвами приміщень в українських пам'ятках XVI–XVII ст. In: За ред. Л. Л. Гумецької. *Питання історії української мови*. Київ, С. 5–19.
7. Поліщук С. С., 2019. Назви приміщень для утримування свійських тварин у говірках Середнього Надбужжя. *Записки з українського мовознавства*. Вип. 26(1). С. 85–96.
8. Сердега Р. Л., 2012. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. Харків, С. 127–145.
9. Тищенко Л. М., 2006. Південнослобожанські назви приміщень для зберігання зерна та снопів у просторовій та часовій проекції. *Лінгвістика: зб. наук. праць*. Луганськ: Альма-матер, № 1. С. 157–164.
10. Тодер Д., 2013. Лексика, пов'язана з житлом та прилеглою до нього територією, в українських говорах Закарпаття. In: *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць*. Ужгород: Ужгородський нац. ун-т. Вип. 18. С. 78–87.
11. Худаш М. Л., 1961. *Лексика українських ділових документів к. XVI – початку XVII ст.: на матеріалах Львівського Ставропігійського братства*. Київ : Вид-во АН УРСР.
12. Царалунга І. Б., 2010. Помешкання українців кінця XVI – початку XVII століття (на матеріалі Житомирських актових книг). *Волинь – Житомирщина: Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. № 22 (1). С. 186–199.
13. Чаган О. І., 2018. Назви підсобних господарських приміщень у бойківських говірках. *Мовознавчий вісник*. 2018. Вип. 24–25. С. 167–176.

Умовні скорочення джерел

- АЖГУ** – Акти Житомирського гродського уряду: 1590 рік, 1635 рік / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко. Житомир, 2004. 256 с.
- АКЖГУ** – Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 р. / підгот. до вид. А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. Житомир, 2002. 392 с.
- АКЖМУ** – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / підгот. до вид. М. К. Бойчук. Київ : Наукова думка, 1965. 191 с.
- АрхЮЗР** – Архив Юго-Западной России, издаваемый временной Комиссией для разбора древних актов. Ч. 1–8. Киев, 1859–1914.
- ВГ** – Волинські грамоти XVI ст. / упорядн. В. Задорожний, А. Матвієнко. Київ : Наукова думка, 1995. 245 с.
- ДМВН** – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. : зб. док. / підгот. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський та ін. Київ : Наукова думка, 1981. 316 с.

- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
- ККПС** – Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) : зб. док. / підгот. до вид. Г. В. Боряк, Т. Ю. Гирич та ін. Київ : Наукова думка, 1991. 344 с.
- Лисенко** – Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ : Наукова думка, 1974. 259 с.
- ЛМ** – Литовська Метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / підгот. В. Кравченко; редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.), Г. В. Боряк, М. Г. Крикун та ін. Київ, 2005. 600 с.
- Никончук** – Никончук М. В., Никончук О. М. Будівельна лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов. Житомир, 1990. – 369 с.
- СЗПГ** – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок. У 2-х тт. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ “Вежа” Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2000.
- Сл.УМ** – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1994–2013. Вип. 1–16.
- СР** – Селянський рух на Україні 1569–1647 рр. Збірник документів і матеріалів / упорядн. Г. В. Боряк та ін. Київ : Наукова думка, 1993. 357 с.
- ССУМ** – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1977–1978.
- СУМ** – Словник української мови : в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
- Тимченко** – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : у 2 кн. / підг. до видання В. В. Німчук та Г. І. Лиса. Київ–Нью-Йорк. 2003.
- ТУ** – Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / упорядн. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. Київ : Наукова думка, 1990. 408 с.
- Яковенко** – Яковенко Н. М. Пародії і жарти в актових книгах Житомира та Луцька першої половини XVII ст. Український археографічний щорічник. Вип. 2. Київ, 1993. С. 161–176.
- BES** – Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego. Warszawa, 2000. Т. 1–2.
- Brückner** – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków : Wiedza Powszechna, 1957. 806 s.
- ESB** – Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2005. 863 s.

References

1. Bihusiak M. V., 2015–2016. Dynamika semantycznej struktury nazw pomieszekan ta yikh elementiv u hovirkakh Ivano-Frankivshchyny [The Dynamics of Semantic of the Names of the Dwellings in the Dialects of the Ivano-Frankivsk Region]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Filolohiia* [Newsletter Precarpathian University –

- Philology*]. Ivano-Frankivsk: Vydavnytstvo Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka V. 44–45. S. 3–8 [in Ukrainian].
2. Hlukhovtseva K. D., 1997. Dynamika skladu nazv hospodarskykh prymishchen u skhidnoslobozhanskykh hovirkakh [Dynamics of Outbuildings, Names Structure in Eastern Slobozhanshchyna Dialects]. *Ukrainskyi dialektolohichnyi zbirnyk [Ukrainian Dialectological Collection]*. Kyiv. S. 177–194 [in Ukrainian].
 3. Hrytsenko, S., 2017. *Dynamika leksyky ukrainskoi movy XVI–XVII st. [Dynamics of the Vocabulary of the Ukrainian Language of the XVI–XVII centuries]*. Kyiv [in Ukrainian].
 4. Doroshenko L. I., 1999. *Arealohiia budivelnoi leksyky skhidnopoliskoho dialektu: Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk [Areal Placing of Building Vocabulary in Eastern Polissia Dialects: Author's Abstract]*. Kyiv. 19 s. [in Ukrainian].
 5. *Istoriia ukrainskoi movy. Leksyka i frazeolohiia [History of the Ukrainian Language. Vocabulary and Phraseology]*, 1983. Kyiv. 743 s. [in Ukrainian].
 6. Kernytskyi I. M., 1970. Sposterezhennia nad nazvamy prymishchen v ukrainskykh pamiatkakh XVI – XVII st. [Observations on the names of places in the Ukrainian memorials of the XVI – XVII vv]. In: red. L. L. Humetska. *Pytannia istorii ukrainskoi movy [The Question of the History of the Ukrainian Language]*. Kyiv, s. 5–19 [in Ukrainian].
 7. Polishhuk L. B., 2019. Semasiolohiya budivelnoi leksyky skhidnopoliskoho dialektu [Semasiology of the construction vocabulary of the East Podillia dialect]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia [Scientific Journal of International Humanitarian University. Series: Philology]*. № 42. Т. 1. Odesa. S. 49–53 [in Ukrainian].
 8. Serdeha R. L., 2006. Nazvy hospodarskykh prymishchen u tsentralnoslobozhanskykh hovirkakh (sklad i semantychna struktura) [Names of premises in Central Sloboda dialects (composition and semantic structure)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho u-tu im. V.N. Karazina. Serii: Filolohiia Bulletin of Kharkiv National University. V. N. Karazin. Series: Philology*. Kharkiv. № 47. S. 36–39 [in Ukrainian].
 9. Tyshchenko L. M., 2006. Pivdennoslobozhanski nazvy prymishchen dlia zberihannia zerna ta snopiv u prostoroviy ta chasoviy proektsiyi [South Slobozhanshchyna Names of Premises for Storage of Grain and Sheaves in Spatial and Temporal Projection]. *Linhvistyka: zb. nauk. prats. Luhansk [Linguistics: coll. Sciences Works]*. № 1. S. 157–164 [in Ukrainian].
 10. Toder D. D., 2012. Leksyka, poviazana z zhytloom ta prylehloiu do noho terytoriiieu, v ukrainskykh hovorakh Zakarpattia [Lexics Related to Housing and the Territory Adjacent to it, in the Ukrainian dialects of Transcarpathia]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zb. nauk. prats. Uzhhorod [Modern Problems of Linguistics and Literary Criticism: Collection of Sciences Works]*, № 18. S. 78– 88 [in Ukrainian].
 11. Khudash M. L., 1961. *Leksyka ukrainskykh dilovykh dokumentiv k. XVI – pochatku XVII st.: na materialakh Lvivskoho Stavropihiiskoho bratstva [Vocabulary of Ukrainian*

- Business Documents from the 16th to the Beginning of the 17-th Centuries: Based on the Materials of the Lviv Stavropygian Brotherhood*. Kyiv. 164 s. [in Ukrainian].
12. Tsaralunha I. B., 2010. Pomeshkannia ukrainsiv kintsia XVI – pochatku XVII stolittia (na materialy Zhytomyrskykh aktovykh knyh) [Ukrainian Accommodations at the End of XVI – at the Beginning of XVII Century (on the Basis of Zhytomyr Act Books)]. *Volyn – Zhytomyrshchyna : istoryko-filolohichniy zbirnyk z rehionalnykh problem*. [Volyn-Zhytomyr Region. Historical and Philological Journal on Regional Problems] № 22 (1). S. 186–199 [in Ukrainian].
 13. Chahan O. I., 2018. Nazvy pidsobnykh hospodarskykh prymishchen u boikivskykh hovirkakh [Names of Utility Premises in Boyki Dialects]. *Movoznavchyi visnyk [Linguistic Bulletin]*. Vyp. 24–25. S. 167–176 [in Ukrainian].

Sources

- AZhHU** – Akty Zhytomyrskoho hrodskeho uriadu: 1590 rik, 1635 rik [Acts of the Zhytomyr City Government: 1590, 1635]. (2004). V. M. Moisiienko (Comp.). Zhytomyr [in Ukrainian].
- AZhHU** – Aktova knyha Zhytomyrskoho hrodskeho uriadu 1611 r. [Act Book of the Zhytomyr City Government of 1611]. (2002). A. M. Matviienko & V. M. Moisiienko (Comps.). Zhytomyr [in Ukrainian].
- AZhMU** – Aktova knyha Zhytomyrskoho miskoho uriadu kintsia XVI st. (1582–1588 rr.) [Act Book of Zhytomyr City Government of the End of the 16th Century (1582–1588)]. (1965). M. K. Boichuk (Comp.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- ArkhYuZR** – Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, izdavaemyy vremennoy Komissiiy dlya razbora drevnih aktov [Archive of Southwestern Russia, published by the Commission for the analysis of ancient acts]. (1859–1914). Kiev [in Ukrainian].
- VH** – Volynski hramoty XVI st. [Volyn charteri of the XVI century]. (1995). V. Zadorozhnyi & A. Matviienko (Comps.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- DMVN** – Dilova mova Volyni i Naddnyprianshchyny XVII st. [Business language of Volyn and Dnieper region of the XVII century]. (1981). V. V. Nimchuk, V. M. Rusanivskiy et al. (Comps.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- ESUM** – Melnychuk, O. S. (Ed.) (1982–2012). Etymolohichniy slovnyk ukrayinskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. (Vols. 1–6). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- KKPS** – Knyha Kyivskoho pidkomorskoho sudu (1584–1644) [Book of the Kyiv Submarine Court (1584–1644)]. (1991). H. V. Boriak, T. Yu. Hyrych et al. (Comps.). Kyiv [in Ukrainian].
- Lysenko** – Lysenko, P. S. (1974). Slovnyk poliskykh hovoriv [Dictionary of Polissya dialects]. Kyiv [in Ukrainian].
- LM** – Sokhan, P. S., Boriak, H. V., Krykun, M. H. et al. (Eds.). (2005). Lytovska Metryka. Knyha 561: Revizii ukrainskykh zamkiv 1545 roku [Lithuanian Metrics. Book 561: Revisions of Ukrainian Fortresses in 1545]. V. Kravchenko (Comp.). Kyiv [in Ukrainian].

- Nikonchuk** – Nikonchuk M. V., Nikonchuk O.M. (1990) Budivselna leksyka pravoberezhnoho Polissia v leksykosemantychnii systemi skhidnoslovianskykh mov [The constructional vocabulary of the right-hand side of Polissya in the lexical-semantic system of the East Slavic languages]. Zhytomyr. 369 s. [in Ukrainian].
- SZPH** – Arkushyn H. Slovník zakhidnopoliskykh hovirok [Dictionary of Western Polish idioms.]. U 2-kh tt. – Lutsk: Redaktsiino-vydavnychi viddil “Vezha” Volynskoho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrainky, 2000.
- Sl.UM** – Slovník ukraínskoi movy XVI – I polovyny XVII st. [Dictionary of the Ukrainian Language of the XVI – I Half of the XVII century]. (1994–2013). issue 1–16. Lviv [in Ukrainian].
- SR** – Selianskyi rukh na Ukraini 1569–1647 rr. Zbirnyk dokumentiv i materialiv [Peasant movement in Ukraine in 1569–1647. Collection of documents and materials]. (1993). H. V. Boriak et al. (Comps.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- SSUM** – Hrynchyslyn, D. H., Humetska, L. L. & Kernytskyi, I. M. (Eds.). Slovník staroukraínskoi movy XIV–XV st. [Dictionary of Ukrainian Language of the XVIth – XVIIth centuris]. (Vols. 1–2). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- SUM** – Bilodid, I. K. (Ed.). (1970–1980). Slovník ukraínskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. (Vols. I–XI). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Tymchenko** – Tymchenko, Ye. (2003). Materialy do slovníka pysemnoi ta knyzhnoi ukraínskoi movy XV–XVIII st. [Materials to the dictionary of the written and book Ukrainian language of the XV – XVIII centuries]. V. V. Nimchuk & G. I. Lysa (uporiadn.). Kyiv–New York [in Ukrainian].
- TU** – Torhivlia na Ukraini XIV – seredyna XVII st. Volyn i Naddnyprianshchyna [Trade in Ukraine XIV – the middle of the XVIII century. Volyn and Dnieper]. (1990). V. M. Kravchenko & N. M. Yakovenko (Comps.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Yakovenko** – Yakovenko, N. M. Parodii i zharty v aktovykh knykh Zhytomyra ta Lutsk pershoi polovyny XVII st. [Parodies and jokes in the act books of Zhytomyr and Lutsk of the first half of the 17th century]. Ukraínskyi arkhieohrafichni shchorichnyk. Vyp. 2. Kyiv, 1993. S. 161–176.
- BES** – Bańkowski, A. (2000). Etymologiczny słownik języka polskiego [Etymological Dictionary of the Polish Language]. (Vols. 1–2). Warszawa [in Polish].
- Brükner** – Brükner, A. (1957). Słownik etymologiczny języka polskiego [Dictionary Etymological of the Polish Language]. Krakow: Wiedza Powchesna [in Polish].
- ESB** – Boryś, W. (2005). Słownik etymologiczny języka polskiego [Dictionary Etymological of the Polish Language]. Krakow: Wydawnictwo Literackie [in Polish].

Лексико-семантичні процеси в запозичених назвах приміщень та частин двору в північноукраїнському ареалі

Валентина Титаренко, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та методики її навчання Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна; ktytar@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4425-4670>

У статті на матеріалах пам'яток північноукраїнського наріччя XVI–XVII ст. проаналізовано лексико-семантичні особливості запозичених слів у назвах приміщень та частин двору. У зазначеній групі простежено семантичний розвиток слів у польському наріччі та в українській мові загалом. Виокремлені лексеми розподілено за групами: назви місця, де є будинок із господарськими приміщеннями; назви приміщень, у яких мешкають люди; назви господарських приміщень; назви частин двору. У всіх групах наявні запозичення, котрі проникали й у найдавніший період, і в XIV–XVII ст. Запозичувалися слова іншомовного походження з різних джерел: германського, польського, чеського, литовського, латинського.

В аналізованих текстах функціонували дублетні найменування з тотожною семантикою (питома назва – запозичена: *домъ* – *будинокъ* – *халуца* – *хебора* – *грудня*; *ворота* – *брама* – *брана*; запозичена – запозичена: *клуця* – *стодола* – *шпихлір*; *спіжарня* – *хорлѣбѣ* – *шофа*), що сприяло розширенню парадигматичних рядів в українській мові. У процесі розвитку наявність питомого та запозиченого слова на одне позначуване призводило до диференціації між ними (*паркан* – *забор*, *брама* – *ворота*).

Більшість лексем аналізованої групи запозичені в XVI–XVII ст. За матеріалами ССУМу, із попередньої мовної епохи перейшли слова іншомовного походження: *кухня*, *фолварокъ*, *плацъ*, *склепъ*, *хата*. У лексиконі сучасної української мови залишилися: *брама*, *будинок*, *ганок*, *замок*, *кухня*, *палац*, *паркан*, *плац*, *римар*, *спіжарня*, *фільварок*, *халуца*, *хата*, *шопа*, *шпихлір*. Окремі лексеми активно функціонують у сучасному північноукраїнському наріччі, мають широку амплітуду лексико-семантичних значень (*шопа*, *спіжарня*) або зазнали переінтеграції семантики впродовж розвитку (*склеп*, *паркан*); подекуди в діалектному мовленні відбулася семантична диференціація номенів, що мали дублетне значення (*ворота* – *брама*; *забор* – *паркан*). Низка слів вийшла з активного використання (*хорлѣбѣ*, *шофа*, *кзмахъ*). Слова *ганок*, *паркан*, *стодола*, *клуця* залишилися без значних семантичних змін; *будинок*, *кухня*, *хата* на українському ґрунті розширили семантику.

Ключові слова: пам'ятка, запозичення, тематична група, північноукраїнське наріччя, лексикосемантичний варіант, семема.

Lexical-semantic processes in the borrowed names of rooms and parts of the yard in the northern Ukrainian area

Valentyna Tytarenko, candidate of philological sciences, associate professor, associate professor of the department of Ukrainian language and methods of its teaching, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine; ktytar@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-4425-4670>.

In the article on the materials of the monuments of the Northern Ukrainian period of the XVI–XVII centuries. the lexical-semantic features of borrowed words in the names of premises are analyzed. In this group, the semantic development of words in the Polish dialect and in the Ukrainian language in general is traced. The isolated lexemes are divided into groups: names of places where there is a house with commercial premises; names of

premises in which people live; names of business premises; names of parts of the yard. In all groups, there are borrowings that penetrated both in the most ancient period and in the XIV–XVII centuries. Words of foreign origin were borrowed from various sources: German, Polish, Czech, Lithuanian, Latin.

Doublet names with identical semantics functioned in the analyzed texts (proper name – borrowed: *домъ – будинокъ – халупа – хебора – грядня; ворота – брама – брана*; borrowed – borrowed: *клуня – стодола – шпихлір; спижарня – хорлѣбѣ – шофа*), which contributed to the expansion of paradigmatic series in the Ukrainian language. In the process of development, the presence of a specific and a borrowed word for one signified led to differentiation between them (*паркан – забор, брама – ворота*).

Most lexemes of the analyzed group () were borrowed in the XVI–XVII centuries. According to the materials of the SSUM, words of foreign origin were transferred from the previous language era: *кухня, фолварокъ, плацъ, склепъ, хата*. In the lexicon of the modern Ukrainian language, the following words remained: *брама, будинок, ганок, замок, кухня, палац, паркан, плац, римар, спижарня, фільварок, халупа, хата, шопа, шпихлір*. Individual lexemes actively function in the modern North Ukrainian dialect, have a wide range of lexical-semantic meanings (*шопа, спижарня*) or have undergone semantic reintegration in the course of development (*склеп, паркан*); in some places in the dialect speech there was a semantic differentiation of nouns that had a doublet meaning (*ворота – брама; забор – паркан*). A number of words have fallen out of active use (*хорлѣбѣ, шофа, кзмахѣ*). The words *ганок, паркан, стодола, клуня* remained without significant semantic changes; *будинок, комора, кухня, хата* on Ukrainian soil expanded the semantics.

Keywords: *monument, borrowing, thematic group, northern dialect, lexical-semantic variant, sememe.*

УДК 81'28

DOI 10.58423/2786-6726/2022-2-41-70

Mátyás Rosenberg

Phonological and morphological features of Boyash language varieties in Eastern Slovakia¹

1. Introduction

Apart from some sporadic data collected by a few researchers, systematic research on the language varieties spoken by the Boyash (or Bayash) only became a focus of linguistics in the 2000s, first in Hungary, then in Croatia, Serbia and sporadically in Slovakia, Bulgaria and Greece. Nowadays, it is precisely the increased interest in the Vlax Roma that has brought the Boyash more into the limelight across Europe. At the same time, academics focus on sociology and political science, and linguistic research on the Boyash is often secondary (Sorescu Marinković 2008b: 174-175; Arató 2015a: 7). “Research into the traditions of Romanian-speaking Boyash Gypsies is the most neglected field of Hungarian Roma Studies to date”, says Kovalcsik (1988: 215) in her first study on the Boyash, who not only raised awareness of Boyash folk music, but also, together with fellow scholars, collected a significant corpus of Boyash language for posterity (Arató 2015b: 355). Kovalcsik (1994) claims that the main reason for the scarce and incomplete information on the Boyash is that they speak Romanian, as the Romani-speaking communities received much more attention from the beginning. Since then, it has become clear that the reasons are more numerous, including the social status of the Boyash, the adaptability of communities, their sporadic spatial location in some regions, asymmetrical representation compared to other Roma groups, but mainly the homogenizing and simplifying practices of the majority society.

While it has long been known that Slovakia is home to different multilingual Boyash communities with different identities and speaking also Romanian varieties of the language, very little information has been published about them (Kovalcsik 1994). Gergely Agócs published a study entitled *Sociálna identifikácia Bajášov na Slovensku* (Social Identification of the Boyash in Slovakia), which

¹ The study was carried out within Project K 129378 with the support of the National Research, Development and Innovation Office, Hungary. I want to express my gratitude to József Lázár and Filip Lázár for their help during the fieldwork.

discussed the most important and basic social science issues of the topic. Earlier articles on the subject mainly focused on trough making and only partially on the Boyash communities and their similarities and differences from other groups defined predominantly by occupation (e.g. Okrucký, 1964; Stano, 1965; Holicová, 1977).

This paper seeks to complement information about the Boyash, firstly with a critical presentation of categorisation activities, and secondly with the migration history of the Slovakian Boyash community. The focus is on lexical, phonological and morphological features so they will be discussed in more detail.

2. Description of the research

I have performed fieldwork in communities regarded as Boyash since 2013. My dialectological survey of Boyash language varieties included linguistic data gathering from approximately 2,250 informants in a total of 165 places. The interviews were conducted in Hungary, Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Serbia, Romania, Ukraine, Slovakia, and the Czech Republic. Their language was primarily Boyash and Hungarian but sometimes also Romani, Slovakian, Ukrainian, and English. In almost every case there was elicited data recording (using a translation questionnaire comprised of 270 sentences, where I looked at 1,900 items, and I also used the direct question method) and non-elicited data recording (spontaneous conversations with me or other members of the community, sometimes re-recording tales, songs and other oral folklore). The audio material recorded in Eastern Slovakia is about 20 hours, the interviews were made between 2013 and 2018. My research findings are being processed in my self-developed corpus management software and will later become searchable in an online database. This survey gives priority to morphological and phonological phenomena and lexical differences.

3. Social and linguistic definition problems

The difficulty in the scientific study of the Boyash is that many researchers divide these communities into groups and give them names based on various criteria, but familiarity with these terms is not universal. It is not always known who gives a name to a group or subgroup and on what grounds and how it is related to other groups or subgroups (Rosenberg 2020a). We encounter endo- and exo-ethnonyms, endo- and exoglottonyms as well as scientific (i.e. constructed or inferred) designations or even misnomers. Some ethnic groups distance themselves from other ethnic groups, and may not even know of any other Boyash communities besides their own, and the relationship between the names of some groups and their supposed language use remains unknown (Rosenberg 2021a). As

a result, this paper will briefly touch upon the social definitional problems and categorisation practices that generally permeate the literature on the Boyash and Roma/Gypsies in general, as well as the relationship between the image of each group and the image of themselves and each other, and how this correlates with academic practice (for more on these, see Rosenberg, 2018a, 2021a).

3.1. Categorisation models

There are two types of categorisation of Boyash. The first is the **horizontal model**, which juxtaposes independent, spatially distinct and separable groups with their own history and historical consciousness, cultural characteristics, language variety and glottonyms specific to the group and brings them under the umbrella term *Boyash* (e.g. Erdős, 1958/1989, pp. 42–43; Kovalcsik 1988, p. 216; Kovalcsik, 1993, p. 231; N. Békefi, 2001, pp. 6–7). The second one is the **hierarchical model**, which distinguishes three levels (Agócs, 2003, pp. 42–49). Level I is the belonging to the whole ethnocultural group, which includes the common Romanian origin, the common mother tongue, which contains more conservative forms, and traditional woodworking as a craft, as well as a set of specific cultural characteristics. This also includes the main ethnonyms of the Boyash, e.g. *Rumuni* ‘Romanians’, *Bajáši* ‘Boyash’, *Korytári* ‘trough makers’, and the relationship between the Boyash and other Gypsy groups and the surrounding society. Level II refers to the affiliation of the Boyash to particular subgroups and the ideologies and ethnonyms associated with the relations between different subgroups, e.g. *Goleci* (cf. R. *goleş*), *Dunăși* ‘Danube-side’, etc. Level III refers to the affiliation to patrilineal lineages (*vigă*), i.e. how they perceive their own lineage within a given subgroup, how they define it and how they think about other lineages.

While it facilitates thinking, the *in vitro* use of both the horizontal and hierarchical models can also be extremely misleading, resulting in highly simplistic practices and misinterpretations of reality. The external and internal ethnonyms and glottonyms used by groups are situational, as is the diversity of ways of thinking about the groups around them. Some groups do not commune with others or only partially, some groups are considered closer to themselves than others, and in some cases they are unaware of certain communities under the umbrella term *Boyash*. Neither of the models can reproduce reality in sufficient detail to faithfully reflect both spatiality and temporality. The advantage of the hierarchical model is that it better captures the researcher’s vision based on the totality of the ideologies of informants, but its shortcoming is precisely this: the categorisation of the levels reflects a rather constructed or hegemonic way of thinking, while thinking about the different levels is not only situational, varying from individual to individual and from area to area, but also rather optional.

To put this into practice, we need to imagine a real-life example of two men of a similar age living on the same street in a place in Eastern Hungary. One of them, who has been a trough maker all his life, considers himself a trough maker, a Boyash, a Gypsy and a Hungarian, but does not reject the term *Romanian*. He was first taught Boyash as a child, learned Hungarian in kindergarten, and considers his language Romanian in both Boyash and Hungarian. He has never been to Romania, and is distant and distrustful of the other Gypsy groups who make up the majority of the local community. The other man, a fishmonger, feels comfortable with the term *Romanian*, situationally still accepts the ethnonyms *Boyash*, but not the ethnonyms *Gypsy* and *Hungarian*. He has spoken both Boyash and Hungarian since childhood, and he considers his language to be Romanian in both Boyash and Hungarian. He is a regular visitor to Transylvania and has serious reservations about the other Gypsy groups in the village. The two men consider themselves and each other to be members of the same group, as confirmed by their friends and distant relatives.

From a linguistic point of view, however, the biggest problem with social categorisation models is that they do not convey linguistic information, or they only do so indirectly, and are therefore not particularly suitable for linguistic inquiry. It should be kept in mind that the dozens of varieties of Boyash (far more than the number of ethnic subgroups) are spoken by groups of different origins, lifestyles and identities, who often question the validity of the umbrella terms. The majority of the Boyash in Croatia and Hungary do not consider themselves or their language to be Romanian, and are hence like the other Roma groups, they are categorised as stateless national minorities, such as the Sami, Welsh, Bretons, Frisians, Gallegos, Basques, and Sorbs (Rosenberg, 2021b), but from a linguistic point of view this does not mean that the variety of languages they speak is in any way more distant from those who attach the label *Romanian* to their language.

The use of glottonyms by each group is also situational. Some language communities prefer *Boyash* while others prefer *Romanian* but all are aware that their language variety is closely related to that of speakers from Romania even if mutual intelligibility is highly limited. My research findings show that choosing any of the alternative glottonyms firstly depends on the geographical distance of the given community from Romania and, secondly, it reflects the linguistic and social identity of the community and the individual. Each glottonym distances one group from another, whatever users want to express, and makes them homogeneous as it seeks to conceal the internal differences (Rosenberg, 2018a).

3.2. *Geographic distribution, ethnonyms and glottonyms of the Slovakian Boyash*

The Boyash communities in Slovakia probably consist of no more than 1,000 to 2,000 members, and are therefore considered by scholars to be the third smallest group of Gypsies (cf. Agócs, 2003, p. 41) after North Central and Vlax Romani speakers. The first group arrived in Slovakia from the east, via Transcarpathia, in the last third of the 19th century. The first settlement, Dolný Les (unofficially called *Butki erdő* in Hungarian), was established in the forest near Butka in Eastern Slovakia and later became the largest community of the Boyash in Slovakia, with more than 200 inhabitants. Further settlements were established over time in the villages of Pavlovce, Podhorod', Podčičva, Kravany, Malá Stretava, etc. (Agócs, 2003, p. 49). Stano (1965, p. 553) believed that "the migration flow of the Romanian trough-makers was almost exclusively limited to Eastern Slovakia". By contrast, it is now known from the speakers that some families settled in Western Slovakia, for example in the villages of Veľký Ďúr, Telinec, Ratnovce, Hlohovec, Vrábľa, etc., and in recent decades even more have moved to the cities of Košice, Bratislava or its agglomeration (e.g. Most pri Bratislave).

A later group arrived in what is now Western Slovakia after the First World War, presumably through what is now Hungary. After their arrival, they moved mainly in the area west of the town of Novohrad, and today the largest group is found in the village of Čata near Želiezovce, with some families also living in the villages of Kamenín, Dolinka, Trebušovce and of course Želiezovce. Many of them moved to the Czech Republic in the post-war period (e.g. to the village of Židovice), where they stopped making troughs to work in factories (Agócs, 2003, p. 49).

The most common names used by the Boyash in Eastern Slovakia to describe themselves and their group are *bājaš*, *cigan* 'Gypsy' in Slovak, or *korytár* 'trough maker'. They use the endoglottonym *limba dă rumîn* 'Romanian language', i.e. they speak *rumănește* 'Romanian'. In Slovak, the term *rumunský* 'Romanian' is also used, but they note that they are aware that their language differs in several important respects from the colloquial Romanian they hear and from the Romanian spoken by other Gypsies (e.g. Gabor). The Boyash communities in Western Slovakia mainly use the term *bājaš* to describe themselves, calling their language variety *limba dă bājaš* 'Boyash language'. They speak *băjășește* 'in Boyash', but in Slovak the term *rumunský* 'Romanian' is more common.

The Boyash in Eastern Slovakia use the term *dunaš* to refer to the formerly socially distinct group living in Western Slovakia, if they know them, while those in Western Slovakia use the mostly negative term *gul'ec* ~ *gol'ec* to refer to the Easterners. However, these terms are avoided in inter-ethnic communication, so

the Hungarian terms *dunamentiek* ‘those beside the Danube’ (instead of *dunaš*) or *tiszahátiak* ‘those beyond the Tisza’ (instead of *gul’ec* ~ *gol’ec*) are used.

However, the Easterners use the term *gul’ec* ~ *gol’ec* to refer to other, non-Boyash Gypsy persons and groups, or to the Roma in general (Slovakian: *Rómovia*), and in their language they use the parallel word *gul’ecęšće* ~ *golecęšće*² ‘in Gypsy’ (i.e. Romani). This is important because, on the one hand, this suggests that these communities make a distinction between Gypsy and Roma and if they feel the former term is their own, the latter is not. On the other hand, it should be pointed out that in Hungary there is also an ambiguity of *gul’ec* ~ *gol’ec*: the Boyash in Tolna and Nógrád counties, called *dunás* ‘by the Danube’ by those living between the Danube and the Tisza and Tiszántúl, call the people living between the Danube and the Tisza and Tiszántúl *gojec*, while the group they refer to does not use the term for itself. As in Slovakia, in some areas the Vlax Roma, sometimes only the Gabor Roma, or even all Romani-speaking Roma communities are known as *gul’ec*, but occasionally all non-Boyash Roma communities, even the Hungarian-speaking Roma communities (also known as Romungro, Carpathian Roma i.e. former Central Romani speakers) are called *gul’ec*.

As transpires from the preceding examples, the diverse system of endoethnonyms and exoethnonyms reveals heterogeneous social and ethnic relations, where the key elements are identification and differentiation. Feischmidt defines the concept of ethnicity as a relation and an associated attitude that is structurally important, which “is realised in the social practices of distancing and differentiation.” Embedded in social relations, it creates a specific order of differences which distinguishes those designated by the ethnic category from those unmarked and considered as homogeneous and usually associates this relation with a relation of power (2010, pp. 8–9). “Scholars looked at »ethnic groups« as self-explanatory phenomena for a long time, as communities sharing a certain cultural heritage and cultural patterns or as such defined by the same position in the struggle for political power or other resources” (op. cit.: 12). However, Boyash ethnic groups, just like other ethnic groups, do not exist a priori but are created and this is done in two ways: one is “from inside” so that group members reproduce the group’s concept and their affiliation to it (e.g. *băjaš*, *cîgan*), and “from outside”, by virtue of the environment’s activities of categorisation and categorisation (e.g. *gul’ec*, *ardilęn*, *munćan*) (op. cit.: 12).

3.3. Geography and migration

In the half century or so since the publication of papers in the 1960s and 1970s (i.e. Okrucký, 1964; Stano, 1965; Holicová, 1977), the geographic distribution of the

² Some informants also use the verb *gol’ecęšće* in the sense ‘to lie’.

Boyash has changed. They have moved from their previous settlements, leaving mainly smaller settlements with a low population density in favour of the big cities. One exception is Dolný Les, a one-road settlement (*časť* in Slovak) in the poplar forest between Drahňov and Stretavka, but administratively part of Budkovce. Kovalcsik (1994) describes her personal experience as follows: “Originally a small settlement, it has taken on its present appearance in recent decades, when stone houses were built in the place of some *koliba*. The poplar forest is now underutilised. Its inhabitants have given up trough making to work in Slovakian factories. After the political changeover, they, like their compatriots in their homeland, became unemployed. They then tried their hand at trading, exporting Slovak agricultural products to the Czech markets. However, after the separation of the two countries, the possibility of doing so became limited because they could not pay the high customs duties. For those who have not yet forgotten, the art of making wooden utensils has been revived: beautifully decorated spoons, kneading boards, rolling pins and bowls are now on sale. The majority of people do gardening, keep animals and fish in preparation for better days.”³

When I visited them for the first time 20 years later and asked a local man about the speech of the Boyash, he replied in Hungarian that not even middle-aged people speak Boyash, let alone young people. Instead, he stressed the importance of learning and the lifestyle change that goes with it, which has brought language exchange to the community⁴:

M: „Úgy vót, hogy minket az öregek, nagyapám már nem akart tanítani, mert aszondta: »Ebből a keserves életből ne egyél, mer ebből én éltem eleget. Te erigy tanúni, legyen belőled szakma ember! Te ne tanúj tekenőköt csinálni!« Na és ü nem engedte, hogy tanújam. Akarta, hogy tanújak ki, legyen belőlem valami ember. Mer ő semmire nem tanút ki, ő vút egy rendes *obyčajný*⁵ ember, és ő csak itt a tekenőköt csinálta, a fakanálokot csinálta. S járták árulni, s abból éltek.” (Dolný Les, 2014)

M: “You know, the old people, my grandfather, didn’t want to teach us anymore, because he said, ‘Don’t live this bitter life, because I’ve lived enough of it. Go and learn a trade. Do not learn trough making.’ So he wouldn’t let me learn it. He wanted me to learn a trade, to be a man. Because he never learnt anything, he was just a *simple* man, and he only made troughs and wooden spoons. And they went around selling them and that’s how they lived.”

³ Translated by M. R.

⁴ The system of transcription, as mentioned before, will be a simplified one, for the texts to be easily readable. As for the interlocutors, in order to protect their identity, women were marked with W, men with M. Researcher was marked with MR - Matyas Rosenberg. Code-switching is written in italics.

⁵ ‘simple’ (Slovakian).

As their economic competitiveness declined and the demand for their products diminished, the Boyash gradually abandoned their traditional occupations. Trough making, wooden spoon carving and basket weaving are now only rarely practised:

RM: Tu băjšică jeşć, nu?

W: Ej, no!

RM: Jeşće aişe şíniva, kare inkă faşe troş?

W: Ale... băjaş... ale nu lukru momika dăn ľemn akol aša... nu fak momika.

RM: Níme nu faşe ma troşileľę d-ej mîndre?

W: Nu, níme.

RM: În *Mađarska* şade ąn vom, kare faşe troş, furkulice sî ľingurj...

W: ǃingurka fak, ale troş mari níme nu faşe kolo, níme. *A niźšie* kuma níme n-o faşe d-aja, k-ąr murid użę hej maj băträń, še jera ľi akol ľi făşe. Uże kuma hej tăńirj, jak-a mńew vom, uże nu.

RM: Dă še s-o dăzvăcatu-să?

W: Kă aje-j mare lukru, a uż ma kuma nu kumpără, nu. Kă n-au bań, ştic kum... (Podhorodĭ, 2015)

RM: You're a Boyash woman, aren't you?

W: Yes, of course!

RM: Is there anybody here who still makes troughs?

W: Well, there are some Boyash but they don't make anything out of wood anymore.

RM: No one makes those pretty troughs?

W: No, no one.

RM: There's a man in Hungary who makes troughs, forks and spoons...

W: They make spoons but nobody makes big troughs there anymore. And younger people never do so anymore because the old people who used to do it there are dead. Now the young people, like my husband, don't do it anymore.

RM: Why did they stop?

W: Because it's hard work and it's not worth it now, no. They have no money, you know how [this is]...

Choosing other occupations, they settled mainly in nearby towns such as Humenné, Trebišov, Sobrance or Bratislava. The last decades have also opened up the possibility of cross-border employment, with the more mobile Boyash taking jobs in the Netherlands, England, Germany or the Czech Republic, mainly in towns closer to Slovakia, such as Frýdek-Místek, Ostrava or Havířov (Rosenberg, 2017, pp. 101).

The elderly members of Boyash communities in Ukraine still remember their former relatives among the Boyash people who migrated westwards, while the Boyash people in Eastern Slovakia no longer remember their own migration history. They do not keep in touch with each other, mainly for political reasons, e.g. the low number of border crossings, the difficulty of crossing the border, visa requirements, etc. and partly for geographical reasons, since the north-Eastern

Carpathians are located along the Slovak-Ukrainian border. In Slovakia, only few respondents were aware of the Boyash community living on the Ukrainian side of the border but they did not know any person directly and were not sure whether the Boyash living in the village had come from the other side of the border. Here is a counter-example:

RM: Voj dín Ukrajina ac viñit aiše? Da nu voj, ale baba ta, o đedu to... kîndva dămult...?

W: Jo nu štu... a me mama nu štu ... tata... a lu mama tată, a jo nu štu d-und jera, ale dăn Ruska. Dăm Ukrajina jera. Ale jo iž m-am năskut. Ís! (Podhorod', 2015)

RM: You came here from Ukraine? I mean, not you guys, but your grandmother or grandfather... sometime back...?

W: I don't know. I don't know my mother... my father... my maternal grandfather, I don't know where they're from, but they're from Russia. They were from Ukraine. But I was born here. Here!

4. Language situation

The majority of the Boyash people in Eastern Slovakia no longer speak the Romance variety spoken by their ancestors, but we do not even know the estimated proportion of speakers. Those who have some knowledge of Romanian also report that they use almost exclusively Slovak in everyday life, i.e. they are terminal speakers of Boyash. A significant number (also) communicate in Hungarian in their families, as their ancestors lived in areas where Hungarian speakers lived, but even in Southwest Slovakia, Hungarian is not rare. There is also a Rusyn language influence near the Slovak-Ukrainian border, so there are quadrilingual families speaking Boyash, Slovak, Hungarian and Rusyn on a daily basis, and this has a significant contact effect on the Boyash language varieties they speak.

Boyash is mainly acquired in the domains of primary language socialization, i.e. in the immediate or extended kinship and in oral communication, because in the domains dominated by the language(s) of the majority society (e.g. in education, public life, media, science, etc.), Boyash speakers have not had the opportunity to use their language and hence have not developed specialised language registers. These registers are usually replaced by a speaker's repertoire of Slovak, and to a lesser extent Hungarian, when speaking in Boyash. It is only in the last decade, with the spread of social media sites, that they have spontaneously started to write using the Slovak alphabet, but no written books have been published in their language variety and they are not familiar with the Romanian alphabet.

5. Typical features of the language variety of the Boyash in Eastern Slovakia

The Eastern Slovak Boyash speak pre-language reform Romanian varieties that are very close to each other and clearly distinguishable from the Western Slovak Boyash varieties. Those spoken in Eastern Slovakia are closely related to the Transcarpathian varieties, but also share several features with the Eastern Hungarian varieties, while those spoken in Western Slovakia are similar to the Transylvanian-Banatian dialects spoken in Hungary, in Nógrád County and mainly in the South Transdanubian region. The dialectological categorisation of the East Slovak Boyash varieties remains a task for linguistics, but preliminary data suggest that these varieties share many Transylvanian and Maramureş dialectal features, but are transitional varieties, and thus probably go back to several earlier Romanian regional varieties.

5.1. Lexical elements

There is an infinite number of differences between the Eastern Slovak Boyash varieties and standard Romanian, but some dialectal words and those with different meanings are particularly striking. Examples include *gîndeşte* ‘wants’ (R. *gîndeşte* ‘thinks’, cf. R. *vrea* ‘wants’), *grăjeşte* ‘speaks’ (R. *vorbeşte*, regional R. *grăieşte*), *înkâlzeşte şaril’i* ‘the sun is shining’ (R. *bate soarele ~ soarele străluceşte*, H. Arđ. *arde şaril’ë*), *kătă* ‘next to’ (R. *lângă*, cf. R. *către* ‘towards’), *luvuţeşte* ‘plays an instrument’ (R. *cânta*, H. Arđ. *să žakă*), *žandar* ‘policeman’ (R. *jandarm* ‘gendarme’, regional R. *jăndar* ‘gendarme’, cf. R. *poliţist* ‘policeman’). Other elements are identical to standard Romanian but differ from other varieties of Boyash: *mulcămeşte* ‘thanks’ (R. *mulţumeşte*, but H. Arđ. *kisiñeşce* ‘thanks’ ~ *zîse să fije sănătos* ‘he says to be healthy’; the latter is said when thanking), *găşeşte* ‘finds’ (R. *găseşte*, H. Arđ. *află* ‘finds’), *pre* ‘very’ (R. *prea* ‘too much’, H. Arđ. *ro ~ faŕce* ‘very’). There are also cultural implications in that, unlike other Boyash varieties, the words *bărbat* and *mujere* are used to denote ‘husband’ and ‘wife’, and *cîgan* es *cîgankă ~ căgankă* are not documented.

5.1.1. Hungarian loans

Hungarian loanwords also occur to a lesser extent, but some of them are derived from earlier Romanian dialects, e.g. *koştuleşte* ‘taste’ (H. *kóstol*), *vuşuleşte* ‘to iron’ (H. *vasal*), *musaj* ‘must’ (H. *muszáj*), *žadov* ‘Jewish’ (H. *zsidó*), *hotar* ‘border’ (H. *határ*), *păl’inkă* ‘brandy’ (H. *pálinka*), *buđigăw* ‘panties’ (H. *bugyogó*) (for more details on Hungarian elements in Romanian see Tamás 1966). Some of the borrowings, however, come from the local Hungarian language varieties spoken in South Slovakia, e.g. *korhaz* ‘hospital’ (H. *kórház*), *igozan* ‘really’ (H. *igazán*), *vonot* ‘train’ (H. *vonat*), *mindan* ‘all the time’ (H. *mindjárt*), *varoş* ‘city’ (H. *város*),

ezeră ‘thousand’ (H. *ezer*), *meg* ‘even’ (H. *még*), *de* ‘but’ (H. *de*), *lečă* ‘lecsó’ (H. *lecsó*), *fol* ‘wall’ (H. *fal*).

To a lesser extent, there are words that are nearly or completely identical in form and meaning in Slovak and Hungarian. Most of them go back to a common word derived from one another. On the one hand, this makes it difficult to determine the origin of the word, and on the other hand, lexemes with similar forms can confuse each other, with speakers alternating between words with the same meaning but different forms, sometimes creating hybrid forms. The forms *lekvar* ‘jam’ (Sk. *levár*, H. *levár*), *rampă* ‘ramp, barrier’ (Sk. *rampa*, H. *rámpa*), , reinforce each other, and the forms *pilulkă* ‘pill’ (Sk. *pilulka*), *pirulă* ‘same’ (< H. *pirula*) are accompanied by the form *pirulkă* ‘same’ (Arató 2015c: 45). The similarity between *sumsid* ‘neighbour’ (H. *szomszéd*) and *sused* ‘same’ makes speakers uncertain about its use, which is exacerbated by the fact that the word is also known in Transylvanian Romanian dialects (regional R. *somsid* ~ *somsig* ~ *sâmsig* ~ *sumsâd*).

5.1.2. Slavic loans

The Slovakian Boyash people use a great many Slovak loanwords, e.g. *fabrikă* ‘factory’ (Sk. *fabrika*), *citron* ‘lemon’ (Sk. *citrón*), *hribă* ‘mushroom’ (Sk. *hriby*), *izbă* ‘room’ (Sk. *izba*), *popălník* ‘ashtray’ (Sk. *popolník*), *mravec* ‘ant’ (Sk. *mravec*), *kráľovná* ‘queen’ (Sk. *kráľovná*), *stîňă* ‘wall’ (Sk. *stena*), *upratovačka* ‘cleaning lady’ (Sk. *upratovačka*), *biplată* ‘payment’ (Sk. *výplata*), *smed* ‘thirst’ (Sk. *smäd*), *opravă* ‘repair shop’ (Sk. *oprava*), *ded* ~ *did* ‘grandfather’ (Sk. *dedo*, cf. Ukr. *diđ did*), *med* ‘honey’ (Sk. *med*), *zACLONă* ‘curtain’ (Sk. *záclona*), *poštar* ‘postman’ (Sk. *poštár*), *poštarka* ‘postwoman’ (Sk. *poštárka*), *rudîňă* ‘family’ (Sk. *rodina*), *babă* ‘grandmother’ (Sk. *baba*, cf. Ukr. *баб(к)а bab(k)a*), *pavuk* ‘spider’ (Sk. *pavúk*), *hladničká* ‘refrigerator’ (Sk. *chladnička*), *nahlas* ‘loudly’ (Sk. *nahlas*), *krabică* ‘box’ (Sk. *krabica*), *oblohă* ‘sky’ (Sk. *obloha*), *advokatcă* ‘female lawyer’ (Sk. *advokátka*), *vojnă* ‘war’ (Sk. *vojna*), *osă* ‘wasp’ (Sk. *osa*), *kręzbă* ‘drawing’ (Sk. *kresba*), *diamant* ‘diamond’ (Sk. *diamant*), *napoj* ‘drink’ (Sk. *nápoj*), *sovă* ‘owl’ (Sk. *sova*). These words include a high number of internationalisms, e.g. *univerzită* ‘university’ (Sk. *univerzita*), *telefon* ‘telephone’ (Sk. *telefón*), *legitimaciă* ‘certificate’ (Sk. *legitimácia*), *kancelarijă* ‘office’ (Sk. *kancelária*), *cigaretă* ‘cigarette’ (Sk. *cigareta*), *kino* ‘cinema’ (Sk. *kino*) and discourse markers, e.g. *buđ* ‘or’ (Sk. *buđ*), *ale* ‘but’ (Sk. *ale*), *abo* ‘or’ (Sk. *abo*), *prešnię* ‘exactly’ (Sk. *presne*), *prave* ‘just’ (Sk. *práve*), *až* ‘only’ (Sk. *až*), *a* ‘and’ (Sk. *a*).

The examples suggest that nouns come first, and conjunctions and adverbs second, from the Slovak repertoire of speakers to the speech of the Boyash. The use of Slovak verbs is less common, but with the appropriate suffix *-ęšće* almost all

verbs can be adapted. Adjectives are adopted much less frequently, and when they are, they mostly retain their original Slovak nominative case paradigm (1a-1b).

- (1) a. hăl maj **stredný** kupil
 CEL ADV middle.ADJ.SG.M boy
 ‘middle boy’ (Podhorod’, Slovakia)
- b. în **stredná** školă
 PREP middle.ADJ.SG.F school
 ‘secondary school’ (Podhorod’, Slovakia)
- c. Jesk **zachrípnutý** šă n-am hlas.
 be.1SG hoarse.ADJ.SG.M CONJ NEG=have.1SG voice
 ‘I’m stuck and I have no voice’ (Podčičva, Slovakia)

The fieldwork clearly revealed that the speakers used Slovak loanwords to name certain things, but during the language interviews and when asked, they clearly recognised and started to use the Romanian equivalent that I had offered earlier. After a short time, they remembered the forgotten words themselves and corrected themselves several times afterwards, so there is variation in the use of *ă skrobol’it* ‘scratched’ (Sk. *škr[i]abať*) ~ *ă zgrijet, diđină* ‘village’ (Sk. *dedina*) ~ *sat, hudbă* ‘music’ (Sk. *hudba*) ~ *kăntik* ‘song’ (R. *cântec*).

Their speech also includes Rusyn words: *uže* ~ *užeg* ~ *užek* ‘already’ (Rut. *уже уже*), *ladičkă* ‘chest’ (Rut. *ладичка ladička*), *sogriňă* ‘sister-in-law’ (Rut. *шовгриня șovgrinja*), *pčolă* ‘bee’ (Rut. *пчола pčola*), but many lexemes cannot be clearly delimited from Slovak borrowings, e.g. *čaj* (cf. Rut. *чай čaj*, Sk. *čaj*), *kniškă* (cf. Rut. *книжка knižka* ‘book, small book’, Sk. *knižka* ‘booklet’).

5.2. Phonology

5.2.1. Vowels

In most varieties of Boyash, as in Transylvanian and Banatean Romanian dialects, the vowels are pronounced more closed than in standard Romanian. In Eastern Slovak speakers, the centralisation of pronunciation is striking. Close-mid vowels correspond to mid vowels [i] > [ə]: *bătrăn* ‘old’ (R. *bătrîn*), *măndru* ‘beautiful’ (R. *mândru*), *kănie* ‘dog’ (R. *câine*), *săngur* ‘alone’ (R. *sîngur*), *vănăt* ‘blue’ (R. *vânăt*), *zăl’e* ‘days’ (R. *zile*), and back vowels [i] > [o]: *mocă* ~ *mică* ‘cat’, *om* ~ *ăm* ‘in’ (R. *în*) and [ə] > [o]: *primovară* ‘spring’ (R. *primăvară*), *koldură* ‘warm’ (R. *căldură*), *po* ‘on’ (pă < R. *pe*). Closed-back vowels can also correspond to mid vowels [u] > [o]: *potem* ‘we can’ (R. *putem*), *fromos* ‘beautiful’ (R. *frumos*), *d-a avoză* ‘to hear’ (R. *a auzi*). Back semi-open vowels are sometimes correspond to central vowels [a] > [o]: *sănătosă* ‘healthy’ (R. *sănătoasă*), *sokră* ‘mother-in-law’ (R. *soacră*),

*imosă*_F ‘dirty’ (R. *imoasă*). Words ending in front mid [e] can be pronounced anywhere on the full spectrum up to the closed [i] sound, e.g. *mare* ‘big’ (R. *mare*), *zîse* ‘say’ (R. *zice*), *pădure* ‘forest’ (R. *pădure*) *faşe* ‘do’ (R. *face*), *biîni* ‘well’ (R. *bine*), *hundi* ‘where’ (R. *unde*). Particularly interesting is *prababă/prădid* ‘great-grandmother/great-grandfather’ (Ukr. *прабаб(κ)а/прадиd*), where the [i] centralises the former [a] sound in the prefix *pra-*, causing it to be used in two forms.

The back mid vowels may correspond to closed vowels [o] > [u]: *kuţec* ‘hutch’ (R. *coteţ*), the front mid vowels to mid vowels [e] > [ə]: *jăl* ‘he’ (R. *el*), *mijă* ‘to me’ (R. *mie*), and the back mid vowels may correspond to semi-open vowels [o] > [ɑ]: *ăl’akă* ‘a little’. In the common preposition *dă* (R. *de*) there is a tendency towards opening [ə] > [a]: *da avur* ‘of gold’, *da haja* ‘because of’.

In Slovak loanwords containing the [r:] sound, an epenthetic vowel appears, e.g. *podprîşenkur*_{PL} ‘bras’ (Sk. *podprsenky*), *omîrvinkur* ‘crumbs’ (Sk. *omrvinka*). By contrast, in other words there is an elision, which is rarely or never observed in other varieties of Boyash (with many variations), e.g. *kuma* ~ *kumă* ‘now’ (R. *acuma*), *şa* ~ *aşa* ‘in that way’ (R. *aşa*), *omlo* ~ *umblu* ‘I walk’ (R. *umblu*), *am kumprat* ~ *am kumpărat* ‘I bought’ (R. *am cumpărat*), *hălant* ‘another’ (R. *celălalt*, H. Arđ. *hălalant*), *kvare* ‘somehow’ (R. *oarecum*), *-t_{CL.ACC.2SG}* ‘you’ (R. *te*), *şvare* ‘something’ (R. *oarece*).

As some diphthongs have been reduced to monophthongs, as in other varieties of Boyash, and some of the remaining diphthongs have been eliminated by the insertion of a labial [w], there are relatively few diphthongs, e.g. *jou* ‘I’ (R. *eu*), *ştiu* ‘I know’ (R. *ştiu*), *băut* ‘drunk’ (R. *băut*). It is a matter of perspective whether in words such as *fjerp* ‘you cook’ (R. *fierbi*), *dabję* ‘hardly’ (R. *de-abia*) a diphthong or a C_[+glide] position is detected. In word-initial vowel clusters, or more precisely in the /#___C_[+sib]/ position, a prothetic [ə] appears even if not in other Boyash varieties, e.g. *ăskunde* ‘hiding’ (R. *ascunde*), but also in Slovak borrowings, e.g. *ăsprava* ‘news’ (Sk. *správa*).

5.2.2. Consonants

In most Boyash varieties in Central Europe, palatalisation occurs before the *e* and *i* sounds, as follows: *t* > *ć*, *d* > *đ*, *n* > *ń*, *l* > *l’*, *č* > *ś*, *ǰ* > *ź* (a more significant difference is found in the Banatean-Muntenian (*munćan*) varieties). In the speech of Eastern Slovak Boyash communities, the palatalisation of the voiceless alveolar plosive [t] changes from voiceless alveolo-palatal affricate [tɕ] to voiceless palatal plosive [c]: *t* > *t’*, e.g. *ştaptă* ‘waits’, *biţag* ‘sick’, *jute* ‘quickly’. The pronunciation of the voiceless alveopalatal [ɕ] and voiced fricative [z] is constantly converging to the voiced postalveolar [ʃ] and voiceless fricative [ç] due to the Slovak phonetic context, e.g. *d-a şiti* ‘to read’ > *d-a şiti* (cf. R. *a citi*), *işe* ‘here’ > *işe* (cf. R. *aice[a]*).

The Banatian *r* - *ř* opposition, which occurs only sporadically in the South Transdanubian varieties, was only recorded in one word, so its existence is doubtful for the time being: *jeř* ‘yesterday’ (R. *ieri*). The sound system is complemented by the velar, voiceless fricative [x], found in some Slovak loanwords, e.g. *hibă* ‘mistake’ (Sk. *chyba*), *koňňe* ~ *kuňňe* ‘kitchen’ (Sk. *kuchyňa*), *kuňar* ‘cook’ (Sk. *kuchár*). Long consonants do not occur frequently, although in exceptional cases originally short consonants are elongated, e.g. *ďuffe* ‘match’ (R. *ghiufă* < H. *gyufa*), *šeppe* ‘onions’ (R. *cepe*), *papperuš* ‘paper’ (cf. R. *păpiruș*, H. *papiros*, H. Ard. *piparoș*, etc.).

Some words beginning with *o* have a prothetic *v*-/*w*-, e.g. *vopt* ‘eight’, *vujtat* ‘forgotten’, *vor* ‘(x) times’, *a wurbit* ‘gone blind’, *wol’ili* ‘the pans’, *vom* ‘human’, and also in the plural of the latter: *vamiñ* ~ *vomiñ* ‘people’ (cf. R. *om_{SG}* and *oameni_{PL}*). The sounds [w] ~ [v] play a role in the resolution of many diphthongs and triphthongs, e.g. *skavăn* ‘chair’ (R. *scaun*), *avtobus* ‘bus’ (Sk. *autobus*), *a mñew* ‘mine’ (R. *al meu*), *răw* ‘bad’ (R. *rău*), *šew* ‘please’ (R. *cer*), *bew* ‘drink’ (R. *beau*), etc. The former -*ouă*- triphthong is usually labialised, e.g. *dăvă* ~ *dovă* ‘two’ (R. *două*), but sometimes it does occur, e.g. *plăuă* ‘it is raining’, while the former -*ău*-diphthong is labialised, e.g. *Dumñizăw* ‘God’. The sounds [w] ~ [v] also occur epenthetically in a hiatus, and not only inside a stem, e.g. *jo am bătrăñit* [ˈjowam bətrəˈnit] ‘I have grown old’, *vușule-o!* [vuʃuˈlɛwo] ‘Iron it!’

Word-finally or at morpheme boundary, some plosives become devoiced: *g* > *k*, e.g. *tărk* ‘market’ (R. *târg*), *mă rok* ‘I beg’ (R. *mă rog*); *b* > *p*: e.g. *fjerp* ‘I cook’ (R. *fierb*), *sărp* ‘Serb’ (R. *sârb*); *d* > *t*, e.g. *plîngînt* ‘crying’ (R. *plângând*), *slobot* ‘free’ (R. *slobod*), but also in Slovak loanwords, e.g. *sut* ‘court’ (Sk. *sud*). Conversely, there is also frequent voicing, which affects certain plosives and fricatives: *t* > *d*, e.g. *am văzud* ‘I saw’ (R. *am văzut*); *k* > *g*, e.g. *trăjesg* ‘I live’ (R. *trăiesc*), *mă dug* ‘I go’ (R. *mă duc*); *ș/ś* > *ž*, e.g. *ñižadată* ‘never’ (R. *niciodată*), *krízmă* ‘pub’ (regional R. *crășmă*), *hež važ* ‘these calves’ (R. *aceste vaci*). After a consonant, the word-final [i] is usually not audible, e.g. *flor* ‘flowers’ (R. *flori*), *śasur* ‘clocks’ (R. *ceasuri*), *teļevizorur* ‘televisions’ (Sk. *televizor*), *mujer* ‘women’ (R. *muieri*), *vor* ‘(x) times’ (R. *ori*).

5.3. Morphology

5.3.1. Nouns

The dissimilation of the final [e] into [i] and the subsequent assimilation of the penultimate vowel can also be observed in the speech of the Eastern Slovakian Boyash (2a-2c). This phenomenon can also be found with palatalization, i.e. in a form identical to the Boyash variety of Eastern Slovakia, in the Transylvanian-Crișana region varieties spoken Central and Eastern Hungary (2d) and without palatalisation in the Banatean-Muntenian (*muncă*) (2e) varieties spoken in

Southern Transdanubia (cf. R. *merele* ‘the apples’, *numele* ‘the name(s)’, *greblele* ‘the rakes’, *soarele* ‘the sun’, dial. *șocătele* ‘the mice’) (Arató, 2013, p. 50).

- (2) a. **Kníškurili** skod dăm krabică.
book.DEF.PL.N take.1SG PREP box
‘I take the books out of the box’ (Podhorod’, Slovakia)
- b. Să zică **numili-ș!**
AUX.CONJ tell.CONJ name.DEF.PL.N=CL.REFL.3SG
‘Tell us your (own) name’ (Dolný Les, Slovakia)
- c. **Hrablili** a lăsat lîngă ușa kol afar.
rake.DEF.PL.F AUX.PP.3SG leave.PP PREP.next door there outside
‘[He] left the rakes outside by the door’ (Podčičva, Slovakia)
- d. Friže **șarîi.**
shine.3SG sun.DEF.SG.M
‘The sun is shining’ (Poroszló, Hungary)
- e. Nuj akas mîca, cincugește **șukicili.**
no home cat.DEF squeak.3PL mouse.DEF.PL.N
‘The cat’s not at home, the mice are squeaking’ (Barcs, Hungary)

In Eastern Slovakian Boyash, it is common for loanwords ending with *-ă*, *-o* and consonants to receive the plural suffix *-ur*, e.g. *pčolă/pčolur* ‘bee/bees’ (Rut. *пчола pčola*), *skriňă/skriňur* ‘cupboard/cupboards’ (cf. Sk. *skriňa*, Rut. *скриня skriňja*, Ukr. *скриня skrynja*) *evro/evrur* ‘euro/euros’ (Sk. *euro*), *macko/mackur* ‘teddy bear/bears’ (H. *mackó*), *fîrm/fîrmur* ‘film/films’ (Sk. *film*), which phenomenon more frequent in among Ukrainian Boyash speakers in Boyash varieties spoken in Hungary. This makes the plural suffix *-ur* more productive and this explains the occurring use with indigenous nouns, i.e. *kasă/kăsur* ‘house/houses’ (R. *casă/case*, H. Arđ. *kasă/kăs*), *bęșerikă/bęșerikur* ‘church/churches’ (R. *biserică/biserici*, H. Arđ. *biserikă/biseriș*). The Slovak singular and plural forms often interfere with the already heterogeneous Boyash declension, e.g. the singular of *zv(j)erată/zv(j)eratur* ‘animal/animals’ (Sk. *zvieră/zvierata* ‘animal/animals’) shows singularization of a plural source form. The singular and plural forms of *ukrajî nec/ukrajîncur* ‘Ukrainian/Ukrainians’ (Sk. *Ukrajî nec/Ukrajînci*) are may derived separately from the Slovak singular and plural forms. However, the allomorph *Ukrajînc-* is the dominant allomorph in Slovak, which is used in all forms but the nominative singular, and so not restricted to the plural forms.

5.3.2. Numerals

Some respondents use the indefinite article *ă ~ ăn* (3a), *o ~ on* (3b) as in other Boyash varieties, while in other communities the indefinite article has been replaced by the numeral *unu ~ ona* (3c-3d).

- (3) a. C-am skrijit **ă** lungă kartë.
 CL.DAT.2SG=AUX.PP.1SG write.PP one.F long letter.ACC
 ‘I wrote you a long letter’ (Dolný Les, Slovakia)
- b. Hăl maj mik kupil ăve **on** an.
 CEL ADV small.M child have.FUT.3SG one.M year.
 ‘The youngest boy will be one year old’ (Podčičva, Slovakia)
- c. Kol **jera** una liškă om pădure.
 there be.IMPERF.3SG one.F fox PREP forest
 ‘There was a fox in the forest’ (Podhorod’, Slovakia)
- d. Gândesk **una** furkă ș-**onu** kucăt.
 want.1SG one.F fork.ACC CONJ=one.M knife.ACC
 ‘I want a fork and a knife’ (Podhorod’, Slovakia)

5.3.3. Verbs

The conjugation is similar to that of the Transylvanian Romanian dialects, with the present tense, the imperfect tense, the past perfect tense, and the future tense expressed by short forms of the former auxiliary *vrea* ‘wants’.

In spoken Romanian, in verb group I (ending with *-a*), the forms 3SG and 3PL, e.g. *adună*_{3SG=3PL} ‘he collects/they collect’, and in verb groups II-III-IV (ending with *-ea, -e, -i* or *-î* respectively), the forms 1SG and 3PL coincide and take a zero morpheme, e.g. *văd*_{1SG=3PL} ‘I see/they see’. In the Eastern Slovak varieties, in all four verb groups 1SG and 3PL are the same form *dohoňesk*_{1SG=3PL} ‘I smoke/they smoke’. In Hungary, in all Boyash varieties studied so far, the 3SG and 3PL forms are the same in all verb groups, e.g. *ahudë*_{3SG=3PL} ‘he hears/they hear’.

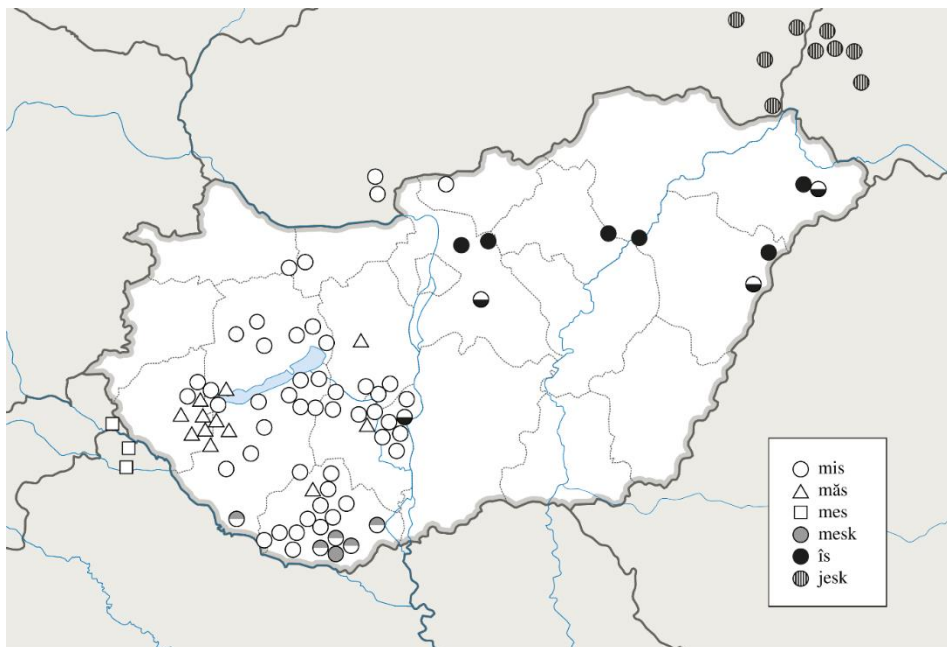
Typical are the forms *mëre* ‘to go’ (R. *merge*), *mănk* ‘I eat’ (R. *mănânc*) and *skrijit* ‘written’ (R. *scris*). The gerund is rare, when it occurs the final consonant of the former *-înd* suffix (R. *-ând*) became voiceless: *plîngînt* ‘weeping’ (R. *plângând*).

The present tense and imperfective paradigm of the existential verb is basically the same as in the Transcarpathian Boyash varieties, but completely different from all other varieties (for more details on the existential verbs of the Hungarian varieties, see Rosenberg, 2020b).

Table 1. The present tense and imperfect paradigm of the East Slovak Boyash be verb

	Present		Imperfect
	Stressed	Unstressed	
1SG	<i>jesk</i>		<i>jeram</i>
2SG	<i>ješt'</i>		<i>jeraj</i>
3SG	<i>jęšte</i>	<i>ej ~ ěj</i>	<i>jera</i>
1PL	<i>ještem ~ jištem</i>		<i>jeram</i>
2PL	<i>ještec ~ jištec</i>		<i>jerac</i>
3PL	<i>jęšte</i>	<i>áš</i>	<i>jera</i>

If we examine the geographic distribution of the 1SG forms of the existential verb among the data, a highly heterogeneous picture emerges (see Figure 1).

Figure 1. Patterns in the 1sg forms of the present tense Boyash be verb based on fieldwork data

The already mentioned *jesk* is exclusive in Eastern Slovakia and Transcarpathia, in the Eastern half of Hungary the form *ís* is sporadic, while in Transdanubia the form *mis* is predominant (but there is also a sporadic form *măs*, most often near the border of Zala and Somogy counties). A *mesk* form occurs near the Hungarian-Croatian border, while *mes* occurs mainly in the Croatian Međimurje and to a lesser extent in the Slovenian Prekmurje. It can therefore be concluded that in the Western half of Hungary and south of the border, *mis* is the most common form, along with several other forms, while in Eastern Slovakia and Transcarpathia, *jesk* is used (Rosenberg, 2018b, pp. 1093–1094; 2020b).

The past participle of the past perfect tense sometimes ends in a *-u* sound (4a–4b), which is also found in Old Romanian.

- (4) a. Akurat šăđem în motor, kănd
just sit.IMPERF.1SG PREP car when
m-ej **řimatu.**
CL.ACC.1SG=AUX.PP.2SG call.PP
'I was sitting in the car when you called' (Podhorod', Slovakia)
- b. Aje ăr **ahuzřtu** meg ăm altu sat.
that.F.SG AUX.PP.3PL hear.PP ADV PREP other.DEF.M.SG village
'That was even heard in the other village' (Podhorod', Slovakia)

The dative and genitive clitics can appear both preverbally and postverbally (5a–5c), but sometimes also in the future tense (5d).

- (5) a. **M-o** **muřkatu-mă** osa.
CL.ACC.1SG=AUX.PP.3SG sting.PP=CL.ACC.1SG wasp.DEF
'The wasp stung me' (Podhorod', Slovakia)
- b. **S-ă** **kulkatu-să.**
CL.REFL.ACC.3SG=AUX.PP.3SG sleep.PP=CL.REFL.ACC.1SG
'He fell asleep' (Podhorod', Slovakia)
- c. **ř-om** **datu-ře** pă sut.
CL.ACC.2SG=AUX.PP.1PL give.PP=CL.ACC.2SG PREP court
'We reported you to the court' (Podhorod', Slovakia)
- d. **ř-o-mmăna-ře** pappęrusi.
CL.DAT.1PL=AUX.FUT.3SG=send.INF=CL.DAT.1PL paper.DEF
'He will send us the papers' (Podhorod', Slovakia)

Since the accusative or dative clitic preceding the auxiliary verb and succeeding the past participle denotes the beneficiary, the latter (reduplicated) clitic is also accusative if the auxiliary verb is preceded by a dative clitic, and the verb is transitive – although this is not common (6a). A single parallel case comes from a Banatean-Muntenian (*munćan*) dialect (6b).

- (6) a. Mi s-o năskutu-ńe
 CL.DAT.1SG CL.REFL.ACC.3SG=AUX.PP.3SG born.PP=CL.ACC.1PL
 trij míc.
 three cat.PL
 ‘We had three cats this year’ (Podhorod’, Slovakia)
- b. C-am spusu-te veršu.
 CL.DAT.1SG=AUX.PP.1SG say.PP=CL.ACC.2SG poem.DEF
 ‘I told you the poem’ (Barcs, Hungary)

5.3.3.1. Short and long infinitives

In Western Slovakian and Hungarian Boyash varieties, the infinitive is used to express the future tense (7a) and the conditional tense (7b), and it occurs after *paće* ~ *paće* ‘can, able to’ (7c), and less frequently after *sćije* ‘know’ (7d).

- (7) a. Meg trăjesk ši n-aj muri.
 ADV live.3SG CONJ NEG=AUX.FUT.1SG die.INF
 ‘I am still alive and I will not die’ (Poroszlo, Hungary)
- b. M-ar trăbuji maj daă suće
 CL.DAT.1SG=AUX.COND.3SG must.3SG ADV two hundred.PL
 va trij.
 CONJ three
 ‘I need two or three hundred more.’ (Kamenín, Slovakia)
- c. Să pață purnisî grevola.
 AUX.CONJ can.3SG bear.INF pain.DEF.DIST.N.SG
 ‘To bear the pain’ (Alsószentmárton, Hungary)
- d. Kupilu lu somsedu ma sćije
 boy.DEF DAT neighbour.DEF ADV know.3SG
 skriji ši umăra.
 write.INF CONJ read.INF
 ‘The neighbour’s son can already read and write’ (Tengelic, Hungary)

However, we often find that the verb *paće* is also more common with *paće* + CONJ (8).

- (8) **Pot** **să** **mă** **duk** la jej.
 can.1SG CONJ CL.REFL.ACC.1SG go.1SG PREP they
 ‘I can go over to their place’ (Poroszló, Hungary)

In contrast, in the Eastern Slovak and Transcarpathian varieties, beyond the scope of the future tense and the conditional mode, there is an intensive and extensive use of the short infinitive, preceded by the contracted form of *dă* and the infinitive auxiliary *a*, which is a conservatism inherited from Old Romanian (9a-9b).

- (9) a. **Śiņevare** **už** **ar** **pațe**
 someone already AUX.COND.3SG can.INF
śevare **d-a** **ziše.**
 something AUX.INF say.INF
 ‘Someone should say something.’ (Dolný Les, Slovakia)
- b. **Kupilu** **pre** **gîndește** **pă** **gitară** **d-a** **žuka.**
 boy.DEF very likes.3SG PREP guitar AUX.INF plays.INF
 ‘The boy really likes playing guitar’ (Dolný Les, Slovakia)

The long infinitive is usually extremely rare in the Boyash varieties, and most speakers do not use it at all and are mostly unfamiliar with it (e.g. *tusare* ‘cough’). In contrast, it is common in Eastern Slovakian Boyash and has the same function as the short infinitive (e.g. *d-a tusă* ‘cough’), but is used somewhat less frequently (10a-10b).

- (10) a. **Kăntara** **maj** **bun-ej** **d-a** **să-nvăca.**
 sing.INF ADV good=be.3SG AUX.INF REFL=learn.INF
 ‘Singing is better than learning’ (Podhorod’, Slovakia)
- b. **Îc** **avuză** **d-a** **mę** **žorare.**
 AUX.FUT.2PL hear.INF PREP=GEN mine.F.SG wedding
 ‘You guys will hear about my wedding’ (Podčičva, Slovakia)
- c. **Hast** **kasă** **dă** **vinzară-j.**
 this house PREP sell.INF=be.3SG
 ‘This house is for sale’ (Podhorod’, Slovakia)

In the Hungarian Boyash varieties, sentences of the same (11) type always use the supine, which is a *dă* + participle construction.

- (11) Asta-j apă **dă** but.
 this=be.3SG water PREP drink.SUP
 ‘This is drinking water’ (Gerjen, Hungary)

5.4. Pronouns

5.4.1. Demonstrative pronoun

Demonstrative pronouns in spoken and standard Romanian can be in both prenominal and postnominal positions, e.g. *dantela acela* ‘that lace’ and *acest clopoțel* ‘that bell’, but in most Boyash varieties they are used as clitics: *fîsorusta*_{DEF.PROX.M.SG} ‘this boy’ (< *fîsoru*_{DEF.M.SG} + *ăsta*), *fataje*_{DEF.DIST.F.SG} ‘that girl’ (< *fata*_{DEF.F.SG} + (*h*)*aje*). There are also examples of analytical construction, but much less frequently and mainly in contrastive position, e.g. *aheșce vicej* ‘these calves’, *ale pușt* ‘those rifles’. In contrast, in Eastern Slovak Boyash speakers, demonstrative pronouns do not occur in the postnominal position and as clitics, but only in the prenominal (12a-12c) and independent positions (12d-12e). There is also some variation between forms, e.g. *ast* ~ *hast* ~ *has* ‘this’, *hist* ~ *ahešt* ~ *heš* ‘these’ etc.

- (12) a. **Ahešt** **kărc** akuma l-ădus poștarka.
 these.F.PL letter.PL.F now them=bring.PP postwoman.DEF
 ‘These letters have just been brought by the postwoman’ (Dolný Les, Slovakia)
- b. Mije ă dat **aha** **bere**, vad’ vavă?
 to me AUX.PP give.PP that.F beer or to you guys
 ‘Did he give that beer to me or to you guys?’ (Dolný Les, Slovakia)
- c. As bę **ha** **bere**.
 AUX.COND.1SG drink.INF this.DEF.PROX.F beer.DEF
 ‘I would have drunk this beer’ (Podhorod’, Slovakia)
- d. Nu štu **hasta** d-a zîși.
 NEG can.1SG this.F.SG AUX.INF say.INF
 ‘I can’t tell you that’ (Podhorod’, Slovakia)
- e. Biñi jesk, da **haja** aj duși motoru.
 well be.1SG PREP that.F.SG AUX.FUT.1SG take.INF car.DEF
 ‘I’m fine, so I’ll take the car’ (Podhorod’, Slovakia)

5.4.2. Possessive pronoun, possessive adjective and adnominal possessive clitic

In the majority of the Boyash varieties, there is a distinction between possessive article + possessive adjective structures, also known as possessive pronouns (13a), the postnominal position of the possessive adjective (13b), and the adnominal, i.e. the possessive clitic expressed as a pronoun (13c). The adnominal possessive clitics, according to some views, are dative, according to other views, they are originally genitive clitics (for more details see Pană Dindelegan, 2013, p. 343). According to Farkas (2007, p. 148), a distinction is made between possessive pronouns and possessive adjectives: the possessive pronoun is always used with the possessive article, while the possessive adjective is placed after the noun without the possessive article and agrees with the preceding word to which it refers. This use of the term, however, does not correspond to the current approach which is represented by Pană Dindelegan (cf. 2013, pp. 335–338).

- (13) a. a naštră kasă
 GEN ours.F.SG house
 ‘our house’ (Čata, Slovakia)
- b. kupilu mńo
 child.DEF.M mine.M.SG
 ‘my (boy) child’ (Čata, Slovakia)
- c. kalu-c
 horse.DEF=CL.2SG
 ‘your horse’ (Čata, Slovakia)

However, among speakers in Eastern Slovakia, the possessive adjective was never used in the collected corpus in the postnominal position, even when deliberately asked to repeat it, but only in the prenominal position (14a). In the Hungarian Boyash varieties, the prenominal position occurs only in the focalised position, but not in other cases (14b).

- (14) a. a mńew šogor
 GEN mine.F.SG brother in law
 ‘my brother in law’ (Podčičva, Slovakia)
- b. Niś a naštră fată [nuj îmmăritată inkă].
 nor GEN our.F girl NEG married.F ADV
 ‘Our daughter is not married yet either’ (Galambok, Hungary)

The use of the adnominal possessive clitic is highly diverse in East Slovakian Boyash. Some speakers use it, although much less frequently than speakers in Western Slovakia or Hungary, and even then only in the form 1SG (15a), but there are also speakers who do not use the adnominal possessive clitic at all.

- (15) a. bǎrbatu-m
 husband.DEF=CL.1SG
 ‘my husband’ (Dolný Les, Slovakia)

5.4.3. Indefinite pronoun

The use of the suffix *-vare* and *-va* is widespread for indefinite pronouns, with a rather large variation and a high degree of elision, which is certainly related to its highly frequent use, e.g. *kumvare* ‘somehow’ (R. *oarecum*), *undivare* ~ *undvare* ~ *hundvare* ~ *undva* ‘somewhere’ (R. *oareunde*), *kîndvare* ‘at some time’ (R. *oarecând*), *ševare* ~ *švare* ~ *ševa* ‘something’ (R. *oarece*), *šînevare* ‘someone’ (R. *oarecine*), *kîţţevare* ‘some’ (R. *oarecât*), cf. *kariva* ~ *kareva* ‘one of’ (R. *careva*).

6. Summary

Our current knowledge of the Boyash communities is rather limited, while the findings discovered in the past are now outdated due to rapid social and linguistic changes. It would be important to further investigate the social ideologies of the Boyash, since the diverse system of endo- and exo-ethnonyms suggests heterogeneous social and ethnic relations, but it should be kept in mind that the Boyash, like other ethnic groups, do not exist as a given group, but are created as group members reproduce the group image and their affiliation, and by the categorisation activities of the environment.

In Slovakia, the Boyash language varieties can only be learnt in local communities through oral communication as there is no institutional education. Literacy has not developed, only in the last 10-15 years have some people started to write phonetically using the Slovak alphabet. The Boyash language varieties of Eastern Slovakia are closely related to those of Transcarpathia, with many Slavic (Slovak, Ruthenian, possibly Ukrainian) and Hungarian elements enriching their language varieties. The characteristics of their linguistic system make them a clearly distinct language variety among the Boyash language varieties, with many variations, but also with a high degree of Old Romanian conservatism. So far, except for this study, no linguistic data were available from the Boyash communities in Eastern Slovakia, so even though they have largely switched to the local majority language (Slovak, Hungarian) and that the youngest informants still speaking Boyash are at least middle-aged, research on their language varieties would be an important issue for Roma Studies and Romance Linguistics.

List of abbreviations

dial.	dialectal
H.	Hungarian
H. Ard.	Transylvanian-Banatian (<i>Ardelan</i>) Boyash spoken in Transdanubia, Hungary
R.	Romanian
Rut.	Rusyn
Sk.	Slovakian
Ukr.	Ukrainian

Literature

1. Agócs, Attila, 2003. Sociálna identifikácia Bajášov na Slovensku. *Etnologické rozpravy*, 2: pp. 41–53.
2. Arató, Mátyás, 2013. A beás nyelvjáráskutatás előzetes tapasztalatai. In: Arató, Mátyás – Cserti Csapó, Tibor eds. *Romológia "akkor és most" - romológusok második szakmai konferenciája* (Konferenciakötet) (Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 30.). Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont – Wlislöcki Henrik Szakkollégium, pp. 47–65.
3. Arató, Mátyás, 2015a. *A dél-baranyai muncsán dialektus nyelvi rendszere* (MA thesis). Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék.
4. Arató, Mátyás, 2015b. Beás nyelvjáráskutatás a Kárpát-medencében. In: Benő, Attila – Fazakas, Emese – Zsemlyei, Borbála eds. *Többsz nyelvűség és kommunikáció Kelet-Közép-Európában*. Cluj: Societatea, Erdélyi Múzeum-Egyesület, pp. 355–365.
5. Arató, Mátyás, 2015c. Dialektológiai terepmunka Kelet-Szlovákia beás közösségeiben. In: Cserti Csapó, Tibor ed. *Horizontok és dialógusok. IV. Romológus konferencia – tanulmánykötet* (Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 35.). Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont, pp. 36–48.
6. Erdős, Kamill, 1958/1989. A magyarországi cigányság. In: Vekerdi, József ed. *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Békéscsaba: a Békés megyei Tanács V. B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága és a gyulai Erkel Ferenc Múzeum, pp. 42–56. *Néprajzi Közlemények* 3, pp. 152–173.)
7. Farkas, Jenő, 2007. *Román nyelvtan* Budapest: Palamart Kiadó.
8. Feischmidt, Margit, 2010. Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában. In: Feischmidt, Margit ed. *Etnicitás. Különbőségteremtő társadalom*. Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, pp. 7–29.
9. Holicová, Viera, 1977. O korytárskej výrobe neďaleko Piešťan (v obci Ratnovce). *Národopisné actuality*, roč. 14.: 79–81.

10. Kovalcsik, Katalin, 1988. *A beás cigány népzene szisztematikus gyűjtésének első tapasztalatai. Zenetudományi dolgozatok 1988.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, Zenetudományi Intézet, pp. 215–231.
11. Kovalcsik, Katalin, 1993. A beás cigányok népzenei hagyományai. In: Barna, Gábor ed. *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században.* Salgótarján: Mikszáth Kiadó, pp. 231–239.
12. Kovalcsik, Katalin, 1994. Beások a felvidéken. *Amaro Drom*, IV/11: 24.
13. Okrucký, Juraj. 1964. U majstrov sekery (o slovenských korytároch). *Umění a řemesla:* pp. 191–196.
14. N. Békefi, Margit 2001. *A Magyarországi Teknővájó Cigányok.* Romológiai Kutatóintézet Közleményei 4. Szekszárd: Romológiai Kutatóintézet.
15. Pană Dindelegan, Gabriela ed., 2013. *The Grammar of Romanian.* Oxford: Oxford University Press.
16. Rosenberg, Mátyás. 2017. Keletről nyugatra – Beás nyelvváltozatok Kelet-Szlovákiában. In: Gyófi, Renáta – Kocsis, Zsuzsanna – Krizsai, Fruzsina eds. *Kérdések a Félúton műhelyéből, utak a megoldásokhoz. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának 11. Félúton konferenciáján elhangzott előadások tanulmánykötete.* Budapest: Kalota Művészeti Alapítvány, pp. 99–114.
17. Rosenberg, Mátyás, 2018a. Identificación y diferenciación lingüísticas de los gitanos boyash de Hungría. *VERBUM Analecta Neolatina.* Tomus XIX, Fasciulus 1–2: pp. 99–117.
18. Rosenberg, Mátyás, 2018b. Bánáti eredetű hibrid létigék a beás nyelvváltozatokban. In: Dombi, Judit – Farkas, Judit – Gúti, Erika eds. *Aszimmetrikus kommunikáció – aszimmetrikus viszonyok. A XXVI. MANYE Kongresszus konferenciakötete.* Pécs: Szak Kiadó, pp. 1087–1105.
19. Rosenberg, Mátyás. 2020a. A közép- és kelet-magyarországi beások nyelvváltozatának néhány jellemzője. In: Magyarai, Sára – Bartha, Krisztina eds. *Nyelvi közösségek – közösségi perspektívák.* Oradea: Partium, pp. 83–92.
20. Rosenberg, Mátyás, 2020b. A beás létige dialektális alakjai. In: Scheibl, György ed. *LingDok 19. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, pp. 91–107.
21. Rosenberg, Mátyás, 2021a. The Language of Boyash Communities in Central and Eastern Hungary. In: Sorescu-Marinković, Annemarie – Kahl, Thede – Sikimić, Biljana (eds.). *Boyash Studies: Researching “Our People”.* Berlin: Frank & Timme Verlag, pp. 229–260.
22. Rosenberg, Mátyás, 2021b. La investigación y estandarización de los topónimos boyash en Hungría. *VERBUM Analecta Neolatina.* Tomus XXII, Fasciulus 2: pp. 277–298.
23. Sorescu Marinković, Annemarie. 2008. The Bayash in Croatia: Romanian vernaculars in Baranja and Medjimurje. In: Sikimić, Biljana – Ašić, Tijana eds. *The Romance Balkans.* Beograd: Balkanološki Institut, pp. 173–225.
24. Stano, Pavol. 1965. Korytárska výroba rumunsky hovoriacich Cigánov na východnom Slovensku. *Slovenský národopis*, roč. 13.: pp. 549–569.
25. Tamás, Lajos. 1966. *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

References

1. Agócs, Attila, 2003. Sociálna identifikácia Bajášov na Slovensku [The Social Identification of the Boyash in Slovakia]. *Etnologické rozpravy [Ethnological debates]*, 2: pp. 41–53 (In Slovakian).
2. Arató, Mátyás, 2013. A beás nyelvjáráskutatás előzetes tapasztalatai [Preliminary Experiences of Boyash Dialect Research]. In: Arató, Mátyás – Cserti Csapó, Tibor (eds.). *Romológia "akkor és most" - romológusok második szakmai konferenciája [Romani Studies "Then and Now" - The Second Professional Conference of Romologists]* (Konferenciakötet) (Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 30.). Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont – Wliskoeki Henrik Szakkollégium, pp. 47–65 (In Hungarian).
3. Arató, Mátyás, 2015a. *A dél-baranyai muncsán dialektus nyelvi rendszere (MA thesis) [Language System of the Munčan dialect of Southern Baranya]*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék (In Hungarian).
4. Arató, Mátyás, 2015b. Beás nyelvjáráskutatás a Kárpát-medencében [Boyash Dialectological Research in the Carpathian Basin]. In: Benő, Attila – Fazakas, Emese – Zsemlyei, Borbála eds. *Többsnyelvűség és kommunikáció Kelet-Közép-Európában [Multilingualism and Communication in Central and Eastern Europe]*. Cluj: Societatea, Erdélyi Múzeum-Egyesület, pp. 355–365 (In Hungarian).
5. Arató, Mátyás, 2015c: Dialektológiai terepmunka Kelet-Szlovákia beás közösségeiben [Dialectological Field Work in the Boyash Communities of Eastern Slovakia]. In: Cserti Csapó, Tibor ed. *Horizontok és dialógusok. IV. Romológus konferencia [Horizons and Dialogues. 4th Conference on Romani Studies] – tanulmánykötet (Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 35.)*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont, pp. 36–48 (In Hungarian).
6. Erdős, Kamill, 1958/1989. A magyarországi cigányság. [Roma in Hungary]. In: Vekerdi, József ed. *Erdős Kamill cigánytanulmányai [Papers on Gypsy Studies by Kamill Erdős]*. Békéscsaba: a Békés megyei Tanács V. B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága és a gyulai Erkel Ferenc Múzeum, pp. 42–56. [First published: *Néprajzi Közlemények* 3: pp. 152–173.] (In Hungarian).
7. Farkas, Jenő, 2007. *Román nyelvtan [Romanian Grammar]*. Budapest: Palamart Kiadó (In Hungarian).
8. Feischmidt, Margit, 2010. Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában [Knowledge and Acknowledgement: Theories, Methods, and Policies in Ethnicity Research]. In: Feischmidt, Margit ed. *Etnicitás. Különbésgteremtő társadalom [Ethnicity. A Society That Makes a Difference]*. Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, pp. 7–29 (In Hungarian).
9. Holicová, Viera 1977. O korytárskej výrobe neďaleko Piešťan (v obci Ratnovce) [About Trough making Near Piešťany (in the village of Ratnovce)]. *Národopisné actuality [Ethnographic News]*, roč. 14.: pp. 79–81 (In Slovakian).

10. Kovalcsik, Katalin. 1988. A beás cigány népzene szisztematikus gyűjtésének első tapasztalatai [First Experiences of the Systematic Gathering of Boyash Gypsy Folk Music]. *Zenatudományi dolgozatok 1988 [Papers in Musicology 1988]*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, Zenatudományi Intézet: pp. 215–231 (In Hungarian).
11. Kovalcsik, Katalin, 1993. A beás cigányok népzenei hagyományai [Folk Music Traditions of Boyash Gypsies]. In: Barna, Gábor ed. *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században [Gypsy Folk Culture in the Carpathian Basin in the 18th and 19th Centuries]*. Salgótarján: Mikszáth Kiadó, pp. 231–239 (In Hungarian).
12. Kovalcsik, Katalin, 1994. Beások a felvidéken [The Boyash in Upper Hungary]. *Amaro Drom [Our way]*, IV/11: p. 24 (In Hungarian).
13. Okrucký, Juraj, 1964. U majstrov sekery (o slovenských korytároch) [At The Ax Masters (about Slovak Trough Makers)] *Umění a řemesla [Arts and Crafts]*, pp. 191–196 (In Czech).
14. N. Békefi, Margit, 2001. A Magyarországi Teknővájó Cigányok [Trough Maker Gypsies in Hungary]. *Romológiai Kutatóintézet Közleményei 4. [Romani Studies Research Institute Bulletins 4.]* Szekszárd: Romológiai Kutatóintézet (In Hungarian).
15. Pană Dindelegan, Gabriela, ed. 2013. *The Grammar of Romanian*. Oxford: Oxford University Press.
16. Rosenberg, Mátyás, 2017. Keletről nyugatra – Beás nyelvváltozatok Kelet-Szlovákiában [From East to West – Boyash Language Varieties in Eastern Slovakia]. In: Gyóí, Renáta – Kocsis, Zsuzsanna – Krizsai, Fruzsina eds. *Kérdések a Félúton műhelyből, utak a megoldásokhoz. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának 11. Félúton konferenciáján elhangzott előadások tanulmánykötete. [Questions from the “Félúton” workshop, paths to solutions. Study volume of the Lectures Given at the 11th “Félúton” Conference of the Doctoral School of Linguistics of the Eötvös Loránd University]*. Budapest: Kalota Művészeti Alapítvány, pp. 99–114 (In Hungarian).
17. Rosenberg, Mátyás. 2018a. Identificación y diferenciación lingüísticas de los gitanos boyash de Hungría [Identification and linguistic differentiation of Boyash Gypsies in Hungarian]. *VERBUM Analecta Neolatina*. Tomus XIX, Fasciulus 1–2: pp. 99–117 (In Spanish).
18. Rosenberg, Mátyás. 2018b. Bánáti eredetű hibrid létigék a beás nyelvváltozatokban [Hybrid Existential Verbs of Banatean Origin in Boyash Language Varieties]. In: Dombi, Judit – Farkas, Judit – Gúti, Erika eds. *Aszimmetrikus kommunikáció – aszimmetrikus viszonyok. A XXVI. MANYE Kongresszus konferenciakötete. [Asymmetric Communication – Asymmetric Relationships. The XXI. Conference Volume of the MANYE Congress]*. Pécs: Szak Kiadó, pp. 1087–1105 (In Hungarian).
19. Rosenberg, Mátyás. 2020a. A közép- és kelet-magyarországi beások nyelvváltozatának néhány jellemzője [Some Features of the Language Variety of Boyash Communities Spoken in Central and Eastern Hungary]. In: Magyarai, Sára – Bartha, Krisztina eds. *Nyelvi közösségek – közösségi perspektívák [Linguistic Communities - Community Perspectives]*. Oradea: Partium: pp. 83–92 (In Hungarian).

20. Rosenberg, Mátyás, 2020b. A beás létige dialektális alakjai [Dialectal Forms of the Boyash Existential Verbs]. In: Scheibl, György ed. *LingDok 19. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai [LingDok 19. Papers of Doctoral Students in Linguistics]*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola: pp. 91–107 (In Hungarian).
21. Rosenberg, Mátyás, 2021a. The Language of Boyash Communities in Central and Eastern Hungary. In: Sorescu-Marinković, Annemarie – Kahl, Thede – Sikimić, Biljana eds. *Boyash Studies: Researching “Our People”*. Berlin: Frank & Timme Verlag, pp. 229–260.
22. Rosenberg, Mátyás. 2021b. La investigación y estandarización de los topónimos boyash en Hungría [Research and Standardization of Boyash Toponyms in Hungary]. *VERBUM Analecta Neolatina*. Tomus XXII, Fasciculus 2: pp. 277–298 (In Spanish).
23. Sorescu Marinković, Annemarie. 2008. The Bayash in Croatia: Romanian vernaculars in Baranja and Medjimurje. In: Sikimić, Biljana – Ašić, Tijana eds. *The Romance Balkans*. Beograd: Balkanološki Institut (Institute for Balkan Studies), pp. 173–225.
24. Stano, Pavol. 1965. Korytárska výroba rumunsky hovoriacich Cigánov na východnom Slovensku [Trough production of Romanian-speaking Gypsies in Eastern Slovakia]. *Slovenský národopis [Slovak Ethnography]*, roč. 13.: pp. 549–569 (In Slovakian).
25. Tamás, Lajos. 1966. *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen [Etymological-Historical Dictionary of Hungarian Elements in Romanian]*. Budapest: Akadémiai Kiadó (In German).

Some phonological and morphological features of Boyash language varieties in Eastern Slovakia

Mátyás Rosenberg, PhD student, junior research fellow, Hungarian Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary; matyas.rosenberg@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3074-2262>.

The heterogeneous group of Boyash (or Bayash, Rudari) are small communities speaking different highly endangered conservative subvarieties of the Romanian language and dispersed throughout Central and Southeastern Europe. This paper first summarises historical research issues related to the Boyash communities in Eastern Slovakia and points out that the existing information is limited and rudimentary. A separate section is devoted to the categorisations of Boyash people. While these are crucial, they are of little use for linguistic inquiry. This is followed by a brief account of the migration history of the Slovakian Boyash. The paper focuses on preliminary linguistic data obtained through my dialectological fieldwork over the last decade. The audio material recorded in Slovakia is about 20 hours, the interviews were made between 2013 and 2018 recorded in 10 localities (Dolný Les, Oborín, Podhorod', Podčičva, Čata, Kamenín, Malé Trakany, Čierna nad Tisou, Štúrovo, Most pri Bratislave) with 21 speakers (age 52-77). I present the system of Slovakian, Rusyn and Hungarian loanwords and differences between the Eastern Slovak Boyash varieties and standard Romanian, examine phonological and morphological features in detail and compare them with other language varieties spoken in Slovakia and

Hungary. In Slovakia, the Boyash language varieties can only be learnt in local communities through oral communication as there is no institutional education. Literacy has not developed, only in the last 10-15 years have some people started to write phonetically using the Slovak alphabet. The Boyash language varieties of Eastern Slovakia are closely related to those of Transcarpathia, with many Slavic (Slovak, Ruthenian, possibly Ukrainian) and Hungarian elements enriching their language varieties. I point out that the characteristics of their linguistic system make them a clearly distinct language variety among the Boyash language varieties, with many variations, but also with a high degree of Old Romanian conservatism. The paper offers a brief description of the linguistic reality of an ethnic group that is still largely unknown.

Keywords: *Boyash, Romanian language, dialectology, ethnicity, linguistic fieldwork*

Фонологічні та морфологічні особливості говорів беашів Східної Словаччини

Маяш Розенберг, докторант PhD, молодий науковий співробітник, Угорський науково-дослідний центр мовознавства, Будапешт, Угорщина; matyas.rosenberg@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3074-2262>

Гетерогенні групи беашів – це невеликі групи, які розмовляють консервативними різновидами румунської мови, які перебувають під загрозою зникнення. Проживають вони на окремих територіях Центральної та Південно-Східної Європи. У статті зроблено спробу узагальнити ті дослідження та напрацювання, які пов'язані з беашами Східної Словаччини. З'ясовано, що наявна на сьогодні інформація мізерна і фрагментарна. Окрему увагу звернено на категоризацію беашів, що має базову важливість, однак з точки зору лінгвістики використовується мало. Крім цього, представлено інформацію про історію міграції словацьких беашів. У фокусі дослідження перебувають ті попередні мовні дані, які були отримані в ході нашої діалектологічної польової роботи протягом минулого десятиліття. Аудіоматеріали, записані у Словаччині, займають приблизно 20 годин часу, інтерв'ю записувалися у 2013-2018 роки, респондентами виступили 21 особа віком 52-77 років у 10 населених пунктах (Абара, Долні Леш, Тібоваройо, Чічвоойо, Чото, Кеменд, Кіштаркань, Тисачернев, Паркань, Дуноїдош). Представлено систему слов'янських і угорських запозичених лексем, детально проаналізовано фонетичні і морфологічні питання, проведено їх порівняння з іншими словацькими та угорськими діалектами. Виходячи з характеристик їх мовної системи, аналізований мовний варіант беашів одностаночно можна трактувати як самостійний, у якому збереглися не тільки коливання, але й дуже багато старорумунських консервативних форм, завдяки тому, що в Словаччині мовні варіанти беашів можна засвоїти тільки в локальних населених пунктах, під час усної комунікації, інституційно вони не вивчаються і письмову форму не мають, тільки в останні кілька десятиліть почали писати цим варіантом за фонетичним принципом, користуючись словацькою абеткою. Вважаємо, що східнославацькі мовні варіанти беашів є спорідненими із закар-

патськими, збагатившись численними слов'янськими (словацькі, русинські, українські) та угорськими елементами. Метою нашої публікації є коротко познайомити з мовною реальністю до сьогодні майже не відомої етнічної групи.

Ключові слова: *беаші, румунська мова, діалектологія, етнічна приналежність, мовознавча польова робота*

© Mátyás Rosenberg, 2022

Presinszky Károly

A szótagzáró *l* variabilitása szlovákiai magyar nyelvjárási hangoskönyvek szövegeiben¹

1. Bevezetés

A szótagzáró *l* kiesése a magyar nyelvjárások nagy részének jellemző vonása. A jelenség kisebb-nagyobb, ám területenként eltérő mértékben, mindenütt előfordulhat, ugyanakkor azonos beszélőközösségekben és azonos helyzetben (akár azonos morféma-ban belül) sem jelentkezik teljes következetességgel (l. Imre, 1965, 368–374. o.). Az általános szakmai vélemény az, hogy az *l* viselkedése fonetikai sajátosságaival, valamint a megelőző magánhangzó minőségével is összefügg (vö. Balogh, 1968; Kiss, 1968). A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú korpuszán végzett elemzések (Borbély–Vargha, 2010) értelmében az *l* variabilitása szociolingvisztikai tényezőktől is függ. A jelenség eltérő realizációjának problematikája miatt – ahogy Imre Samu írta – „az egész kérdéskörnek néhány főbb nyelvjárástípusban való részletes feldolgozása mindenképpen kívánatos volna” (Imre, 1971, 261. o.).

Ha nem is azonos mértékben, de mindegyik szlovákiai magyar nyelvjárási régióban előfordul a szótagzáró *l* kiesése, viszont minden nyelvjárástípusban más és más intenzitású, mások az asszociatív következményei. Van, ahol ugyanabban a hangkapcsolatban csak időtartamnyúlást idéz elő (pl. Nyitra-vidéken *olvasó*=*olvasol*), van, ahol ezenkívül még zártabbá válást is okoz (a Csallóközben és Mátyusföldön *óvasú*~*olvasú*). Bonyolult a szótagzáró *l* kérdésköre azért is, mert még az azonos nyelvjárástípusba tartozó nyelvjárások között is lényeges eltérések lehetnek. Ezt állapíthatjuk meg a szlovákiai magyar nyelvjárások közül az északnyugati palóc nyelvjárástípusba tartozó Nyitra-vidéki nyelvjárásokról is, hiszen a szótagzáró *l* kiesése e nyelvjáráscsoportban is más-más következményekkel jár, például (vö. Sándor, 2004): *álmá* (Béd, Kolon, Menyhe), *āmá* ~ *álmá* (Barslédec, Zsére), *ómá* ~ *álmá* (Alsócsitár, Nyitragerencsér); *fělső* (Barslédec, Béd, Menyhe), *fěső* (Zsére), *főlső* (Alsócsitár, Kolon), *főső* (Nyitragerencsér); *észěl* (Béd, Menyhe), *észé* (Barslédec, Zsére), *észő* (Alsócsitár, Gerencsér, Kolon); *íněkěl* (Béd, Menyhe), *íneköl* (Barslédec), *íneké* (Zsére), *ínekő* (Alsócsitár, Nyitragerencsér, Kolon).

¹ Készült a VEGA 1/0316/21-es számú, Egyszerű és szervezett nyelvi menedzselés szlovák-magyar kétnyelvű környezetben megnevezésű projekt keretében.

A szótagzáró *l* kiesésének asszociatív hatásaként a magánhangzók nyúlása, nyíltabbá vagy zártabbá válása, illetőleg labializációja figyelhető meg. Ha az *l* nem esik ki, az előtte álló magánhangzó úgyis megváltozhat. A szótagzáró *l* kiesésének vidékenként eltérő asszociatív következményei is lehetnek (vö. Menyhárt–Presinszky–Sándor, 2009, 87. o.). Eléggé általános, hogy csak nyújt a *rëggë, fôt, nyóc, föld, zód* szavakban, de a több szótagú szavak végén már nyelvjáráscsoportonként más-más hatása lehet: van, ahol csak nyújt az *l* kiesése, pl. palóc területen a *bágó* szóban, míg a Csallóközben nyújt és zártabbá is tesz: *bagú*. Nyújt és nyíltabbá tesz (felső nyelvállású magánhangzókat) főként a palóc nyelvjárásokban: *ul > ó* (szóvégi képzőben: *āró, búsó*; szóvégi ragban: *rosszó, szlovākó, lānyostó, ruhāstó*) *ül > ő* (szóvégi képzőben: *öró, sikeró*; szóvégi ragban: *nímětó, lēngyěló, szekerestó, földestó*). A Csallóközben viszont csak nyújt: *búsú, rosszú, örú, sikerú, németú, szekerestú*. Nyújt és labializál palóc(os) vidéken (csak szó végén: *ël ~ ëly > ő: pëhő ~ pöhő, tēngő, ínekő, kërészto* 'keresztel', *észó, nyízó, viszó*). Ugyanez a Csallóközben és Komárom környékén nyújt, zártabbá tesz és labializál: *pöhú, tengú, ínekú, kërészto* 'keresztel', *észú, nízú, viszú*. A szótagzáró *l* kiesése befolyásolja az adott nyelvjárásban az *l* fonéma gyakoriságát, asszociatív következményeinél fogva a magánhangzók gyakoriságára is hatással van, mindezért fontos minél több nyelvjárási szöveg elemzése alapján alaposabban feltérképezni a szótagzáró *l* területi realizációját.

2. Szlovákiai magyar nyelvjárási hangoskönyvek

A nyelvjárási nyelvhasználatot a folyamatos beszéddel, illetőleg annak rögzített változatával, a nyelvjárási szövegekkel ismerhetjük meg a legátfogóbban. A szövegek a valós nyelvhasználatot tükrözik általában olyan helyzetben, mely nem kényszeríti a beszélőt nyelvhasználata gyökeres megváltoztatására, hiszen szabadon beszélhet kedvenc témájáról. A nyelvjárási szövegek adatközlői leggyakrabban a gyermekkorukról, a családjukról, a munkájukról, a népszokásokról vagy a kedvteléseikről beszélnek. Az így kapott beszélt nyelvi szövegek közlésének egyik korszerű módszere a hangoskönyv.

Az első magyar nyelvjárási hangoskönyv A magyar nyelvjárások atlasza (MNYA.) hangfelvételeiből ad közre hanggal összekapcsolt szövegrészleteket a Magyar nyelvjárási olvasókönyvben megjelent lejegyzések (Hajdú–Kázmér, 1974) alapján. Az első kiadványt még további 15 követte, valamennyi a MNYA. hangfelvételein rögzített részletek felhasználásával készült (Hajdú és mtsai., 2005–2009; Vargha szerk., 2016–2018).

E hangoskönyvek mintájára 2017-ben kezdődött el szlovákiai magyar nyelvjárási szövegfelvételek feldolgozása a nyitrai egyetemen. A feldolgozás során

alkalmazott Bihalbocs szoftver (Vékás, 2007) a lejegyzett szöveget az eredeti hangfájlokhoz kapcsolja, azaz szinkronizálja a másodperc töredékének pontosságával. A szöveg bármelyik pontjára kattintva bármikor meghallgathatók a lejegyzett nyelvjárási adatok, szövegrészletek, anélkül, hogy a hangfájlokat előkeresnénk, megnyitnánk, és azon belül is megkeresnénk a megfelelő részt (Vargha, 2007). A hangskönyv tehát olyan dialektológiai adatbázis, amely valójában multimediális nyelvjárási szöveggyűjteménynek tekinthető. Ezzel a technikával jött létre a Szlovákiai magyar nyelvjárási hangskönyv (SzMNyHK.) 3 része (Presinszky, 2017–2021).

A szlovákiai magyar nyelvjárások típusai szerves folytatásai a magyarországi nyelvjárási régióknak. Az egész Kárpát-medencei magyar nyelvterületet a Kiss Jenő által szerkesztett Magyar dialektológia című kézikönyv tíz nyelvjárási régióra osztja fel (Kiss szerk., 2001). E tíz nyelvjárási alakulatból három a mai Szlovákia területére is átnyúlik: a közép-dunántúli–kisalföldi (a régebbi megnevezés szerint: dunántúli), a palóc és az északkeleti (vö. Menyhárt–Presinszky–Sándor, 2009, 121. o.). E három régió nyelvjárási sajátosságait tükrözi a SzMNyHK. 3 része.

A Szlovákiai magyar nyelvjárási hangskönyvek kutatópontjainak elhelyezkedését az 1. kép szemlélteti.

1. kép. A Szlovákiai magyar nyelvjárási hangskönyvek (SzMNyHK. I–III.) kutatópontjai

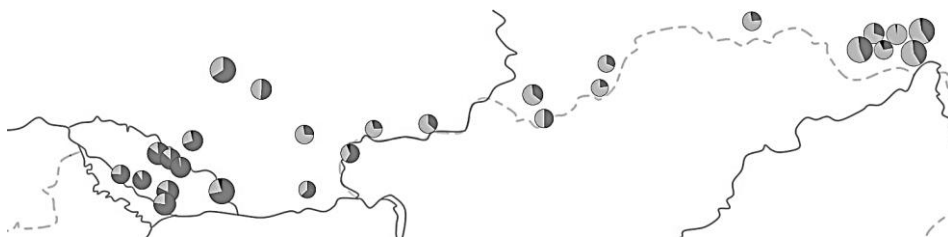
A SzMNyHK. 1. részében a közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régió (főként csallóközi) következő helyi nyelvjárásaiból találunk szövegeket: Bős, Csallóközkürt, Izsap, Kulcsod, Nagybodak, Nyárasd, Vágfüzes, Vásárút, Zsigárd. A 2. részben a leginkább tagolt palóc nyelvjárási régió sajátosságait tükröző nyelvjárásokból

találhatók szövegek a következő helyszínekről: Nyitraegerszeg, Nagyhind (északnyugati palóc nyelvjárás csoport), Nagysalló, Sárkányfalva (nyugati palóc nyelvjárás csoport), Ipolyszakállós, Felsőtúr, Lukanénye (Ipoly vidéki palóc nyelvjárás csoport), Síd, Újbást (középpalóc nyelvjárás csoport), Csíz, Méhi (keleti palóc nyelvjárás csoport), Nagyida (Hernád vidéki palóc nyelvjárás csoport). A 3. részben pedig az Ung-vidék és a Felső-Bodrogtörzs területéről, az északkeleti nyelvjárási régió következő helyi nyelvjárásainak szövegei kaptak helyet (keletről nyugat felé haladva): Nagyszelmenc, Szirénfalva, Csicsér, Boly, Zétény, Abara.

3. A vizsgálat módszerei és eredményei

Az elemzés során a hangoskönyvek kutatói változatában található lejegyzési fájlokat annotáltam, azaz kódokkal láttam el azokon a helyeken, ahol az *l* hang variabilitása vizsgálható, azaz akár jelen van a hang, akár redukáltan van jelen, akár az *l* kieséséről van szó. Összesen 1960 ilyen helyzetet találtam a hangoskönyvek szövegeiben. Vizsgálódásaim a hangtani helyzet bizonyos vonatkozásaira korlátozódtak. Ennek megfelelően azt kódoltam, hogy az adatban van-e vagy nincs *l*, illetve ha van, akkor redukált-e vagy sem, hogy az *l* hang előtti magánhangzó rövid, félhosszú vagy hosszú, illetve hogy hangsúlyos vagy hangsúlytalan fonetikai helyzetről, illetőleg abszolút szóvégről van-e szó. Az adatok alapján a Bihallócsban térképlapok készültek, melyeket a továbbiakban elemzek. A vizsgálat hasonló módszerekkel készült, mint Gál (Fazakas) Noémi *Az l kiesése mint nyelvi változó a Vöő István-féle hangoskönyvben c. tanulmánya* (Gál, 2013). Az 1. térképen láthatjuk az összesített adatokat, melyek alapján területi jellemzők körvonalazódnak a szótagzáró *l* variabilitásáról a vizsgált szövegekben.

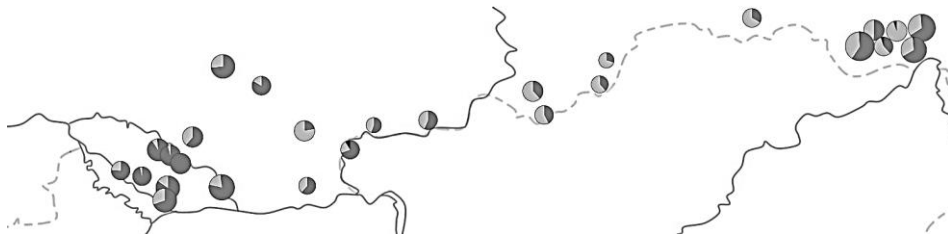
1. térkép. A szótagzáró *l* jelenségének összesített adatai – összes találat: 1960, kiesik az *l* (sötétszürke): 1162 találat, megmarad az *l* (világosszürke): 769 találat, redukálódik az *l* (fekete): 29 találat

Jól kivehető, hogy az *l* kiesését összesítve szemléltető sötétszürke körcikkek nagysága a csallóközi, valamint a nyugati és északnyugati palóc nyelvjárás csoportból származó szövegekben a legnagyobb. Kelet felé haladva csökken a sötétszürke színű körcikkek nagysága, és sehol sem éri el az adatok felét. A szótagzáró *l* megmaradását szemléltető világosszürke színű körcikkek leginkább az Ipoly-vidéki és keleti palóc nyelvjárás csoportból, valamint az északkeleti nyelvjárási régióból való szövegekben a legnagyobbak. Az *l* redukálódását szemléltető fekete színű körcikkek aránya az összesített adatokban elenyésző, területileg leginkább az északkeleti régióhoz tartozó szövegekre jellemző.

A következő térképen az látható, hogy hangsúlyos helyzetben az *l* hang milyen mértékben és hol esik ki, marad meg, illetve redukálódik.

2. térkép. Szótagzáró *l* hangsúlyos helyzetű szótagban – összes találat: 1159, kiesik az *l* (sötétszürke): 756 találat, megmarad az *l* (világosszürke): 393 találat, redukálódik az *l* (fekete): 10 találat

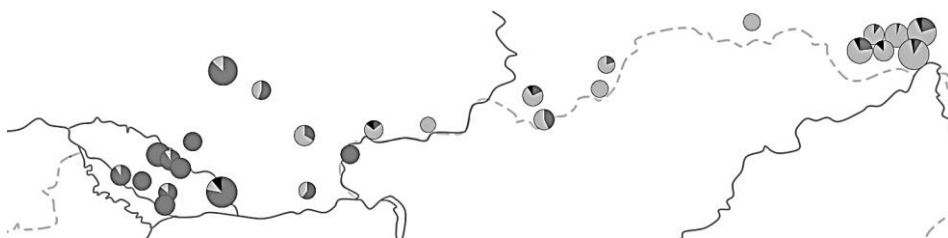

Az előbbi, összesített adatokat tartalmazó térképhez képest a hangsúlyos helyzetet szemléltető 2. térképen majdnem minden kutatópontra megmaradt vagy nőtt a szótagzáró *l* kiesését szemléltető sötétszürke színű körcikkek aránya. Növekedés leginkább a csallóközi és az északkeleti régióból származó szövegekben figyelhető meg. A palóc szövegekben az előbbi térkép adataival összehasonlítva nagyjából azonos a kieső, illetve a megmaradó szótagzáró *l* aránya. A *l* kiesése hangsúlyos helyzetben legnagyobb arányban a csallóközi szövegekben figyelhető meg.

Az előbbi térképekkel összehasonlítva a következő, 3. térképen figyelhető meg eddig leginkább a szótagzáró *l* jelenségének területi különbségei a szövegek alapján. A szótagzáró *l* hangsúlytalan helyzetű, szóbeljei kiesését szemléltető sötétszürke színű körcikkek leginkább a nyugati területre koncentrálnak. Ezen a területen hat olyan kutatópont is látható, mely „teljesen sötétszürke”, azaz az ottani szövegekben minden lehetséges szóbeljei esetben kiesett a szótagzáró *l*. Az Ipoly

vidéki palóc nyelvjárás csoport szövegeivel kezdődően az északkeleti nyelvjárási régiót is beleértve az összes további nyelvjárási szövegben a szótagzáró *l* megmaradása jellemző hangsúlytalan, szó belsejében. Itt található három olyan kutatópont is, amelyhez tartozó szövegben minden lehetséges szó belsejében megmaradt az *l*. Az *l* redukálódása elszórtnan, de főként az északkeleti régióhoz tartozó szövegekben jellemző, elenyésző arányban.

- 3. térkép.** Szótagzáró *l* hangsúlytalan helyzetben, szó belsejében – összes találat: 375, kiesik az *l* (sötétszürke): 187 találat, megmarad az *l* (világosszürke): 175 találat, redukálódik az *l* (fekete): 13 találat

A 3. térképhez hasonlóan a 4. térképen is jól kivehetők a szótagzáró *l* ejtésbeli változatosságának területi jellemzői a megvizsgált hangoskönyvek szövegeiben szóvégi helyzetben.

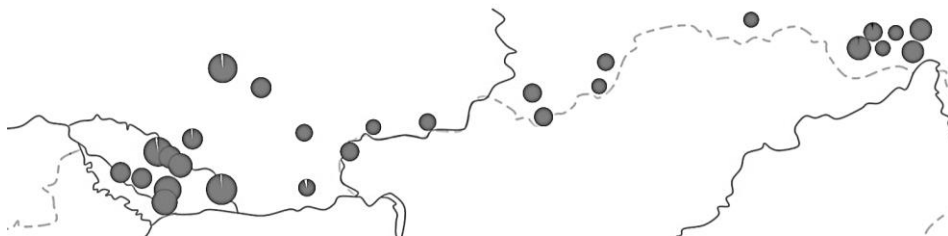
- 4. térkép.** Szótagzáró *l* a szó végén – összes találat: 426, kiesik az *l* (sötétszürke): 219 találat, megmarad az *l* (világosszürke): 201 találat, redukálódik az *l* (fekete): 6 találat

A csallóközi és a nyugati palóc szövegekben szóvégen nagy arányban kiesik a szótagzáró *l*, négy kutatóponton teljes mértékben. Egy középpalóc szöveg kivételével a többi palóc és északkeleti régióhoz tartozó szövegben viszont szóvégen a szótagzáró *l* megmaradása jellemző nagyobb arányban. Két olyan kutatópont is látható, melynek szövegében minden lehetséges szóvégi helyzetben megmaradt az *l*. Az előbbi térképpel ellentétben ezen a szóvégi helyzetet szemléltető térképen a redukált *l* nem jellemző az északkeleti nyelvjárási régió szövegeire, hanem elszórtan, főként néhány nyugati palóc szövegben bukkan fel, elenyésző arányban.

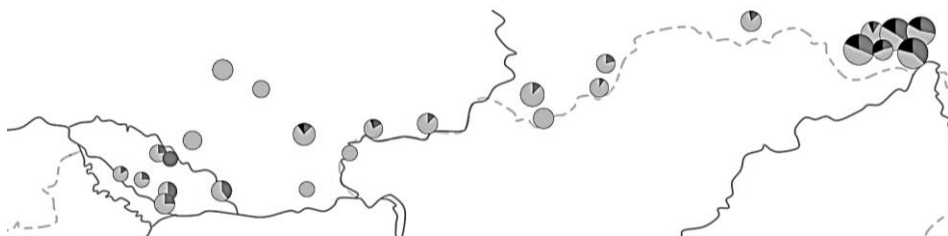
A további térképek a kieső, megmaradó vagy redukálódó *l*-t megelőző magánhangzó időtartamának megoszlását szemléltetik a szövegekben. Ahogy feljebb is látható volt, a legtöbb adat az *l* kieséséhez kapcsolódott.

5. térkép. A kieső szótagzáró *l*-t megelőző magánhangzó – összes találat: 1162, hosszú mgh. (sötétszürke): 1152 találat, rövid mgh. (világosszürke): 7 találat, félhosszú mgh. (fekete): 3 találat

Az 5. térkép alapján a kieső *l*-t megelőző magánhangzók időtartamának megoszlásához nem kapcsolódnak a vizsgált nyelvjárási szövegek szerint területi jellemzők, ugyanis közel 100%-ban hosszú magánhangzók jelentkeztek ebben az esetben minden kutatóponton.

6. térkép. A megmaradó szótagzáró *l*-t megelőző magánhangzó – összes találat: 769, hosszú mgh. (sötétszürke): 172 találat, rövid mgh. (világosszürke): 523 találat, félhosszú mgh. (fekete): 74 találat

Az előbbivel ellentétben a 6. térképen jól kivehető területi különbségek rajzolódnak ki a megmaradó szótagzáró *l*-t megelőző magánhangzó időtartamával kapcsolatban. Bár a legtöbb kutatóponton a rövid magánhangzók jellemzőek ebben a helyzetben, mégis jól elkülönülnek egymástól a három nyelvjárási régiót képviselő hangoskönyvek szövegei. A csallóközi szövegekben a megmaradó *l*-t leginkább rövid magánhangzó előzi meg, de a palóc szövegekkel összehasonlítva ebben a helyzetben itt gyakrabban felbukkan hosszú magánhangzó is. A vizsgált jelenség azonban leginkább variábilis az északkeleti nyelvjárási régió szövegeiben. A megmaradó szótagzáró *l*-t megelőző magánhangzók ezekben a szövegekben is főként röviddek, viszont a hosszú és a félhosszú magánhangzók csak itt jelentkeznek nagyobb arányban.

7. térkép. A redukálódó szótagzáró *l*-t megelőző magánhangzó – összes találat: 29, hosszú mgh. (sötétszürke): 18 találat, rövid mgh. (világosszürke): 7 találat, félhosszú mgh. (fekete): 4 találat

Az utolsó, 7. térkép a redukálódó szótagzáró *l*-t megelőző magánhangzók időtartamának területi jellemzőit mutatja. Látható, hogy kevés adat található a hangoskönyvekben a rövidült szótagzáró *l* jelenségére. A térképről is azért hiányzik néhány kutatópont, mert az ottani szövegek nem tartalmaztak példát a vizsgált jelenségre. Az itt lévő adatok azonban jól rávilágítanak arra, hogy a redukálódó *l*-t leginkább hosszú magánhangzó előzi meg. Az is szépen kivehető, hogy az északkeleti nyelvjárási régió szövegeiben ebben a helyzetben nem jelentkezik rövid magánhangzó, viszont itt figyelhetők meg a legnagyobb arányban a félhosszú magánhangzók.

4. Összegzés

A szlovákiai magyar nyelvjárási hangoskönyvek 27 kutatópontjáról közölt 34 nyelvjárási szöveg adatai alapján a szótagzáró *l* jelenségével kapcsolatban területi jellemzők rajzolódtak ki. A szótagzáró *l* kiesésének aránya a csallóközi, valamint a

nyugati és északnyugati-palóc nyelvjárás csoportból származó szövegekben volt a legnagyobb. A megvizsgált fonetikai helyzetek közül a legélesebb területi különbségek a szótagzáró *l* szóbeljei és szóvégi helyzetében jelentkeztek. Itt különültek el látványosan a csallóközi és nyugati palóc, valamint a további palóc területek és az északkeleti nyelvjárási régió szövegeiből származó adatok. A hangsúlyos helyzetű *l* variabilitása nem mutatott ilyen éles különbségeket, a kieső szótagzáró *l*-t megelőzően pedig a hosszú magánhangzók szinte kizárólagosak voltak az egész területen. Szembetűnően elkülönültek viszont területileg a megmaradó szótagzáró *l*-t megelőző magánhangzók adatai. A megmaradó *l*-t leginkább rövid magánhangzó előzte meg a csallóközi szövegekben, de felbukkant ebben a helyzetben hosszú magánhangzó is. A palóc szövegekben alig volt ebben a helyzetben hosszú magánhangzó, viszont az északkeleti nyelvjárási régió szövegeiben variálódtak leginkább a rövid, hosszú és félhosszú magánhangzók a megmaradó szótagzáró *l* előtt.

Irodalom

1. Balogh Lajos, 1968. A szótagzáró *l* kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 64/3: 355–361. o.
2. Borbély Anna – Vargha András, 2010. Az *l* variabilitása öt foglalkozási csoportban – kutatások a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú beszélt nyelvi korpuszban. *Magyar Nyelv* 106/4: 455–470. o.
3. Gál Noémi, 2013. Az *l* kiesése mint nyelvi változó a Vő István-féle hangoskönyvben. In: Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs szerk. *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában: Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia – Szeged, 2012. augusztus 30. – szeptember 1. – előadásaiból*. Budapest: Gondolat Kiadó. 402–416. o.
4. Hajdú Mihály és mtsai., 2005–2009. *Magyar Nyelvjárási Hangoskönyv I–IX. HTML-formátumú multimédiás CD-ROM sorozat*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke.
5. Hajdú Mihály – Kázmér Miklós, 1974. *Magyar nyelvjárási olvasókönyv*. Budapest: Tankönyvkiadó.
6. Imre Samu, 1965. A szótagzáró *l* a felsőöri nyelvjárásban. *Magyar Nyelv* 66/3: 368–734. o.
7. Imre Samu, 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
8. Kiss Jenő, 1968. A szótagzáró *l* a rábaközi Mihályiban. *Magyar Nyelv* 64/3: 361–364. o.
9. Kiss Jenő szerk., 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
10. Menyhárt József – Presinszky Károly – Sándor Anna, 2009. *Szlovákiai magyar nyelvjárások*. Egyetemi tankönyv. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
11. Presinszky Károly, 2017–2021. *Szlovákiai Magyar Nyelvjárási Hangoskönyv I–III*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
12. Sándor Anna, 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

13. Vargha Fruzsina Sára, 2007. A magyar nyelvjárási hangoskönyv és elemzési lehetőségei. In: Zelliger Erzsébet szerk. 2007. *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9-11.) előadásai*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 429-443. o.
14. Vargha Fruzsina Sára szerk., 2016-2018. *Magyar Nyelvjárási Hangoskönyv X-XVI. Részletek a MNyA. 1960 és 1964 között készült hangfelvételeiből*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
15. Vékás Domokos, 2007. Számítógépes dialektológia. In: Guttmann Miklós - Molnár Zoltán szerk. *V. Dialektológiai szimpozion. (Szombathely, 2007. augusztus 22-24.) Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola*. 289-293. o.

References

1. Balogh Lajos, 1968. A szótagzáró *l* kérdéséhez [For the syllable-final *l* question]. *Magyar Nyelv [Hungarian Language]* 64/3: 355-361. o. (In Hungarian).
2. Borbély Anna - Vargha András, 2010. Az *l* variabilitása öt foglalkozási csoportban - kutatások a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú beszélt nyelvi korpuszban [Variability of *l* in five profession groups - research in the spoken language corpus of the Budapest Sociolinguistic Interview]. *Magyar Nyelv [Hungarian Language]* 106/4: 455-470. o. (In Hungarian).
3. Gál Noémi, 2013. Az *l* kiesése mint nyelvi változó a Vöő István-féle hangoskönyvben [The dropout of *l* as a linguistic variable in István Vöő's audiobook]. In: Kontra Miklós - Németh Miklós - Sinkovics Balázs szerk. *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában: Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia - Szeged, 2012. augusztus 30. - szeptember 1. - előadásaiból [Theory and empirics in sociolinguistics: Selection from the presentations of the 17th Sociolinguistic Conference - Szeged, August 30 - September 1, 2012]*. Budapest: Gondolat Kiadó. 402-416. o. (In Hungarian).
4. Hajdú Mihály és mtsai., 2005-2009. *Magyar Nyelvjárási Hangoskönyv I-IX. HTML-formátumú multimédiás CD-ROM sorozat [Hungarian Dialectal Talking Book I-IX. A series of multimedia CD-ROMs in HTML format]*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke. (In Hungarian).
5. Hajdú Mihály - Kázmér Miklós, 1974. *Magyar nyelvjárási olvasókönyv [Hungarian dialectal reader]*. Budapest: Tankönyvkiadó. (In Hungarian).
6. Imre Samu, 1965. A szótagzáró *l* a felsőőri nyelvjárásban [The syllable-final *l* in the dialect of Felsőőr]. *Magyar Nyelv [Hungarian Language]* 66/3: 368-734. o. (In Hungarian).
7. Imre Samu, 1971. A mai magyar nyelvjárások rendszere [The system of contemporary Hungarian dialects]. Budapest: Akadémiai Kiadó. (In Hungarian).
8. Kiss Jenő, 1968. A szótagzáró *l* a rábaközi Mihályiban [The syllable-final *l* in the dialect of Mihályi in Rábaköz]. *Magyar Nyelv [Hungarian Language]* 64/3: 361-364. o. (In Hungarian).
9. Kiss Jenő szerk., 2001. *Magyar dialektológia [Hungarian dialectology]*. Budapest: Osiris Kiadó. (In Hungarian).

10. Menyhárt József – Presinszky Károly – Sándor Anna, 2009. *Szlovákiai magyar nyelvjárások. Egyetemi tankönyv [Slovakia Hungarian dialects. University textbook]*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. (In Hungarian).
11. Presinszky Károly, 2017–2021. *Szlovákiai Magyar Nyelvjárási Hangoskönyv I–III. [Slovakia Hungarian Dialectal Talking Book I–III]*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. (In Hungarian).
12. Sándor Anna, 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza [Atlas of Hungarian dialects in the Nitra region]*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. (In Hungarian).
13. Vargha Fruzsina Sára, 2007. A magyar nyelvjárási hangoskönyv és elemzési lehetőségei [Hungarian dialectal talking book and his analysis options]. In: Zelliger Erzsébet szerk. 2007. *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai [Language, territoriality, society. Presentations of the 14th Sociolinguistic Conference (Bük, 9–11 October, 2006)]*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 429–443. o. (In Hungarian).
14. Vargha Fruzsina Sára szerk., 2016–2018. *Magyar Nyelvjárási Hangoskönyv X–XVI. Részletek a MNyA. 1960 és 1964 között készült hangfelvételeiből [Hungarian Dialectal Talking Book X–XVI. Excerpts from audio recordings of the Hungarian dialect atlas made between 1960 and 1964]*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. (In Hungarian).
15. Vékás Domokos, 2007. Számítógépes dialektológia [Digital dialectology]. In: Guttmann Miklós – Molnár Zoltán szerk. *V. Dialektológiai szimpozion. (Szombathely, 2007. augusztus 22–24.) [5th Dialectological Symposium. Szombathely, 22–24 August, 2007]*. Szombathely: Berzsényi Dániel Főiskola. 289–293. o. (In Hungarian).

A szótagzáró *l* variabilitása szlovákiai magyar nyelvjárási hangoskönyvek szövegeiben

Presinszky Károly, PhD., Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, egyetemi adjunktus, Szlovákia; kpresinszky@ukf.sk, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3097-911X>

Hanggal összekapcsolt nyelvjárási szövegjegyzések a Bihalbocs nevű dialektológiai szoftver segítségével Magyar nyelvjárási hangoskönyv címmel jelentek meg. A sorozattá vált gyűjteménynek jelenleg 16 része van. A hangoskönyvekben alkalmazott szoftver előnye, hogy a lejegyzett szöveget az eredeti hangfájlokhoz kapcsolja, azaz szinkronizálja a másodperc töredékének pontosságával. A szöveg bármelyik pontjára kattintva bármikor meghallgathatók a lejegyzett nyelvjárási adatok, szövegrészletek, anélkül, hogy a hangfájlokat előkeresnénk, megnyitnánk, és azon belül is megkeresnénk a megfelelő részt. Ezzel a technikával jött létre a Szlovákiai magyar nyelvjárási hangoskönyv I–III. sorozat is, mely a magyar nyelvjárási régiók Szlovákiába átnyúló 3 nagyobb területéről (közép-dunántúli-kisalföldi, palóc, északkeleti) közöl nyelvjárási szövegeket. A tanulmány először bemutatja a multimediális adatbázis tervezését és létrehozását, majd tömören ismerteti a hangos-

könyvek egy-egy részét, illetőleg azok szerkezetét. Az írás következő része a hangzó anyagok lejegyzéséből létrehozott nyelvjárási adattár kvantitatív elemzésén alapuló térképezési lehetőségekről szól. Ezek a számítógépes dialektológiai vizsgálatok kétféle módszerrel dolgoznak: egyrészt az automatikus, előzetes kutatói csoportosítás nélküli keresőfunkció segítségével, másrészt pedig az adatok annotálását követő kereséssel. A számítógépes eljárások nemcsak a hatalmas befektetett munkát takarítják meg, hanem sokkal több lehetőséget adnak részletesebb dialektológiai elemzésekre. Az alkalmazott kvantitatív vizsgálatok a fonémák rendszerét, gyakoriságát, valamint realizációját érintő egy-egy jelenség megoszlására koncentrálnak. A tanulmány megmutatja, hogy a hangoskönyvek adatai alapján milyen látványos területi jellemzők rajzolódnak ki az egyes jelenségek tekintetében. A vizsgálat e hangoskönyvek 27 kutatópontjának 34 nyelvjárási szövegében elemzi a szótagzáró *l* meglétét, kiesését, illetőleg redukálódását a hangtani helyzettől, valamint az *l* előtti magánhangzó időtartamától függően. A tanulmány a Bihalbocs programban készült térképek segítségével szemlélteti a szótagzáró *l* területi variabilitását az elemzett szlovákiai magyar nyelvjárási szövegek alapján.

Kulcsszavak: szótagzáró *l*, Bihalbocs, szlovákiai magyar nyelvjárási hangoskönyvek, nyelvjárási szövegek, nyelvjárási jelenségtérképek

Варіативність кінцевого «*l*» в аудіокнигах із текстами угорських говорів Словаччини

Карой Прешінські, PhD., Нітрянський університет Константина Філософа, факультет вивчення Центральної Європи, Інститут угорської мови та літератури, ад'юнкт університету, Словаччина; kpresinszky@ukf.sk, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3097-911X>

Записані з допомогою діалектологічного програмного забезпечення «Bihalbocs» були видані під назвою «Аудіокнига угорських говорів». Книга перетворилася в серію, яка наразі налічує 16 частин. Перевагою програмного забезпечення, використаного в аудіокнигах, є те, що зафіксований текст під'єднаний до оригінального звукового файлу, тобто синхронізований із точністю до долі секунди. Клацнувши на будь-яку точку тексту, ми можемо в будь-який момент прослухати зафіксовані діалектні дані, частини тексту без того, щоби шукати і відкривати аудіофайли, а потім у них ще шукати відповідну частину. Із застосуванням цього технічного прийому були створені перші три «Аудіокниги із текстами угорських говорів Словаччини», які вміщують діалектні тексти з трьох більших територій/регіонів. У першій частині публікації представлено шлях від проектування до створення мультимедійної бази даних, у наступній – коротко представлена кожна аудіокнига окремо, включно з її структурою. Далі у статті йдеться про можливості створення карти, яка базується на квантитативному аналізі бази даних говорів, створеної на основі записаних матеріалів. Цей комп'ютерний діалектологічний аналіз працює двома способами: по-перше, з допомогою автоматичної пошукової функції без попереднього дослідницького групування; а по-друге, з допомогою пошуку із анотацією даних.

Цифрові процеси не тільки заощаджують роботу та час дослідника, а й уможливають значно детальніший діалектологічний аналіз. Застосований квантитативний аналіз концентрується на певних явищах, які стосуються системи фонем, їх частоти, а також реалізації. У статті представлено, як на основі даних аудіокниг вимальовуються чіткі територіальні характеристики стосовно окремих явищ. У статті проаналізовано наявність, випадання, а також редукцію кінцевого «*l*» в залежності від фонетичного розташування та довготи голосного перед «*l*» на матеріалі 34 діалектних текстів, записаних у 27 місцях і включених до цієї серії. У статті для ілюстрації також використано розроблені з допомогою програми «Bihalbocs» карти, які розкривають варіативність кінцевого «*l*» на матеріалі діалектних текстів аналізованих угорських говорів Словаччини.

Ключові слова: *кінцеве «l», «Bihalbocs», аудіокниги з текстами угорських говорів Словаччини, діалектні тексти, карти діалектів*

Variability of the syllable-final *l* in the texts of Slovakia Hungarian Dialectal Talking Book

Károly Presinszky, PhD., Constantine the Philosopher University in Nitra, Faculty of Central European Studies, Institute of Hungarian Linguistics and Literary Science, assistant professor, Slovakia; kpresinszky@ukf.sk, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3097-911X>

With the help of the dialectological software Bihalbocs, regional dialect texts combined with sound were published under the title Hungarian Dialectal Talking Book. The collection, which has become a series, currently comprises 16 parts. The advantage of the software is that the texts are linked to the audio files, i.e. it synchronizes them to the millisecond. By clicking anywhere in the text, we can listen to the dialect data and any part of the text at any time, without having to look up the original file and search for the desired part. This technique was used to create the Slovakia Hungarian Dialectal Talking Book I-III. which publishes dialect texts from the 3 main areas of Hungarian dialect regions extending into Slovakia (the Central Transdanubian – Little Hungarian Plain dialect, the Palóc dialect and the Northeastern dialect). The paper firstly recounts the design and creation of this multimedia database, followed by a brief description of certain parts as well as the structure of the audiobooks. The next part of the study discusses the mapping possibilities based on the quantitative analysis of the audiobooks. Such computational dialectological studies tend to employ two different methods: firstly, using the automated search function without any prior grouping by the researchers, and secondly, using the search function once the data is annotated. Computational methods not only reduce the amount of effort required but also provide plenty of opportunities for more granulated dialectological analyses. The quantitative methods applied concentrate on the distribution of certain phenomena affecting the system, prevalence, and realization of phonemes. The paper describes the regional characteristics for each of these phenomena based on data from the audiobooks. The study analyzes the presence, omission, and reduction of syllable-final *l* in 34 dialect texts at 27 research points, depending on the phonological situation and

the duration of the vowel before *l*. This paper presents the maps created with the Bihalbocs program to illustrate the regional variability of syllable-final *l* based on the analyzed regional Hungarian dialect texts in Slovakia.

Keywords: *syllable-final l, Bihalbocs, Slovakia Hungarian Dialectal Talking Book, regional dialectal texts, maps of dialectal phenomena*

© Presinszky Károly, 2022

Gréczi-Zsoldos Enikő

A palóc nyelvjárási beszélőközösség diftongushasználatának izoglosszája térben és időben

1. Bevezetés

Az utóbbi években végzett palóckutatásaim során azt tapasztaltam, hogy a korábbi nyelv(járás)történeti korszakokban tágabb területen és változatosabb realizációkban voltak jelen a kettőshangzók a palóc nyelvjárási beszélők nyelvhasználatában. A későbbi időszakokban kisebb területre szorult vissza ezek használata, a XX–XXI. századra bizonyos nyelvjárás csoportokban pedig egészen eltűnt a diftongusejtés. Élőnyelvi gyűjtéseken alapuló adatok bizonyítják, hogy a régió bizonyos területein, egyes nyelvjárás csoportokban és helyi nyelvjárásokban még a XIX. században is adatoltak diftongusejtést, azonban a XX. század végén és a XXI. század elején a palóc nyelvjárási beszélőközösséghez tartozók nagy része nem ejt kettőshangzókat. A XXI. századra a középpalóc nyelvjárás csoportból egészen eltűnt a korábban még adatolható diftongusejtés.

Tanulmányomban a diftongushasználat és -eltűnés időbeli és térbeli határait igyekszem megrajzolni. A vizsgálat alapjául szolgáló korpusz segítségével a középkortól napjainkig, azaz az ómagyar kortól máig mutatom be a nyelvhasználati változást. Elemzésem az alábbi írásbeli és szóbeli adatokat veszi számba: a Gömör-kódexnek a vélhetően palóc területről származó Legéndy Katalin apáca kézírásával ránk maradt 202 oldala, különböző műfajú középkori nyelvemlékek, a XVIII–XX. századi palócleírások, továbbá A magyar nyelvjárások atlaszának a XX. század közepén gyűjtött nyelvjárási adatai, a Horvátországi (szlavóniai) nyelvjárási atlasz palóc nyelvjárás szigeteinek adatai, a XX–XXI. század fordulóján gyűjtött nyelvi anyagra épülő Medvesalja magyar nyelvjárási atlasza és a XX–XXI. századi élőnyelvi gyűjtések, köztük saját gyűjtéseim. Ezen adatok alapján igyekszem bemutatni a palóc nyelvjárási területen a diftongusok izoglosszáját.

2. Diftongusok az ómagyar kori magyar nyelvben

A magyar hangrendszer változásának folyamatában jelentős átalakulás történt a XII–XIV. század közötti időszakban, ugyanis ekkor a régi magyar diftongusrendszer nagymértékű monoftongizációja következett be. Egyes nyelvjárási részletekben azonban megmaradt a kettőshangzós ejtés, tehát egyszerre, egy időben éltek ekkor a diftongusos és a monoftongusos formák (Benkő, 1957, 76. o.). Gerstner Károly az ómagyar kor végének hangtörténetéről és azon belül a labiális utótagú kettőshangzókról szólva megerősíti, hogy ebben az időszakban nyelvjárási különbségek alakulhattak ki a diftongusok használatában (Gerstner, 2018, 123. o.). Juhász Dezső is megjegyzi nyelvjárástörténeti összefoglalójában, hogy ebben az időben rendkívül változatos mind a nyitódó, mind a záródó diftongusok nyomoték-, idő- és hangszínáryalata (Juhász, 2018, 329. o.). A magyar nyitódó és záródó kettőshangzók történetéről írt dolgozatát azzal vezeti be, hogy a magyar nyelv magánhangzó-történetében a kettőshangzók közül a záródóak játszották a főszerepet. A záródó diftongusok ómagyar eredetűek lehetnek, a nyitódó diftongusok megjelenése későbbi és szűkebb körű (Juhász, 2011, 123. o.). Benkő Loránd többször hangsúlyozza nyelvjárástörténeti munkájában, hogy a középmagyar kortól újra kettőshangzókat használó nyelvjárások efféle ejtése – úgy tűnik – későbbi diftongizáció eredményei (Benkő, 1957, 76–77. o.).

Az ómagyar kor végéről, a XVI. század elejéről két olyan kódexmásolót tudunk azonosítani, akik az északi-északkeleti régióból származtak. Egyikük, Legéndy Kató valószínűleg az Ipoly vidéki nyelvjárás-csoport-hoz tartozó Nógrád megyei Legénden született, ő a Gömör-y-kódex 8. keze (Haader–Papp, 2001, 100. o.). Ráskay Lea minden bizonnyal a zempléni Ráska településről került a Nyulak szigeti (a későbbi margitszigeti) domonkos kolostor scriptóriumába (l. Horger, 1897). Mindkét kódexmásoló apáca itt végezte másolómunkáját. A Gömör-y-kódex 202 lapját, mintegy kétharmadát másoló Katalin apáca (Haader–Papp, 2001) lejegyzett szövegében az ő helyén *ev*, *eǔ*, *eu* áll, pl. *zèvlèǔ* 'szőlő', *vezèǔ* 'vessző', *esztendèǔbe* 'esztendőbe'; *iduezǔjtevǔm* 'üdvözítöm', *beusegeth* 'bőséget', toldalékokban: *erdemembèǔl* 'érdememből', *menǔjbeǔl* 'mennyből', *sebeǔjdrèǔl* 'sebeidről', *keserusegegrèǔl* 'keserúségekről' stb. Ráskay Lea lejegyzett szövegeiben is hasonló betűkapcsolatokat találunk ő, ő helyén (*ew*, *ev*). A Jókai-kódex Nyitrához kötődik, amely a palócság nyugati határszéle, abban is hasonló alakokat találunk (pl. *ew*, *nemǔjnemew*, *ferenczrewl*, *ewnekyk*, *ewlné*, *sebekrewl*). Ezenkívül a Keszthelyi- és az Érdy-kódex, illetve több korabeli levél, ítéletszöveg, lajstrom scriptorának az írásgyakorlatában is megjelenik a betűkapcsolatos írásmód (*ew*). Az írott szövegek olvasatában az *eu*, *ev*, *eǔ*, *ew* betűkapcsolatok átírása monoftongussal történik. A nyelvtörténészek ezek hangzó változatában nem feltételeznek diftongusejtést. Ugyanakkor pl. több olyan szövegben, amelyek szintén ugyanebben az időszakban,

a XVI. század első felében keletkeztek, és a Dunántúlhoz vagy Erdélyhez köthetők, nem találjuk meg ezt a fajta betűkapcsolatos lejegyzést, pl. a Gyöngyösi Szótártöredékben, amely a Dunántúl déli részén készülhetett, a Tihanyi apátság könyvtárában megtalált Tihanyi Kódexben, a körmendi Batthyány Ferenc 1526. évi levelében és az erdélyi területhez köthető Székelyudvarhelyi kódexben is csak monoftongusra utaló jelölést találunk. Ha megvizsgáljuk az 1500-as évek elejéről fennmaradt nyelvelmékeket, azt tapasztaljuk, hogy – amennyiben lehet lokalizálni a szöveget – nyelvjárasterületenként és gyakran scriptóriumtól függően eltérnek a hangjelölések. Nem bizonyítható, hogy diftongus, sem az, hogy monoftongus állt a digráf lejegyzés mögött, hiszen az egykor írott szövegek ejtését lehetetlen pontosan rekonstruálni. A diftonguslejegyzés ellenérvei között említhetjük, hogy pl. az általam vizsgált, az Ipoly vidéki palóc területről származó Legéndy Katalin apáca kézírásában fennmaradt kódexszövegben a rövid magánhangzó (ö) jelölése is kettős grafémával történik, márpedig a rövid magánhangzókból nem lesz diftongus nyelvjárásainkban, másfelől csupán a magas hangrendű magánhangzók jelölésénél fordul elő a betűkapcsolatos írásmód, a mély hangrendű ó esetében a jelölés egy grafémával történik (o). Véleményem szerint mégis érdemes elgondolkodni azon a lehetőségen, hogy egy-egy másoló vagy scriptórium írásgyakorlatában a digráf jelölések esetleg diftongusra utalnak. Az ómagyar kori nyelvjárásainkban bizonyíthatóan jelen vannak a kettőshangzók, s ennek akár nyoma is maradhatott az írott szövegekben. Azt pedig tudjuk is bizonyítani, hogy a diftongusejtés a későbbiekben jelen van a palóc beszélőközösségben, hiszen a XVIII. századtól a palócn nyelvjárás-leírásokban is említik a gyűjtők az itt hallható kettőshangzókat.

3. A XVIII., a XIX. és a XX. század eleji palóckutatások

A XVIII. században élt Bél Mátyás nyelvtörténeti tervezetében és a *Notitia Hungariae novae historica geographia...* c. munkájában leírja, hogy a korábban „felföldismus”-nak nevezett palóc nyelvjárást durvának érzi, szövejtésüket javítandónak véli. Példasorában olyan palóc tájszót is lejegyez, amelyben kettőshangzó található: *tsoukám*, s mivel a nyelvjárásban rejlő értékek iránti érzékenysége csekély volt, az iskolai műveltséget nagyobbra tartotta, ezért azt javasolta, hogy módosítva a kiejtést ezt a szót inkább úgy ejtsék: *tsókám* [csókám] (monoftongussal) (Bél, 1735).

A XIX. század a palóc nyelvjáráskutatás történetének az egyik legtermékenyebb időszaka. A palóc nyelvjárás jellemzőinek első leírásait XIX. századi népismertető tanulmányokban, etnográfiai cikkekben találjuk meg. Ebben az évszázadban megsaporodtak a népköltészeti gyűjtések, egyre több értelmiségi, tudós érvelt a népi kultúra folytonossága és megújító hatása mellett, többen írtak értekezéseket a

palócok szokásairól, hagyományairól és nyelvjárásáról. Az első XIX. századi palócdolgozatok nem nyelvtudományi célzattal készült munkák. Szerzőik vállalkozásának lényege az volt, hogy palóc területen született és/vagy itt élő értelmiségiként megismertessék az ország más részein élőkkal szeretett anyanyelvjárásuk sajátosságait, mindezt nem önálló nyelvészeti gyűjtésként, hanem népcsoportjuk kultúráját bemutató népismertető tanulmányok részeként. Nyelvjárasi leírásaik tehát nem nyelvtudományi munkák, ők maguk nem nyelvtudósok, így megállapításaikat nem tekinthetjük tudományosan igazolt tételeknek, mégis nagy értéket képviselnek, a nyelvjárások történetének tanulmányozásában segítséget nyújtanak, hiszen tájékoztatnak az egykori élőbeszéd jellemzőiről.

A Tudományos Gyűjtemény 1817. évi első kötetében „Egy Hazafi” aláírással jelent meg felhívás „A Palótság Esmértetésére”. Egyetlen pályamű érkezett az egykori szerkesztőségbe, a Hont megyei Csáb községben született bencés szerzetes, Szeder Fábián munkája, akinek *A Palóczokról* címmel 1819-ben megjelent néprajzi tanulmányát még további két értekezés követte a Tudományos Gyűjtemény lapjain: 1821-ben és 1835-ben jelentek meg további tanulmányai a palóc népcsoport szokásairól, nyelvéről (Szeder, 1819, 1821, 1835). Földrajzi behatárolása szerint Nógrád, Hont, Gömör, Borsod és Heves vármegye magyarjait nevezi palócoknak (Szeder, 1819, 6. o.), de a gyűjtés területét így határolja be: „elég legyen most a N. Honthi és Nógrádi Palóczokról, a'kiket jól ismérek, szöllanom” (Szeder, 1819, 7. o.). Lejegyzett példából, a bemutatott jelenségekből kitűnik, hogy csupán az egyik palóc nyelvjáráscsoportnak, sőt tovább szűkíthetjük: egy helyi nyelvjárásnak, szülőhelyének, Csábnak és a környékbeli falvaknak a nyelvi jellemzőit rögzítette. Ezt a nyelvföldrajzi területet a későbbi nyelvatlaszkutatások során kirajzolódó nyelvjáróterületek közül az Imre Samutól Ipoly vidéki nyelvjárástípusnak nevezett palóc csoportba sorolhatjuk (Imre, 1971, 352–353. o.).

Szeder Fábián a palócok magánhangzórendszerének bemutatásában – mintegy igazolva saját meglátását Pápay Sámuelnek a magyar literatúráról írt dolgozatára alapozva („minden magánhangzót mintegy Diftongussal ejtvén”) – leírja, hogy az á, é, ó, ő hangzók a palócoknál így hangzanak: uá, ié, uó, üő (példái: vuáros, iédes, uólom, üőrzöm), s ezekben a szavakban „az u, i, ü betűk röviden, az á, é, ó, ő, pedig hosszasan hangzik” (Szeder, 1819, 7. o.), azaz mai dialektológiai terminológiánkkal megfogalmazva: nyitódó, emelkedő típusú diftongusokat hallott. A nyelvatlasz adatait szintetizáló Imre Samu nyelvjárasi összefoglalójában (Imre, 1971, 352. o.) azt olvassuk, hogy az Ipoly vidéki nyelvjárástípusban egy településen, Kemencén (H-1) lehet hallani uo, üö, ié típusú kettőshangzókat. A palóc nyelvjáráscsoportok közül ezenkívül a keleti középpalóc nyelvjárás jellemzői között találjuk meg a diftongusejtést, Imre Samu megemlíti, hogy az ó, ő, é fonéma óu, öü, éi típusú kettőshangzókból realizálódhat (Imre, 1971, 351. o.). Ugyanezeknek a

hangzótipusoknak, az enyhe záródó diftongusoknak a déli palóc tömb keleti peremén való ritka megjelenéséről ad számot Juhász Dezső (Juhász, 2001, 285. o.). Ezek nem hasonlók a Szeder Fábián által rögzített csábi típusú kettőshangzóhoz, hiszen a keleti középpalóc és a déli tömb keleti peremének nyelvjárási beszélője nem nyitódó, hanem záródó kettőshangzókat ejt.

Csáb (ma: Čebovce, SK), amelynek nyelvjárását Szeder Fábián rögzítette, A magyar nyelvjárások atlaszának is kutatópontja (Csz-16), az Ipoly vidéki típust képviseli. A palóc települések közül tehát Csáb nyelvjárásának jellemzőit ismerjük a legrégebb óta, s az MNyA. gyűjtői a település XX. századi nyelvállapotát is adatolták. A magyar nyelvjárások atlaszában Csáb kutatóponton már nem találunk diftongusos ejtést, az alábbi szavakban, amelyekben *ó, ő, é* található, valahány adat monoftongusos: *bőfött* (404. térképlap), *ílesztő, élesztő* (418.), *tépértő* (432.), *vőleginy, vőlegény* (470.), *gégá, gége, lékcső* (498.), *középuj, középsőúj* (511.), *gyűrőúj* (512.) stb. (MNyA., 1968–1976).

Hollók Imre szintén a Tudományos Gyűjteményben közölt tanulmányt a gömöri barkók XIX. századi nyelvhasználatáról (Hollók, 1836, 60–64. o.). Példáit Sajópuspöki, Szentsimon, Gesztete, Egyházasbást, Zabar településeken gyűjtötte. A rozsnyói paptanár észrevette, hogy a palócok és a gömöri barkók „szójárása” egyezik. A mai nyelvjáróterületi határokat figyelembe véve igazolható ez a megfigyelés, mivel az említett kutatópontok a palóc nyelvjárási régióhoz tartoznak. A diftongusok ejtését ő is lejegyezte, akárcsak Szeder Fábián, még a példái között is megtaláljuk azokat, amelyeket Szeder Fábián is adatolt. Igen változatos diftongushasználatot (*uá, uó, au, aó, ao, eő, eü, öü, ie, ié*) bizonyít példasora: *vuár* 'vár', *uóloom* 'óloom', *suógor* 'sógor', *kiét* 'két', *iédes* 'édes', *kiend* 'kend', az *l* kiesésével járó diftongizáció példáit is sorolja: *auma* 'alma', *bauta* 'balta', *paógár* 'polgár', *kaobász* 'kolbász', *aovasok* 'olvasok', *eóment* 'elment', *eülopta* 'ellopta', *föüment* 'fölment', *zöüldes* 'zöldes'. Ugyanakkor egyes adatközlők nyelvhasználatából az *l* kiesésével járó monoftongusos pótlónyúlást adatolja: *tóp* 'talp', *bóha* 'bolha', *óma* 'alma', *bóta* 'balta', *szóma* 'szalma'. Látszik, hogy akár ugyanazok a szavak, amelyeket az egyik településen diftongussal ejtettek, a szomszédos településen monoftongussal hangzottak. Zárszavában erre a településenkénti eltérésre fel is hívja a figyelmet (Hollók, 1836, 64. o.).

A Karancskesziben káplánként szolgáló Szabó István is a Tudományos Gyűjtemény felszólítására kezdte lejegyezni szolgálati helyén, a Karancs völgyében élő beszélők nyelvjárási jellegzetességeit. Az 1837-ben megjelent tanulmányát földrajzi leírással kezdi, behatárolja azt a területet, amelynek nyelvjárását papként megfigyelt: „Karancs hegye Nógrádban Fülek Losoncz és Szécsén városok között fekszik, keleti oldalán Somos-Újfalu, nyugoti részén Karancs-Berény, Bocsár-Lapujtó, Karancs-Ápátfalva, Karancs-ala, déli végén Baglyas-ala és Salgó-Tarján

helységektől koszorúzva.” (Szabó, 1837, 43. o.). Négy fiókegyház tartozott a karancskeszzi parókiához, ahol szolgált: Karancsberény, Bocsárlapujtő, Karancsapátfalva, Karancsalja, tehát leírásában ennek a középpalóc nyelvjárás-csoporthoz tartozó öt településnek a helyi nyelvjárását mutatja be. (Bocsárlapujtő és Karancsapátfalva egyesüléséből alakult a későbbi Karancslapujtő.) A Szabó István által megrajzolt nyelvjárási area a későbbi dialektológiai szakirodalom alapján, elsősorban Imre Samu nyelvjárás-típus-felosztása (Imre, 1971, 349–351. o.) és a 2001-ben megjelent MDial.-ban található leírás alapján behatárolva (Juhász, 2001, 282–288. o.) a tulajdonképpeni középpalóc nyelvjárás-csoport része. Szabó István a Karancs-völgyi beszélők magánhangzó-jelenségeinek köréből elsőként a diftongusokat emeli ki, ilyen példákat idéz: *sűrőü, sőürőü* (Szabó, 1837, 43–44. o.). A mai Karancs-vidéki nyelvjárásban nem ejtenek diftongust, ezt több ott végzett gyűjtésem is bizonyítja (Gréczi-Zsoldos, 2016, 2017).

Reguly Antal 1857 szeptemberét aktív gyűjtéssel töltötte a palócok körében. Elsősorban antropológiai kutatásokat végzett, eközben jól hasznosítható nyelvészeti feljegyzéseket is készített. Pestről indulva Vácon át jutott el Balassagyarmatra, majd innen Szécsénybe és Losoncra. Cédulákra jegyzett fel adatokat Nógrád, Heves és Borsod megye területéről. Gyűjtését két központi területen végezte: az egyik a Karancs vidékére, Fülek környékére esik, a másik pedig a Mátra egyik oldalára. A nógrádi települések közül gyűjtést végzett Karancsalján, Liptagergén, Lapujtőn, Persén, Rappon, Fülekpüspökiben, Fülekpilisen, Fülekkovácsiban, Mulyadkán, Bénán, Kurtányban és további Fülek környéki településeken: Almágyon, Sőregen és Csomán. Rövid feljegyzéseket készített a medvesaljai településekről: Vecseklő, Tajti, Óbást, Ajnácskő, Cered beszélőinek tájszavairól, szóejtéséről. A Mátra vidéki kutatása szűkebb táji kiterjedésre korlátozódott: főleg antropológiai méréseket végzett, de nyelvjárási megjegyzéseket is rögzített a Heves megyei Egercsehi, Bekölce, Bélapátfalva, Uppony, Bánhorvát és Bánfalva településekről. Ezek mellett több szomszédos települést is bejárt, pl. a borsodi Járdánházát, Mikófalvát, Szilvásváradot, Nagybarcát, Jánosit (Selmeczi Kovács, 1994, 12. o.). A két kéziratos kötet a naplótöredékekkel együtt 1975-ben változtatások nélkül jelent meg a Palóckutatás elnevezésű program keretében (Reguly, 1857/1975). Jegyzetei a nyelvjárás-kutatók számára is jól használhatók, mivel ügyelt a tájszavak kiejtés szerinti megörökítésére. Nyelvhasználati, nyelvjárási, szociopragmatikai, kommunikációs megjegyzéseit településekhez és az általa elnevezett palóc csoportokhoz köti: ú. m. „igazi, gömöri, fél palocz, harmadrendü Palocz” (Reguly 1857/1994, 146–152. o.) közösségekhez. A diftongusok meglétét – Szedér Fábiánhoz hasonlóan – Reguly Antal is adatolja, ezt írja: „az ä-t úgy ejtik, hogy egy i-t tegyen elejbe” (Reguly, 1994, 146. o.). Az általa gömöri dialektusnak nevezett nyelvjárásban a záródó típusú diftongust írja le: itt „az i-t teszi az ä után”, azaz *äi*-t képez ejtésekor. Lejegyzése szerint a „fél palocz” az *i*-t „elejti”, azaz az *e* nem

diftongizálódik. Ugyanígy a „harmadrendű Palocz” sem használ diftongust, amikor az *á*-t ejti, azt ugyanis „hosszan hangoztatva” *ā*-nak (labiálisan) ejti (Reguly, 1857/1994, 146. o.). Gömörben záródó diftongusokat hallott (*ou*, *ei*). Hollók Imre, mint fentebb láttuk, nem ilyen típusú kettőshangzókat adatolt itt. Az „igazi” palócoknál, amely Reguly Antal leírásában a középpalócot jelenti, nyitódó diftongust (*uo*) hallott, ez sem egyezik a Szabó István által lejegyzett kettőshangzó-típussal, mert míg Reguly Antal nyitódó, addig Szabó István záródó diftongusokat hallott ebben a nyelvjárás csoportban. A medvesaljai településeken *eő* és *eü* kettőshangzókat jegyzett le Reguly Antal, és ha megnézzük Medvesalja 2011-ben megjelent nyelvjárási atlaszábanak térképlapjait (Cs. Nagy, 2011), akkor azt látjuk, hogy – bár nem pontosan azok a kettőshangzók vannak ma jelen, amelyeket Reguly Antal hallott, de – *ó*, *ő*, *é* helyén az ott élők beszédében ma is záródó, ereszkedő típusú diftongusok realizálódnak: *ő^ü* (pl. *ző^üd*, *gyümő^ücs*, *cső^ü*), *ó^u* (pl. *borsó^u*, *gő^uré*), *éⁱ* (pl. *céⁱkla*, *réⁱpa*).

Pap Gyula zagyvapálfalvai születésű ügyvéd a Salgó vidéki nyelvjárásnak és népkölteményeknek szentelt könyvet a XIX. sz. második felében (Pap, 1865). Így határolja be gyűjtésének földrajzi helyét: „Gyűjteményünk keletkezéseshelye Nógrádmegye Salgóvidéke”. A Salgó vidéki palócok énekeinek, népkölteményeinek kiadását nyelvjárási megjegyzésekkel vezette be, így tudomásunk van az ún. tulajdonképpeni középpalóc nyelvjárás Salgó vidéki helyi nyelvjárásának XIX. századi állapotáról is. A nyelvjárási jelenségek között megemlíti, hogy az itt élők diftongust csak a köznyelvi *ó* helyén ejtenek, de mindkét változatban: nyitódó (*uó*, pl. *luó* 'ló') és záródó formában egyaránt (*óu*, pl. *fokóu* 'fakó'). Az *l* kiesésével és vokalizálódásával kialakult diftongust is leírja, a jelenséget a *szaoma* 'szalma' példával igazolja.

Büszkeséggel vallotta magát palócnak a Nógrád megyei Etesen 1841-ben született, majd tanulmányai után Szécsényben tevékenykedő Pintér Sándor ügyvéd, archeológus is, aki a családi hagyománynak, édesapja nevelésének és tanárainak hatására a palóc folklórkutatás egyik úttörőjeként 1880-ban jelentette meg a palócokról szóló könyvét (Pintér, 1880). Mai metodikai kifejezésünket használva Pintér Sándort is résztvevő megfigyelőnek nevezhetjük, hiszen szülőfaluja, a tulajdonképpeni középpalóc csoportba tartozó Etes, illetve későbbi lakóhelye, a nyugati középpalóc területhez tartozó Szécsény és környékének nyelvjárását mutatta be. Leírása szerint mind az Ipoly menti palócban, mind a középpalócban jelen voltak a diftongusok. Az *aoma* 'alma', *szaoma* 'szalma', *baota* 'balta' példák segítségével mutatja be azt a kettőshangzót, amelynek ejtésekor a beszélő – megfigyelése szerint – az „o magánhangzóba rövid a-t beolvasztja” (Pintér, 1880, 32). Mai dialektológiai terminológiánkkal: emelkedő záródó típusú diftongusokat regisztrált, és a diftongusképződés itt is sajátos hangtani helyzetben, az *l* kiesésével

jön létre. A másik diftongus, amelyről számot ad, az *a* helyén ejtett *ao*. A hangejtésről annyit közöl, hogy „az *a* és az *o* összeolvadásával kemény fojtott hanggá alakul accentuatio nélkül” (Pintér, 1880, 32). Ha „accentuatio”, azaz hangsúlyozás nélkül ejtették, akkor vélhetően lebegő diftongus lehetett. A harmadik kettőshangzó, melyet Pintér Sándor lejegyez, az *ö* helyén hallott *eö*. Megfogalmazásában: „az *ö* betűt ritkán használja önálló hangzással, hanem az *e* betű beolvasztásával, mi által ismét egy új, sajátos hangárnyalatot teremt” (Pintér, 1880, 32–33. o.). (A korabeli leírásokban a betű és a hang fogalma keveredik.) Példaként az *eö kigyelme* és a *veörőfény* kifejezéseket írja le. (Az általam vizsgált XVII. századi Nógrád megyei nyelvemlékekben gyakran találkozunk írott formában az *ö*-t helyettesítő *eö* írásmóddal. Nehéz eldönteni, hogy helyesírási sajátosság-e ez, avagy – Pintér Sándor adatai alapján – netán azonosíthatók az *eö* diftongussal.)

Istvánffy Gyula a XIX–XX. század fordulóján végzett palóckutatásokat. Gyűjtései elsősorban néprajzi célzatúak voltak, de a lejegyzett népdalok és népi versikék, amelyek egy része a Magyar Nyelvőrben is megjelent, a kiejtéshez hű lejegyzés alapján alkalmasak arra, hogy nyelvi korpuszként tekintsünk ezekre a népi szövegekre. Gyűjtéseit főként a Mátra vidékén végezte (Istvánffy 1894 a, b, c, d; 1895 a, b, c). A Mátra-vidéki palóc nyelvjárásban a XIX. század végén az alábbi diftongusokat adatolta: *aó*, *eő*, *eö*. Lejegyzett szövegeiből az alábbi példákat idézhetjük: *raóka*, *jaó*, *tojaó*, *paók*, *túraós*, *Erzsaókaónk*, *Gyurkaó*; *üleöre*, *ideőbe*, *erdeőbe*, *gyüiveő*; *feöment*, *eöveszett*, *feöve*, *feözi*, *beleöle*. Az *l* kiesésével végbemenő magánhangzónyúlás eredményeként a vokális itt is diftongussá lesz a kiejtésben: *vaót*, *szaóma*, *szaómāba*, *aódal*, *baóha*; *eömondom*, *szereömös*. Az egyes tájegységek ismertetésével foglalkozó könyvsorozat, az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képből 1900-ban megjelent Magyarország című VI. kötetében ekkor már jónévű etnográfusként írt Istvánffy Gyula összefoglaló tanulmányt a palócokról (Istvánffy, 1900). Ebben a munkájában is megemlíti a palócoknál hallott kettőshangzókat: a *laó* és a *gyüireő* példákat idézi.

A XX. század elején egy monográfiásorozat jelent meg a magyar nép művészetéről, amelynek 5. része a palócokról szól (Malonyai, 1922). A kötet szerkesztője példákat hoz az itt jellemző diftongusos ejtésre, ebből következtethetünk arra, hogy palóc területen még a XX. század elején is hallható volt a diftongus, de mivel általánosságban írnak erről a régióról ebben a monográfiában, így nem tudjuk, hogy melyik nyelvjárás csoport nyelvhasználatát adatolják. A felsorolásban az *uá*, *ié*, *uó*, *üő* kettőshangzókat említi a szerkesztő, példázza a felsorolt hangtani helyzeteket: *vuáros*, *üörzöm*, *iédes*, *miérges*, *kiéreg*, de példái között más diftongustípust is találunk: *aó* – *haó* 'hó', *aólom* 'álom'. Lebegő diftongusokként írja le ezeket, mivel így jellemzi: „A két magánhangzót külön-külön jól meghalljuk” (Malonyai, 1922, 20).

4. A diftongus jelenléte a XX–XXI. századi gyűjtésekben

Erdélyi Zsuzsanna a Kárpát-medencét bejárva fölgyűjtötte, majd lejegyezte és rendszerezte a szóbeli népi kultúrában hagyományozott, a magyar népi közösség folklórájában fennmaradt archaikus népi imádságszövegeket (Erdélyi, 1974, 1976, 1978). Gyűjtése érintette a palóc vidéket is. Az 1960–70-es években többször járt határon túli, felvidéki palóc területeken, illetve Nógrád, Heves, Gömör és Borsod palócok lakta településein. Az archaikus imádságszövegek legutóbbi kiadásában (Erdélyi, 1999) közölt 321 szövegből 90 gyűjtött anyag palóc területről származik, tehát följegyzett szövegei jelentős arányban képviselik a palóc nyelvjárási régiót. Pais Dezső igen értékes, jeles munkának ítélte a népi imádságok, könyörgések gyűjtését és lejegyzését, s megfogalmazta, hogy Erdélyi Zsuzsanna folklórkutató archaikus népi imádságok gyűjtésére irányuló munkája „nyelvi szempontból is mennyire komolyan számba veendő (...) anyagot tartalmaz”. Pais Dezsőnek ezt a gondolatát Ortutay Gyula néprajzkutató az 1974-es, 1976-os és 1978-as imádságszöveg-kiadás bevezetőjeként írt előszavában említi (Erdélyi, 1974, 1976, 1978). Elképzelhető, hogy Pais Dezső véleményét egy Erdélyi Zsuzsanna-előadáshoz megfogalmazott hozzászólásából idézi. Az Ethnográfia c. folyóiratban 1971-ben megjelent ugyanis Erdélyi Zsuzsannának a Néprajzi Társaság Folklór Szakosztályának ülésén 1970. február 11-én elmondott előadásának írott változata, és a tanulmány után közölték a hozzászólásokat is, többek között Pais Dezsőét is, aki nyelvészeti, nyelvtörténeti szempontból közelített az imádságszövegekhez, s hangsúlyozta, hogy nagy kutatási lehetőséget lát a szöveganyagban (Pais, 1971, 364–367. o.). Bárczi Géza ugyancsak a régi magyar nyelvjárások vizsgálatára alkalmas anyagot látott ezekben az archaikus imádságszövegekben (Bárczi 1975). Ha megvizsgáljuk az Erdélyi Zsuzsanna által lejegyzett imádságszövegeknek és a hozzájuk fűzött adatközlői magyarázatoknak a nyelvhasználatát, akkor szinte mindegyik szöveg egységben felfedezhetjük az adatközlő nyelvjárására jellemző jegyeket. Voigt Vilmos néprajzkutatóként is felfigyelt arra, hogy a legtöbb adatközlő „régies dialektusban” mondta az imádságot. Így fogalmaz: „olyan szavakkal és formulákkal”, amelyeket már „az imádkozó sem értett” (Voigt, 2018, 33. o.). A legtöbb esetben Erdélyi Zsuzsanna igyekezett megőrizni a szövegek lejegyzésében a tájnyelvi jelleget, de nem minden esetben „régies” az adatközlők dialektusa, hanem éppen ellenkezőleg: az imádságszövegek a beszélt nyelv sajátosságait is őrzik. Így a nyelvtörténet és a nyelvjárások kutatója is nagyszerű forrásanyagot talál ebben a korpuszban. Mivel a gyűjtő igyekezett a kiejtéshez hűen lejegyezni a hallott szövegeket, így alapos okunk lehet azt feltételezni, hogy mivel a teljes palóc területen gyűjtött 90 imádságszövegben a gyűjtő egy helyen sem jelöl diftongust a szövegek

lejegyzésében, noha sok más (hangtani, alaktani, szótani, kommunikációs-pragmatikai) palóc nyelvjárási jellegzetességre találunk adatot, az adatközlői nagy valószínűséggel nem is ejtettek kettőshangzót.

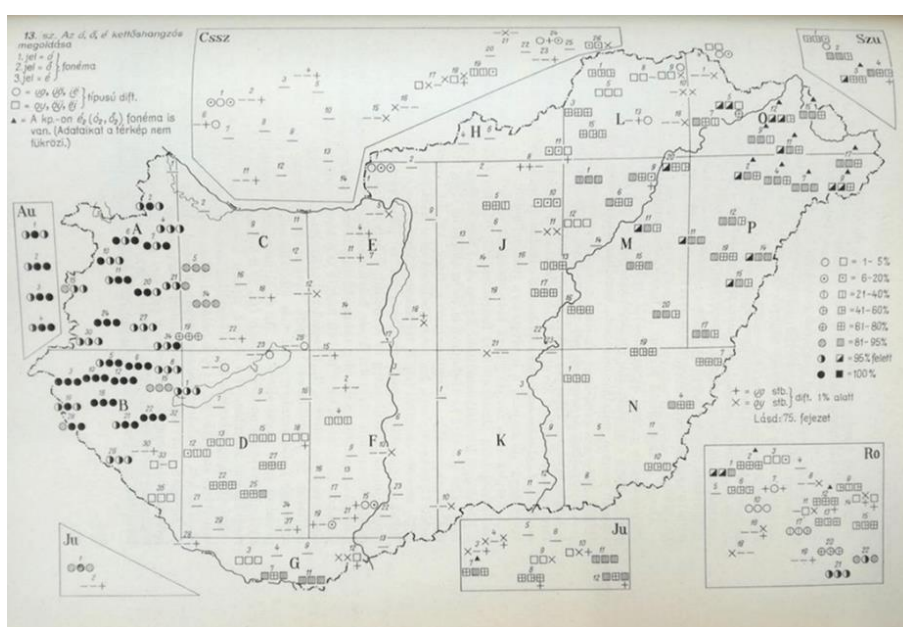
A magyar nyelvjárások atlasza az eddigi egyetlen, a Kárpát-medence magyar nyelvi beszélőinek regionális jellemzőit rögzítő nemzeti nyelvatlaszunk. Anyagát a kutatócsoport tagjai 1949 és 1964 között gyűjtötték, és az adatokat térképeken feldolgozva 1968–1977 között hat kötetben tették közzé (MNYA.). A palóc terület falvai közül az alábbi kutatópontokon jelöltek a gyűjtők kettőshangzós ejtést: Balaton (H-11), Bolyk (Csz-17), Cserépfalu (M-1), Gyöngyöspata (J-5), Hét (L-3), Jászládány (J-17), Magyarhegyemeg (Csz-18), Nagylóc (H-5), Sajószöged (M-9), Szinpetri (L-1), Szuhogy (L-5), Tardona (L-15), Zsip (Csz-19). Egyik-másik szó esetében egyes közeli palóc településeken mutatnak az adatok diftongusejtést, az ő helyén ő^ü: Zsip, Magyarhegyemeg, Nagylóc, Gyöngyöspata, Tardona, Szinpetri, Szuhogy, Cserépfalu stb. településeken. A mai szlovákiai magyar nyelvjárások területi egységeit feldolgozó Presinszky Károly nem említi diftongizációt ebben a nyelvjárás csoportban (Presinszky, 2011, 211. o.). Elképzelhető tehát, hogy a honti Ipoly menti palóc nyelvjárásban a XIX. század óta lezajlott nyelvi változás következtében erősödött a monoftongizáció, csupán elvétve maradt meg itt-ott a diftongusos ejtés.

Az MNYA. tematikus térképe ennek a fonetikai jelenségnek az izoglosszáját szemlélteti (l. 1. ábra). A térképen azt látjuk, hogy a gyűjtők a XX. század közepén főként a palócság északi, keleti és déli részén adatoltak kettőshangzós ejtést. A középpalóc területen ekkor már visszaszorult vagy egészen eltűnt a korábban regisztrált diftongus.

Mazurka Károly Szuhogyi palóc tájszótárának előszavában N. Fodor János összefoglalja a keleti palóc, azon belül a suzhogyi nyelvjárás jellegzetességeit (N. Fodor, 2008). Ritka sajtószócikként említi egy suzhogyi hangtani jelenséget, amely a környék palóc nyelvjárására nem vagy kevéssé jellemző. Szuhogy idősebb beszélőinek körében ugyanis a köznyelvi á hang helyén nemcsak a palóc vidék beszélőire jellemző labiális *ā*, hanem az *áo* kettőshangzó is előfordul (N. Fodor, 2008, 14–15. o.). Az MNYA. gyűjtői az 50-es években végzett gyűjtésük során csak ezt a kettőshangzót adatolták itt. Megállapíthatjuk tehát, hogy a két gyűjtés között eltelt fél évszázad alatt is kezdett visszaszorulni a diftongus használata. Ugyanilyen típusú diftongust Szuhogyon kívül még Tornagörgön és Sajókázán adatoltak, de ezeken a településeken kevesebb adat fordult elő, mint Szuhogyon. Az *áo* diftongus megjelenésének második legnagyobb gyakoriságot mutató települése a szlavóniai Kórógy. A két falunak kapcsolata lehetett a múltban (N. Fodor, 2008, 15–16. o.), ezért lehet, hogy nyelvjárásuk több részrendszerben is hasonlóságot mutat. A horvátországi palóc nyelvjárás sziget beszélőinek magánhangzóejtését is rögzítő Horvátországi (szlavóniai) magyar nyelvjárási atlasznak az adatok fonetikai

realizációit és tendenciáit összegző tanulmányai szerint a szlavóniai palóc falvakban az 1980-as években még ejtettek kettőshangzókat, pl. *veráoq*, *tojáuq*, *méihej*, *szakasztou*, *vaolou*, *fükötöü*, *töpörtöü*. Az atlaszlapokat megelőző összefoglaló tanulmányban azt olvassuk, hogy tendenciaszerűen jelentkezik a hosszú á, é, ó, ő magánhangzók diftongusos záródó realizációja Kórógyon, a nyitódó változatok Lászlón (Penavin, 1984, 20. o.).

1. ábra. Az ó, ő, é kettőshangzós realizációk megoszlása a Magyar Nyelvjárások Atlaszának tematikus térképén

Közli: Imre, 1971, 273. o.

A XX. század végén és a XXI. század elején gyűjtött anyagból 2011-ben készült el Medvesalja nyelvjárási atlasza (Cs. Nagy, 2011). Ennek a tájegységnek a palóc nyelvjárása megőrizte a kettőshangzókat. Cs. Nagy Lajos ugyanis sorra tudta adatolni Medvesalja falvainak beszélői körében az *ó^u*, *ő^ü*, *éⁱ* záródó típusú diftongusokat. Az atlasz térképlapjain követhetjük az itt jellemző gazdag diftongusos ejtést.

Imre Samu szerint az északnyugati palóc nyelvjárástípus nehezen körülhatárolható terület, nagyjából a Garam vonalától a nyelvhatárig terjed (Imre, 1971, 353. o.). Sándor Anna és Presinszky Károly tovább pontosítja e terület nyelvjárási változatait (Sándor, 2004; Presinszky, 2011). Az Ipoly vidéki nyelvjárás a középpalóctól nyugatra helyezkedik el, nyugaton a Garam vonalát nem éri el.

Presinszky Károly az északnyugati palóc nyelvjárás csoport jellemzőinél említi, hogy a Nyitra-vidéket, különösen annak északi településeit a régebbi feldolgozások diftongáló területnek tartották, s említik is a „siklóejtésű” *íé, uó* realizációkat (hivatkozik többek között erre a XIX. századi leírásra: Turzó, 1899, 448. o.), viszont napjainkban már csak nyomokban található meg ez az ejtés az idősebb bédiek és zséreiek beszédében, pl. a *volt* ige ejtésében: *vuot* (Presinszky, 2011, 209. o.). A továbbiak közül a keleti palóc nyelvjárás csoportban jelöl kettőshangzót, az észak-borsodiban az *ā*-nak van diftongusos változata: *áo* (Presinszky, 2011, 213. o.). Az Ipoly vidéki csoportban nem adatol diftongusejtést. Szeder Fábián XIX. század eleji gyűjtése óta ebben a nyelvjárás csoportban a beszélők nyelvhasználatából eltűnt a kettőshangzós ejtés.

Az MTA–ELTE Geolingvisztikai Kutatócsoport munkájához kapcsolódva 2010-ben Karancslapujtón végeztem gyűjtést. Karancslapujtó az MNyA. és az Új magyar nyelvjárások atlaszának (ÚMNyA.) gyűjtőmunkája során kialakított térképen egyaránt a H-6-os kutatópont, sőt a XIX. századi palócleírások közül Szabó István káplán 1837-es Karancs-völgyi nyelvjárási adatai is rendelkezésünkre állnak, ezért módszertanilag jó lehetőség adódik a korábbi és a mai nyelvállapot összevetésére, a követéses vizsgálatra. A kutatócsoport munkamódszerét követve 10 adatközlővel készítettem kérdőíves felmérést és interjút. A több órányi hangfelvételen egyetlen idős, középkorú és fiatal adatközlőtől sem hallottam diftongusejtést. A Karancs-völgyiek sem őrizték meg a XIX. sz. elején még adatolt kettőshangzó-realizációkat beszédükben.

5. Összefoglalás, konklúzió

Összefoglalásul az adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a palóc nyelvjárás régióban az évszázadok során egyre szűkebb területre szorult vissza a diftongusejtés. Elképzelhető, de nem igazolható, hogy az 1920-ban meghúzott országhatár nyelvhasználatot befolyásoló, divergáló tényezőként értelmezhető a jelenség vizsgálatában, mivel pl. a határ magyarországi oldalán fekvő Salgó-vidéki települések palóc nyelvjárásában nincsenek diftongusok, míg a határ túloldalán, a Szlovákiához csatolt medvesaljai falvak beszélőinek körében a XXI. században is jelen vannak, de ugyanígy a gyűjtők a mai Magyarország határain kívül eső szlavóniai nyelvjárás-sziget beszélői körében is adatoltak diftongusejtést a XX. században. A sziget-helyzet kedvez olyan nyelvi jelenségek megmaradásának, amelyek korábban szélesebb körben elterjedtek lehettek, így pl. elképzelhető, hogy a szlavóniai beszélőknél az évszázadokkal ezelőtti nyelvjárás egyes jelenségei maradtak fenn. A mai Magyarország területén található Karancs-vidéki helyi nyelvjárásban a XIX. században még élt a kettőshangzó-ejtés, de az 50-es években gyűjtött karancslapujtói

MNyA.-adatokban már nem találunk példát diftongusos ejtésre, és a karancslapujtói 2010-es gyűjtésem során sem tudtam adatolni ezt a hangtani jelenséget. Szuhogy nyelvjárásában még 2008-ban is lehetett adatolni az említett sajátos kettőshangzót, de ez a jelenség kivételes, a keleti palóc nyelvjárás csoportban jóformán csupán erre az egyetlen palóc településre jellemző, a környéken csak szórványosan hallunk efféle kettőshangzó-ejtést. S bár ennek a hangtani jelenségnek az esetében visszaszorulást, bizonyos helyeken a jelenség eltűnését tapasztaljuk, ám a palóc nyelvjárási beszélők máig őriznek olyan nyelvi sajátosságokat, amelyeket az itt élők évszázadok óta áthagyományoztak egyik nemzedékről a másikra (pl. az illabiális *á*, a labiális *ā*, a *-val*, *-vel* rag hasonulatlansága, a tájszavak egy része). A nyelvi változás kiegyensúlyozó erejeként a nyelvmegtartás és a nyelvjárásvesztés egyaránt jelen van ebben a nyelvi közösségben.

Irodalom

1. Bárczi Géza, 1975. Erdélyi Zsuzsanna „Hegyet hágék” c. műve kapcsán. *Vigília* 40, 80–82. o.
2. Bél Mátyás, 1735. *Notitia Hungariae novae historica geographia...* Bécs. http://realr.mtak.hu/541/1/Notitia_Hungariae_novae_historico_geogra_1.pdf (letöltés ideje: 2021. 09. 18.)
3. Benkő Loránd, 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest: Tankönyvkiadó.
4. Chambers, J. K. – Trudgill, Peter, 1998. *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Deme László – Imre Samu szerk. 1968–1976. *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
6. Erdélyi Zsuzsanna, 1974. *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Szerk. Kanyar József, előszó Ortutay Gyula. Somogyi Almanach. Kaposvár.
7. Erdélyi Zsuzsanna, 1976. *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Előszó Ortutay Gyula. Budapest: Magvető.
8. Erdélyi Zsuzsanna, 1978. *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Előszó Ortutay Gyula. Budapest: Magvető.
9. Erdélyi Zsuzsanna, 1999. *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Pozsony: Kalligramm.
10. N. Fodor János, 2008. Szuhogy történetéről és nyelvjárásáról. In: Mazurka Károly: *Szuhogyi palóc tájszótár*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Tinta Könyvkiadó. 9–16. o.
11. Gerstner Károly, 2018. Hangtörténet. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk. *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Budapest: Tinta, 103–128. o.
12. Goossens, Jan, 1977. Die Begrenzung dialektologischer Problemgebiete. In: Goossens, Jan: *Deutsche Dialektologie*. Berlin–New York: Walter de Gruyter Verlag. pp. 53–61.
13. Gréczi-Zsoldos Enikő, 2007. *Nógrád vármegye nyelve a XVII. században*. Salgótarján: Nógrád Megyei Levéltár.

14. Gréczi-Zsoldos Enikő, 2016. Egy palóc település, Karancslapujtő generációinak nyelvhasználata a 21. század elején. In: Balázs Géza – Veszelszki Ágnes szerk. *Generációk nyelve. Tanulmányok*. Budapest: ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék – Inter – MSZT. 365–372. o.
15. Gréczi-Zsoldos Enikő, 2017. Nyelvjárás és attitűd egy palóc faluban a XXI. század elején. In Hajba Renáta – Tóth Péter – Vörös Ferenc szerk. „...ahogy a csillag megy az égen...”. *Köszöntő kötet Molnár Zoltán tiszteletére*. Szombathely: Savaria University Press. 113–120. o.
16. Gréczi-Zsoldos Enikő, 2020. Változásvizsgálat egy középpalóc közösség nyelvhasználatában. In: Heltai János Imre – Oszkó Beatrix szerk. *Nyelvi repertoárok a Kárpát-medencében és azon kívül: Válogatás a 20. Élőnyelvi Konferencia (Budapest, 2018. augusztus 30. – szeptember 1.) előadásaiból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 154–159. o.
17. Haader Lea – Papp Zsuzsanna közléteszi, bevez. 2001. *Gömöry-kódex 1516. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
18. Hollók Imre, 1836. Észrevételek a gömöri barkók szójárásáról. *Tudománytár* 1836/9: 60–64. o.
19. Horger Antal, 1897. Ráskai Lea nyelvjárása. *Magyar Nyelvőr* 26, I. rész: 193–202. o., II. rész: 245–251. o.
20. Imre Samu, 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémia Kiadó.
21. Istvánffy Gyula, 1894a. Tréfás versikék. *Magyar Nyelvőr* 23, 141. o.
22. Istvánffy Gyula, 1894b. Tréfás dalok. *Magyar Nyelvőr* 23, 191. o.
23. Istvánffy Gyula, 1894c. Tréfás versikék. *Magyar Nyelvőr* 23, 284. o.
24. Istvánffy Gyula, 1894d. Tréfás versikék. *Magyar Nyelvőr* 23, 333. o.
25. Istvánffy Gyula, 1895a. Párbeszéddek. *Magyar Nyelvőr* 24, 94–95. o.
26. Istvánffy Gyula, 1895b. Tájszók. Mátravidékiek. *Magyar Nyelvőr* 24, 288. o.
27. Istvánffy Gyula, 1895c. Tájszók. Mátravidékiek. *Magyar Nyelvőr* 24, 431–432. o.
28. Istvánffy Gyula, 1900. A palóczok. In: Jókai Mór főszerk. *Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben. Felső-Magyarország 18*. Budapest: Magyar Királyi Államnyomda.
29. Juhász Dezső, 2011. A magyar nyitódó kettőshangzók történetéről a tér és az idő dimenziójában. In: Bakró-Nagy Marianne – Forgács Tamás szerk. *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* 6. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 123–128. o.
30. Juhász Dezső, 2018. A nyelvjárások történetéből. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk. *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Budapest: Tinta, 314–349. o.
31. Kiss Jenő, 2001. A nyelvjárások osztályozása. In: Kiss Jenő szerk. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó. 72–81. o.
32. Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
33. Malonyai Dezső, 1922. *A magyar nép művészete. Hont, Nógrád, Heves, Gömör, Borsod magyar népe, a palócok művészete*. 5. Budapest: Franklin Társulat.

34. MDial. = Kiss Jenő szerk. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
35. MNyA. = Deme László – Imre Samu szerk. 1968–1976. *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
36. Cs. Nagy Lajos, 2011. *Medvesalja magyar nyelvjárási atlasza*. Nagykapos (Velké Kapušany): Luminosus n. o. Kiadó.
37. Pais Dezső, 1971. Hozzászólás Erdélyi Zsuzsanna előadásához (Archaikus és középkori elemek népi szövegekben). *Ethnografia* 82, 364–367.
38. Pálóczi Horváth Ádám, 1821. *A' magyar nyelv' dialectusairól*. In: Horvát István: *Jutalom feleletek a' magyar nyelvről, a' Magyar Nemzeti Museum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire*. 1. Pest: Trattner Nyomdája. 3–78. o.
39. Pap Gyula gyűjtötte és kiadta 1865. *Palóc népköltemények*. Sárospatak: Forster R. A Ref. Főiskola.
40. Penavin Olga, 1984. *Horvátországi (szlavóniai) magyar nyelvjárási atlasz*. Újvidék (Novi Sad): A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
41. Pintér Sándor, 1880. *A Palóccokról. Népismerető tanulmány*. Budapest. (Hasonmás: 1995. Szécsény)
42. Presinszky Károly, 2011. A szlovákiai magyar nyelvjárások területi egységei. In: Szabómihály Gizella – Lanstyák István szerk. *Magyarok Szlovákiában. Nyelv. 7*. Somorja (Šamorín): Fórum Kisebbségkutató Intézet. 201–217.
43. Reguly Antal, 1854/1975. *Palóc jegyzetei. S. a. r.: Selmeczi Kovács Attila*. Eger. (Tanulmányok a Palóckutatás körében 1.)
44. Reguly Antal, 1854/1994. *Magyarországi jegyzetek*. Szerk. és közreadja: Selmeczi Kovács Attila. Budapest: Néprajzi Múzeum.
45. Szabó István, 1837. Karancs-vidéki palóc nyelv. *Tudományos Gyűjtemény* 1837/1: 43–66. o.
46. Szeder Fábián, 1819. *A' Palóczok*. In: Szeder Fábián 2005. *A' Palóczokról. (Hasonmás)*. Dunaszerdahely (Dunajská Streda): Liliium Aurum Kiadó. 5–26. o.
47. Szeder Fábián, 1821. *A' Palóczokról eredetekre, és Pannóniába való jövedelekre nézve*. In: Szeder Fábián 2005. *A' Palóczokról. (Hasonmás)*. Dunaszerdahely (Dunajská Streda): Liliium Aurum Kiadó. 27–36. o.
48. Szeder Fábián, 1835. *A' Palóczokról*. In: Szeder Fábián 2005. *A' Palóczokról. (Hasonmás)*. Dunaszerdahely (Dunajská Streda): Liliium Aurum Kiadó. 37–76. o.
49. Turzó Ferenc, 1899. A Nyitravidéki palóc nyelvjárás. *Magyar Nyelvőr* 27, 448–452. o.
50. Vadnai Rudolf, 1872. *Nyálvünk' hangolvadásárul I. Az önhangzók' olvadása*. Pest: Athenaeum Nyomdája.
51. Voigt Vilmos, 2018. Soron következő feladatok az archaikus magyar imák kutatásában. In: Lengyel Ágnes–Czövek Judit szerk. *„Kívül aranyos, belül irgalmas...”*. Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna emlékére. Balassagyarmat: MNM Palóc Múzeuma. 31–37. o.

References

1. Bárczi Géza 1975. Erdélyi Zsuzsanna „Hegyet hágék” c. műve kapcsán [In Connection with the Work of Zsuzsanna Erdélyi „Hegyet hágék”]. *Vigília [Vigil]*, 40, 80–82. o. (In Hungarian).
2. Bél Mátyás 1735. *Notitia Hungariae novae historica geographia... [Overview of the New Historical Geography of Hungary...]*. Bécs.
http://real-r.mtak.hu/541/1/Notitia_Hungariae_novae_historico_geogra_1.pdf
(2021. 09. 18.)
3. Benkő Loránd 1957. *Magyar nyelvjárástörténet [Hungarian Dialect History]*. Tankönyvkiadó. Budapest (In Hungarian).
4. Chambers, J. K. – Trudgill, Peter 1998. *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Deme László – Imre Samu szerk. 1968–1976. *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6. [Atlas of the Hungarian Dialects]*. Akadémiai Kiadó. Budapest (In Hungarian).
6. Erdélyi Zsuzsanna 1974. *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok [Archaic Folk Prayers]*. Szerk. Kanyar József, előszó Ortutay Gyula. Somogyi Almanach. Kaposvár (In Hungarian).
7. Erdélyi Zsuzsanna 1976. *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok [Archaic Folk Prayers]*. Előszó Ortutay Gyula. Magvető Kiadó. Budapest (In Hungarian).
8. Erdélyi Zsuzsanna 1978. *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok [Archaic Folk Prayers]*. Előszó Ortutay Gyula. Magvető Kiadó. Budapest (In Hungarian).
9. Erdélyi Zsuzsanna 1999. *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok [Archaic Folk Prayers]*. Kalligramm Kiadó. Pozsony (In Hungarian).
10. N. Fodor János 2008. Szuhogy történetéről és nyelvjárásáról [About the History and the Dialect of Szuhogy]. In: Mazurka Károly: *Szuhogyi palóc tájszótár [Dialect Dictionary of Szuhogy]*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Tinta Könyvkiadó. Budapest. 9–16. o. (In Hungarian).
11. Gerstner Károly 2018. Hangtörténet [The History of Phonemes]. In: Kiss Jenő–Pusztai Ferenc eds. *A magyar nyelvtörténet kézikönyve [Handbook of Hungarian Language History]*. Tinta Kiadó, Budapest. 103–128. o. (In Hungarian).
12. Goossens, Jan 1977. Die Begrenzung dialektologischer Problemgebiete [The Delimitation of Dialectological Problem Areas]. In: Goossens, Jan: *Deutsche Dialektologie [German Dialectology]*. Walter de Gruyter Verlag. Berlin–New York. 53–61. o. (In German).
13. Gréczi-Zsoldos Enikő 2007. *Nógrád vármegye nyelve a XVII. században [The Language of Nógrád County in the 17th Century]*. Nógrád Megyei Levéltár. Salgótarján (In Hungarian).
14. Gréczi-Zsoldos Enikő 2016. Egy palóc település, Karancslapujtó generációinak nyelvhasználata a 21. század elején [The Language Use of the Generations of a Palóc Village, Karancslapujtó at the Beginning of the 21st Century]. In: Balázs Géza–Veszelszki Ágnes szerk. *Generációk nyelve. Tanulmányok [Language Use of the Generations. Studies]*. Budapest: ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék – Inter – MSZT. 365–372. o. (In Hungarian).

15. Gréczi-Zsoldos Enikő 2017. Nyelvjárás és attitűd egy palóc faluban a XXI. század elején [The Dialect and the Language Attitude in a Palóc Village at the Beginning of the 21st Century]. In: Hajba Renáta–Tóth Péter–Vörös Ferenc eds. „...ahogy a csillag megy az égen...”. *Köszöntő kötet Molnár Zoltán tiszteletére* [„...as the star goes in the sky...” *Greeting Book in Honour of Zoltán Molnár*]. Szombathely: Savaria University Press. 113–120. o. (In Hungarian).
16. Gréczi-Zsoldos Enikő 2020. Változásvizsgálat egy középpalóc közösség nyelvhasználatában [Analysis of Changes in the Language Use of a Community in the Central Palóc]. In: Heltai János Imre–Oszkó Beatrix szerk. *Nyelvi repertoárok a Kárpát-medencében és azon kívül. Válogatás a 20. Élőnyelvi Konferencia (Budapest, 2018. augusztus 30. – szeptember 1.) előadásaiból* [Linguistic Repertoires in the Carpathian Basin and Beyond. Selection from the Presentations of the 20th Hungarian Sociolinguistics Conference (Budapest, August 30 – September 1, 2018)]. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 154–159. o. (In Hungarian)
17. Haader Lea–Papp Zsuzsanna publ. and intr. 2001. *Gömöry-kódex 1516* [Gömöry Codex 1516]. *A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel* [The Facsimile and Literal Transcription of this Literary Remains of a Language with an Introduction and Notes]. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. (In Hungarian)
18. Hollók Imre 1836. Észrevételek a gömöri barkók szójárásáról [Remarks on the Speech of the 'Barkó' Ethnic Group of Gömör]. *Tudománytár* [Science Library] 1836/9: 60–64. o. (In Hungarian)
19. Horger Antal 1897. Ráskai Lea nyelvjárása [The Dialect of Lea Ráskai]. *Magyar Nyelvőr* [Hungarian Language Guard] 26, 1. 193–202., 2. 245–251. o. (In Hungarian).
20. Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere* [The System of the Hungarian Dialects]. Akadémia Kiadó. Budapest. (In Hungarian)
21. Istvánffy Gyula 1894a. Tréfás versikék [Funny Verses]. *Magyar Nyelvőr* [Hungarian Language Guard] 23, 141. o. (In Hungarian).
22. Istvánffy Gyula 1894b. Tréfás dalok [Funny Songs]. *Magyar Nyelvőr* [Hungarian Language Guard] 23, 191. o. (In Hungarian).
23. Istvánffy Gyula 1894c. Tréfás versikék [Funny Verses]. *Magyar Nyelvőr* [Hungarian Language Guard] 23, 284. o. (In Hungarian).
24. Istvánffy Gyula 1894d. Tréfás versikék [Funny Verses]. *Magyar Nyelvőr* [Hungarian Language Guard] 23, 333. o. (In Hungarian).
25. Istvánffy Gyula 1895a. Párbeszéddek [Dialogues]. *Magyar Nyelvőr* [Hungarian Language Guard] 24, 94–95. o. (In Hungarian).
26. Istvánffy Gyula 1895b. Tájszók. Mátravidékiek [Local Words from the Region of the Mátra]. *Magyar Nyelvőr* [Hungarian Language Guard] 24, 288. o. (In Hungarian).
27. Istvánffy Gyula 1895c. Tájszók. Mátravidékiek [Local Words from the Region of the Mátra]. *Magyar Nyelvőr* [Hungarian Language Guard] 24, 431–432. o. (In Hungarian).
28. Istvánffy Gyula 1900. A palóczok [The Ethnic Group: Palóc]. In: Jókai Mór ed. *Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben. Felső-Magyarország* [The Austro-Hungarian Monarchy in Writing and Pictures. The Highland of Hungary] 18. Budapest: Magyar Királyi Államnyomda (In Hungarian).

29. Juhász Dezső 2011. A magyar nyitódó kettőshangzók történetéről a tér és az idő dimenziójában [About the History of the Hungarian Opening Diphthongs in the Dimension of Space and Time]. In: Bakró-Nagy Marianne–Forgács Tamás eds. *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei [Recent Results in the Researches of the History of Language]* 6. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 123–128. o. (In Hungarian).
30. Juhász Dezső 2018. A nyelvjárások történetéből [From the History of the Dialects]. In: Kiss Jenő–Pusztai Ferenc eds. *A magyar nyelvtörténet kézikönyve [Handbook of the Hungarian Language History]*. Budapest: Tinta Kiadó. 314–349. o. (In Hungarian).
31. Kiss Jenő 2001. A nyelvjárások osztályozása [The Classification of the Dialects]. In: Kiss Jenő ed. *Magyar dialektológia [Hungarian Dialectology]*. Budapest: Osiris Kiadó. 72–81. o. (In Hungarian).
32. Kiss Jenő ed. 2001. *Magyar dialektológia [Hungarian Dialectology]*. Budapest: Osiris Kiadó (In Hungarian).
33. Malonyai Dezső 1922. *A magyar nép művészete. Hont, Nógrád, Heves, Gömör, Borsod magyar népe, a palócok művészete [The Art of the Hungarian People. The Hungarian People in Hont, Nógrád, Heves, Gömör, Borsod, the Art of the 'Palóc' Ethnic Group]* 5. Budapest: Franklin Társulat (In Hungarian).
34. MDial. = Kiss Jenő ed. *Magyar dialektológia [Hungarian Dialectology]*. Budapest: Osiris Kiadó (In Hungarian).
35. MNyA. = Deme László–Imre Samu eds. 1968–1976. *A magyar nyelvjárások atlasza [Atlas of the Hungarian Dialects]* 1–6. Budapest: Akadémiai Kiadó (In Hungarian).
36. Cs. Nagy Lajos 2011. *Medvesalja magyar nyelvjárás atlasza [Atlas of the Hungarian Dialect in Medvesalja]*. Velké Kapušany: Luminosus n. o. Kiadó (In Hungarian).
37. Pais Dezső 1971. Hozzászólás Erdélyi Zsuzsanna előadásához (Archaikus és középkori elemek népi szövegekben) [Comment on the Presentation of Zsuzsanna Erdélyi. (Archaic and Medieval Elements in the Folk Texts)]. *Ethnografia* 82, 364–367. o. (In Hungarian).
38. Pálóczi Horváth Ádám 1821. A' magyar nyelv' dialectusairól [About the Dialects of the Hungarian Language]. In: Horvát István: *Jutalom feleletek a' magyar nyelvről... [Studies about the Hungarian Language...]* 1. Pest: Trattner Nyomdája. 3–78. o. (In Hungarian).
39. Pap Gyula 1865. *Palóc népköltemények [Palóc Folk Poems]*. Sárospatak: Forster R. A Ref. Főiskola (In Hungarian).
40. Penavin Olga 1984. *Horvátországi (szlavóniai) magyar nyelvjárás atlasz [Atlas of the Hungarian Dialects in Croatia (Slavonia)]*. Novi Sad: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete (In Hungarian).
41. Pintér Sándor 1880. *A Palócokról. [About the 'Palóc' Ethnic Group]*. Budapest. (Facsimile: 1995. Szécsény) (In Hungarian).
42. Presinszky Károly 2011. A szlovákiai magyar nyelvjárások területi egységei [The Areas of the Hungarian Dialects in Slovakia]. In: Szabómihály Gizella–Lanstyák István eds. *Magyarok Szlovákiában. Nyelv [Hungarians in Slovakia. Language]* 7. Šamorín: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 201–217. o. (In Hungarian).

43. Reguly Antal 1854/1975. Palóc jegyzetei [Notes about the 'Palóc' Ethnic Group]. Ed.: Selmeczi Kovács Attila. Eger. (*Tanulmányok a Palóckutatás körében 1.*) [*Studies in the Theme of the Palóc-research*] (In Hungarian).
44. Reguly Antal 1854/1994. *Magyarországi jegyzetek* [Notes from Hungary]. Ed.: Selmeczi Kovács Attila. Budapest: Néprajzi Múzeum (In Hungarian).
45. Szabó István 1837. Karancs-vidéki palóc nyelv [The 'Palóc' Dialect in the Region of Karancs]. *Tudományos Gyűjtemény* [Scientific Collection] 1837/1: 43–66. o. (In Hungarian).
46. Szeder Fábián 1819. A' Palóczok [The 'Palóc' Ethnic Group]. In: Szeder Fábián 2005. *A' Palóczokról* [About the 'Palóc' Ethnic Group]. (Facsimile). Dunajská Streda: Lilium Aurum Kiadó. 5–26. o. (In Hungarian)
47. Szeder Fábián 1821. A' Palóczokról eredetekre, és Pannóniába való jövetelekre nézve [About the 'Palóc' Ethnic Group in view of their Genesis and Coming to Pannonia]. In: Szeder Fábián 2005. *A' Palóczokról* [About the 'Palóc' Ethnic Group]. (Facsimile). Dunajská Streda: Lilium Aurum Kiadó. 27–36. o. (In Hungarian).
48. Szeder Fábián 1835. A' Palóczokról [About the 'Palóc' Ethnic Group]. In: Szeder Fábián 2005. *A' Palóczokról*. (Facsimile). Dunajská Streda: Lilium Aurum Kiadó. 37–76. o. (In Hungarian).
49. Turzó Ferenc 1899. A Nyitravidéki palóc nyelvjárás [The Palóc Dialect in the Region of Nyitra]. *Magyar Nyelvőr* [Hungarian Language Guard] 27, 448–452. o. (In Hungarian).
50. Vadnai Rudolf 1872. *Nyálvünk' hangolvadásáról I. Az önhangzók' olvadása* [About the Hungarian Vowels]. Pest: Athenaeum Nyomdája (In Hungarian).
51. Voigt Vilmos 2018. Soron következő feladatok az archaikus magyar imák kutatásában [New Exercises in the Research of the Archaic Hungarian Prayers]. In: Lengyel Ágnes–Czövek Judit eds. „Kívül aranyos, belül irgalmas...”. *Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna emlékére* [„Outside is golden, inside is merciful...” *Studies to the Memory of Zsuzsanna Erdélyi*]. Balassagyarmat: MNM Palóc Múzeuma. 31–37. o. (In Hungarian).

A palóc nyelvjárási beszélőközösség diftongushasználatának izoglosszája térben és időben

Grécsi-Zsoldos Enikő, PhD, Miskolc, Egyetem u. 1. Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet Magyar Nyelvtudományi Tanszék, egyetemi docens, Magyarország; boleniko@uni-miskolc.hu, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4688-8423>.

Az utóbbi években végzett palóckutatásaim során fény derült arra, hogy a palóc nyelvjárási régióban a korábbi nyelv(járás)történeti korszakokban tágabb területen használtak diftongusokat, mint a későbbi korokban. Élőnyelvi gyűjtéseken alapuló adatok bizonyítják, hogy a régió bizonyos területein, egyes nyelvjárás csoportokban és helyi nyelvjárásokban még a XIX. században is adatoltak diftongusejtést, a XX. század végén és ma azonban a

palóc nyelvjárási beszélőközösséghez tartozók nagy része nem ejt diftongusokat. Különösen érzékelhető ez a divergáló nyelvi mozgás a trianoni határ két oldalán. Tanulmányomban a diftongushasználat és -eltűnés időbeli és térbeli határait igyekszem megrajzolni. A vizsgálat alapjául szolgáló korpusz segítségével a középkori kódexek korától, azaz az ómagyar kortól a középmagyar és az újmagyar kori szövegeken át napjainkig, az újabb magyar korig igyekszem bemutatni a nyelvhasználati változást. Elemzésem az alábbi írásbeli és szóbeli adatokat veszi számba: a palóc területről származó Legény Katától maradt középkori nyelvemlék, a Gömör-kódex, a XVIII. századi első olyan megjegyzés, amely a palóc nyelvjárásra vonatkozik, XIX. századi palócleírások: köztük Szeder Fábán palócdolgozatai, melyek elsők a palócleírások sorában, valamint Hollók Imre gömöri, Szabó István Karancs-völgyi gyűjtései, Reguly Antalnak a palócok körében végzett gyűjtőútja során tett feljegyzései, Pap Gyulának a Salgó-vidéki népköltemény-gyűjtése elé írt bevezetője a nyelvjárásról, Pintér Sándornak a nyugati középpalóc területen végzett gyűjtései, a Mátra környékén élő palócok köréből lejegyzett népdalok, rigmusok szövegei Istvánffy Gyula közlésében, illetve a XX. század közepén gyűjtött adatokat tartalmazó magyar nyelvjárások atlasza, a Horvátországi (szlavóniai) nyelvjárási atlasz palóc nyelvjárászigeteinek adatai, Medvesalja magyar nyelvjárási atlasza és a XX–XXI. századi élőnyelvi gyűjtések, köztük saját gyűjtéseim. Ezen adatok alapján igyekszem bemutatni a palóc nyelvjárási területeken a diftongusok terjedésének izoglosszáját, terjedési határát térben és időben.

Kulcsszavak: *izoglossza, nyelvjárás, dialektus, diftongus, palóc, nyelvi változás.*

Изгласа вживання дифтонгів у мововживанні палочької спільноти в просторі й часі

Еніке Греці-Жолдош, PhD, Мішкольц, кафедра угорської мови Інституту угорської мови та літератури факультету гуманітарних наук Мішкольцького університету, доцент університету, Угорщина; boleniko@uni-miskolc.hu, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4688-8423>.

Проведені нами протягом останніх років дослідження палочького діалекту виявили, що в регіоні поширення цих говорів у попередні епохи дифтонг використовувався на більшій території, ніж у пізніші періоди. Дані, що базуються на збиранні явищ живої мови, підтверджують, що на певних територіях регіону в певних місцевих говорах і говірках ще в XIX столітті фіксувалися дифтонги, натомість наприкінці XX століття та сьогодні серед мовців палочького діалекту більшість не вимовляє дифтонгів. Особливо помітним є цей дивергентний мовний рух по обидва боки трианонського кордону. У публікації зроблено спробу окреслити часові та просторові межі використання та зникнення дифтонга. З допомогою корпусу, що послужив основою аналізу, простежено зміни у мововживанні від давньої доби до Середньовіччя та Нового часу, а також від Нового часу до наших днів. У статті використано такі письмові та усні дані: середньовічна писемна пам'ятка Като Легенді (Legény Kató), Кодекс Гоморі (Gömör-kódex), який вперше зафіксував

полоцький діалект; також використано описи палоського діалекту XVIII–XIX століть (серед них праці Фабіана Седера, які стали першим науковим вивченням діалекту, а також дослідження Імре Голлока, Іштван-Коронча Сабова, замітки Антала Регулі, зроблені ним під час збору діалектологічного матеріалу серед паловців, передмова до фольклористичної збірки Дюли Папа, в якій окрему увагу присвячено і діалектам, діалектологічні матеріали, зібрані Шандором Пінтером на західно-центрально-територіях паловців, народні пісні, зібрані в середовищі паловців, які проживають у Матрі та околицях, тексти, зібрані Дюлою Іштванфі), атлас угорських говорів на основі даних, зібраних у середині XX століття, дані палоського діалекту в атласі говорів Хорватії, атлас угорських говорів Медвешома і зібрані матеріали живої мови XX–XXI століть, серед них і наші власні матеріали. На основі цих даних зроблено спробу ізоглосу поширення дифтонгів у палоському діалекті як просторово, так і хронологічно.

Ключові слова: *ізоглоса, говірка, діалект, дифтонг, палоч, мовні зміни.*

The Isoglosses of the Diphtong Use in the Palóc Dialect Group in Space and Time

Enikő, Grécsi-Zsoldos, PhD, Miskolc-Egyetemváros, Egyetem u 1. Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet Magyar Nyelvtudományi Tanszék, docent, Hungary; boleniko@uni-miskolc.hu, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4688-8423>.

In recent years I have done researches in the Palóc dialect area. In this region the diphthongs were used by the speakers of a larger area in earlier eras of Hungarian language history. In some dialect groups and local dialects of this region even in the 19th century also reported diphthong pronunciation. At the end of the 20th century and now most of the Palóc speakers do not pronounce diphthongs, this data is demonstrated in language tests. It can be detected divergent linguistic movements. We can perceive those different phenomena on both sides of the Trianon border in the earlier Nógrád county (the borderline between Hungary and Slovakia is here at the present). The geographical boundary line marking the area in which a distinctive linguistic feature commonly occurs. The isogloss means a geographical dialect continuum. In my study, I try to draw the temporal and spatial boundaries of diphthong use and disappearance. Sometimes these differences will be larger, sometimes smaller, but they will be cumulative. My corpus shows linguistic changes from the Middle Age to the present. My analysis was done by the following written and oral data: 1. The Code of Gömör from the 16th century – the nun who copied it (her name: soror Katherina, Legéndy Kató), comes from the Palóc dialect region from the village Legénd. My resources contain the descriptions of the speech and customs of the Palóc speakers from the 18th and the 19th century (Matthias Bel 1735, from the northern Palóc region; Fábíán Szeder 1819, the first and the following researches in the area along the river Ipoly; Imre Hollók 1836, from the region of Gömör; István Szabó 1837, in the valley of Karancs; Antal Reguly 1857, notes on her trip in the land of Palóc ethnicity; Gyula Pap 1865, from the region of Salgó; Sándor Pintér 1880, her collections in the

western central region of the Palóc; Gyula Istvánffy 1890–1900, her collection of the folk poetries in the area of Mátra); 3. Atlas of the Hungarian Dialects from the middle of the 20th century; 4. the data from the atlases of dialect islands from Slavonien (at the present: Croatia); 5. Dialect Atlas of Medvesalja; 6. and language databases from the 20th and 21th century, my own research from a village Karancslapujtő in the Palóc area. Based on the data, I try to present the isogloss of the spread of diphthongs in space and time in the Palóc dialect area groups.

Keywords: *isogloss, dialect, dialectology, diphthong, Palóc, language change.*

© Gréczi-Zsoldos Enikő, 2022

Pál Helén

A határ mint divergáló tényező az al-dunai székely települések nyelvét illetően

1. Bevezető

A dolgozat elsősorban az al-dunai településeken élő székely eredetű lakosság nyelvére vonatkozó adatokkal foglalkozik. A vizsgálat kiindulási pontja, hogy a csoport a trianoni békeszerződés következtében kialakult elkülönülése milyen nyelvi változásokat eredményezett. Hertelendyfalván Penavin Olga és munkatársai már az 1950-es években elkezdték a nyelvjárási adatok gyűjtését, majd a másik két településen végzett kutatásaikról is több beszámoló született. Az 1970-es és 80-as években közzétett írásokból a magyar köznyelvi hatás mellett az államnyelv befolyásáról is tudunk. Az Al-Dunánál beszélt bukovinai gyökerű magyar nyelvet összehasonlíthatjuk a többi bukovinai eredetű csoport nyelvével is. Tehát a trianoni határról mint divergáló tényezőről a Magyarországra és a Romániába települt bukovinai székelyek nyelvével összefüggésben is beszélhetünk. Napjainkban a kisebbségben élő magyarok nyelvét elsősorban az adott államnyelv befolyásolja, így a Romániában és Szerbiában élő magyarokét is. A dolgozatban a három al-dunai településre vonatkozó nyelvi adatokat vizsgálom, amelyek az államnyelv hatásáról tanúskodnak, és különbséget jelentenek a többi csoport nyelvéhez képest.

A dolgozat első felében röviden bemutatom a bukovinai székely népcsoportot, ezután az Al-Dunához került közösségeiket. A Bukovinából elkerült székelyek az Al-Dunánál más népcsoportokkal kerültek kapcsolatba, mint például a többiek, majd az első világháború után kialakult új politikai és társadalmi helyzet egészen napjainkig befolyásolja a helyiek nyelvét. A dolgozatban ezekre a befolyásoló tényezőkre is kitérek. Írásomban azokat az adatokat is bemutatom, amelyek a két-nyelvűségből és a nyelvi elkülönülésből erednek. Az al-dunai székelyek kétnyelvűek, magyar nyelvük némiképp eltér az egynyelvű magyarokétól, és eltér a bukovinai székelyek más csoportjainak nyelvétől is, ezt mutatja a romániai, a kanadai vagy a magyarországi csoportok nyelve. A dolgozatban kitérek a csoportok nyelve közti különbségekre is, felhasználva a saját kutatási eredményeim adatait. Ezeket

A határ mint divergáló tényező a bukovinai székely csoportok nyelvét illetően című bekezdésben részletezem.

2. A bukovinai székelyek története

A bukovinai székelyek történetét az 1764-es madéfalvi vérengzéssel szokták kezdeni. Az ekkor Moldvába menekült székelyeket hívták később Bukovinába, ahol 1776 és 1786 között öt falu alakult: Istensegíts, Fogadjisten, Hadikfalva, Józseffalva, Andrásfalva. A 19. század második felére ezek a falvak már túlnépesedtek, a földek elaprózódtak, a lakosság egy része elszegényedett. Az 1870-es és 80-as években a történelmi Magyarország több területén folyószabályozással igyekeztek földterületekhez jutni, például az Al-Duna mentén is. A töltések építésére és az árvízben elpusztult Gyurgyevó, Ivanovó és Marienfeld falvak újratelepítésére jöttek ide 1883-ban bukovinai székelyek, több mint 3000 ember. Az Al-Duna mentén végül Székelykeve (Skorenovac), Hertelendyfalva (Vojlovica) és Sándoregyháza (Ivanovo) települések jöttek létre. Székelykevére a székelyek mellé Szeged környéki magyarok, palócok és bolgárok is kerültek, Sándoregyházán németek, bolgárok (palyenok) és székelyek éltek, Hertelendyfalván németek, szlovákok és székelyek laktak egymás mellett (Penavin, 1972, 745. o., Galambos, 2001, 38. o.). A második világháború után a németeket kitelepítették, helyükre főként szerbek költöztek. 1946-tól Vojlovica Pancsova város része lett (Nagy Sívó, 2003, 67. o.).

A Bukovinai székely településekről a 19. század végén és a 20. század elején a mai Románia több településére és Kanadába is mentek csoportjaik. A Bukovinában maradt székelyeket 1941-ben szervezeten Bácskába telepítették, de innen 1944-ben menekülniük kellett. 1945-ben a magyarországi Tolna, Baranya és Bács-Kiskun megyéből kitelepített németek házaik kapták meg (Sebestyén, 1989).

A Vajdaságot 1918. november 25-én csatolták el Magyarországtól. December 1-jén kikiáltották a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot, ezt később Jugoszláviának nevezték (első Jugoszlávia). A második világháború után 1991-ig a második (titói) Jugoszláviához tartozott, 1992-ben a harmadik Jugoszlávia része lett. 2003-ban jött létre Szerbia és Montenegró, 2006-ban Montenegró elszakadásával létrejött Szerbia Köztársaság (Göncz, 1999).

3. A három al-dunai település lakosainak száma

A 2011-es szerbiai népszámlálás adatai szerint a három, székelyek által is lakott település lakosainak számát az alábbi adatok mutatják. Székelykeve: 2354, Sándoregyháza: 1053, Pancsova 76.203 fő. (A Pannon RTV által 2018. szeptember 1-jén bemutatott, Székelykevéről szóló ismeretterjesztő műsor narrátora úgy mutatja be a települést, hogy nem hivatalos adatok szerint a faluban ekkor már csak 1600 lakos volt (URL1).

Mivel Vojlovica 1946-ban Pancsova város része lett, ezért a városrészre vonatkozó lakosságszámot az alábbi adatokkal tudom szemléltetni. 1991-es adatok szerint Vojlovicán (Hertelendyfalva) 5928 lakos élt, ebből magyar 1922 fő (32,52%), szlovák 944 (15,89%), szerb 2150 (36,24%), egyéb 912 (15,35%) (Nagy Sívó, 2003, 155. o.). 2016-ban Lócsei Ilona a helyi Tamási Áron Székely-Magyar Művelődési Egyesület titkára beszámolója szerint körülbelül 1400 magyar lakost tartottak számon ezen a településrészen (URL2).

4. Elvándorlás

Mindhárom, székelyek által is lakott települést (Pancsova esetében településrészt) érinti az elvándorlás. Terepmunkái során ezt tapasztalta Penavin Olga is, aki szerint az 1960-as évektől kezdve erősödött föl a kivándorlás, ez a városokba település mellett Nyugat-Európa felé is irányult (Penavin, 1972, 746. o.). Ezt mutatják az 1948 és 2011 között feljegyzett népszámlálási adatok is. Az elvándorlás – akár az országon belülre, akár külföldre irányul – a nyelvhasználatot is befolyásolja, Szerbián belül ez főként a szerb nyelv használatát jelentheti, az országon kívül pedig egy új nyelvi közeget. Az alábbi táblázatban nyomon követhető, hogy Székelykeve és Sándoregyháza lakosságszáma az 1960-as évektől kezdődően csökkent. Bár Pancsova város lakosságszáma nőtt, ez a gyarapodás nem a Vojlovicán élő magyar vagy szlovák nemzetiségűekre vonatkozik (lásd erről Nagy Sívó, 2003, 56. o., URL2).

1. táblázat. A három al-dunai település lakóinak száma 1948 és 2011 között a népszámlálási adatok szerint

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Skorenovac	4465	4403	4306	4021	3731	3213	2574	2354
Ivanovo	2169	2196	2066	1893	1947	1439	1131	1053
Pančeco	30 516	34 748	46 679	61 855	71 009	72 793	77 087	76 203

Forrás: <https://www.stat.gov.rs/en-us/oblasti/popis/popis-2011/popisnipodacikesel-table> (2021.11.11.)

Eredetileg a három al-dunai településre a székelyek mellé más nemzetiségűek is költöztek, az 1960-as évektől kezdődő elvándorlás pedig őket is érintette. Thomka Viktor, aki 1913-ban született Vojlovicán és a telepítő lelkész Thomka Károly unokája volt, 1939-ben közzétett szociográfiájában összegyűjtötte, hogy 1884 és 1931 között hogyan alakult a település lakosságának és nemzetiségeinek a

száma. A három együtt élő nemzetiség a német, a szlovák és a magyar volt, az „egyéb” kategóriába sorolt nemzetiségek száma még 1931-ben sem érte el a százat.

2. táblázat. Vojlovica nemzetiségeinek a száma 1884 és 1931 között

év	magyar	német	szlovák	egyéb	összesen
1884	778	550	610	–	1938
1890	939	594	594	19	2146
1900	1151	727	752	12	2642
1910	1226	684	992	15	2917
1921	1479	710	1050	49	3288
1931	1662	759	1174	61	3656

Forrás: Thomka Viktor Egy al-dunai székely község szociográfiája. Testvériség, 1939. év. II. évf. 7-13. szám, 1300. old. http://adattar.vmmi.org/cikkek/16932/hid_2001_11-12_18.pdf (2021.11.11.)

Az alábbi adatok a 2002-es szerbiai népszámlálás adatait mutatják Székelykeve és Sándoregyháza nemzetiségeire vonatkozóan. Azonban a nemzetiségi hovatartozás nem jelenti az adott nyelv ismeretét vagy használatát. (A nemzetiségi hovatartozás és az adott nyelv viszonyát például Dominique Arel több példán is vizsgálta, és 2015-ben közzétett írásában azt tekinti át, hogy a kultúra alapján definiált nemzet és az ahhoz tartozó nyelv feltétlenül összetartozik-e, és ez hogyan jelenik meg a népszámlálásokban [Arel, 2015]). Skorenovac lakosság száma ekkor 2574 volt, ebből 86,71% magyar, 5,48% szerb, 1,05% jugoszláv, 5,79% az egyéb kategóriába tartozott. Ivanovo lakosainak a száma 1131 volt, ebből 39,96% magyar, 27,14% bolgár, 19,72% szerb, 2,12% jugoszláv, 1,33% szlovák, 4,69% nem nyilatkozott (a szerbiai népszámlálás adatai). Vojlovica ma Szerbia egyik fontos iparvárosának Pancsovának a része. Pancsova az 1950-es évektől kezdve nőtt iparvárossá, nitrogénművek, olajfinomító és műtrágyagyár is települt ide. A szerbek és más nemzetiségűek Pancsovára és a város vojlovicai részére költözését a gyárak működése is elősegítette. Nagy Sívó Zoltán 2000 körüli adatai szerint Pancsova gyáraiban sokan dolgoztak Szerbia minden tájáról odakerült emberek, az olajfinomító és a petrolkémia komplexum Szerbia fontos üzemei. Pancsova déli ipari zónának nevezett területét lakóövezetek veszik körül, ide tartozik Vojlovica is. A város üzemei a vojlovicaiak megélhetését is biztosítják, a 2003-as adatok szerint akkor már kevesen foglalkoztak mezőgazdasággal. Nagy Sívó írásában arról számol be,

hogyan a helyi gyárak lakást is biztosítanak a pancsovai városrészben, ez pedig a vojlovicaiak számára az átköltözést is magával vonja. A Vojlovicáról való elköltözés egyben nyelvváltást is jelent, ennek az egyik oka az, hogy a pancsovai városrészben nincs magyar nyelvű iskola, és szerb a munkahely, a közügyek, a média és a vegyes házasságok nyelve (Nagy Sívó, 2003, 86–87., 155–156. o.).

1. ábra. Vojlovica mint Pancsova külvárosi része

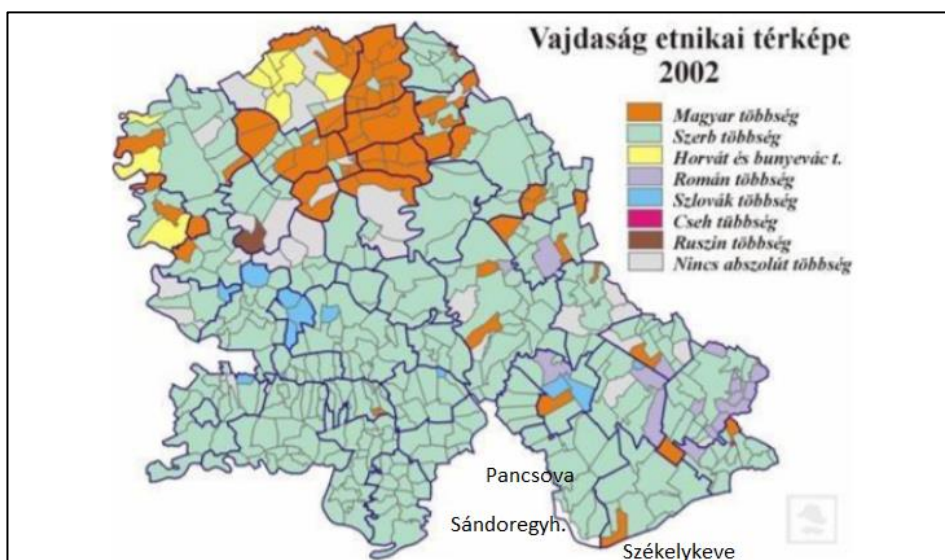
Forrás: P. Bulat et al.: Cancer Incidence in a Population Living Near a Petrochemical Facility and Oil Refinery. (Cancer Incidence in Pančevo) Coll. Antropol. 35 (2011) 2: 377–383. (378. old.) <https://hrcak.srce.hr> (2021.10.17.)

5. A nyelvi változás

5.1. A szerb nyelv hatása

A három al-dunai, székelyek által is lakott település vajdasági elhelyezkedését az alábbi ábra szemlélteti. Az ábra Vajdaság nemzetiségeit mutatja, és jól látható, hogy az al-dunai települések távol vannak a tömbmagyarságtól, és csak Székelykevéen van magyar többség.

2. ábra. Vajdaság etnikai térképe 2002

Forrás: A Magyar Nemzeti Tanács oktatásfejlesztési stratégiája 2016–2020. 9. old. https://www.mnt.org.rs/sites/default/files/attachments/oktatasi_strategia.pdf (2021.11.11.)

Az al-dunai székelyek nyelvvel kapcsolatban megemlítik a sziget jelleget, hiszen a székelyek egy másik nyelvet beszélnek, mint a környezetükben élők (Balogh, 2001, 322. o.). A nyelvszigetek beszélői a nyelvhatáron túl élnek, és általában nincsenek kapcsolatban az anyaországi beszélőkkel. E beszélőkre a kiterjedt kétnyelvűség jellemző (Balogh, 2001, 316. o., lásd még Penavin – Matijevics 1978, 11. o.). Szórványként azonosítja őket a Kárpát-medence szórványmagyarságát segítő Petőfi Sándor Program, amelyet a Nemzetpolitikai Államtitkárság indított 2015-ben (URL₃). Péntek János és Benő Attila megállapítása szerint a szórvány a régiónál és a szigetnél összetettebb kategória. Inkább folyamatnak tekinthető, nem helyzetnek, és benne van a szórványosodás és a nyelvcsere is. Szórvány az a kisközösség, csoport, „amely egy tőle eltérő nyelvű, etnikumú, vallású környezetbe

ágyazottan nem képes fenntartani önmagát, nem képes olyan önszerveződésre, amellyel biztosíthatná folytonosságát” (Péntek–Benő, 2020, 92. o.).

1918 után az al-dunai székelyek egy új állam lakói lettek. Nagy Sívó Zoltán Vojlovicáról írt beszámolója szerint már az első világháború után a postán és a hivatalokban is kiírták, hogy „Govori državnim jezikom” (Beszélj államnyelven.) (Nagy Sívó, 1999, 182. o.). Mindhárom al-dunai településen a két világháború között elterjedt volt a városi vagy más településeken vállalt munka. Ez lehetett cselédség, gyári munka, vagy mezőgazdasági idénymunka is (Thomka, 1939, 1311. o. Nagy Sívó, 1999, Beszédes, 2005, 182–184. o.). Az al-dunai településekhez viszonylag közel fekszik a főváros Belgrád, de Kovin és Pancsova is. 1978-ban megjelentetett munkájukban Penavin Olga és Matijevics Lajos arról írtak, hogy a székelyek által is lakott településekről az akkori fiatalok dolgozni jártak a városba, de a többi korosztályból is például vásárolni, orvoshoz vagy kórházba (1978, 11. o.). A szerb nyelv ismeretéről ezt olvashatjuk: „A középkorúak egy része és a fiatalság már többé-kevésbé túrhetően beszéli a másik nép nyelvét” (Penavin–Matijevics, 1978, 11. o.). Napjainkban a több nemzetiségű Hertelendyfalván és Sándoregyházán jellemző, hogy a szerb nyelv használatát választják az utcán is (Nagy Sívó, 2003, 68. o., Almási Júlia lásd: URL2).

5.2. Nyelvi változás az 1960-as, 70-es és 80-as években

Penavin Olga több írásában is foglalkozott az al-dunai székelyek nyelvével. 1972-ben közzétett dolgozatában beszámol több nemzetiség együttéléséről, idegen nyelvi hatásról, például a bolgár, szlovák, német, szerbhorvát nyelv hatásáról, de a külföldi munkavállalás következtében a székelyek az adott ország nyelvét is megtanulják. Közülük a harmadik generáció tagjai, a hazalátogató unokák már nem beszélik a falvakban maradt nagyszülők nyelvét (Penavin, 1972, 746. o., Penavin–Matijevics 1978, 10. o.). Az al-dunai településeken az idősebb generáció tagjai körében a nyelvjárás használatát tapasztalta, de a fiatalok és a gyerekek nyelvén a köznyelv hatását, és akár a magyar nyelv elhagyását is megfigyelte. Megállapítása szerint ezt az iskola, a rádió, a televízió, az újság, a város, a kétnyelvűség, a modern életforma és a városi munka okozza (uo.).

Fazekas Tiborc 1977-ben három hónapig tanulmányúton volt Jugoszláviában, és ekkor Hertelendyfalva nyelvjárását vizsgálta. Dolgozatában újabban a nyelvjárásba került szerbhorvát képzőkről tesz említést, és szerbhorvát szavak átvételéről is ír (*baterizik* 'világít', *praksza* 'gyakorlat', *zátvor* 'börtön') (Fazekas, 1979, 360–361. o.). Penavin Olga és Matijevics Lajos 1980-ban tette közzé Székely szójegyzék címmel az al-dunai székelyektől gyűjtött tájszavakat, ebben több, a szerb nyelvből a nyelvjárásba került szót is feltüntettek. Például *advokát* 'ügyvéd', *bandera* 'oszlop', *batri* 'zseblámpa', *diflamál* 'ócsárol' (Penavin – Matijevics, 1980, 3, 7, 18. o.). 2007-ben Székelykevény és Sándoregyházán jártam. Ekkor hallottam például a

szok 'üditő', szládoré 'fagylalt', kredit 'hitel', invalid 'rokkant', kolonista 'telepes' szavakat (Pál, 2020, 200. o.).

Egy 2017-es filmfelvételen Hertelendyfalva püspöki segédlelkésze, az erdélyi születésű Szilágyi Zoltán is megszólal. A riportterrel beszélgetve elmondja, hogy Hertelendyfalván szüksége lenne a szerb nyelv ismeretére, mert itt a szerbek vannak többségben, míg korábban, amíg a Bácskában élt, nem kellett szerbül tudnia. Az erdélyi magyar és a helyi magyar nyelv különbségeivel kapcsolatban említi, hogy a hívek mondták neki a *prikolica* ('utánfutó'), a *veza* ('összekötötés, kapcsolat') és a *szmétál* ('zavar') szavakat, amiket ő eleinte nem értett (URL4). A *prikolica*, *szmétál*, és a *veza* szavak a Termini szótárban is megtalálhatók, továbbá Penavin Olga Szlavóniai (kórógyi) szótárában a *prekolica/prikolica*, vagy az *oblatni* 'ostyalap' szavak (ez utóbbit lásd Penavin – Matijevics, 1980, 63. o.).

6. Az egyház és az iskola nyelve az al-dunai, székelyek által is lakott településeken

6.1. Egyház

A kisebbségben, ezen belül a szórványban élők nyelvének és kultúrájának megtartásában jelentős szerepet kap az egyház, hiszen sok esetben (más lehetőség híján) csak az egyházközösségben használhatják az anyanyelvet a szórványban élők. Hertelendyfalván a magyarok nagy része református székely (Nagy Sívó, 2003, 155. o.). 2017-es adatok szerint a hívek gyülekezete 1000-1200 fős, azonban a fiatalok nagy létszámban külföldön dolgoznak. Emellett Pancsova belvárosában körülbelül 45 hívet tartanak számon (URL4). Ebben a közösségben a református egyház működtet magyar nyelvű óvodát. Székelykevéen a lakosság 95%-a római katolikus, a székelyek mellett elmagyarosodott bolgárok is élnek (URL2). Sándor-egyházán katolikus bolgárokkal élnek a katolikus székelyek, a mise fele magyar, és bolgáruul énekelnek (Almási Júlia lásd: URL2).

6.2. Iskola

Kisebbségi körülmények között az iskola a magyar nyelv mindennapi nyelvhasználati színterét biztosíthatja, és a nemzeti hovatartozás tudatát erősíti. Az oktatási lehetőségek egyrészt az állami politikán múlnak, másrészt a kisebbségek önszervező erején, akaratán, érdekérvényesítő képességén, nemzetiségi tudatán is, ragaszkodnak-e nyelvükhöz, kultúrájukhoz, továbbá rendelkezésre állnak-e szakemberek és taneszközök (Kiss, 2001, 153-155. o.).

Vojlovicán a Testvériség-egység Általános Iskolában két évtizede (2021-es adatok szerint) összevont tagozaton folyik az alsósok magyar nyelvű oktatása. Azonban minden évben kérdéses, hogy lesz-e elsős a magyar osztályban (URL6). Felsőtől szerb nyelven tanulnak a gyerekek. (Nagy Sívó Zoltán adatai szerint a

2000/2001-es tanévben már nem volt szlovák tagozat, és a 6 magyar tagozatban már nem volt második és negyedik osztály: 2003, 150. o.). Sándoregyháza iskolájában (Moša Pijade Általános Iskola) szerb nyelven folyik az oktatás, a bolgár és magyar nemzetiségű gyerekek anyanyelvűvápolást választhatnak. A 2021 februári adatok szerint 82 diák jár az iskolába, ebből körülbelül negyvenen magyar anyanyelvűvápolásra, 16-an a paltyén bolgár nyelv ápolására. Az iskolában választható tantárgy a magyar vagy a bolgár, a nemzeti kultúra elemeivel (URL5). Székelykeve iskoláját (Žarko Zrenjanin Általános Iskola) Salamon Géza iskolaigazgató úgy mutatta be 2018-ban, hogy pályázatok segítségével sikerült jól felszerelt iskolát létrehozniuk. Például interaktív táblákat, laptopokat és fénymásolókat is beszerettek. 2018-ban 73 tanuló járt az iskolába, elsőtől a nyolcadikig. Magyarul folyik az oktatás, és csak a helybeli gyerekek járnak oda. Azonban 2018-ban csak 5 elsős kezdte a tanévet. Szívesen fogadnának más falvakból is diákokat, de nincs érdeklődés. Továbbtanulni Becskerekre, Szabadkára és Zentára mehetnek. Van magyar nyelvű óvoda a településen, és az igazgató céljai közé tartozik az óvodafejlesztés is, hogy ezek a gyerekek ott maradjanak a faluban (URL1). A helyi iskolákról és a korábbi tanulólétszámokról lásd Nagy Sívó, 1999, 2003, Galambos, 2008, Salamon Géza lásd: URL1).

7. A határ mint divergáló tényező a bukovinai székely csoportok nyelvét illetően

A bukovinai székelyek csoportjai ma több országban élnek. A kisebbségi magyarokhoz hasonlóan az al-dunai, a romániai, a kanadai székelyek (továbbá az áttelepülések után, a 20. század második felében más országokba vándorolt székelyek is) kétnyelvűek (akiknél még nem zajlott le a nyelvcsere), ezért magyar nyelvükben államnyelvi kontaktuselemek és helyi regionális elemek is megjelentek (Pál, 2020). A kisebbségi magyarokkal szemben az 1945-ben Magyarországra került székelyek nyelvére viszont a magyar köznyelv tesz nagy hatást, itt a bukovinai székely nyelvjárás visszaszorult (Pál, 2020). Magyarországon a nyilvános nyelvhasználati színtereken használt nyelv rendszerint a magyar köznyelv, míg a kisebbségben élő székely közösségek esetében az adott államnyelv. 2007-ben Szerbiában Székelykeven és Sándoregyházán, Romániában Csernakeresztúron vizsgáltam az ott élő bukovinai székelyek nyelvét, majd 2009-ben a kanadai Regina városban gyűjtöttem nyelvi adatokat. A vizsgálat során arra is kerestem példát, hogyan tér el az egyes csoportok nyelve a különélés következtében. A jövevényszavak különbségeit mutatja, hogy a magyarországi *személyi igazolvány* neve Székelykeven *legitimáció*, a romániai Csernakeresztúron *buletin*, azonban kanadai adatközlőm szerint ott nincs személyi igazolványnak tartható dokumentum, helyette a jogosítvánnyal, betegbiztosítási kártyával vagy útlevelemmel igazolják magukat. A magyarországi

útlevél neve Székelykevéen *passzus*, Csernakeresztúron *pasaport*, Kanadában *peszport* (Pál, 2020, 202. o.). A gyűjtés során azt tapasztaltam, hogy a szerbiai magyarok nyelvébe több jövevényszó került a szerb nyelvből: *szmena* (*smena* 'váltás, műszak'), *dramzáve* (*dom zdravlja* 'egészségház'), a romániai magyarok nyelvébe a románból: *plásza* (*plasa* 'szatyor'), *szoro* (*soră* 'nővér'), és a kanadai adatközlőm nyelvében az angolból származó jövevényszavak szerepeltek: *hártatek* (*heart attack* 'szívroham'), *inszeléltelve* (*insulation* 'szigetelés') (Pál, 2020, 200–202. o.). Az egyes csoportok különélése miatt arra is van példa, hogy a magyarországi magyarban is meglévő szavakat másképp használnak egy-egy közösségben. Székelykevéen *bábica* a *bába*, Csernakersztúron a *hándikapát* jelentése 'fogyatékos személy' (a magyar *hendikep* szó 'hátrány' jelentése kapcsolható ide), Kanadai székely adatközlőmnél *menidzsör* a magyarországi *menedzser*. A további példákat és a helyi regionális elemeket lásd: Pál, 2020).

Az Al-Dunához került székelyekkel és nyelvükkel kapcsolatban többféle kutatási cél is kijelölhető. A három, székelyek által is lakott település lakóinak nemzetiség és nyelv szerinti vizsgálatához egyrészt a népszámlálások adatai is felhasználhatók, de ahogy Dominique Arel rámutatott, a népszámlálások során feltett, ide kapcsolható kérdésekre gyakran nem érkezhettek vitathatatlanul tekinthető válaszok (Arel, 2015). Például az al-dunai székelyek Szerbia állampolgárai, kétnyelvű közegben élnek, körükben is jellemzőek a vegyes házasságok, és ez az egyének nemzeti-séghez való tartozását is befolyásolja. Sándoregyházában, Pancsován, továbbá a külföldön dolgozók és az elvándorolók körében megjelenik a nyelvcsere is, ez pedig a nyelvhasználatra vagy az anyanyelvre vonatkozó válaszokra is hat (URL2, URL6, lásd még Arel, 2015). A határ mint divergáló tényező az anyaországból érkező nyelvi változásokat, neologizmusokat illetően is kutatható, ezek a változások ugyanis később, vagy csak hiányosan jutnak el a kisebbségek egyes csoportjaihoz (Kiss, 2001, 194. o.). Vizsgálható, hogy ezek a nyelvi változások megtalálhatók-e a bukovinai székely közösségek nyelvében, köztük az al-dunai székelyek csoportjaiban.

8. Összefoglalás

A bukovinai székelyek a 19. század végétől kezdtek kivándorolni Bukovinából. 1883-ban több mint 3000 ember került az Al-Dunához. Itt más nemzetiségű és nyelvű népcsoportokkal kerültek kapcsolatba, mint a Bukovinában maradt székelyek. A bukovinai székelyek kivándorlása a 19. század végétől kezdődően azonban tovább folytatódott, így manapság már számos országban megtaláljuk a csoportjaikat. A mai Románia területén például Hunyad megyében négy településen is élnek bukovinai eredetű székelyek, de Marosludas mellé, és még további településekre is kerültek. A 19. század végén és a 20. század elején nagyobb létszámban mentek Kanadába is bukovinai székelyek. Ezekben az országokban a magyar nyelv

kisebbségbe került, az ide települt székelyek nyelvét az adott államnyelv is befolyásolja. Az Al-Dunához költözött székelyek falvaiból már az 1960-as évektől kezdődően vándoroltak külföldre (Nyugat-Európába, de Ausztráliába is), és Penavin Olga beszámolóiban már a kivándoroltak nyelvcserejéről is írt (1972). Az al-dunai székelyek nyelvével kapcsolatban megemlítik a sziget jelleget, hiszen a székelyek egy másik nyelvet beszélnek, mint a környezetükben élők. A nyelvszigetek beszélői a nyelvhatáron túl élnek, és általában nincsenek kapcsolatban az anyaországi beszélőkkel, és e beszélőkre a kiterjedt kétnyelvűség jellemző. Napjainkban szórványként is említik az al-dunai székely csoportokat, a szórvány a régiónál és a szigetenél összetettebb kategória. A szórvány inkább folyamatnak tekinthető, nem helyzetnek, és benne van a szórványosodás és a nyelvcsere is. A nyelvjárás visszaszorulása szempontjából megemlíthetjük az 1945-ben Magyarországra telepített körülbelül 20 000 bukovinai székely nyelvét is, ezt a magyarországi köznyelv befolyásolja, Magyarországon a nyelvjárások visszaszorulása tapasztalható (Kiss, 2014, Kiss, 2017, 199–221. o., a bukovinai székelyek nyelvjárására vonatkozóan lásd Pál, 2020).

Irodalom

1. Arel, Dominique 2015. A népszámlálásokban megjelenő nyelvi kategóriák: vissza- vagy előretekintés? *REGIO* 23. évf. 3. szám. 5–45. o.
2. Balogh Lajos, 2001. A nyelvjárászigetek. In: Kiss Jenő szerk. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó. 316–324. o.
3. Beszédes Valéria, 2005. Szócs Boldizsár életútja. In: *Szörégek szárnyán. Szócs Boldizsár meséi*. Beszédes Valéria gyűjtötte és az utószót írta. Életjel könyvek 115.
4. Fazekas Tiborc, 1979. Archaikus és neológ vonások Hertelendyfalva (Vojlovica) mai magyar nyelvjárásában. *Magyar Nyelv* 75. évf. 3. szám. 355–362. o.
5. Galambos Tibor, 2008. *Székelykeve (Skorenovac)*. Kiadja a Székelykevei Helyi Közösség – LO Press Kovin.
6. Göncz Lajos, 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén (II)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó – Fórum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
7. Kiss Jenő, 2001. A kisebbségi anyanyelvoktatás. In: Kiss Jenő szerk. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó, 153–156. o.
8. Kiss Jenő, 2014. A nyelvjárások visszaszorulása – okok és okozatok. In: Gróf Annamária – N. Császi Ildikó – Szoták Szilvia szerk. *Sokszínű nyelvészet – nyelvi sokszínűség a 21. század elején. Írások Kolláth Anna tiszteletére*. Budapest–Alsóőr: Tinta Könyvkiadó – Umiz – Imre Samu Nyelvi Intézet, 175–181. o.
9. Kiss Jenő, 2017. A nyelvjárások. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó, 199–221. o.

10. Nagy Sívó Zoltán, 1999. *Bukovina, mit vétettem?* Újvidék: Forum Könyvkiadó.
11. Nagy Sívó Zoltán, 2003. *A főváros árnyékában. A vojlovicai székelyekről, másodízben.* Újvidék: Forum Könyvkiadó.
12. Pál Helén, 2020. *A bukovinai székelyek nyelvjárása.* Doktori disszertáció. Magánkiadás.
13. Penavin Olga, 1972. Néhány szó a jugoszláviai székelytelepekről – különös tekintettel Székelykevére – (Skorenovac). *A Novi Sad-i Bölcsészeti kar Évkönyve XV/2. évfolyam (1972).* 743–759. o.
14. Penavin Olga – Matijevics Lajos, 1978. *A jugoszláviai székelytelepek nyelvatlasza.* Újvidék: Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
15. Penavin Olga – Matijevics Lajos, 1980. *Székely szójegyzék.* Újvidék: Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete (In Hungarian).
16. Péntek János – Benő Attila, 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben).* Szerkesztette Kontra Miklós. Budapest – Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület – Gondolat Kiadó (In Hungarian).
17. Sebestyén Ádám, 1989. *A bukovinai székelység tegnap és ma.* Szekszárd: Kiadja a Tolna Megyei Könyvtár.
18. Thomka Viktor, 1939. Egy al-dunai székely község szociográfiája. *Testvériség, 1939. év. II. évf. 7–13. szám.* http://adattar.vmmi.org/cikkek/16932/hid_2001_11-12_18.pdf (letöltés ideje: 2021. november 11.).
19. URL1: Kincsesládánk – Székelykeve, 2018.09.01. (A Pannon RTV műsora.) <https://pannonrtv.com/tv/kincsesladank/kincsesladank-szekelykeve-20180901> (letöltés ideje: 2021. december 4.)
20. URL2: Bukovinai székelyek az Al-Duna mentén. 2016. november 16. (A budapesti Polgárok Háza „A magyarság peremvidékei” című évadában – a gyimesi és moldvai csángók után – a bukovinai székelyeket mutatja be.) <https://www.youtube.com/watch?v=x9ObuW4PXFc> (letöltés ideje: 2021. december 4.)
21. URL3: Petőfi Sándor Program. <https://www.petofiprogram.hu/petofi-sandor-program> (2021. november 28.)
22. URL4: Kincsesládánk – Hertelendyfalva. 2017.12.02. (A Pannon RTV műsora.) <https://pannonrtv.com/tv/kincsesladank/kincsesladank-hertelendyfalva> (letöltés ideje: 2021. december 4.)
23. URL5: Fényképkiallítással ünnepelték az anyanyelv nemzetközi napját Sándoregyházán. 2021.02.22. (A Pannon RTV műsora.) <https://pannonrtv.com/rovatok/kultura/fenykepkiallitassal-unnepeltek-az-anyanyelv-nemzetkozi-napjat-sandoregyhazan> (letöltés ideje: 2021. december 4.)
24. URL6: Közügyek. A Pannon RTV hírháttér műsora. 2021.03.19. (A Magyar gyerekek a szórványban. Tudnak-e, akarnak-e anyanyelvükön tanulni? A téma kezdete a videón: 26:37.) <https://pannonrtv.com/tv/kozugyek/kozugyek-20210319> (letöltés ideje: 2021. december 4.)

References

1. Arel, Dominique 2015. A népszámlálásokban megjelenő nyelvi kategóriák: vissza- vagy előretekintés? [The original title: Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses]. *REGIO* 23. évf. 3. szám. 5–45. o. (In Hungarian).
2. Balogh Lajos, 2001. A nyelvjárászigetek [The dialect islands]. In: Kiss Jenő szerk. *Magyar dialektológia [Hungarian dialectology]*. Budapest: Osiris Kiadó. 316–324. o. (In Hungarian).
3. Beszédes Valéria, 2005. Szócs Boldizsár életútja [Boldizsár Szócs' walk of life]. In: *Sereggek szárnyán. Szócs Boldizsár meséi [On the wing of troops. Boldizsár Szócs's folk-tales]*. Beszédes Valéria gyűjtötte és az utószót írta. Életjel könyvek 115. (In Hungarian).
4. Fazekas Tiborc, 1979. Archaikus és neológ vonások Hertelendyfalva (Vojlovica) mai magyar nyelvjárásában. [Archaic and neolog features in the dialect of Hertelendyfalva (Vojlovica) in these days]. *Magyar Nyelv [Hungarian Language]* 75. évf. 3. szám. 355–362. o. (In Hungarian).
5. Galambos Tibor, 2008. *Székelykeve (Skorenovac) [Székelykeve (Skorenovac)]*. Kiadja a Székelykevei Helyi Közösség – LO Press Kovin. (In Hungarian).
6. Göncz Lajos, 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban) [The Hungarian language in Yugoslavia (in Vojvodina)]*. A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén (II). Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó – Fórum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely (In Hungarian).
7. Kiss Jenő, 2001. A kisebbségi anyanyelvoktatás [Mother tongue teaching in minority]. In: Kiss Jenő szerk. *Magyar dialektológia [Hungarian dialectology]*. Budapest: Osiris Kiadó, 153–156. o. (In Hungarian).
8. Kiss Jenő, 2014. A nyelvjárások visszaszorulása – okok és okozatok [Retreat of dialects – reasons and effects]. In: Gróf Annamária – N. Császi Ildikó – Szoták Szilvia szerk. *Sokszínű nyelvészet – nyelvi sokszínűség a 21. század elején. Írások Kolláth Anna tiszteletére [Multicolour linguistics – linguistic variegation at the beginning of the 21st century. Writings in honor of Anna Kolláth]*. Budapest–Alsóór: Tinta Könyvkiadó – Umiz – Imre Samu Nyelvi Intézet, 175–181. o. (In Hungarian).
9. Kiss Jenő, 2017. A nyelvjárások [The dialects]. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *A magyar nyelv jelene és jövője [The present and the future of Hungarian language]*. Budapest: Gondolat Kiadó, 199–221. o. (In Hungarian).
10. Nagy Sívó Zoltán, 1999. *Bukovina, mit vétettem? [Bukovina, what did I do?]*. Újvidék: Forum Könyvkiadó (In Hungarian).
11. Nagy Sívó Zoltán, 2003. *A főváros árnyékában. A vojlovicai székelyekről, másodízben [In the shadow of the capital. About Székelys of Vojlovica, second time]*. Újvidék: Forum Könyvkiadó (In Hungarian).
12. Pál Helén, 2020. *A bukovinai székelyek nyelvjárása [The dialect of Székelys of Bukovina]*. Doktori disszertáció. Magánkiadás. (In Hungarian).
13. Penavin Olga, 1972. Néhány szó a jugoszláviai székelytelepekről – különös tekintettel Székelykevére – (Skorenovac) [Some words about the Székely settlements of

- Yugoslavia – with particular regard to Székelykeve – (Skorenovac)]. *A Novi Sad-i Bölcsészeti kar Évkönyve XV/2. évfolyam (1972)*. 743–759. o. (In Hungarian).
14. Penavin Olga – Matijevics Lajos, 1978. *A jugoszláviai székelytelepek nyelvátlasza [Dialect atlas of Székely settlements of Yugoslavia]*. Újvidék: Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete (In Hungarian).
 15. Penavin Olga – Matijevics Lajos, 1980. *Székely szójegyzék [Székely glossary]*. Újvidék: Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete (In Hungarian).
 16. Péntek János – Benő Attila, 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben) [The Hungarian language in Romania (in Transylvania)]*. Szerkesztette Kontra Miklós. Budapest – Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, Gondolat Kiadó (In Hungarian).
 17. Sebestyén Ádám, 1989. *A bukovinai székelység tegnap és ma [Székelys of Bukovina yesterday and today]*. Szekszárd: Kiadja a Tolna Megyei Könyvtár. (In Hungarian).
 18. Thomka Viktor, 1939. Egy al-dunai székely község szociográfiája [Sociography of a Székely settlement of Lower Danube]. *Testvériség [Brotherhood]*, 1939. év. II. évf. 7–13. szám. http://adattar.vmmi.org/cikkek/16932/hid_2001_11-12_18.pdf (letöltés ideje: 2021. november 11., In Hungarian).
 19. URL1: Kincsesládánk – Székelykeve [Our treasure chest - Székelykeve] 2018.09.01. (A Pannon RTV műsora.) <https://pannonrtv.com/tv/kincsesladank/kincsesladank-szekelykeve-20180901> (letöltés ideje: 2021. december 4.)
 20. URL2: Bukovinai székelyek az Al-Duna mentén [Szeklers of Bukovina along the Danube]. 2016. november 16. (A budapesti Polgárok Háza „A magyarság peremvidékei” című évadában – a gyimesi és moldvai csángók után – a bukovinai székelyeket mutatja be.) <https://www.youtube.com/watch?v=x9ObuW4PXFc> (letöltés ideje: 2021. december 4.)
 21. URL3: Petőfi Sándor Program [Sándor Petőfi Program]. <https://www.petofiprogram.hu/petofi-sandor-program> (2021. november 28.)
 22. URL4: Kincsesládánk – Hertelendyfalva [Our treasure chest - Hertelendyfalva] 2017.12.02. (A Pannon RTV műsora.) <https://pannonrtv.com/tv/kincsesladank/kincsesladank-hertelendyfalva> (letöltés ideje: 2021. december 4.)
 23. URL5: Fényképkiallítással ünnepelték az anyanyelv nemzetközi napját Sándoregyházán [International Mother Tongue Day was celebrated with a photo exhibition in Sándoregyháza] 2021.02.22. (A Pannon RTV műsora.) <https://pannonrtv.com/rovatok/kultura/fenykepkiallitassal-unnepeltek-az-anyanyelv-nemzetkozi-napjat-sandoregyhazan> (letöltés ideje: 2021. december 4.)
 24. URL6: Közügyek. A Pannon RTV hírháttér műsora [Public affairs. News background program of Pannon RTV]. 2021.03.19. (A Magyar gyerekek a szórványban. Tudnak-e, akarnak-e anyanyelvükön tanulni? A téma kezdete a videón: 26:37.) <https://pannonrtv.com/tv/kozugyek/kozugyek-20210319> (letöltés ideje: 2021. december 4.)

A határ mint divergáló tényező az al-dunai székely települések nyelvét illetően

Pál Helén, PhD, Magyarágkutató Intézet, Nyelvtervezési Kutatóközpont, tudományos munkatárs, Magyarország; pal_helen@freemail.hu, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7647-4323>.

1883-ban Dél-Bánát az Osztrák-Magyar Monarchián belül a történelmi Magyarországhoz tartozott. Ekkor telepítettek ide több mint 3000 bukovinai székelyt, és az Al-Duna mellett létrehozták Székelykeve, Sándoregyháza és Hertelendyfalva nevű településeiket. (A bukovinai székelyek ősei a madéfalvi vérengzés után Moldvába menekült székelyek voltak, majd a 18. század végétől a bukovinai Istensegíts, Fogadjisten, Hadikfalva, Józseffalva és Andrásfalva nevű falvakban éltek.) Magyarország déli területei az 1918. december 1-jén kikiáltott Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz kerültek. A trianoni békeszerződés aláírása után az al-dunai székelyek egy új állam polgárai lettek. Majd újabb történelmi eseményeket követően a terület (2006-tól) a Szerbiai Köztársasághoz tartozik. A székelyek mellé Sándoregyházára (Ivanovo) németek és bolgárok, Székelykevére (Skorenovac) több település magyarjai, németek és bolgárok, Hertelendyfalvára (Vojlovica, ma Pančevo város része) németek és szlovákok is kerültek. A németeket a második világháború után kitelepítették. Az 1960-as évektől kezdve mindhárom településre jellemző volt, hogy a lakosok egy része elhagyta az országot, (főleg Nyugat-Európába, de például Ausztráliába is költöztek), emellett a környékbeli nagyobb városok is munka- és lakóhelyet kínáltak. A dolgozat elsősorban az al-dunai településeken élő székely eredetű lakosság nyelvére vonatkozó adatokkal foglalkozik. A vizsgálat kiindulási pontja, hogy a csoport a trianoni békeszerződés következtében kialakult elkülönülése milyen nyelvi változásokat eredményezett. Hertelendyfalván Penavin Olga és munkatársai már az 1950-es években elkezdték a nyelvjárási adatok gyűjtését, majd a másik két településen végzett kutatásaikról is több beszámoló született. Az 1970-es és 80-as években közzétett írásokból a magyar köznyelvi hatás mellett az államnyelv befolyásáról is tudunk. Az Al-Dunánál beszélt bukovinai gyökerű magyar nyelvet összehasonlíthatjuk a többi bukovinai eredetű csoport nyelvével is. Tehát a trianoni határról mint divergáló tényezőről a Magyarországra és a Romániába települt bukovinai székelyek nyelvével összefüggésben is beszélhetünk. Napjainkban a kisebbségben élő magyarok nyelvét elsősorban az adott államnyelv befolyásolja, így a Romániában és Szerbiában élő magyarokét is. A dolgozatban a fent említett három al-dunai településre vonatkozó nyelvi adatokat vizsgálom, amelyek az államnyelv hatásáról tanúskodnak, és különbséget jelentenek a többi csoport nyelvéhez képest.

Kulcsszavak: *Bukovinai székelyek, al-dunai székelyek, vajdasági magyarok, kétnyelvűség, a nyelvet befolyásoló tényezők*

Кордон як фактор розбіжностей у мові сейкейських поселень Нижнього Дунаю

Гелен Пал, PhD; Науково-дослідний інститут угорської мови, Науково-дослідний центр мовного планування, науковий співробітник Угорщина; pal_helen@freemail.hu, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7647-4323>.

У 1883 році Південний Банат у межах Австро-Угорської монархії входив до складу історичної Угорщини. Саме тоді сюди було переселено понад 3000 буковинських сейкеїв, а на Нижньому Дунаї були засновані поселення Скореновац (Székelykeve), Іваново (Sándoregyháza) та Войловица (Hertelendyfalv). Предки буковинський сейкеїв втекли до Молдови після різанини в Мадейфалві, а наприкінці XVIII століття проживали в кількох селах Буковини – Istensegits, Fogadjisten, Hadikfalva, Józseffalva та Andrásfalva. 1 грудня 1918 південні території Угорщини перейшли до новоствореного Королівства сербів, хорватів і словенців. Після підписання Тріанонського мирного договору сейкеї з Нижнього Дунаю стали громадянами нової держави. У XXI столітті після низки історичних подій ця територія (з 2006 року) ввійшла до складу Республіки Сербія. Поряд із сейкеями в Іваново (Sándoregyháza) потрапили німці та болгари, а в Скореновац (Székelykevec) – угорці, німці та болгари, у Войловицу (Hertelendyfalva, сьогодні це район міста Панчево) – німці та словаки. Німців після Другої світової війни виселили. Починаючи з 1960-х років, у всіх трьох населених пунктах спостерігалася тенденція виїзду частини населення (переважно в Західну Європу, але були приклади переїзду й до Австралії). Крім цього, привабливими з точки зору роботи були й навколишні великі міста. У публікації зроблено спробу дослідження даних, пов'язаних із мовою корінного сейкейського населення в поселеннях Нижнього Дунаю. Вихідною точкою дослідження було з'ясувати, до яких мовних змін призвело відокремлення внаслідок Тріанонського мирного договору. У Войловиці Ольга Пенавін з колегами вже у 1950-х роках розпочали збір діалектологічного матеріалу, згодом подібні дослідження відбувалися і в інших двох селах. Із публікацій 1970-х та 1980-х років дізнаємося про вплив, крім угорської, також державної мови. У статті проведено порівняння угорської мови із буковинським корінням, якою говорять на Нижньому Дунаї, із іншими мовами буковинського походження. Таким чином, зроблено висновок, що тріанонський кордон став фактором розбіжностей/розходжень у мові буковинських сейкеїв, що оселилися в Угорщині та Румунії. У наш час на мову угорців, що проживають у меншості, найбільший вплив має державна мова, зокрема, і на мову угорців, які мешкають в Румунії та Сербії. У статті проаналізовано мовні дані згаданих вище трьох населених пунктів на Нижньому Дунаї. Ці дані свідчать про вплив державної мови і засвідчують відмінності у порівнянні з мовами інших груп.

Ключові слова: сейкеї Буковини, сейкеї Нижнього Дунаю, угорці Воєводина, двомовність, фактори, що впливають на мову

Frontier as a diverging factor referring to the language of Székelys in the settlements by Lower Danube

Helén Pál, PhD. Institute of Hungarian Studies, Research Center for Language Planning, research associate, Hungary; pal_helen@freemail.hu, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7647-4323>.

In 1883 South Banat belonged in the Austro-Hungarian Empire, within this it belonged in the historical Hungary. In that year more than 3000 Székelys of Bukovina were settled there, then Székelykeve, Sándoregyháza and Hertelendyfalva settlements came into being by the Lower Danube. (Ancestors of Székelys of Bukovina were those refugees who escaped into Moldva after the hecatomb of Madéfalva, then they went to Bukovina and lived there in 5 villages: Istensegíts, Fogadjisten, Hadikfalva, Józseffalva, Andrásfalva.) In 1918 the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was formed from the territories of the former Austro-Hungarian Empire, and after the Treaty of Trianon Székelys of the Lower Danube became the citizens of a new state. Past other historical events these days this territory belongs to Republic of Serbia. Originally in Sándoregyháza (Ivanovo) besides the Székelys also Germans and Bulgarians lived, in Székelykeve (Skorenovac) Székelys, other Hungarians from several settlements, Germans and Bulgarians, and in Hertelendyfalva (Vojlovica, today it is part of Pančevo city) Székelys, Germans and Slovaks lived. However, after the Second World War these Germans were relocated. Starting from the 1960s some residents of these settlements left the country (they moved mainly to Western Europe, but Australia too), moreover also the vicinal cities offered workplaces and a new home for them. This paper deals with the data related to the language of Székelys of these settlements by Lower Danube. First base of this examination is the separation after Treaty of Trianon, it has caused several language changes. In Hertelendyfalva Olga Penavin and her team mates started to collect dialectal and other linguistic data already in the 1950s, then they published some papers about the other two settlements too. From their papers of the 1970s and 1980s we know not only about the influence of the more prestigious version of Hungarian, but also the influence of the state language. We can set this Hungarian language originated from Bukovina against the language of the other Székely groups. So we can speak about the frontier as a diverging factor in connection with the language of their groups of Romania and of Hungary too. In these days language of Hungarians living in minority is primarily influenced by the given state language, so the language of Hungarians of Romania and Serbia too. In this paper I examine the linguistic data referring to the three settlements of Lower Danube. These data present the influence of the state language and differ from the language of other groups of Székelys of Bukovina.

Keywords: *Székelys of Bukovina, Székelys of the Lower Danube, Hungarians in Vojvodina, bilingualism, factors that influence the language.*

Sófalvi Krisztina

Grammatikai vonatkozású kontaktusjelenségek a mezőségi nyelvhasználatban

1. Bevezetés

A többnemzetiségű régiók nyelvhasználatát meghatározó többnyelvűség, illetve ezen belül a kétnyelvűség leírásában a két nyelv egymáshoz való viszonya alapján a szociolingvisztikai kutatások megkülönböztetik a *hozzáadó* (*additív*) és *felcserélő* (*szubtraktív*) kétnyelvűséget. A hozzáadó kétnyelvűség esetén az egyén úgy sajátítja el a második nyelvet, hogy kiegészíti vele a nyelvi repertoárját, és a második nyelvi tudás nem válik az anyanyelvi tudásának kárára. A felcserélő kétnyelvűség-nél viszont csökken a beszélő anyanyelvi kompetenciája, leértékelődik az anyanyelv presztízse, fokozatosan a második nyelv veszi át a helyét (Lambert, 1974, Kiss, 1995, 196, 216. o., Bartha, 1999, Péntek-Benő, 2020, 261. o.). Egy 2009-es felmérés szerint az erdélyi magyaroknak körülbelül 80%-a beszéli valamilyen szinten a román nyelvet is, tehát nagy többségük magyardomináns magyar-román kétnyelvűnek tekintendő (Péntek-Benő, 2020, 262. o.). A magyarság számaránya szempontjából Romániában a tömbhelyzetben, különösen a Székelyföldön élő magyarok magyardomináns kétnyelvűek, ritkább esetben egynyelvűek. A szórványban, illetve a szórvány és a tömbhelyzet közötti átmeneti régiókban élők nyelvhasználatában az egyén iskolázottságától, foglalkozásától, kapcsolati hálójától, nyelvi környezetétől függően lehet a hozzáadó és a felcserélő kétnyelvűség teljes skálájáról beszélni. A felcserélő kétnyelvűség nem feltétlenül vezet nyelvcserehez, de minden esetben másodnyelv-dominanciájú kétnyelvűség előzi meg a nyelvcserét (Lanstyák, 2000, 234. o., Péntek-Benő, 2020, 269. o.). Az erdélyi szórványokban élő felcserélő kétnyelvűek nyelvváltoztatára különböző fokú másodnyelvi, azaz román nyelvi dominancia jellemző, elsősorban bizonyos regiszterek (közigazgatási nyelv, oktatási, orvosi nyelv, szaknyelvek) tekintetében. Ez azt jelenti, hogy a beszélők hivatali, iskolai, munkahelyi, vagyis az otthonon, családon kívüli nyelvhasználatában sokkal intenzívebben van jelen a román nyelv, mint a közvetlen környezethez, családi élethez, mindennapokhoz kapcsolódó megnyilatkozásokban. Nyelvhasználatukban nagyobb mértékben jelennek meg a nyelvi kontaktusjelenségek,

mint a hozzáadó kétnyelvűség esetén, mert – bár mindkét típusnál állandó interferencia van a két nyelv között – a felcserélő kétnyelvűeknél gyengébb az anyanyelvi kompetencia, a nyelvcseré folyamatában egyre több elemet használnak a számukra hozzáférhetőbb román nyelvi repertoárból. Minél előbbre tart az egyén a nyelvcseré folyamatában, annál több szinten nyilvánul meg a nyelvi kölcsönhatás. A felcserélő kétnyelvűség előrehaladott fokán egyre gyakoribbak a különböző típusú kontaktusjelenségek, és ezek nem csak lexikálisan, kölcsönszavak formájában jelennek meg, hanem a grammatikai és szemantikai struktúrákban, mondattani sajátosságokban, szintaktikai viszonyokban is. A kétnyelvűség felcserélő típusa elsősorban a szórványban és a diaszpórában élő kétnyelvűekre jellemző (Péntek–Benő, 2020, 261. o.). A felcserélő kétnyelvűség folyamatában egy-egy közösségen belül ezek a kontaktushatások rendszerszerűvé válnak, ugyanis a magyar nyelvű kommunikáció során nem csak egyénileg, alkalmilag fordulnak elő román nyelvi hatással magyarázható jelenségek (kölcsönszavak, tükörfordítások, tükörkifejezések, szemantikai, szintaktikai jelenségek), hanem a regionális kisebbségi nyelvváltozatokban egyre gyakrabban megjelenő alkalmi interferencia-elemeket el is sajátítják, át is veszik egymástól.

Tanulmányomban mezőszéki falvakban, esetenként intenzív felcserélő kétnyelvűégi helyzetben élő magyar adatközlőkkel készített interjúk szövege alapján elemzem a nyelvi érintkezés grammatikai vonatkozásait, különös tekintettel a mondattani jelenségekre. Ezeket azért tartom fontosnak tanulmányozni, mert a román-domináns felcserélő kétnyelvű beszélők nyelvváltozataiban előforduló számos másodnyelvi lexikai elem, kölcsönszó, kódváltás, tükörszó, tükörkifejezés mellett egyfajta rendszer figyelhető meg a köznyelvi magyartól eltérő grammatikai elemek, nyelvtani szerkezetek használatában is.

2. A magyar–román nyelvi érintkezés története, kutatási előzmények

A magyar–román nyelvi kontaktusok kutatása a múlt évszázadokban elsősorban lexikológiai szempontú volt, a szókölcsonzések vizsgálatára szorítkozott. Ezáltal nem csak a magyar nyelv román elemeiről, kölcsönszavairól születtek a két nyelv érintkezésének szempontjából releváns munkák (Tamás, 1966, Márton, 1972, Márton–Péntek–Vöő, 1977, Zsemlyei, 1979, Bakos, 1982), hanem a magyar nyelv román nyelvre gyakorolt hatásáról is. A román nyelvben fellelhető magyar elemeket már a 19. század végén vizsgálták (Alexics, 1888). A múlt század ötvenes éveitől már a román „szomszédos nyelvként” felkeltette a magyar nyelvészek érdeklődését, részletes tanulmányok keretében foglalkoztak kialakulásával, történetével, nyelvjárásaival, nyelvtani, szerkezeti sajátosságaival (Bakos, 1952a, 1952b). Átfogó elemzések születtek a román nyelv magyarra gyakorolt hatásáról (Blédy, 1942,

Balázs, 1965), később pedig a román jövevényszavak alaktani kérdéseit is kezdték vizsgálni (Zsemlyei, 1969, Bakos, 1970).

A két nyelv érintkezését tanulmányozó kutatások csak a 20. század vége felé kezdtek kiterjedni a szemantikai vonatkozásokra (Péntek, 1981). Intenzívebb szemantikai elemzésekre csak a romániai rendszerváltás után került sor (Benő, 2004, Zsemlyei, 1995), akárcsak az aktív kétnyelvűség és a közvetlen nyelvi kontaktusok vizsgálatára az élőnyelvi kutatások kiterjesztésével (Péntek, 1997, 2007, Benő, 2014), ugyanis a nyelvi kontaktusok szemantikai és szintaktikai vonatkozásait élőnyelvi vizsgálatokkal lehet leghatékonyabban feltérképezni. Míg a kérdőíves atlaszkutatások során (Deme–Imre, 1968–1977, Murádin–Juhász, 1995–2010) az adatközlő a kérdésekre igyekszik átgondoltan, egyfajta nyelvi tisztaságra, műveltségre, tudatos nyelvhasználatra törekedve, a megfelelő kifejezést keresve válaszolni, a spontán beszéd, elmesélés, narráció közben nyilvánvalóbbá válik az, hogy a kétnyelvű egyén egyszerre két nyelvi rendszert működtet, annak szóállományával, szemantikai viszonyaival, szintaktikai struktúráival együtt. Ennek következményeként anyanyelvi megnyilatkozásaiban nem csak lexikálisan, hanem strukturális szinten is előfordulnak a második nyelvre jellemző mondatszerkesztési, szórendi, vonzathasználati sajátosságok, redundancia- és hiányjelenségek. A tanulmányban bemutatott adatokban megfigyelhető, hogy a beszélők a magyar nyelvű megnyilatkozásaikba átültetnek, „lefordítanak” a román nyelvre jellemzőbb grammatikai szerkezeteket is, ilyen például a mondaton belüli szórend, a tagadószóok halmozása, egyes ragok, vonzatok román mintára történő használata. Ennek következtében a nyelvi kontaktushatások átfogó, teljes körű vizsgálatához egyre szükségesebbé válik az, hogy a kétnyelvűségi kutatások kiterjedjenek a grammatikai jelenségek tanulmányozására is.

3. A nyelvi érintkezés grammatikai vonatkozásai

Ahogy az előző fejezetekben jeleztem, és az elemzett adatokból is kiderül, a kontaktusjelenségek nem csak a szókészletben nyilvánulnak meg, hanem strukturálisan is áthatják a kétnyelvűek nyelvhasználatát, annak grammatikai struktúráit, mondatszerkesztését, raghasználatát is. A kétnyelvű egyének kódkészlete két nyelv lexikai és nyelvtani elemeiből áll össze. Fontos előrebecsíteni, hogy a beszélt nyelv vizsgálata során más mércét kell alkalmazni, mint az írott nyelvhasználat tanulmányozásánál, mert például a szórendi jelenségeknél gyakran csak a beszéd spontaneitásából következő eltérések mutatkoznak. A beszélő olykor a gondolatmenetéből adódó szórendet érvényesíti olyankor is, amikor az nem csak az írott nyelv, hanem a rendezettebb beszélt nyelv szabályainak is ellentmond (Lanstyák, 2009, 108. o.). Ezért a vizsgált jelenségek egy része *relatív kontaktusjelenség*nek

minősül, ami azt jelenti, hogy az egynyelvű beszélők nyelvhasználatában is megjelenik, de a kétnyelvűekében gyakrabban, többféle nyelvváltozatban és regiszterben is előfordulhat. Jelenlétük nem csak a többségi nyelv hatásával magyarázható, de ez a hatás nem is zárható ki, ha az átadó nyelvre jellemző az adott szerkezet használata. (Lanstyák, 2011, 76–77. o., 2016, 56–57. o., Péntek-Benő, 2020, 281. o.). Különösen gyakoriak a mondat szintjén előforduló relatív kontaktusjelenségek: a magyar köznyelvtől eltérő szórend, sajátos kettős tagadás, toldalékok, névutók szokatlan használata, a többes számnak a köznyelvtől eltérő alkalmazása. Megemlítendő, hogy a mondattani jelenségek szemantikai szempontból átfedést képeznek a tükörszerkezetekkel, mert az utóbbiak sok esetben a román nyelvű mondatok szó és szerkezet szerinti fordításai, ezért a jövőben érdemes lesz a kutatást összekapcsolni a kontaktusnyelvészeti kutatások szemantikai vonatkozásaival is.

A magyar–román nyelvi érintkezésben két, tipológiai szempontból eltérő nyelv találkozásáról, több évszázados kölcsönhatásáról beszélünk. A magyar nyelv szintetikus agglutináló nyelv, amely toldalékok segítségével fejezi ki a szintaktikai viszonyokat, a román pedig analitikus, flektáló nyelv, amely előjárósókat használ a szintaktikai viszonyok érzékeltetésére (Péntek-Benő, 2020, 271. o.), és hosszabb-rövidebb szó szerkezetekkel fejez ki olyan tartalmakat, amelyeket a magyar nyelv összetett szavakba tömörít (Péntek-Benő, 2020, 282. o.). Ennek megfelelően, ha az erdélyi magyar nyelvváltozatokban, akárcsak a többi kisebbségi régió helyi nyelvváltozataiban (Csernicskó, 1998, 256. o., Göncz, 1999, 173–174. o., Lanstyák, 2000, 152. o., Szépfalusi és mtsai, 2012, 213–214. o., Fancsali és mtsai, 2016, 184–186. o.) a magyar köznyelvtől eltérő módon és mértékben előfordulnak analitikus, széttagoló nyelvi formák (*meg van halva, fel volt építve, tagsági díj*), vagy ha többes számot (*fájnak a lábaim*) használnak olyan esetben is, ami a köznyelvben egyes számban jelenik meg, az a két nyelv közötti érintkezéssel magyarázható. De ugyanez vonatkozik a kicsinyítésre (*kezecke, kenyérke*), a feminizálásra (*tanárnő, igazgatónő*), és az általános alany egyes szám második személyű igealakokkal való kifejezésére is (*Ha nincs egy szakmád, nem vagy semmi*), amelyek elterjedtsége az erdélyi magyar nyelvváltozatokban valószínűleg a román nyelv hatásának tulajdonítható (Benő, 2013, 16. o. Péntek-Benő, 2020, 282–294. o.).

4. Interjúalanyok, települések, a kutatás módszere

Az adatgyűjtésre 2018-ban, 2019-ben és 2020-ban került sor kilenc mezőségi településen.¹ A falvankénti 5–10 (összesen 62) adatközlő 32 és 91 év közötti magyar

¹ A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Nyelvcseré-folyamatok a mezőségi szórványokban című kutatási projektje a Domus Hungarica intézményi pályázata támogatásával valósult meg. Az adatgyűjtést Benő Attila és Sófalvi Krisztina végezte.

anyanyelvű személy, akik egyénenként eltérő szinten a román nyelvet is beszélik. Az adatgyűjtés a bemutatott falvakban irányított, nem strukturált, narratív interjúk, hangfelvételek segítségével történt. A rögzített beszélgetések életinterjú jellegűek voltak, amelyek során az adatközlőket életükről, gyerekkorukról, a falu múltjáról, történetéről, az egyházi életről, a helyi román közösséggel való viszonyokról, román nyelvtudásukról, nyelvhasználati szokásaikról kérdeztük. Eddig a következő mezőségi településeken történt adatgyűjtés: Botháza, Magyararkályán, Magyarpalatka, Magyarszovát, Mezőkeszű, Mócs, Pusztakamarás, Vajdakamarás, Visa. 2021-ben további három faluban (Buza, Feketelak, Melegföldvár) folytatódott a gyűjtés, de ezeknek az adatoknak a feldolgozására még nem került sor. A kutatás helyszínei változatos etnikai és nyelvi környezet tanulmányozását tették lehetővé, mivel az adott magyar közösségek demográfiai helyzete szempontjából a többségi, átmeneti vagy szórványhelyzetet egyaránt képviselték.

5. A grammatikai vonatkozású kontaktusjelenségek típusai

5.1. Szórendi kérdések

A mondattani kontaktusjelenségek egyik leggyakoribb és legszembetűnőbb formája a köznyelvitől eltérő mondatbeli egyenes szórend, mely gyakran a román nyelvre jellemző SVO (alany + igei állítmány + tárgy) szórendű szerkezetet követi, nem a magyar mondatot meghatározó SOV (alany + tárgy + igei állítmány) szórendet (Benő, 2014, 123–124. o., Péntek–Benő, 2020, 294. o.). Ez a szokatlan, köznyelvitől eltérő szórendi jelenség több formában megnyilvánulhat: átszólheti a teljes mondat szerkezetet, vagy csak a mondat egy-egy szerkezeti egységében, például a névutós szerkezetekben figyelhető meg. Az alábbiakban először azokat a szórendi eltéréseket mutatom be, melyek esetében a román nyelvben az adott szórendi szerkezet használata általános, később azokat, ahol nem egyértelmű a román nyelvű párhuzam, inkább a két nyelv határán való egyensúlyozással és az ebből fakadó nyelvi bizonytalansággal magyarázhatók (Péntek–Benő, 2020, 274–276. o.).

5.1.1. Leggyakoribb, a román nyelvi szerkezettel hasonlóságot mutató szórendi eltérés az SVO mondat szerkesztés a cselekvést, történést kifejező igei állítmányokat tartalmazó mondatokban. Amint az alábbi példák szemléltetik, a fordított szórend egyszerűbb és bonyolultabb (bővített) mondat szerkezetekben is érvényesül:

*Mink **dolgoztunk sokat** Mócsan² (J. M. 77 éves férfi, Magyarpalatka).*

2 A hangfelvételek szövegének lejegyzése a mezőségi magánhangzó-sajátosságok figyelembevételével történt. Részletesebben l. Sófalvi Krisztina. 2020. A-zás és o-zás néhány belső-mezőségi településen. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 64/2: 141–150. o.
http://www.sztanyi.ro/download/NYIRK_2020_2.pdf (letöltés ideje: 2022. március 14.)

Sokat kellett üljek hanyatt, és kaptam tüdőgyulladást (F. M. 82 éves férfi, Mezőkeszű).

Ők laknak a Byron utcán (V. A. 65 éves nő, Pusztakamarás).

Ők (vegyes családok) *tartanak két húsvétat* (M. Zs. 63 éves nő, Magyarkályán).

Én énekelek jól (H. E. 80 éves nő, Mezőkeszű).

A köznyelvi normához képest szokatlan mondatszerkesztés a létezés, állapotot kifejező igei állítmányú mondatokban is megfigyelhető. Az egészségi állapotra utaló megnyilatkozásokban különösen gyakori ez a forma, ugyanis a román nyelv a betegséget a magyarban is előforduló, de nem annyira általános *Eu am...* ('Nekem van...') habeo-szerkezettel fejezi ki.

Nekem van sérvem... Van 11 éve trombózis a lábamba (T. I. 38 éves nő, Magyarországot).

Abba van sok bacilus (K. M. 53 éves nő, Vajdakamarás).

Az üzletjek van ottan a, hogy mondják, az expozíció mellett (V. A. 65 éves nő, Pusztakamarás).

Három év van különbség köztünk (Sz. E. 48 éves nő, Mezőkeszű).

A kisebbiknek van csak egy leánya (N. Zs. 84 éves nő, Magyarországot).

Összetett (névszói-igei) állítmányú mondatokban is megfigyelhető a román nyelvre jellemző egyenes szórend, a névszói állítmányt tartalmazó mondatok szerkezetéhez hasonlóan:

Nekije volt rákja a gyomránál (Sz. A. 87 éves nő, Pusztakamarás).

Na, de ottan nagyobb volt az irigység, mert mi voltunk erdélyiek, és ők nem (M. P. 64 éves férfi, Pusztakamarás).

5.1.2. Az alanyon és állítmányon kívül más mondatrészek között is gyakran előfordul a szokatlan szórend. Több település beszélőinek nyelvhasználatában megfigyelhető például az, hogy a helyhatározót és mennyiségjelzőt kifejező névutós szerkezetekben (*alul, felül, belül, túl, innen*) a névutó megelőzi a főnevet, a román *sub biserică* ('a templom alatt'), *peste drum* ('az úton túl'), *dincoace de* ('...-on/-en/-ön innen'), *peste treizeci* ('harminc felett') stb. szerkezetek mintájára. Ez a jelenség az egynyelvűek nyelvhasználatában is megfigyelhető, relatív kontaktusjelenséggé a kontaktusváltozatban való viszonylagos gyakorisága teszi. Mivel az egynyelvűek nyelvhasználata vonatkozásában nincsenek adataink erről a jelenségről, az összehasonlításban egyelőre csak a spontán megfigyelésekre támaszkodhatunk.

Mük éppen alól a templomon laktunk (E. Zs. 89 éves nő, Magyarparlatka).

Felül azon az úton van, ahol van ez a nyári üzletje ilyen építkezés s ilyesmi (M. I. 72 éves nő, Mócs).

*S akkor amelyik ott **bejül a völgyen** van, ahogy megy az országúton... (Gy. Zs. 73 éves férfi, Magyarkályán).*

*És ahogy folyik le a patak, **túl a patakon** volt Románia, és **innen a patakon** volt Magyarország (Gy. Zs. 73 éves férfi, Magyarkályán).*

*Mócsan voltunk a botháziak is és a gyéresiek is. Ott voltunk **fejül a harmincon** (H. Zs. 68 éves nő, Botháza).*

5.1.3. Rendszeresen előfordul a segédigés szerkezetekben a bővítmény beékelése a segédige és a főige közé. A főnévi igenév + segédige szerkezetben a magyar nyelvben megszokott szórend helyett a románra jellemző segédige + főnévi igenév (r. *trebuie să...*) szórend érvényesül.

*S azóta ő is **kell ilyen nyugtatókkal éljen**, mert nem bír magával (T. I. 38 éves nő, Magyarorszávat).*

*A többbit is **kell megcsinálni** (Sz. E. 48 éves nő, Mezőkeszű).*

*Nem tudom, **meddig lehetni fog ezt bírni** (P. M. 39 éves nő, Magyarpalatka).*

A bizonytalansággal magyarázható, hogy a bemutatott jelenség fordítottja is megfigyelhető a következő példában:

*Aztán **menjek kell** evvel is (L. A. 77 éves nő, Visa).*

5.1.4. Elsősorban nem szórendi kérdés, mégis részben összefügg vele a szükségtelen névelő betoldása, ami redundancia-jelenségnek tekinthető (a redundancia- és hiányjelenségekre l. Lanstyák, 2009, 112–131). Az első példában megjelenő határozatlan névelő használatával a szószerkezet (*egy anyám*) a román szerkezet szó szerinti fordításaként hat. A második-harmadik példában határozott névelők esetében nem figyelhető meg román nyelvi párhuzam, beszélt nyelvi jelenségnek minősülnek.

*Nekem olyan volt, mint **egy anyám** (T. I. 38 éves nő, Magyarorszávat).*

*Aztán beszélek **a telefonon**. 12 ezer km-re vannak, és ezen a dróton **béjün a hang** (Zs. J. 79 éves férfi, Magyarorszávat).*

*Az unokámról volt **a szó** (M. Zs. 63 éves nő, Magyarkályán).*

5.1.5. Több olyan mondatszerkesztési, szórendi jelenség fordul elő a mezőségi magyarok nyelvhasználatában, melyeknek *nincs román nyelvi megfelelője*, inkább a két nyelv párhuzamos használatából fakadó bizonytalanság miatt alakul a köznyelvitől eltérő módon a mondat szórendje. Esetenként a megértést is zavaró konstrukciókban is előfordulnak szórendi eltérések, de ilyenek az egynyelvű egyének beszédében is megfigyelhetők, ezért inkább relatív kontaktaktusjelenségnek minősülnek. Amint az alábbi példák is jelzik, egy részükben fellelhető egyfajta rendszer, hasonlóság. Gyakori, több település adatközlőinél megfigyelhető példája ezeknek a

jelenségeknek a *csak* határozószó szokatlan elhelyezkedése a mondatban. Ez a határozószó a magyar nyelvben jellemzően az általa kiemelt mondatrész előtt szokott állni. Az adatgyűjtés során nyilatkozó kétnyelvű adatközlők beszédében a *csak* többször is a kiemelt mondatrész után áll, például az időhatározói szerkezetben követi az időhatározót, vagy a tárgyias szó szerkezetben követi a tárgyat:

Hét órakor csak kellett a munkát kezdeni (L. F. 76 éves férfi, Visa).

Karácsony napján csak jönnek (Gy. H. 48 éves nő, Pusztakamarás).

Első évet csak végezte (B. T. 78 éves nő, Pusztakamarás).

Nem gyakori, de előfordul, hogy a *csak* határozószó összetett szavak elemei között hangzik el. Román nyelvi megfelelője nem ismert, a beszélő gondolatmenetét követő, bizonytalanságot jelző szórendi jelenség:

Hetven csak valahány volt, egy agyvérzéssel (K. E. 78 éves nő, Visa).

Tagadó mondatokban több település beszélőinél is megfigyelhető, hogy a bővítő tagadószó és ige közé ékelődik, ezzel megbontva a tagadó szerkezetek egységét:

Óvodába *nem rendesen járt el* (P. M. 39 éves nő, Magyarpalatka).

Avval *nem erősen vagyunk* kibékülve (K. Z. 79 éves férfi, Visa).

Nem könnyű volt az se. Az is lejárt (S. I. 91 éves férfi, Vajdakamarás).

A következő példák inkább beszélt nyelvi jelenségnek tekintendők, mert többnyire csak alkalmilag, egy-egy példában fordulnak elő, rendszer sem fedezhető fel bennük, többféle mondatrészt érintenek. Egyértelmű román nyelvi párhuzamuk sem ismeretes, mégis megemlítenők ebben a kutatásban, mert a beszélt nyelvi lazaság mellett, a kétnyelvű beszélőknek a nyelvhasználatában megmutatkozó bizonytalanságot is tükrözik.

Akkor már *ismertem meg* jobban (O. I. 57 éves nő, Pusztakamarás).

Csúnya is idő volt (Sz. E. 48 éves nő, Mezőkeszű).

Ritkán *jönnek is* haza (M. I. 72 éves nő, Mócs).

Olyan mondatrészek is bekerülhetnek a tagmondat belsejébe az állítmány után, melyek a magyar köznyelvben megelőzik azt, de ennek a fordítottja is megfigyelhető:

Mert ő még hozatatt, *nem volt az az első* (J. M. 77 éves, Magyarpalatka).

És M. valamivel jobban *tudna mintha magyarul, mint I.* (Sz. M. 55 éves nő, Mócs).

S olyan két hektár *majdnem van* töröbuzánk. (V. A. 65 éves nő, Pusztakamarás).

Azért *inkább vették meg* azt a házat (M. Zs. 63 éves nő, Magyararkályán).

A bemutatott szokatlan szórendi szerkezetek pontosabb leírásához, az egynyelvűekénél gyakoribb használatuk magyarázatához, a kontaktusjelenségeken belüli csoportosításukhoz további kutatások szükségesek.

5.2. *Kettős tagadás, tagadósók halmozása*

A magyar köznyelvben a *sem*, *sincs* tagadószavak magukban foglalják a teljes mondat tagadását, nem tagadjuk külön az állítmányt is, a román nyelvű tagadó mondatban viszont a tagadószó és az alany mellett az állítmány is tagadó formába kerül. A kétnyelvű adatközlők nyelvhasználatában gyakori redundancia-jelenség a szükségtelen tagadósók használata, a sajátos kettős tagadás. Nem csak az igei állítmányoknál, hanem a bonyolultabb szerkezetű összetett állítmányoknál is érvényesül a széttagoló tagadó forma. Ez a jelenség nem csak a román nyelvű szerkezet szó szerinti fordításával magyarázható (*nici nu...*), hanem összefügghet azzal is, hogy a kontaktushelyzetben élő beszélők nyelvhasználatában általában elfogadottabb az analitikus, széttagoló formák használata.

A *sem* tagadószó gyakori, jellegzetes kontaktusváltozata a *se nem*, *sem nem* széttagoló tagadó szerkezet:

Azt mondták, hogy semmit se nem kell csináljak, csak menjek s vásároljak nekijek (E. K. 72 éves nő, Botháza).

A gyerekek még egy csokoládénak se nem örvendenek (O. I. 57 éves nő, Pusztakamarás).

Én azt hiszem, egyik se nem jönne haza (L. Á. 62 éves nő, Visa).

Ez se nem volt így helyes dolog (Sz. R. 63 éves nő, Magyarorszávat).

Nem könnyű, de az se nem volt olyan nehéz (P. S. 63 éves férfi, Magyarorkályán).

A példákban bemutatott tagadó szerkezet használata összefügghet a magyar köznyelvben is használatos *se nem...*, *se nem...*-típusú párhuzamos tagadó szerkezettel is, például: *Azóta ők se nem voltak nálunk. Mi se nem voltunk náluk* (Sz. R. 63 éves nő, Magyarorszávat). Így ez a szerkezet is tekinthető relatív kontaktusjelenségnek.

A kettős tagadás elemei közé más mondatrészek, például időhatározószók is beékelődhetnek:

Még emberek se most nem járnak (E. K. 72 éves nő, Botháza).

Bottal se már nem tudok elindulni (E. Zs. 89 éves nő, Magyarpalatka).

Megfigyelhető továbbá a *sincs* tagadószó *se nincs/nincsen* széttagoló szerkezetű megfelelője, illetve alkalmilag a *se* tiltószó *se ne* összetételű változata is:

Hát neki se nincs ura, aztán egyedül van (V. S. 67 éves férfi, Pusztakamarás).

Karácsonyra egy se nincsen itthon (L. Á. 62 éves nő, Visa).

Ott se nincsen most úgy munka (Sz. S. 42 éves férfi, Magyarorszávat).

*Hát most már még a negyede **se nincsen*** (P. S. 63 éves férfi, Magyarokalján).

*S a férj **se ne** gondolja, hogy mindig neki van igaza* (J. M. 78 éves nő, Magyarokalátka).

A következő példamondatokban a *sincs* tagadószó *is nincs*, *se van*, *nem van* összetételű széttagoló szerkezetű változatai olvashatók:

*Azok **is nincsen** itten egyik se* (Sz. R. 63 éves nő, Magyarokalátka).

*Felkelünk, a tejet megótni, palackozni, mit tudom én, mit készíteni, el **se van** vive, s már újra jön az estéli fejés és újra aztat kezdjed* (P. M. 39 éves nő, Magyarokalátka).

*És hát aztán **nem** olyan messze **van** Vajdakamarás **se*** (H. M. 65 éves nő, Mezőkeszű).

A bemutatott jelenségekhez hasonlóan a *sose nem* széttagoló szerkezet is megjelenik a *sosem* tagadó határozószó kontaktusváltozataként, de ugyanez történik a *mégsem* határozószó esetében is:

***Sose** tejet **nem** látott a sajt* (P. M. 39 éves nő, Magyarokalátka).

*De **mégse nem** juthat így, Isten őrizz* (Sz. M. 55 éves nő, Mócs).

***Mégse nem** volt ez, másképp volt* (Sz. R. 63 éves nő, Magyarokalátka).

Az *úgysem* kötőszó kontaktusváltozata *úgyis nem*, *úgyse nem*, ritkábban az *úgyisincs* összetétel is előfordul *úgyse nincs* formában:

*Még a híreket megnézzük, persze, még valamit, de **nem** a sok hülye politikát, mert **úgyis nem** ér semmit* (Sz. J. 56 éves férfi, Mezőkeszű).

*Én **úgyse nem** értek* (M. P. 64 éves férfi, Pusztakamarás).

*Látod, még **úgyse nem** térnek. Még **úgyse nem*** (76 éves férfi, Botháza).

***Úgyse nincsenek** marháim most kint* (E. K. 72 éves nő, Botháza).

Különféle sajátos, a mezőségi magyar nyelvhasználatra jellemző tagadó formák a következők is: *nem is* → *se nem*, *nincs is* → *se nincs*:

*Nagyon sokat kellett dolgozni. **Se nem** volt, hogy valamit vegyünk. Hát **nem** kaptunk* (N. Zs. 84 éves nő, Magyarokalátka).

*De **se nem** adta ki senkinek, mert egy évbe jűnek háromszor haza, s akkor, mint mondja ő, van hol letegyék a fejeket* (N. Zs. 84 éves nő, Magyarokalátka).

*Na, és **se nincsenek** ott éppen olyan közel* (Sz. A. 42 éves nő, Pusztakamarás).

A bemutatott példákhoz hasonló, de a köznyelvi normához képest még szokatlanabb a *sem* tagadószó *is nem* széttagoló szerkezetű változata és a tagadó szerkezetek halmozása egy megnyilatkozáson belül. Ezekben a mondatokban sem egyértelmű a román nyelvi párhuzamosság, inkább a szórendi kérdéseknél tárgyalt zavar, bizonytalanság lehet a magyarázat:

*Anyósom se volt anygal, ahogy mondják, és én **se nem** voltam ördög. Fordítva **is nem** volt. Hanem úgy volt, hogy két személy voltunk* (E. Zs. 89 éves nő, Magyarpalatka).

*Ők **se nincs** mit panaszkodjanak, mert műk **se nem** bánunk rosszul velük, **soha nem** sértsük meg egyiket se* (Gy. Zs. 73 éves férfi, Magyaroklyán).

Nem figyelhető meg pontos román nyelvi szerkezeti párhuzam, inkább a bizonytalanság lehet a magyarázata annak is, hogy olykor a tagmondatok szintjén is egyfajta kettős tagadást észlelünk. Ilyenkor az összetett mondat mindkét tagmondatában megjelenik a tagadás akkor is, ha az alárendelt tárgyi mellékmondatban megjelenő cselekvés a tagadás tárgya.

*A szüleim **nem** szerették volna, **nehogy** román után menjek férjhez* (S. K. 89 éves nő, Mócs).

*Én **nem** akarok, hogy **semmit se** mondjak* (K. M. 53 éves nő, Vajdakamarás).

*És nem fogtam neki. **Mintsább** hogy **ne** csináljam, ahogy kell, inkább nem* (Gy. H. 48 éves nő, Pusztakamarás).

5.3. Vonzatkeverés, vonzatkölcsönzés

5.3.1. A vonzatkeverés jelenségére más erdélyi szórványközösségek nyelvhasználatából is rendelkezünk adatokkal (Kádár, 2000, 95. o.). A Mezőségben gyűjtött adatokban a kétnyelvűségből fakadóan különösen a helyhatározók esetében gyakori a határozóragok szokatlan használata a többjelentésű román elöljárósók hatására. A köznyelvi használatukhoz képest más jelentésben is használt határozóragok nem csak főnevekhez kapcsolódnak, hanem a határozószót és határozóragos névmást is érinthetik.

Gyakori a *-hoz/-hez/-höz* határozórag használata a *-ba/-be*, a *-ra/-re* ragok helyett, ugyanis a román nyelvben a *la* többjelentésű elöljárószó fejezi ki ezeket a helyviszonyokat:

*Minden vasárnap mentünk a tán**choz*** (N. Zs. 84 éves nő, Magyarorszávat).

*S akkor a kamarásiak a református iskolá**hoz** járnak* (M. Zs. 63 éves nő, Vajdakamarás).

*Fogd bé hamar a lovat a szekér**hez*** (N. E. 80 éves nő, Botháza).

*Csak nézett a nap**haz**: kell menni a bárányokkal* (E. Zs. 89 éves nő, Magyarpalatka).

Több település adatközlőinek beszédében hallható a *-nál/-nél* helyhatározórag *-hoz/-hez/-höz* jelentésben:

*Minden hónapban kell menjen az orvos**nál*** (Gy. J. 71 éves nő, Magyaroklyán).

*Nem volt szabad, hogy átmenjünk egyik a másik**nál*** (M. P. 64 éves férfi, Pusztakamarás).

*S hamar járt, hogy kapjon, menjen férj**nél*** (J. M. 77 éves férfi, Magyarpalatka).

*Nem engednek be **nála*** (K. S. 60 éves férfi, Pusztakamarás).

Ugyancsak a *-nál/-nél* helyhatározórag *-on/-en/-ön*, *-ban/-ben*, illetve más jelentésű használatát is megfigyelhetjük, ezekben az esetekben is a román *la* előljárósó hatása lehet a magyarázat:

Beszélünk a telefontnál velek (H. S. 76 éves férfi, Botháza).

Három évig járt a jognál, aztán abbahagyta (J. M. 77 éves férfi, Magyarpalatka).

Az öste mutatták Portugáliát a televizornál (Sz. A. 87 éves nő, Pusztakamarás).

Aztán az meghalt, szegény, 52 évnél (H. S. 76 éves férfi, Botháza).

Több példában is megfigyelhető a *-ba/-be* határozórag használata a *-ra/-re* és az *-on/-en* helyviszony jelentésében, erre a jelenségre a szintén többjelentésű, de elsősorban belső helyviszonyt kifejező román *în* előljárósó határozósó hatása adhat magyarázatot.

Elvitték őket a legelőbe (Sz. A. 87 éves nő, Pusztakamarás).

Vettem a kis poggyászatot, az ételemet, s ki a hegybe (H. M. 87 éves férfi, Mezőkeszű).

Nem volt itt a környékbe ilyesmi (J. M. 77 éves férfi, Magyarpalatka).

A munkahelyel még voltam Magyarországba (Sz. I. 32 éves nő, Mócs).

A következő példánál erősíti a feltételezhető kontaktushatást az, hogy a román nyelvben is megtalálható az állandó szókapcsolat, frazéma megfelelője. (r. *a cade în nas* 'orra esik', *a sta în cap* 'fejre áll')

Ha megtudja az ember, orrba esik (J. J. 78 éves nő, Pusztakamarás).

Aztán attól arrafelé ők álljanak fejbe (M. P. 64 éves férfi, Pusztakamarás).

Szintén a helyhatározókat érintő vonzatkölcsönzés az *-on/-en/-ön* rag a *-ra/-re*, illetve a *-ban/-ben* jelentésű helyhatározóragok használata helyett, a többjelentésű *la* román előljárósó hatására.

Akkor azt mondja: az én udvaroman hogy többet hogy ne még gyere (M. P. 64 éves férfi, Pusztakamarás).

Akkor a padláson tették (J. J. 89 éves férfi, Pusztakamarás).

Csak van, amelyik külföldön ki vannak menve (Sz. I. 32 éves nő, Mócs).

Aztán ide csináltunk házat. Központon voltunk (T. I. 86 éves nő, Magyaroszovát).

Nem nagyon hozzák most a kezeken (T. I. 38 éves nő, Magyaroszovát).

Az 'ágyban ülni' jelentésű *ágyon ülni*, *ágyon feküdni* szerkezetek rendszeres használata több település beszélőinek megnyilatkozásaiban feltételezhetően azzal magyarázható, hogy a kifejezés román nyelvű megfelelőjének van *la* előljárósót tartalmazó szó változata is (r. *a sta la pat*, *a sta în pat*)

Na, de még ameddig még egy kicsit tudunk menni, nem vagyunk ágyonfekvők (H. M. 65 éves nő, Mezőkeszű).

Mind az ágyon voltam máma (T. I. 86 éves nő, Magyarorszávat).

S aztán most már rosszul van, az ágyon van (K. S. 60 éves férfi, Pusztakamarás).

A *-tól/-től* külső helyviszonyt kifejező helyhatározórag használata figyelhető meg a belső helyviszonyt kifejező *-ból/-ből* jelentésben, feltételezhetően a *de la* külső és belső helyviszonyt is jelentő kettős előljárósó hatása következtében:

Az öcsémmel megtöltöttük a vedret a kúttól (F. F. 81 éves férfi, Visa).

Kell vegyek kenyeret az üzlettől (V. A. 65 éves nő, Pusztakamarás).

De a fent bemutatott jelenség fordítottja is észlelhető, amikor időhatározói jelentésben használatos a *-ból/-ből* határozórag a *-tól/-től* raggal jelölt időhatározói jelentés kifejezésére. Gyakori előfordulásuk a román *de la* és *din* többjelentésű előljárószavak hatásával magyarázható.

S aztán itt vagyunk 56-ból (M. I. 72 éves, Mócs).

Ők elmentek Kolozsvárra 16 éves korokból (Gy. H. 48 éves, Pusztakamarás).

Egy darabig a szövetkezetnél voltunk, csak most, miután felbomlott 90-ből a szövetkezet, akkor elmentünk külön (M. I. 72 éves, Mócs).

Ritkán, de előfordul a *-ról/-ről* átvitt értelmű határozórag is a *-ra/-re* helyett főnevekhez és személyes névmásokhoz is kapcsolódva, illetve az 'emlékezni valakire' és a 'megemlékezni valakiről' szerkezetek is keveredhetnek:

Hát nem tudom, hol volt az, nem még emlékszek a szüleiről apámnak (H. S. 76 éves férfi, Botháza).

Arról én már nem emlékszem (B. T. 78 éves nő, Pusztakamarás).

Köszönöm, hogy volt gondja rólam is (J. J. 78 éves nő, Pusztakamarás).

Az *-ért* határozórag szokatlan használatának több fajtája is megfigyelhető, főleg okhatározói és képes helyhatározói értelemben *-tól/-től*, *-ból/-ből*, *-ra/-re*, illetve *-nak/-nek* ragokkal kifejezett részeshatározói jelentésben:

Megjédett a kutyaéért, igaz? (E. K. 72 éves nő, Botháza).

Ő valami okért nem tudja eladni, ott ha megromlik, akkor te vedd vissza (L. J. 70 éves nő, Vajdakamarás).

Ezt a pirulát, amit adott a vérnyomásért és a szívért (E. Zs. 89 éves, Magyarpalatka).

Felfedeztek valami gyógyszert a rákéért (Sz. M. 55 éves nő, Mócs).

S akkor külön volt kantin, egy kis kantin, a gyerekekért (Gy. H. 48 éves nő, Pusztakamarás).

5.3.2. A határozóragok használatához hasonlóan gyakori jelenség az, amikor a névutó, határozószó, határozóragos névmás más jelentésű határozóragot kap. Mivel az egynyelvűek beszédében az eddigi spontán megfigyelések alapján nem lelhető fel ez a jelenség, a legtöbb esetben valószínűleg a román előjárósók (*către, la, după, pentru, de*) hatásával magyarázható:

*Gyere, ülj az asztal **mellett*** (J. J. 78 éves nő, Pusztakamarás).

*És mind nézte a tévét és nézett **hozzám*** (Gy. Zs. 73 éves férfi, Magyaroklyán).

*Váj, váj, mert nem gondolkaztam, hogy **mihez** jutak* (Sz. A. 87 éves nő, Pusztakamarás).

*S azt mondta **felém**: Káplár úr!* (M. P. 64 éves férfi, Pusztakamarás).

*Gondoltam magamba, ha elmondam édesanyámnok, hogy én **mibe** töröm a fejemet, ő többet nem fog aludni* (Zs. Zs. 79 éves nő, Magyarorszávat).

*Ne mind **oda** gondolkozz* (Zs. Zs. 79 éves nő, Magyarorszávat).

*Nincs **róla** baj* (P. M. 38 éves, Magyarpalatka).

*Nem is lehet összeszámítani most a gyermeknevelést **ahhoz**, amikor az én gyermekeim voltak kicsik* (L. Á. 70 éves nő Vajdakamarás).

Mivel a fenti jelenségek az egynyelvűek nyelvhasználatában ritkán, vagy csak egyedi, alkalmasszerű esetekben fordulnak elő, a kétnyelvűekében pedig feltűnően gyakoriak, és egyfajta rendszer is megfigyelhető bennük, kontaktusjelenségeknek tekintendők.

5.4. Többes szám és számbeli egyeztetés

5.4.1. A páros testrészek többes számban való használata a régi irodalomban gyakori volt, a mai magyarban inkább csak nyomtatékosításra használják, de kétnyelvű környezetben szinte csak a többes számú formájuk hallható, és ez nem csak erdélyi magyar nyelvváltozati sajátosság, hanem a többi határon túli nyelvváltozatban is megtalálható az eddigi kutatások alapján (Csernicskó, 1998, 219–220. o. Göncz 1999, 154–155. o., Lanstyák, 2000, 213–219. o., Szépfalusi és mtsai 2012, 132–133. o., Fancsali és mtsai, 2016, 186–187. o., Benő–Péntek, 2020, 299–302. o.). A román nyelvben a páros testrészek megnevezése többes számban áll, valószínűleg ez a magyarázat arra, hogy a kétnyelvűeknél a többes számú alak használata sokkal gyakoribb, így relatív kontaktusjelenségnek számít. Ezekben az esetekben értelem-szerűen a teljes mondat többes számba kerül.

*Ha nem lettek volna megdagadva a **lábai**, akkor nem vittem volna el* (J. M. 77 éves férfi, Magyarpalatka).

*A télbe azért annyit észrevettem, hogy ahogy volt a hó, igen könnyeztek a **szemeim**. Nem tudtam, állandóan kellett töröljem, nem tudtam látni vélek* (L. A. 77 éves nő, Visa).

*Kell kenjem a **térdeimet*** (Sz. A. 87 éves nő, Pusztakamarás).

*Annnyira fájtak a **kezeim**, hogy még sírtam belé* (V. A. 65 éves nő, Pusztakamarás).

A páros testrészekhez kapcsolódó tárgyak megnevezésénél is előfordul a többes szám használata:

*Már ne még vedd az én **szemüvegeimet**, vedd a tiédet* (J. P. 48 éves férfi, Pusztakamarás).

*Aztán ledobtam a **cipőimet** s úgy meztláb* (E. K. 72 éves nő, Botháza).

5.4.2. Gyakran áll többes számban a *sok, több, többi, mindegyik, egész*, illetve az összes mennyiségjelzős szó szerkezetek alaptagja, noha a magyar köznyelvben ezek az elemek inkább egyes számúak. Mivel ez a szerkezet minden vizsgált településen elterjedt, használata rendszeres, és a román nyelvben többes számban áll a mennyiségjelzős szó szerkezetek alaptagja is, kontaktusjelenségnek tekintendő.

*Mük is voltunk **sok testvérek*** (S. I. 91 éves férfi, Vajdakamarás).

***Sok fordulatok** voltak akkor* (Gy. Zs. 73 éves, Magyaroklyán).

*Vannak ott **több szobák*** (Gy. H. 48 éves nő, Pusztakamarás).

*Van egy udvar, és **több lakók** vannak. **Több lakók** vannak ott. Minden házban* (Sz. J. 54 éves férfi, Magyaroklyán).

*A magyar időbe az **egész cigányok** mind reformátusak voltak* (E. Zs. 89 éves nő, Magyarpalatka).

*Ahogy től el a karácsony, a román pap az **egész házakhaz** megy* (H. S. 76 éves férfi, Botháza).

Az *annyi* mutató névmás után is előfordul a többes számú főnév, és többes számba kerül az egész mondat:

*Régebb nem voltak **annyi halottak**, mint most vannak* (Sz. M. 43 éves nő, Magyaroklyán).

*Most már nincsenek **annyi gyerekek*** (Gy. H. 48 éves nő, Pusztakamarás).

*De nézünk mi románt is [tévécatornát], mert **annyi jó híreket** elmondanak* (L. Á. 7 éves nő, Vajdakamarás).

Alaptag nélküli mennyiségjelző is állhat többes számban, több településről is van rá adat, és a fent bemutatott jelenségekhez hasonlóan a román nyelvben is a többes számú alak használatos:

*Az **egészek** közül csak én folytattam a varrodát* (M. I. 72 éves nő, Mócs).

*Nem voltak **elegek** az osztályok* (V. A. 65 éves nő, Pusztakamarás).

*Hát itt mind magyarok vannak **többek*** (Sz. M. 43 éves nő, Magyaroklyán).

*Az **összes falvaknak** a gyerekei 1-4 osztályt végezték náluk a faluban, s aztán bejöttek Mócsra* (Sz. M. 55 éves nő, Mócs).

5.4.3. Olyan, általános fogalmakat kifejező főnevek is állhatnak többes számban, amelyek a magyar köznyelvben inkább egyes számban jelennek meg ezekben a kifejezésekben, de a román nyelvű megfelelőjük többes számban használatos.

*Nekem voltak valami **problémáim*** (M. I. 72 éves nő, Mócs).

*Nem szeretik a **halakat**?* ('halhúst') (T. I. 86 éves nő, Magyarországot).

*Akkor nem voltak **mosógépek*** (Gy. H. 48 éves nő, Pusztakamarás).

*Jobban szeretik, hogy legyenek az **utakon*** (K. M. 53 éves nő, Vajdakamarás).

5.4.4. Megfigyelhetők további személy-szám egyeztetési zavarok, melyek következtében olyan mondatrészek kerülnek többes számba, melyek a köznyelvben egyes számban használatosak. Ezeknek a szerkezeteknek nem találjuk a szó szerinti román nyelvű párhuzamait, magyarázatuk a kétnyelvűségből fakadó bizonytalanság lehet, illetve alkalmi beszélt nyelvi jelenségnek is tekinthetők:

*A két **fiú** magyar családot **alapítottak*** (Sz. M. 55 éves nő, Mócs).

*Mik szerettük ezt a dolgot, hogy dolgozzunk, **földmunkás** **hogyan legyünk*** (P. S. 63 éves férfi, Magyarországon).

*Csak a románok **több vannak**, aztán csak nálójak még gyűlnek* (H. S. 76 éves férfi, Botháza).

*Akkor **jöttek a vendégség*** (K. A. 65 éves nő, Magyarországot).

Vannak** nekem egy-egy **filmem (H. E. 8 éves nő, Mezőkeszű).

5.5. Feltételes mód kifejezése kijelentő módú igével

Jellegzetes, rendszerszinten előforduló jelenség az, amikor formailag, szerkezetileg kijelentő módba kerül az ige olyan esetekben is, amelyekben a köznyelv feltételes módot alkalmaz. Azért fontos hangsúlyozni, hogy *szerkezetileg* áll kijelentő módban, mert a kontextusból mindig kiderül, hogy a beszélő feltételes módot szándékosan kifejezni, de például az összetett feltételes módú szerkezetekben el is marad egy-egy elem.

5.5.1. Leggyakrabban a *mintha* kötőszóval bevezetett (mellék)mondatokban találkozunk a jelenséggel: *Mintha most is látom...* Valószínűleg azzal magyarázható ez a kifejezés, hogy a román nyelvben ebben a mondat szerkezetben az alárendelt mondatban az ige kijelentő módban áll. (r. *Parcă îl văd și acum...*)

*Volt az a nagy kenyér, 15 lej volt, **mintha most is látom*** (P. S. 63 éves férfi, Magyarországon).

*A magyar hangsúlynál **mintha már nálam nagy gond van*** (Sz. M. 55 éves nő, Mócs).

*Te, csinálj egy kicsi palacsintát, mert **mintha olyan éhes vagyok*** (Sz. A. 87 éves nő, Pusztakamarás).

*Aztán ott lehattünk, **mintha még most is emlékszek**, ottan voltunk ott gyermekik, nem tudom, hogy kerültem oda (E. K. 72 éves nő, Botháza).*

Külön figyelemre méltók azok az esetek, amikor a *mintha* kötőszót tartalmazó mondat tagadó formában jelenik meg, és a kötőszó egyfajta tiltó formát ölt, *mintha ne* lesz a *mintha nem* helyett. Mivel erre a jelenségre csak egy faluban találtunk adatot, pontosabb leírásához további megfigyelésekre és kutatásokra van szükség.

*Aztán úgy eltelet, és úgy elmentek, **mintha ne** is lettek volna (K. A. 65 éves nő, Magyarorszávat).*

*Hát azzal pontosan olyan jól lehetett beszélni, **mintha ne** lett volna tiszteletes asszony (N. Zs. 84 éves nő, Magyarorszávat).*

5.5.2. Összetett állítmánnyal kifejezett múlt idejű igéknél megfigyelhető, hogy elmarad a feltételes módú szerkezethez szükséges *volna* segédige. Ennek a szerkezetnek az elemzésénél hangsúlyozni kell azt is, hogy a román nyelv ugyanazzal az igeformával fejezi ki a *kell* és a *lehet* segédigék múlt idejét kijelentő és feltételes módban is: *trebuia...*, *putea...*

*Még kaptam itthon is egy pofot, hogy azt azért kaptam, mert csináltam, **amit nem kellett** [volna] az iskolába (M. I. 72 éves nő, Mócs).*

*Nem tett bé a primár annyit, amennyit **kellett** [volna] (K. A. 65 éves nő, Magyarorszávat).*

*De el kell nézni, és meg kell bocsátni, s ő se **kellett** [volna] olyan zokon vegye az intő szót (J. J. 78 éves nő, Pusztakamarás).*

*Az Isten őrizzen, mert **lehetett** [volna], hogy törjem ki a lábomat innét, ni (Sz. A. 87 éves nő, Pusztakamarás).*

Az 5.5.1-ben tárgyalt jelenséghez hasonlóan, a múlt idejű feltételes módú szerkezeteknél is előfordul a *ne* a *nem* helyett:

*Ha **ne mentünk volna**, nem lenne még ez a kicsi nyugdíj se, amit adnak. Nem is gondoltunk arra, hogy na, valaha mi kapunk nyugdíjt, vagy hogy lesz. De ha **ne lenne**, mi is lenne velünk (N. M. 77 éves nő, Vajdakamarás).*

*Ha **ne mentem volna**, hogy csináljak szemüveget, még most se tudtam volna, hogy nekem van hályog a szememen (L. A. 77 éves nő, Visa).*

*Ági, ha **ne te híttál volna**, én el se jöttem volna most Magyarországra (L. A. 77 éves nő, Visa).*

5.5.3. Alkalmoszerűen fordulnak elő, de feltétlenül megemlítendőek olyan hiányjelenségek, hiányos mondat szerkezetek, melyekből hiányzik egy-egy kötőszó vagy utalószó, eddigi megfigyelések és adatok szerint feltételezhetően a párhuzamos román nyelvű mondat szerkezetének mintájára:

Jobb, amikor dolgozik az ember, mint [amikor] *áll.* (r. *E mai bine să lucrezi decât să stai*) (E. K. 72 éves nő, Botháza).

[Olyat] *beszél, ami nem úgy van.* (r. *Vorbește ceea ce nu este așa*) (N. F. 86 éves férfi, Vajdakamarás).

A hangsúlyt nem [oda] *rakom, ahova kell.* (r. *Nu pun accentul unde trebuie*) (Sz. M. 55 éves nő, Mócs).

S nem csinálták [úgy] *ahogy kell* (r. *Nu au făcut cum trebuie*) (S. S. 51 éves férfi, Magyarkályán).

6. Összegzés

A tanulmányban vizsgált jelenségeken keresztül a nyelvi érintkezés grammatikai vonatkozásait mutattam be a mezőségi kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában. Az adatok alapján megállapítható, hogy legjellemzőbbek a mondatnani, szórendi sajátosságok, a többes számnak és a számbeli egyeztetésnek a köznyelvitől eltérő használata, a vonzatkeverés és vonzatkölcsönzés, a redundancia- és hiányjelenségek, ami szükségtelen mondatrészek betoldását vagy fontos mondatrészek elhagyását jelenti. A redundanciajelenségekhez tartozik a szükségtelen névelő használata, a sajátos kettős tagadás, tagadószók halmozása, a hiányjelenségekhez a feltételes módú igeszervezeteknél a segédige elhagyása. A jelenségek egy részénél egyértelműen kimutatható a román nyelvi hatás, például a vonzatkeverésnél, vonzatkölcsönzésnél, így ez kontaktusjelenségnek tekintendő, ahogy a segédige elhagyása is a feltételes módú igeszervezetekben. Más jelenségek, mint a szokatlan szórend és a többes szám eltérő használata relatív kontaktusjelenségnek minősülnek, mert ezek az egynyelvű beszélők nyelvhasználatában is észlelhetők, csak ritkábban és inkább alkalmyszerűen. A nyelvi érintkezés folyamatainak teljes megértéséhez szükséges a grammatikai kontaktusjelenségek további kutatása, a bemutatott jellegzetességek ellenőrzése egynyelvű beszélők megnyilatkozásaiban, szemantikai szempontok bevonása a grammatikai jelenségek kutatásába is.

Irodalom

1. Alexics György, 1888. *Magyar elemek az oláh nyelvben.* Budapest.
2. Bakos Ferenc, 1952a. A román nyelv. *Magyar Nyelvőr* 76: 342–347. o.
3. Bakos Ferenc, 1952b. A román nyelv. II. *Magyar Nyelvőr* 76: 342–347. o.
4. Bakos Ferenc, 1970. A végartikulus alakulása román jövevényszavainkban. *Magyar Nyelv* 66. 178–183. o.
5. Bakos Ferenc, 1982. *A magyar szókészlet román elemeinek története.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
6. Balázs László, 1965. Aspecte ale interacțiunii limbilor. Relații lingvistice româno-maghiare. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Series Philologia Fasc.* 1. 80–91. o.

7. Bartha Csilla, 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
8. Benő Attila, 2004. *A kölcsönszó jelentésvilága. A román-magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
9. Benő Attila, 2013. Egy lehetséges relatív kontaktusjelenség az erdélyi magyar nyelvváltozatban: az általános alany kifejezése egyes szám második személyű igealakokkal. In: Agyagási Klára – Hegedűs Attila – É. Kiss Katalin szerk. *Nyelvelmélet és kontaktológia 2*. Piliscsaba: PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, 13–26. o.
10. Benő Attila, 2014. *Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
11. Blédy Géza, 1942. *Influența limbii române asupra limbii maghiare*. Sibiu: Universitatea „Regele Ferdinand. I.” Cluj-Sibiu.
12. Csernicskó István, 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
13. Deme László – Imre Samu szerk., 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza I–VI*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
14. Fancsaly és mtsai = Fancsaly Éva – Gúti Erika – Kontra Miklós – Molnár Ljubic Mónika – Oszkó Beatrix – Siklósi Beáta – Zagar Szentesi Orsolya, 2016. *A magyar nyelv Horvátországban*. Szerk. Kontra Miklós. Budapest–Eszék: Gondolat Kiadó – Media Hungarica Művelődési és Tájékoztató Intézet.
15. Göncz Lajos, 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
16. Kádár Edit, 2000. Etnolingvisztikai vitalitás a szórványban (Oltszakadát). *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 64/1–2: 69–108. o.
17. Kiss Jenő, 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
18. Lambert, Wallace E., 1974. Culture and language as factors in learning and education. In: Aboud, F. & Meade, R. D. eds. *Cultural Factors in Learning*. New York: Academic Press. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED096820.pdf> (letöltés ideje: 2021. március 15.)
19. Lanstyák István, 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
20. Lanstyák István, 2009. *A magyar beszélt nyelv sajátosságai*. Pozsony–Bratislava: Stimul.
21. Lanstyák István, 2011. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. In: Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István szerk. *Magyarok Szlovákiában VII. Kötet. Nyelv*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 55–82. o.
22. Lanstyák István, 2016. Abszolút és relatív kontaktushatás. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla szerk. *Nyelvelmélet és kontaktológia 3*. Budapest–Piliscsaba: PPKE Szent István Társulat – Az Apostoli Szentszék Kiadója, 46–66. o.
23. Márton Gyula, 1972. *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
24. Márton Gyula – Péntek János – Vöö István, 1977. *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Bukarest: Kriterion.

25. Murádin László – Juhász Dezső szerk., 1995–2010. *A romániai magyar nyelvjárások atlasza I–XI*. Budapest: [I–II] Magyar Nyelvtudományi Társaság, [III–XI] Magyar Nyelvtudományi Társaság – Pharma Press Kiadó,.
26. Péntek János, 1981. A román–magyar nyelvi kölcsönhatás néhány szemantikai vonatkozása. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 25/1: 77–81. o.
27. Péntek János, 1997. Kontaktusjelenségek és folyamatok a magyar nyelv kisebbségi változataiban. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 41/1: 37–50. o.
28. Péntek János – Benó Attila, 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Kolozsvár – Budapest: Erdélyi Múzeum-Egyesület – Gondolat Könyvkiadó.
29. Szépfalusi és mtsai = Szépfalusi István – Vörös Ottó – Beregszászi Anikó – Kontra Miklós, 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Kontra Miklós szerk. Budapest–Alsóőr–Lendva: Gondolat Kiadó – Imre Samu Nyelvi Intézet – Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
30. Tamás Lajos, 1966. *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
30. Zsemlyei János, 1969. Román kölcsönszavaink -uj szóvégének kérdéséhez. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 12/1: 117–121. o.
31. Zsemlyei János, 1979. *A Kis-Szamos vidéki magyar tájszólás román kölcsönszavai*. Bukarest: Kriterion Kiadó.
32. Zsemlyei János, 1995. Román tükörszavak, tükörkifejezések és hibridszavak a romániai magyarság nyelvhasználatában. In: Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai. 1995. 245–252. o.

References

1. Alexics György, 1888. *Magyar elemek az oláh nyelvben [Hungarian Elements in the Wallachian Language]*. Budapest. (In Hungarian).
2. Bakos Ferenc, 1952a. A román nyelv [The Romanian Language]. *Magyar Nyelvőr [Hungarian Language Guide]* 76: 342–347. (In Hungarian).
3. Bakos Ferenc, 1952b. A román nyelv [The Romanian Language] II. *Magyar Nyelvőr [Hungarian Language Guide]* 76: 342–347. (In Hungarian).
4. Bakos Ferenc, 1970. A végartikulus alakulása román jövevényszavainkban [Forming of Articles in our Romanian Loan-Words]. *Magyar Nyelv [The Hungarian Language]* 66. 178–183. (In Hungarian).
5. Bakos Ferenc, 1982. *A magyar szókészlet román elemeinek története [History of the Romanian Elements of the Hungarian Vocabulary]*. Budapest: Akadémiai Kiadó (In Hungarian).
6. Balázs László, 1965. Aspecte ale interacțiunii limbilor. Relații lingvistice româno-maghiare [Aspects of the Interaction of Languages. Romanian-Hungarian Linguistic Language Contacts]. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Series Philologia Fasc. 1*. 80–91. (In Romanian).
7. Bartha Csilla, 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései [The Basics of Bilingualism]*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó (In Hungarian).

8. Benő Attila, 2004. *A kölcsönszó jelentésvilága. A román-magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései* [*The Semantic Field of Loan-words. Lexical and Semantical Aspects of the Romanian-Hungarian Language Contact*]. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület (In Hungarian).
9. Benő Attila, 2013. Egy lehetséges relatív kontaktusjelenség az erdélyi magyar nyelvváltozatban: az általános alany kifejezése egyes szám második személyű igealakokkal [A Possibly Relative Language Contact Phenomenon in the Hungarian Spoken in Transylvania: Expressing General Subject by Second Person Singular Verb Form]. In: Agyagási Klára – Hegedűs Attila – É. Kiss Katalin szerk. *Nyelvelmélet és kontaktológia 2.* [*Language Theory and Contactology 2.*]. Piliscsaba: PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, 13–26. o. (In Hungarian).
10. Benő Attila, 2014. *Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban* [*Language Contact Issues in the Hungarian Spoken in Transylvania*]. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület (In Hungarian).
11. Blédy Géza, 1942. *Influența limbii române asupra limbii maghiare* [*The Influence of Romanian Language on the Hungarian Language*]. Sibiu: Universitatea „Regele Ferdinand. I.” Cluj-Sibiu. (In Romanian).
12. Csernicskó István, 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* [*The Hungarian Language in Ukraine (Subcarpathia)*]. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely (In Hungarian).
13. Deme László – Imre Samu szerk., 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza I–VI* [*The Atlas of Hungarian Dialects I–VI*]. Budapest: Akadémiai Kiadó (In Hungarian).
14. Fancsaly és mtsai = Fancsaly Éva – Gúti Erika – Kontra Miklós – Molnár Ljubic Mónika – Oszkó Beatrix – Siklósi Beáta – Zagar Szentesi Orsolya, 2016. *A magyar nyelv Horvátországban* [*The Hungarian Language in Croatia*]. Szerk. Kontra Miklós. Budapest–Eszék: Gondolat Kiadó – Media Hungarica Művelődési és Tájékoztató Intézet (In Hungarian).
15. Göncz Lajos, 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)* [*The Hungarian Language in Yugoslavia (Voivodship)*]. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely (In Hungarian).
16. Kádár Edit, 2000. Etnolingvisztikai vitalitás a szórványban (Oltszakadát) [Ethnolinguistic Vitality in the Diaspora (Oltszakadát)] *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* [*Journal of Linguistic and Literary Studies*] 64/1–2: 69–108. o. (In Hungarian).
17. Kiss Jenő, 1995. *Társadalom és nyelvhasználat* [*Society and Language Use*]. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó (In Hungarian).
18. Lambert, Wallace E., 1974. Culture and language as factors in learning and education. In: Aboud, F. & Meade, R. D. eds. *Cultural Factors in Learning*. New York: Academic Press. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED096820.pdf> (download date: 15th March 2021).
19. Lanstyák István, 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában* [*The Hungarian Language in Slovakia*]. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely (In Hungarian).

20. Lanstyák István, 2009. *A magyar beszélt nyelv sajátosságai [Characteristics of the Hungarian Spoken Language]*. Pozsony–Bratislava: Stimul (In Hungarian).
21. Lanstyák István, 2011. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői [Characteristics of the Hungarian Language in Slovakia]. In: Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István, szerk. *Magyarok Szlovákiában [Hungarians in Slovakia] VII. Kötet. Nyelv.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 55–82. o. (In Hungarian).
22. Lanstyák István, 2016. Abszolút és relatív kontaktushatás [Absolute and Relative Language Contact Effect]. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla szerk. *Nyelvelmélet és kontaktológia [Language Theory and Contactology] 3.* Budapest–Piliscsaba: PPKE Szent István Társulat – Az Apostoli Szentszék Kiadója, 46–66. o. (In Hungarian).
23. Márton Gyula, 1972. *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai [Romanian Loan-Words in the „Csángó” Dialect of the Romanian Moldavia]*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó (In Hungarian).
24. Márton Gyula – Péntek János – Vőő István, 1977. *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai [The Romanian Loan-Words in the Hungarian Dialects]*. Bukarest: Kriterion (In Hungarian).
25. Murádin László – Juhász Dezső szerk., 1995–2010. *A romániai magyar nyelvjárások atlasza I–XI [The Atlas of Hungarian Dialects in Romania I–XI]*. Budapest: [I–II] Magyar Nyelvtudományi Társaság, [III–XI] Magyar Nyelvtudományi Társaság – Pharma Press Kiadó (In Hungarian).
26. Péntek János, 1981. A román-magyar nyelvi kölcsönhatás néhány szemantikai vonatkozása [Semantic Aspects of the Romanian-Hungarian Language Contact]. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények [Journal of Linguistic and Literary Studies]*. 25/1: 77–81. o. (In Hungarian).
27. Péntek János, 1997. Kontaktusjelenségek és folyamatok a magyar nyelv kisebbségi változataiban [Contact Phenomenon and Processes in Hungarian as a Minority Language] *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények [Journal of Linguistic and Literary Studies]* 41/1: 37–50. o. (In Hungarian).
28. Péntek János – Benő Attila, 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben) [The Hungarian Language in Romania (Transylvania)]*. Kolozsvár – Budapest: Erdélyi Múzeum-Egyesület – Gondolat Könyvkiadó (In Hungarian).
29. Szépfalusi és mtsai = Szépfalusi István – Vörös Ottó – Beregszászi Anikó – Kontra Miklós, 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában [The Hungarian Language in Austria and Slovenia]*. Kontra Miklós, szerk. Budapest–Alsóőr–Lendva: Gondolat Kiadó – Imre Samu Nyelvi Intézet – Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet (In Hungarian).
30. Tamás Lajos, 1966. *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen [Etymological-Historical Dictionary of the Hungarian Elements in Romanian]*. Budapest: Akadémiai Kiadó (In German).
31. Zsemlyei János, 1969. Román kölcsönszavaink -uj szövegének kérdéséhez [To the Issue of the Word Ending -uj in Romanian Loan-words]. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények [Journal of Linguistic and Literary Studies]* 12/1: 117–121. o. (In Hungarian).

32. Zsemlyei János, 1979. *A Kis-Szamos vidéki magyar tájszólás román kölcsönszavai* [*Romanian Loan-words of the Hungarian Dialect of Kis-Szamos Region*]. Bukarest: Kriterion Kiadó (In Hungarian).
33. Zsemlyei János, 1995. Román tükörszavak, tükörfeljezések és hibridszavak a romániai magyarság nyelvhasználatában [Romanian Translation Loans, Loan Expressions and Hybrid Words in the Language Use of Hungarians in Romania]. In: Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat* [*Bilingualism and Hungarian Language Use*]. A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai. 1995. 245–252. o. (In Hungarian).

Grammatikai vonatkozású kontaktusjelenségek a mezősi nyelvhasználatban

Sófalvi Krisztina, dr., Kolozsvár. Erdélyi Múzeum-Egyesület, sajtófelelős; Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok Tanszék, angoltanár, Románia; krisztina.sofalvi@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4878-9894>.

A tanulmány élőnyelvi adatok alapján mutatja be a nyelvi érintkezés grammatikai vonatkozásait a mezősi magyar közösségek nyelvhasználatában. Az elemzéshez alapul szolgáló adatbázis egy nagyobb, átfogó kutatás részeként jött létre, melynek során a mezősi szórványok nyelvcsere-folyamatait vizsgáljuk, és melyet három éve folyamatosan bővítünk. Az élőnyelvi kutatás nem strukturált, narratív interjúk, hangfelvételek segítségével történt eddig összesen kilenc faluban, különböző életkorú magyar anyanyelvű adatközlőkkel, akik egyénenként eltérő szinten a román nyelvet is beszélik. Ezek a közösségek demográfiailag és a nyelvi környezet, valamint a magyar-román kétnyelvűség fokozatainak szempontjából is változatos terepet biztosítanak a kétnyelvűségi kutatásokhoz. A nyelvi érintkezés eddigi kutatásai főképpen a lexikai és hangtani vizsgálatokra irányultak, egy ideje kiterjedtek a szemantikai vonatkozásokra is, de a grammatikai jelenségek szempontjából eddig kevés eredménnyel rendelkezünk. A tanulmányban bemutatott adatok alapján a vizsgált grammatikai jelenségek esetenként a domináns második nyelv, azaz a román nyelv hatásával, vagy a két nyelvi rendszer működtetésével és az ebből fakadó bizonytalansággal magyarázhatók. A román nyelvi hatásra leggyakrabban előforduló grammatikai kontaktusjelenségek a mondatnapi, szórendi sajátosságok, a többes számnak a köznyelvitől eltérő használata, vonzatkeverés, vonzatkölcsönzés, redundancia- és hiányjelenségek. A redundancia-jelenségekhez tartozik a szükségtelen névelő használata, a sajátos kettős tagadás, tagadószók halmozása, a hiányjelenségekhez pedig a feltételes módú igerkezeteknél a segédige elhagyása. A jelenségek vizsgálata során egyes esetekben, például a vonzatkölcsönzésnél, vonzatkeverésnél egyértelműen kimutatható a román nyelvi párhuzam, így ez kontaktusjelenségnek tekintendő, ahogyan a segédige elhagyása is a feltételes módú igerkezetekben. Más jelenségek, mint a sajátos, inkább a román nyelvre jellemző szórend és a többes szám eltérő használata relatív kontaktusjelenségnek számíthatnak, mert ezek az egy-nyelvűek nyelvhasználatában is előfordulnak, csak ritkábban, mint a kétnyelvűeknél.

A nyelvi érintkezés folyamatainak teljes megértéséhez a grammatikai kontaktusjelenségek további vizsgálatára van szükség.

Kulcsszavak: *nyelvi érintkezés, kétnyelvűség, szórvány, grammatikai kontaktusjelenségek, többes szám, kettős tagadás, vonzatkölcsönzés.*

Грама́тичні контаќтні явища́ у мовле́нні ре́гіону Мезевше́г

др. Крістіна Шофалві, Клуж-Напока. Спілка музеїв Трансільванії, речник; Трансільванський угорський науковий університет «Sapientia», кафедра міжнародних відносин і європейських досліджень, викладач англійської мови, Румунія; krisztina.sofalvi@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4878-9894>

У статті на основі даних живого мовлення представлено грама́тичні аспекти мовних контактів у мововживанні угорської громади регіону Мезевше́г (Румунія). База даних, що стала основою аналізу, є частинкою більшого, всеохоплюючого дослідження, де вивчалися процеси мовного контактування угорської діаспори в Мезевше́гі і яке триває вже три роки. Дослідження живого мовлення відбулося з допомогою записаних не структурованих, наративних інтерв'ю. Інтерв'ювання відбувалося у дев'яти селах, респондентами виступали особи різного віку з рідною угорською мовою, які володіють різною мірою румунською мовою. Ці громади демографічно і з точки зору мовного середовища та угорсько-румунської двомовності забезпечують «вдячне» середовище для вивчення двомовності. Дослідження мовних контактів до цього переважно зосереджувалися на лексичних і фонетичних особливостях, у певний період вони поширилися на семантичні аспекти, натомість грама́тичні явища́ залишалися здебільшого поза увагою науковців. Презентовані в публікації грама́тичні явища́ пояснюються в окремих випадках впливом доміантної другої мови, тобто румунської, або ж взаємодією двох мовних систем і невизначеністю, яка цим зумовлена. Під впливом румунської мови найбільш часто трапляються такі грама́тичні контаќтні явища́, як використання синтаксичних конструкцій, порядку слів, форм множини із відхиленням від літературних норм; також фіксуються змішування і запозичення відмінків, вживання додаткових зайвих елементів чи навпаки – пропуск необхідних. У першому випадку це вживання зайвих номінативів, своєрідне подвійне заперечення, накопичення заперечних слів, а у другому – пропуск допоміжного дієслова в конструкціях умовного способу. У ході аналізу більшості явищ чітко простежується паралель румунської мови, тому це можна трактувати як контаќтні явища́ (як, наприклад, пропуск допоміжного дієслова в конструкціях умовного способу). Окремі явища́ (характерний для румунської мови порядок слів та інше використання форм множини) можна розглядати як релятивні контаќтні явища́, оскільки вони трапляються у мовленні і тих осіб, які володіють тільки однією мовою, просто рідше, ніж у мовленні двомовних. Для повного розуміння процесів мовного контактування необхідним є подальший аналіз грама́тичних контаќтних явищ.

Ключові слова: *мовні контакти, двомовність, грама́тичні контаќтні явища́, множина, подвійне заперечення, запозичення відмінків.*

Grammatical phenomena of language contact in the language use of Hungarians living in the Transylvanian Plain (Mezőség)

Sófalvi Krisztina, PhD, Kolozsvár. Transylvanian Museum Society, press officer; Sapientia Hungarian University of Transylvania, English teacher, Romania; krisztina.sofalvi@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4878-9894>

The paper discusses the grammatical aspects of language contact in the language use of Hungarian communities in the Transylvanian Plain on the basis of living language data. The database has been created as part of a larger, more extensive research in the course of which the language shift processes of the Hungarian-Romanian bilingual speakers living in the diasporic communities of the Transylvanian Plain are being analysed and which has been continuously increased in the past three years. The research has been carried out by narrative interviews recorded in nine communities by now, with native Hungarian speakers of different ages who also speak Romanian to a certain extent. These communities have provided a varied field for bilingual researches from a demographical point of view but in terms of linguistic environment and the extent of bilingualism as well. Up to now the language contact researches have mainly been directed towards lexical and phonetical aspects, and for a while they have been extended to semantical aspects too, but as far as grammatical contact phenomena are concerned, we have quite few results at the moment. On basis of the data presented in the paper the analysed phenomena can be explained in certain cases with the influence of the dominant second language, respectively the Romanian, or with the uncertainty rising from the running of two language systems at the same time. The phenomena occurring most often as results of the Romanian language effect are the syntactical phenomena and those regarding word order, the use of plurals in a different way from the standard use, suffix confusions, suffix borrowings, redundancy and missing elements. Redundancy phenomena contain the use of unnecessary articles, special double negation, redundancy of negative particles, missing elements mean the lack of the modal verb in conditional structures. In certain cases, for example at the phenomenon of suffix borrowing, the parallel structures can be found in Romanian as well, so this can be considered language contact phenomenon, just like the lack of modal verbs in conditional structures. Other phenomena, such as the specific SVO word order characteristic of the Romanian language, or specific use of plurals are viewed as relative language contact phenomena, as these can be observed in the language use of monolingual Hungarian speakers too, though more rarely than in the language use of bilinguals. In order to completely understand the processes of language contacts further researches of the grammatical contact phenomena are needed.

Keywords: *language contact, bilingualism, diaspora, grammatical contact phenomenon, plurals, double negation, suffix borrowing.*

Molnár Csikós László

Idegen szavak elavulása határon innen és túl

1. Bevezetés

Tanulmányomban a magyar nyelvbe került idegen szavak közül azokkal kívánok foglalkozni, amelyek Magyarországon elavultnak számítanak, a magyar nyelvterületnek más részein viszont élő használatban vannak. Ennek rendszerint az a magyarázata, hogy a régiók beszélői átvették őket a kontaktusnyelvből, vagyis szerb, horvát, szlovén, német, szlovák, ukrán vagy román mintára élnek velük. Az elavulás lehet teljes, kiterjedhet a szó egészére, ekkor minden jelentésében elavult. Előfordul azonban, hogy a szónak csak bizonyos értelemben való használata régies, avult, ez részleges elavulásnak számít. Az anyaországban elavult idegen szó vagy megfelelője több régióban is megjelenhet a használatban, néha pedig csak valamelyik régióban bukkan fel. Például az 'ügyvéd, jogtanácsos' jelentésű, Magyarországon elavult *advokát* szó ugyanebben az alakban és 'ügyvéd' jelentéssel megtalálható az erdélyi, a felvidéki, a vajdasági, a kárpátaljai, a horvátországi és a mura-vidéki magyar regionális nyelvben. A 'vegyeskereskedés' jelentésében elavult *bazár* főnévnek csak a Felvidéken fordul elő a megfelelője, *bazár* és *autóbazár* alakban, szlovák mintára használtautó-kereskedést jelölnek vele.

Látszólag véletlen egybeesés, hogy ugyanaz a szó az egyik nyelvben elavul, nem igénylik a beszélők, a másik nyelvnek pedig szüksége van rá és használja, nem engedi, hogy elavuljon. Ennek feltehetően racionális magyarázata van. Szem előtt kell tartani, hogy az idegen szavak átvétele nem olyan jelenség, amely a különböző nyelvekben egyformán megy végbe, úgyhogy a kontaktusnyelvekből átvett idegen szó útja nem feltétlenül azonos a Magyarországon elavult idegen szó etimológiájával. A megfelelő értékeléshez az átvétel idejét, helyét és módját is figyelembe kell venni. Az idegen szavak jelentős része német közvetítéssel került a magyarországi magyar nyelvbe, míg a szerbiai magyar nyelvváltozatba francia és szerb közvetítéssel jutott. Néhány elavult is van köztük. Például a 'hitel' jelentésű elavult *kredit* német eredetű a magyarországi magyarban. A vajdaságiak szóhasználatában a francia–szerb eredetű *kredit* értelme egyrészt 'hitel, kölcsön', másrészt '(mobiltelefonon) lebeszélhető pénzösszeg; keret'. Első jelentése Erdélyben, Horvátországban, a Muravidéken és az Őrvidéken is megvan, a második Vajdaságon

kívül Erdélyben és a Felvidéken is. A jelenség azzal is összefüggésben lehet, hogy a Magyarországon kívüli régiókban élő beszélők ritkábban használják az elavult idegen szó magyar megfelelőjét, vagy egyáltalán nem ismerik, ezért más nyelv hatására az idegen szóval élnek, ebben az esetben a hitel főnév helyett inkább a kredit főnevet használják.

2. A Magyarországon elavult idegen szavak

A magyar nyelvbe került idegen szavak egy része Magyarországon elavultnak minősül, a magyar nyelvterületnek más részein viszont használják őket. Ezt azzal lehet magyarázni, hogy a régiók beszélői számára a kontaktusnyelvek (szerb, horvát, szlovén, német, szlovák, ukrán, román) is közvetítették őket, mintájukra élnek velük.

2.1. Teljes elavulás

Az elavult idegen szavaknak egy részében az elavulás teljesnek minősül, a szó egészére kiterjed, azaz a szó minden jelentésében elavult. Ezeket a mai beszélők nem használják, nem részei aktív nyelvismeretüknek, viszont passzív szókészletüknek elemei lehetnek. Tótfalusi szótárában (Tótfalusi, 2008) több tucatnyi ilyen szó van:

adrezz † 'lakcím, cím, címzés'

aerodrom † 'repülőtér'

aeroplán † 'repülőgép'

agencia † 'ügynökség', 'ügyvédi megbízatás'

akvizitőr † 'üzletszertő, megrendeléseket, előfizetéseket gyűjtő ügynök'

alómars † kat 'lódulj! gyerünk!', 'takarodj! hordd el magad!'

anzix † 'látképes postai levelezőlap'

bekk † sport 'hátvéd labdarúgó csapatban'

biléta † 'jegy, belépőjegy, menetjegy', 'cédula, vámcédula, bárca'

fátermörder † ölt 'magas álló gallér a 19. század elejének férfi viseletében'

haubic † kat 'tarackágyú, tömegek és zárt hadsorok szétzilálására használt régi lövegfajta'

káplár † 'tizedes'

majszter † '(kisiparos) mester'

maródi † kat 'beteg, gyengélkedő, menetképtelen (katona)'

masamód † 'divatáruslány, kalaposlány'

matézis † 'számтан, mennyiségtan'

- méta* † sport 'ütőkkel játszott régi csapatos labdajáték két határvonallal kijelölt három mezőben'
- mettőr* † nyomd 'tördelőszerkesztő'
- minerál* † 'ásvány'
- mirakulózus* † 'csodálatos, bámulatra méltó, ámulatos'
- misszilis* † 'valóságos, elküldött (tehát nem költött vagy költői) levél'
- mobiliák* † jog 'ingó vagyron, ingóságok'
- monéta* † 'pénz, pénzérme'
- móres* † 'tisztesség, jó magaviselet, becsület' (napjainkban a móresre tanít kifejezésben szerepel)
- mundstück* [mundstük] † zene 'fúvós hangszernek a szájba vagy a szájhoz illesztett része, fúvókája'
- nacionalitás* † 'nemzetiség'
- nebuló* † 'kisdíák, lurkó'
- opportúnus* † 'alkalmas, időszerű, célszerű'
- penna* † 'toll, író toll, lúdtoll, tollhegy'
- pitjizál* † 'iddogál, iszogat'
- refundál* † 'visszatérít, visszafizet'
- szinedrium* † 'gyűlés, tanácsülés'
- szkipetár* † 'albán'
- vale* † 'isten hozzád'

2.2. Részleges elavulás

Az elavult idegen szavaknak más részében az elavulás részleges, ugyanis a szónak csak bizonyos értelemben való használata régies, avult, vannak olyan jelentései, amelyek ma is használatban vannak. Tótfalusi szótárában (Tótfalusi, 2008) ilyeneket is találhatunk:

- abriktol* † kat 'kiképez'; 'fegyelmez, ráncba szed'; biz 'ver, páhol, fenekel'
- affekció* orv 'gyulladás, bántalom'; † 'hajlandóság, vonzódás, inger'
- agitáció* 'buzdítás, rábeszélés'; pol 'mozgósítás'; † pol 'izgatás, bujtogatás, lázítás', orv 'izgatottság'
- akklamáció* † pol 'közfelkiáltás' (tételes szavazás helyett); 'hangos tetszésnyilvánítás, éljenzés, ünneplés'
- allegál* † 'állít, hangoztat'; 'vitát, érvel'
- alumnus* † okt 'bentlakásos iskola növendéke'; vall 'papnövendék'
- ancúg* † div 'férfiruha, öltöny'; biz 'ruha, cucc, gönc'

- animátor* film 'bábfilmkészítő, rajzfilmalkotó'; † 'valaminek a létrehozója, mozgatója, lelke'
- gubernátor* † pol 'kormányzó'; tört 'az erdélyi fejedelemségben a kiskorú vagy távollévő fejedelem helyett kormányzó személy'
- káplán* vall 'katolikus segédlelkész'; † vall 'udvari pap'
- kaptivál* 'megnyer, lekötelez'; † kat 'elfog, foglyul ejt'
- komisszió* 'megbízatus'; † 'bizottság'
- manipuláns* † (mn) kat 'továbbszolgáló'; (fn) 'élelmezési altiszt'
- masina* 'gép, gépezet, készülék, berendezés'; † 'mozdony, vonat', 'gyufa'
- minor* tört 'fiatalkorú, 25. évét be nem töltött ifjú vagy lány az ókori római jogban'; † 'kisebb, ifjabb'
- modestia* [modesztia] † 'szerénység, igénytelenség'
- montázs* műv 'eltérő eredetű képekből komponált alkotás'; film 'filmvágás'; † műsz 'szerelés, összeszerelés'
- muzsika* 'zene, dallam'; † 'hangszer, zeneszerszám'
- náció* † 'nemzet, nemzetiség'; pej 'nép, népség'
- nacionális* 'nemzeti, országos'; † 'hazafias'
- parkíroz* közl 'parkol, gépkocsiját lezárva közúton vagy kijelölt helyen hagyja'; † 'parkosít'
- pelerin* 'a vállat fedő széles, ujjatlan körgallér'; † 'ujj nélküli, bő köpönyeg, malaclopó'
- salabakter* 'begyöpösödött, agyalágyult vénember'; † 'kopott, szakadt öreg könyv'

3. Határon túli régiókban használt elavult magyarországi szavak

Az elavult magyarországi szavaknak egy része több határon túli régióban is szerepel, arról tanúskodva, hogy több kontaktusnyelvben is fennmaradt. Ez lehetővé tette, hogy magyar regionális nyelvváltozatokban ne az elavulás érvényesüljön, hanem az élő használat. Az idegen szó regionális alakja általában ugyanaz, mint az elavult szóé, olykor azonban tőle eltérő is lehet (például az elavult *regresszus* esetében jelentkező *regressz* és *regresz*). Abból, hogy a szó regionális változata csupán valamelyik régióban van meg, arra lehet következtetni, hogy az elavulás nemcsak az anyaországban jut kifejezésre, hanem a régiók többségében is.

3.1. A szó több régióban fordul elő (Tótfalusi, 2008., URL1):

advokát † 'ügyvéd, jogtanácsos', Magyarországon elavult szó, az *advokát* 'ügyvéd' jelentéssel megtalálható az erdélyi, a felvidéki, a vajdasági, a kárpátaljai, a horvátországi és a muravidéki magyar regionális nyelvben;

frizőr † 'fodrász', frizer [fizēr]: a vajdasági, a horvátországi, a muravidéki és az őrvidéki magyar regionális nyelvben 'fodrász';

matúra † okt 'érettségi, érettségi vizsga'; az erdélyi, a vajdasági, a horvátországi, a muravidéki és az őrvidéki magyar regionális nyelvben 'érettségi';

parter † szính 'földszint a nézőtéren', 'virágágyak dekoratív elrendezése díszkertben'; a vajdasági, a horvátországi és a muravidéki magyar regionális nyelvben 'földszinti nézőtér';

paszpartu 'fehér kartonpapír keret (fényképhez, rajzhoz, metszethez)'; † 'mindenhová bebocsátást biztosító igazolvány';

paszport: 'útlevél' jelentéssel szerepel a kárpátaljai és a muravidéki magyar regionális nyelvben, Kárpátalján személyi igazolványra is mondják;

passzus irod 'írásmű kisebb részlete', 'szakasz, rész, hely, bekezdés'; † 'útlevél'; † 'marhalevél'; az erdélyi, a vajdasági, a horvátországi és a muravidéki magyar regionális nyelvben 'útlevél';

patika 'gyógyszertár'; † 'orvosság, gyógyszer, ír'; a vajdasági és a horvátországi magyar regionális nyelvben 'edzőcipő, tornacipő, sportcipő';

penzió † 'nyugdíj'; az erdélyi, a felvidéki, a vajdasági, a horvátországi, a muravidéki és az őrvidéki magyar regionális nyelvben 'nyugdíj';

professzor 'egyetemi vagy főiskolai tanár'; † 'középszkolai tanár', 'klinika vezető főorvos, orvosprofesszor'; a felvidéki, a vajdasági, a horvátországi, a muravidéki és az őrvidéki magyar regionális nyelvben 'középszkolai tanár';

prorektor † 'igazgatóhelyettes, rektorhelyettes'; az erdélyi, a felvidéki, a vajdasági, a kárpátaljai, a horvátországi, a muravidéki és az őrvidéki magyar regionális nyelvben 'rektorhelyettes';

rámpás † 'kiforrt, de még zavaros újbor'; a felvidéki és a vajdasági magyar regionális nyelvben 'kiforrott, de még le nem tisztult újbor';

regresszus † 'vizontkereset, kártérítési igény'; 'hanyaglás, visszafejlődés'; 'visszakövetkeztetés (pl. okozatról okra)'; regressz / regresz: 1. 'az államtól üdülésre kapott pénzösszeg' (Vajdaság, Horvátország, Muravidék), 2. 'államilag támogatott védőár' (Vajdaság), 3. 'kárpótlás' (Muravidék);

révolte [revolt] † 'zendülés, forrongás, lázadás'; revolt: Vajdaságban és Horvátországban 'lázas, felháborodás, nagyfokú méltatlankodás';

rezerva † kat 'tartalék'; 'tartózkodás, óvatosság'; az erdélyi, a felvidéki, a vajdasági, a horvátországi, a muravidéki és az őrvidéki magyar regionális nyelvben 'tartalék'.

3.2. A szó csupán valamelyik régióban van meg (Tótfalusi, 2008., URL1):

akcia † ker 'részvény, részjegy'; az Őrvidéken (német mintára) 'részvény';

bazár † 'vegyeskereskedés' jelentésében elavult – bazár és autóbazár: 'használtautó-kereskedés' a Felvidéken (szlovák mintára);

bilanz [bilanc] † ker ‘vagyonmérleg’ – bilanz: Vajdaságban ‘egyenleg’ (átvitt értelemben is);

malverzáció † jog ‘hütlén kezelés, sikkasztás’ – : ‘hütlén kezelés, sikkasztás, visszaélés’ (Vajdaságban);

medicina orv ‘orvostudomány, orvoslás, orvostan’ † ‘orvosság, gyógyszer’; az Órvidéken (német mintára) ‘gyógyszer, orvosság’;

nótárius † ‘jegyző, írnok’ – notáriusz: Kárpátalján ‘jegyző, közjegyző’ jelentésben él;

patent ‘nyomókapocs’; † ‘szabadalom, szabadalomlevél’; ‘jól működő, szorosán záródó (pl. fedél)’; ‘szabadalmazott, kiváló’; A patent Kárpátalján ‘kiszállalkozói működési engedély’ jelentésben él;

prefektúra ‘a prefektus tisztsége’; ‘a prefektus hivatalának épülete’; (egyres országokban) ‘rendőrség’; † előljáróság, megyeháza; Erdélyben ‘a kormány megyei hivatala’;

restauráció műv ‘sérült műalkotás helyreállítása’; pol ‘megdöntött társadalmi rendszer visszaállítása’; † ‘vasúti vendéglő’; † ‘tisztújítás’; a Felvidéken ‘étterem, vendéglő’ – *resztorán*: Vajdaságban, Kárpátalján, Horvátországban ‘étterem, vendéglő’.

4. Az elavulás viszonylagossága

Felfigyelhetünk arra, hogy bizonyos szavak használatára nincsen igényük a beszélőknek, hagyják, hogy a szó elavuljon, más nyelvben viszont szükségesnek tekintik, élnek vele. Véletlen egybeesés? A kárpát-medencei kontaktusnyelvek (a szerb, a horvát, a szlovén, az ukrán, a román) olyan idegen szavakkal is élnek, amelyek nem használatosak a mai magyar nyelvben, a regionális magyar nyelvváltozatot beszélők átveszik őket és használják azok helyett a magyar köznyelvi szavak helyett, amelyek számukra kevésbé ismertek vagy teljesen ismeretlenek. Különösen azok az esetek az érdekesek, amikor a magyar köznyelv számára elavult idegen szó kerül be a regionális nyelvváltozatba, mert a környezeti nyelv hatására a magyar regionális nyelven beszélők élnek érzik. Az idegen szavaknak a magyar köznyelvben való elavulását főleg azzal lehet magyarázni, hogy a magyar nyelvnek introvertált, azaz befelé forduló a természete, például bibliotéka helyett könyvtár, teátrum helyett színház, státus helyett államot mond (Molnár Csikós, 2017, 69–70. o.).

Lanstyák István szerint a közmagyar eredetű határon túli nemzetközi szavak (és kisebb mértékben a más státusú idegen szavak) a legtöbb esetben az illető államnyelvekben is megvannak, és ez kontaktushatást idéz elő. Ez akkor jön létre, amikor az érintett lexémának az államnyelvben és a közmagyarban azonos vagy csaknem azonos a hangalakja, továbbá a denotatív jelentésük is többé-kevésbé megegyezik, csupán a stílusértékük különbözik (Lanstyák, 2011, 91. o.) Az, hogy a szlovákiai magyar és a magyarországi magyar szó között több esetben stílusbeli-pragmatikai eltérés figyelhető meg, leginkább abban jut kifejezésre, hogy a szó

Magyarországon elavult, régies stílusértékű, esetleg szűkebb hatókörű szakkifejezés, a szlovákban és így a szlovákiai magyar nyelvhasználatban viszont élő, általános használatú (Szabómihály-Lanstyák et al., 2011, 249. o.).

5. A közvetítő nyelv kérdése

Az idegen szavak átvétele a különböző nyelvekben nem egyformán megy végbe. A tanulmányozott idegen szavaknak az etimológiája eltérhet egymástól. Más lehet az idegen szó útja, ha a Magyarországon elavultak közé tartozik, illetve ha kontaktusnyelvből vették át a regionális beszélők. A megfelelő értékeléshez az átvétel idejét, helyét és módját is figyelembe kell venni.

5.1. Francia–szerb közvetítés

Sok idegen szó német közvetítéssel került a magyarországi magyarba. A vajdasági magyarba általában szerb közvetítéssel jutnak ugyanazok az idegen szavak, többnyire a franciából.

Például a 'csillár', 'vékony gyapjuszövet', 'fémes máz' jelentésű elavult lüszter szó német eredetű a magyarországi magyarban. A vajdaságiak szóhasználatában a 'csillár' jelentésű, francia–szerb eredetű luszter található. A szóban levő ü a szerb közvetítés folytán u-vá alakult át.

kredit † ker hitel [ném Kredit, fr crédit 'ua.', lat creditum 'kölcson, adósság', tkp. 'hit, hitel, bi-zalom', credere, creditum 'hisz'; 'hitel, kölcsön']; '(mobiltelefonon) lebeszélhető pénzösszeg; keret' [szrb kredit 1. 'hitel, kölcsön', 2. 'hitel(keret)', 3. átv. 'hitel, hírnév' < fr crédit 'hitel', 'kölcsonnevés', 'követelés, követelmény', 'tekintély' < lat credo 1. 'valakire valamit biz, rábíz, átad', 2. 'valakiben bízok, bizalmat helyez', 3. 'valaki szavának, mondásának hisz, hitelt ad', 4. 'vél, gondol, hisz']

lüszter 'csillár' [< ném Lüster 'csillár', 'vékony gyapjuszövet', 'fémes máz' < fr lustre 'ragyogás, csillár' < lat lustrare 'megtisztít, megvilágít']

luszter 'csillár' [< szrb luster 'ua.' < fr lustreur 'fényesítő' < lat lustrum 'tisztító, engesztelő áldozat']

lokalitás † 'helyiség; helyi jelleg' [ném Lokalität 'ua.' < fr localité 'ua.']

lokalitás 'meghatározott terület' [szrb lokalitet 1. 'helyi jelleg, sajátosság, színezet', 2. 'régészeti lelőhely' < fr localité 'helyiség, helybeliség']

parter † 'földszint a nézőtéren; virágágyak dekoratív elrendezése díszkertben' [ném Parterre 'ua.' < fr par terre 'földszint, a talaj mentén' †par 'által, mentén' + terre 'föld' < lat per 'ua.' + terra 'föld']

parter földszinti nézőtér [szrb parter 1. földszint (épületben), 2. földszint (nézőtéren), 3. szőnyeg (birkózásban), 4. talajtorna < fr par terre 'földszint, a talaj mentén' †par 'által, mentén' < lat per 'ua.' + terra 'föld']

rezerva † 'tartalék; tartózkodás, óvatosság' [ném Reserve 'ua.' < fr réserve 'ua.']

rezerva 1. 'tartalék', 2. 'tartalék játékos'

[szrb rezerva 1. 'fenntartás, tartózkodás', 2. 'tartalék, készlet' 3. 'tartalékállomány'; 'tartalékos szolgálat' 4. 'tartalék játékos' 5. 'fenntartás' < fr réserve 'fenntartás, kivétel'; 'tartózkodás, óvatosság'; 'tartalék, tartaléksereg']

5.2. Német-szerb közvetítés

Kivételesen a határon túli magyar nyelvváltozatokba is a németből kerül egy-egy szó, például szerb vagy horvát közvetítéssel (Tótfalusi, 2008; Zaicz, 2006; Kovács, 1968–1975; Mićunović, 1988; URL1):

ringli 'szardellagyűrű, ajókaagyűrű, ajóka'

† 'karika, gyűrű' [< baj-oszt ringl ~~nem~~ Ringel 'gyűrűcske']

ringli 'kerek főzőlap villanytűzhelyen' (Vajdaság, Horvátország) [< szrb ringla 'kerek főzőlap', 'karika, gyűrű' < baj-oszt ringl 'ua. ~~nem~~ Ringel 'gyűrűcske' ~~Ring~~ 'gyűrű']].

6. Regionális idegen szó

A magyar nyelvnek a Magyarországon kívüli régiókban élő beszélői azért élnek az elavult idegen szóval, mert a kontaktusnyelv hatással van rájuk, és általában nem tudják, mi az idegen szó magyar megfelelője.

Így például a csillár és a hitel főnév helyett inkább a luszter és a kredit főnevet használják. Ez a jelenség arra ösztönöz bennünket, hogy vezessük be a regionális idegen szó fogalmát, azokra az esetekre alkalmazva, amikor az anyaországi beszélők mintegy felújítják az elavult idegen szavakat akár teljesen, akár bizonyos jelentésbeli vonatkozásukban. A teljesen elavult idegen szavak és az elavult jelentések felélesztése mindenképpen regionális idegen szót eredményez, még akkor is, ha ez a szó alakjában el is tér a Magyarországon elavult idegen szótól. Mint például a 'fodrász' jelentésű vajdasági, horvátországi, muravidéki és örvidéki frizer szó az anyaországi elavult frizőr helyett.

Irodalom

1. Kovács Kálmán szerk., 1968–1975. *Szerbhorvát-magyar szótár I-III.*, Újvidék: Tartományi Tankönyvkiadó Intézet.
2. Lanstyák István, 2011. A határon túli magyar szókészlet eredet szerinti rétegei. In: Szabómihály Gizella – Lanstyák István szerk. *Magyarok Szlovákiában VII.*, Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 88–112. o.
3. Mićunović, Ljubo, 1988. *Savremeni rečnik stranih reči*. Novi Sad–Nikšić: Književna zajednica Novog Sada, Univerzitetstva riječ
4. Molnár Csikós László, 2017. Regionális idegen szavak a vajdasági magyar nyelvhasználatban. In: Gróf Annamária – Kolláth Anna – Sztoták Szilvia szerk. *Szélrózsa, A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 2014. évi lendvai konferenciájának anyaga*, Budapest: Termini Egyesület, 61–71. o.

5. Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István – Vančóné Kremmer Ildikó – Simon Szabolcs, 2011. Idegen szavak a magyar nyelv szlovákiai változataiban. In: Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István szerk. *Magyarok Szlovákiában VII.*, Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 243–252. o.
6. Tótfalusi István, 2008. *Idegenszó-tár: Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó
7. Zaicz Gábor szerk., 2006. *Etimológiai Szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Budapest: Tinta Könyvkiadó
8. URL1: Termini Szótár <http://termini.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=searchbox> (letöltés ideje: 2021. november 29.)

References

1. Kovács Kálmán szerk., 1968–1975. *Szerbhorvát–magyar szótár I-III. [Serbo-Croatian-Hungarian dictionary]*. Újvidék: Tartományi Tankönyvkiadó Intézet (In Hungarian, In Serbian).
2. Lanstyák István, 2011. A határon túli magyar szókészlet eredet szerinti rétegei, [Layers of origin of the Hungarian vocabulary beyond the border] In: Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István szerk. *Magyarok Szlovákiában VII.*, Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 88–112. (In Hungarian).
3. Mićunović, Ljubo, 1988. *Savremeni rečnik stranih reči [Modern dictionary of foreign words]*. Novi Sad – Nikšić: Književna zajednica Novog Sada, Univerziteteska riječ (In Serbian).
4. Molnár Csikós László, 2017. Regionális idegen szavak a vajdasági magyar nyelvhasználatban, [Regional foreign words in the use of the Hungarian language in Vojvodina] In: Gróf Annamária – Kolláth Anna – Szoták Szilvia szerk. Szélrózsa, A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 2014. évi lendvai konferenciájának anyaga [Wind Rose. Material of the 2014 Lendva conference of the Termini Hungarian Language Research Network Hungarian Language for Foreigners]. Budapest: Termini Egyesület, 61–71. o. (In Hungarian).
5. Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István – Vančóné Kremmer Ildikó – Simon Szabolcs, 2011. Idegen szavak a magyar nyelv szlovákiai változataiban [Foreign words in the Slovakian versions of the Hungarian language]. In: Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István szerk. *Magyarok Szlovákiában VII. [Hungarians in Slovakia VII.]*, Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 243–252. (In Hungarian).
6. Tótfalusi István, 2008. *Idegenszó-tár: Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára [Foreign Vocabulary: An interpretive and etymological dictionary of foreign words]*. Budapest: Tinta Könyvkiadó (In Hungarian).
7. Zaicz Gábor szerk., 2006. *Etimológiai Szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete [Etymological Dictionary Origin of Hungarian words and suffixes]*. Budapest: Tinta Könyvkiadó (In Hungarian).
8. URL1: Termini Szótár <http://termini.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=searchbox> (Accessed: 29. november 2021)

Idegen szavak elavulása határon innen és túl

Molnár Csikós László, PhD. Újvidéki Egyetem, ny. egyetemi rendes tanár, Szerbia; mcsikos@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7361-034X>

Tanulmányomban a magyar nyelvbe került idegen szavak közül azokkal kívánok foglalkozni, amelyek Magyarországon elavultnak számítanak, a magyar nyelvterületnek más részein viszont élő használatban vannak. Ennek rendszerint az a magyarázata, hogy a régiók beszélői átvették őket a kontaktusnyelvből, vagyis szerb, horvát, szlovén, német, szlovák, ukrán vagy román mintára élnek velük. Az elavulás lehet teljes, kiterjedhet a szó egészére, ekkor minden jelentésében elavult, előfordul azonban, hogy a szónak csak bizonyos értelemben való használata régies, avult, ez részleges elavulásnak számít. Az anyaországban elavult idegen szó vagy megfelelője több régióban is megjelenhet a használatban, néha pedig csak valamelyik régióban bukkan fel. Például az 'ügyvéd, jogtanácsos' jelentésű, Magyarországon elavult advokát szó ugyanebben az alakban, 'ügyvéd' jelentéssel megtalálható az erdélyi, a felvidéki, a vajdasági, a kárpátaljai, a horvátországi és a muravidéki magyar regionális nyelvben. A 'vegyeskereskedés' jelentésében elavult bazár főnévnek csak a Felvidéken fordul elő a megfelelője, bazár és autóbazár alakban, szlovák mintára használt autók-kereskedést jelölnek vele. Látszólag véletlen egybeesés, hogy ugyanaz a szó az egyik nyelvben elavul, nem igénylik a beszélők, a másik nyelvnek pedig szüksége van rá és használja, nem engedi, hogy elavuljon. Ennek feltehetően racionális magyarázata van. Szem előtt kell tartani, hogy az idegen szavak átvétele nem olyan jelenség, amely a különböző nyelvekben egyformán megy végbe, úgyhogy a kontaktusnyelvekből átvett idegen szó útja nem feltétlenül azonos a Magyarországon elavult idegen szó etimológiájával. A megfelelő értékeléshez az átvétel idejét, helyét és módját is figyelembe kell venni. Elég sok idegen szó német közvetítéssel került a magyarországi magyarba, megfelelőik viszont a szerbiai magyarokhoz inkább francia és szerb közvetítéssel jutottak. Néhány elavult is van köztük. Például a 'hitel' jelentésű elavult kredit német eredetű a magyarországi magyarban. A vajdaságiak szóhasználatában a francia-szerb eredetű kredit értelme egyrészt 'hitel, kölcsön', másrészt '(mobiltelefonon) lebeszélhető pénzüsszeg; keret'. Első jelentése Erdélyben, Horvátországban, a Muravidéken és az Őrvidéken is megvan, a második Vajdaságon kívül Erdélyben és a Felvidéken is. A jelenség azzal is összefüggésben lehet, hogy a Magyarországon kívüli régiókban élő beszélők ritkábban használják az elavult idegen szó magyar megfelelőjét, vagy egyáltalán nem ismerik, ezért más nyelv hatására az idegen szóval élnek, ebben az esetben a hitel főnév helyett inkább a kredit főnevet használják.

Kulcsszavak: idegen szó, teljes elavulás, részleges elavulás, közvetítőnyelv, kontaktusnyelv.

Архаїзація запозичених слів в Угорщині та за її межами

Чікош-Ласло Молнар, PhD. Новосадський університет, викладач університету, Сербія; mcsikos@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7361-034X>.

У статті зроблено спробу аналізу тих запозичених в угорській мові слів, які в Угорщині вже вважаються застарілими, а на інших мовних територіях ще належать до активної лексики. Переважно це пояснюється тим, що мовці регіонів запозичили

їх із контактних мов, тобто користуються ними за зразками сербської, хорватської, словенської, німецької, словацької, української або румунської мов. Архаїзація може бути повною, поширюватися на все слово, в такому випадку застарілими є всі значення слова, проте трапляється, що застарілим є тільки одне зі значень слова, тоді це вважається частковою архаїзацією. Запозичене слово, яке застаріло в материнській державі, або ж його відповідник може проявитися у мовленні різних регіонів, а іноді вживається у мовленні тільки якогось одного регіону. Наприклад, застаріле в Угорщині слово «advokát» (адвокат) у значенні 'ügyvéd, jogtanácsos' (адвокат, юрисконсульт) використовується в угорських мовних варіантах у Трансільванії, Фелвідейку, Воєводині, Закарпатті, Хорватії, Прекмур'ї. Застарілий іменник «bazár» (базар) у значенні 'роздрібна торгівля' використовується лише у Фелвідейку у варіантах «bazár» (базар) та «autóbazár» (автобазар) за словацьким зразком, де так позначають місце торгівлі вживаними авто. На перший погляд, такі збіги є цілком випадковими, коли те саме слово в одній мові архаїзується, мовці ним більше не користуються, а в іншій мові воно ще потрібне, і мовці ним користуються, не дозволяючи йому застаріти. Однак таке явище має і раціональне пояснення. Необхідно не забувати, що запозичення чужих слів – це не таке явище, яке відбувається однаково у різних мовах, тож шлях запозиченого з контактної мови слова не обов'язково збігається з етимологією застарілого в Угорщині запозиченого слова. Для правильної оцінки необхідно брати до уваги час, місце та спосіб запозичення. Досить багато запозичених слів потрапило в угорську мову в Угорщині за посередництва німецької, а їх відповідники у сербській угорській переважно потрапляли через французьку та сербську. Серед них були і архаїзми. Наприклад, застаріле слово німецького походження «kredit» (кредит) вживається в угорській Угорщині у значенні 'hitel' (кредит). У мовленні жителів Воєводина слово «kredit» має французько-сербське походження і означає, по-перше, 'hitel, kölcsön' (кредит), а, по-друге, 'сума, яку можна використати для розмови на мобільному телефоні; абонемент'. У першому значенні присутнє в Трансільванії, Хорватії, Прекмур'ї, Бургенланді, а у другому – крім Воєводини, також у Трансільванії та Фелвідейку. Явище може бути пов'язане і з тим, що мовці, які живуть у регіонах поза межами Угорщини, рідше користуються угорськими відповідниками застарілих запозичених слів або ж зовсім їх не знають, тому під впливом іншої мови користуються запозиченими словами. У таких випадках замість іменника «hitel» використовують іменник «kredit» (кредит).

Ключові слова: запозичене слово, повна архаїзація, часткова архаїзація, мова-посередник, контактна мова.

Obsolescence of foreign words crossing here and beyond

László Molnár Csikós, PhD. University of Novi Sad, retired university professor, Serbia; mcsikos@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7361-034X>.

In my study, I would like to deal with those foreign words that have become obsolete in Hungary, but are still in live use in other parts of the Hungarian language area. This is

usually explained by the fact that speakers in the regions have adopted them from the language of contact, ie they are modeled on Serbian, Croatian, Slovenian, German, Slovak, Ukrainian or Romanian. Obsolescence can be complete, it can cover the whole word, then it is obsolete in all its meanings, but sometimes the use of the word only in a certain sense is old, obsolete, it is considered partial obsolescence. An obsolete foreign word or its equivalent in the motherland may appear in use in several ancient ways, and sometimes it appears only in one of the regions. For example, the word *advokát* 'lawyer, legal adviser', which is obsolete in Hungary, can be found in the same form, meaning 'lawyer' in the Hungarian regional languages of Transylvania, the Highlands, Vojvodina, Transcarpathia, Croatia and Mura region. In the meaning of 'general trade', the obsolete equivalent of the main name of the *bazár* occurs only in the Highlands, in the form of a *bazár* and a *autóbazár*, denoting a used car dealership following the Slovak model.

It seems a coincidence that the same word in one language becomes obsolete, is not required by speakers, and the other language needs and uses it, does not allow it to become obsolete. En pre-sumably has a rational explanation. It should be borne in mind that the acquisition of foreign words is not a phenomenon that takes place equally in different languages, so the path of a foreign word taken from contact languages is not necessarily the same as the etiology of an obsolete foreign word in Hungary. The time, place and method of receipt must also be taken into account for a proper evaluation. Quite a few foreign words came to Hungarian in Hungary through German mediation, but their counterparts reached Hungarian Serbs via French and Serbian mediation. There are some obsolete ones among them. For example, obsolete *kredit* meaning 'loan' is of German origin in Hungarian in Hungary. In Vojvodina's parlance, the meaning of *kredit* of French-Serbian origin is, on the one hand, a 'loan, a loan' and, on the other hand, an amount of 'money that can be negotiated (on a mobile phone); frame'. It has its first meaning in Transylvania, Croatia, the Mura region and the Guardian region, and the second in Transylvania and the Highlands. The phenomenon may also be related to the fact that speakers living in regions outside Hungary rarely use the Hungarian equivalent of an outdated foreign word, or do not know the foreign word at all under the influence of another language, in which case the *kredit* noun is used instead of the *hitel* noun used.

Keywords: *foreign word, total obsolescence, partial obsolescence, intermediary language, contact language.*

Tódor Erika-Mária, Vančo Ildikó

Nyelvi erőforrások osztálytermi helyzetekben

1. Nyelvek az iskolában

Tanulmányunk központi kérdésének bemutatásában két elméleti megközelítés fogalomtárából indultunk ki. Az első Shohamy (2006) által kidolgozott modellhez fűződik, mely szerint a nyelvoktatás folyamatának tervezésében, szabályozásában és kivitelezésében három jelentős szintet különíthetünk el: a makroszintet, mely a nyelvpedagógiai, nyelvszemléleti és nyelvpolitikai elveket rögzíti, a második az átmeneti szint, ahol az említett értékek tartalmi szabályozása kerül megfogalmazására és a tantervekben, tankönyvekben konkretizálódik. A két szint állandó kölcsönhatásban áll a harmadikkal, mely az osztálytermi párbeszéd, a heurisztikus találkozások helyszíne. A fejlődő személyiség szempontjából az osztálytermi interakciók a legmeghatározóbbak, mégis gyakran éppen ez a szint kerül háttérbe főképp a centralizált oktatástervezési döntések esetében. Jelen tanulmány erre a mikroszintre kíván összpontosítani és célja az osztálytermi beszédmód elemzése, problematizálása az államnyelv oktatásának összefüggésében.

Ugyanakkor, hogyha az említett nyelvoktatási szinteket a nyelvek közötti viszonyok alapján közelítjük meg, a különböző nyelvoktatás-politikai keretekben, a nyelvek közötti átjárás vagy az egymásmellettség megélésében és pedagógiai kivitelezésében változatos nyelvi viszonyrendszerek körvonalazódnak. Ha egy lineáris skálán próbáljuk elképzelni, a különböző oktatási rendszerekben fellelhető nyelvi viszonyrendszereket, két „véglet” közé sorolhatjuk az átmeneti elrendeződéseket (Gorter–Cenoz, 2017). Az egyik véglethez a nyelveket szeparáló, egy-egy nyelvre összpontosító oktatási modellek tárháza írható (pl. belemerítő programok, a nyelvi fürdő). Esetükben a célnyelv gyors elsajátítása vagy a „párhuzamos egynyelvűség” (Heller, 2006; Péntek–Benő, 2020) a követett szempont. A másik véglethez jellemzően azok az oktatási stratégiák sorolhatók melyek a nyelvek komplementer, holisztikus viszonyrendszerét tartják szem előtt. Ide tartoznak a különböző kétnyelvű oktatási programok változatos formái (Pisnjak, 2013), a többnyelvű dinamikus modell (Herdina–Ulrike, 2002) és a transzlingváló oktatási programok is (Sobkowiak, 2022; Heltai, 2016).

A magyar anyanyelvű diákok államnyelvi oktatását tekintve, az alábbi nyelvi konfigurációkat különíthetjük el a formális oktató-nevelő tevékenységekben:

1. táblázat. A formális nevelés nyelvi viszonyrendszerei (egyéni szerkesztés)

Megnevezés	Leírás	Nyelvhasználati jellemzők
Anyanyelvközpontú oktatási modellek	Ez esetben a diákok minden tantárgyat anyanyelvükön tanulnak és ezzel párhuzamosan tanulnak második, harmadik, negyedik nyelvet.	Lokálisan: dominánsan egynyelvű vagy kétnyelvű Az oktatásban: anyanyelv-alapú, mellérendelő intézményes kétnyelvűség Globálisan: (angol-domináns) többnyelvű.
Másodnyelvközpontú oktatási modell (Nem anyanyelvükön tanuló magyar diákok)	Minden tantárgyat a választott iskola tanítási nyelvén sajátítanak el, ehhez hozzáadódnak az iskolában tanult idegen nyelvek és (esetenként) választható tárgyként az anyanyelv.	Lokálisan: felcserélő kétnyelvű Az oktatásban: egynyelvű Globálisan: (angol-domináns) többnyelvű
Kétnyelvű oktatási programok	A két nyelv párhuzamos használata tannyelvként.	Lokálisan: kétnyelvű Oktatásban: kétnyelvű Globálisan: (angol-domináns) többnyelvű
Felzárkoztató anyanyelvoktatás	Amikor a domináns nyelv mellett választható vagy kiegészítő tantárgyként tanulható a kisebbségi nyelv és kultúra.	Lokálisan: egynyelvű (másodnyelv-domináns) Oktatásban: másodnyelv-domináns Globálisan: (angol-domináns) többnyelvű
Transzlingváló nyelvoktatás	Az otthoni nyelv vagy nyelvváltozat mellett a második nyelv elsajátítása, gyakorlása párhuzamosan követett cél.	Lokálisan: kétnyelvű Oktatásban: kétnyelvű (vagy többnyelvű) Globálisan: (angol-domináns) többnyelvű ¹

¹ A „globális”, „lokális” kifejezéseket a nyelvhasználati terek megnevezésére használtuk. A „lokális” kifejezés a közvetlen nyelvi környezetre utal, míg a „globális” a tágabb nyelvi környezetre, beleértve a virtuális térben zajló kommunikációt is.

Az oktatás a nyelvpolitika egyik legfontosabb területe. A formális oktatásban a nyelvek közötti viszonyok különböző oktatási stratégiák, módszerek és eszközök által jutnak el az osztálytermi párbeszéd szintjére. Az általunk vizsgált oktatási rendszerekben az iskolakultúra domináns törekvése a nyelvek különválasztása, az „egynyelvű” (célnyelvi kommunikációs) szemlélet képviselője. Ugyanakkor azt is hozzá kell tennünk, hogy a célnyelv-használatra való hangsúlyos törekvésben sem zárható ki a tanuló nyelvi és kulturális szocializációja, így a „háttérnyelvek” jelenléte sem. Mindezek együttesen képezik a beszélő nyelvi repertoárját, melyben egyszerre vannak jelen a különböző nyelvek, nyelvváltozatok, nyelvi regiszterek, kódotok. Ladányi, Hrenek (2019) meghatározása értelmében a nyelvi repertoár „a társas-társadalmi érintkezések során a nyelvhasználók számára elérhető nyelvi készlet, amely egy adott közösség...tagjai számára nyelvi forrást biztosít” (2019, 112. o.). Heltai (2016) szerint e fogalomhoz „különböző nyelvi, szemiotikai források és az azokhoz kapcsolódó, a szociális kapcsolatok és a kontextus függvényében alakuló értékelések, jelentések tartoznak” (2016, 1. o.).

A fent meghatározott fogalomra különösen érdemes figyelni az államnyelv² oktatása összefüggésében, hiszen ez esetben a nyelvek szeparálódását, a „támasznyelvek” elhallgatását vagy megerősítését számos nyelvpolitikai és ebből származó tananyaghasználati írott vagy íratlan norma határozza meg. Továbbá, néhány olyan közös, közép-európai oktatási rendszerekre jellemző vonást mutatunk be, melyek az államnyelvtanítás kapcsán kirajzolódó domináns tulajdonságok:

(1). A kisebbségek tagjai számára sok esetben az anyanyelvi iskolaválasztás eleni érvek között a legerősebb, hogy az államnyelv oktatása nem színvonalas, így a munkaerőpiaci hatékonyságukat és a társadalmi mobilitás lehetőségét éppen a nyelvismeret hiánya nehezíti meg.

(2). Az államnyelv pedagógiája lényegében az anyanyelvi és idegen nyelvi szemlélet ötvözése kellene hogy legyen, amely egy másodnyelvi (egyben nem-anyanyelvi) nyelvtanítási szemléletet jelent és a helyi sajátosságokra épít. Ezzel ellentétben az iskolai gyakorlatban főképp az anyanyelvi szemlélet jelenik meg, melynek értelmében a kisebbségi tanuló iskolások az államnyelv elsajátítása során az anyanyelvi elvárásokat kell hogy teljesítsék.

(3). Az államnyelvi oktatás kudarca néhány általános és sajátos aszimmetrikus helyzet mentén értelmezhető: például a követelményrendszer esetében az anyanyelvi beszélővel azonos elvárás szerinti mérés, a tartalmi kínálat esetében nem a szociális kommunikációs kompetencia fejlesztésére, hanem az akadémiai nyelvsajátításra összpontosít (Cummins, 1981), e sajátos követelményrendszer gyakran

² Jelen dolgozatban az *államnyelv* fogalmán egy ország hivatalos nyelvét, a többségi nemzet által beszélt, alkotmányban rögzített nyelvi státuszt értjük.

kizáró jellegű a diákok számára (azaz követhetlenné válik). Az osztályteremi párbeszéd jellege szintén aszimmetrikus: tanárközpontú és nem diákközpontú. Az értékelés tárgyát általában olyan típusú tartalom képezi, mely távol áll a társadalmi beilleszkedést támogató eszkoztudástól.

(4). Léteznek különböző szintű kezdeményezések, tanterv-reformok (lásd Románia, Szlovákia), de legtöbb esetben ezek osztálytermi kivitelezése a pedagógusra van bízva. A pedagógusok „írják” saját kézikönyvüket, így az irányelvek alkalmazhatóságának követése számos bizonytalanságot eredményez.

Az fentiekben összegzett háttérinformációkból kiindulva írásunkban az államnyelv oktatásának osztálytermi jellemzőit, konkrétan az osztálytermi párbeszéd nyelvhasználati sajátosságait követjük három országban szerzett tapasztalatok alapján: Szlovénia, Szlovákia, Románia.

Az elemzés célja, hogy feltérképezze az államnyelvi tanórák párbeszédének sajátosságait, elsősorban az államnyelv – anyanyelv viszonyát követve, és arra próbál választ keresni, hogy milyen helyzetekben kerül sor az osztálytermi kódváltásra, ezek milyen célokat szolgálnak és milyen üzenetet hordoznak. Ugyanakkor elemzésünk azt is szem előtt tartja, hogy milyen módon válik beszélőközpontúvá a nyelvoktatás. Általában a normatív szövegek a formális oktatás „bemenetének” és „kimenetének” jellemzőire vonatkoznak, ebben a megközelítésben minket a folyamat, a gyakorlati kivitelezés foglalkoztatott.

2. A kutatás ismertetése

Az osztálytermi párbeszéd lényegében a jelentésalkotás sajátos formája, hiszen tervezett, irányított és célorientált. A pedagógusok különböző egyéni stratégiákat választanak és döntéseik hatékonysága meghatározza a jelentésalkotás sikerességét. Kérdésként merül fel azonban, hogy melyek ezek az egyéni megoldások? Milyen kommunikációs eszközökkel vonják be a diákokat az iskolai tanulási beszédhelyzetekbe oly módon, hogy minél inkább magukénak érezzék a tanulás folyamatát. Az osztálytermi interakciók jellege a tanulási folyamat érzelmi-attitudinális háttérét is alakítják, implicit nyelvi és viselkedési modelleket hordoznak. Ezeket a közösség tagjai hozzák létre és működtetik, megismerésük az interakciók megfigyelésén keresztül lehetséges.

2.1. A kutatás helyszínei és módszertana

A most bemutatásra kerülő adatok forrása egy kutatói tanulmányút során gyűjtött információk³, melyeket egyéni (helyszíni) kutatások egészítenek ki. Az adatgyűj-

³ A tanulmány az MTA Domus szülőföldi ösztöndíj „Jó gyakorlatok feltérképezése a Magyarországgal szomszédos országokban (Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szlovénia) folyó államnyelvoktatás

tésben a résztvevő (osztálytermi, iskolai) megfigyelésre alapoztunk, ezt kiegészítette a meglátogatott oktatási intézmények jellemzőinek megismerése a tanárokkal, intézményvezetőkkel folytatott beszélgetések által. Az alábbi táblázatban összegeztük a 2018, 2019, 2020-ban meglátogatott intézményeket, tehát ezúttal a COVID világjárvány előtti adatgyűjtés elemeire összpontosítunk.

2. táblázat. A kutatás helyszínei

Ország	Település	Meglátogatott órák száma
Szlovénia	Lendva, Pártosfalvi Kéttannyelvű iskolák	8 óra
Szlovákia	Bátorkeszi, Nagymegyér, Somorja	12 óra
Románia	Csíkszereda, Marosvásárhely, Csíkpálfalva	10 óra

A meghallgatott órák jelentős részéről hanganyag készült, ott ahol erre nem volt lehetőség a résztvevők jegyzeteire alapoztunk.

Mivel az óralátogatások bejelentett látogatások voltak, ezért ezeket a „bemutató” órákat a hivatalos nyelvpedagógiai elvek osztálytermi szemléltetéseként értelmezzük. Ebből kifolyólag az is a megfigyelés tárgyát képezte, hogy hogyan kerültek bemutatásra ezek a szempontok. Az óratartás jellegéből adódóan többnyire rögzítő, rendszerező tanórákon vettünk részt, ahol azt láthattuk első sorban, hogy mi az, amit már tudnak a diákok, de jelen voltunk új ismereteket közlő tanórákon is. Így lehetőség adódott a deklaratív és valós helyzetek követésére, a normatív előírások gyakorlati értelmezésére.

A kutatás abból az előfeltevésből indított, hogy a vizsgált országok törvénykezési rendszerei minden esetben sajátos osztálytermi forgatókönyveket eredményeznek. Éppen ezért az összehasonlító megfigyelés strukturáló perspektívája a tantermi nyelvhasználat nyomon követése volt. Meggyőződésünk, hogy egy összehasonlító megközelítés tanulságai jó kiindulópontot biztosíthatnak az eredményes gyakorlatok feltérképezésére is. Ebben a dolgozatban bemutatott adatok az alábbi kérdésekre fogalmaznak meg válaszokat: (1). Milyen nyelvhasználati szokások térképezhetők fel a másodnyelvű (államnyelvi) osztálytermi párbeszédekben? (2). Milyen viszonyulás mutatható ki a másodnyelvi tanórákon az első

nyelvre vonatkozóan? (3). Milyen szerepet játszik és milyen célokat szolgál az L1 megjelenése?

A kérdések megválaszolása az interakciók megfigyelésén keresztül lehetséges. Az elemzésben azokat a szegmenseket vizsgáljuk, ahol a célnyelvhasználat mellett megjelent az anyanyelv használata is. Ezeket a helyzeteket a továbbiakban *kétnyelvű osztálytermi* beszédhelyzeteknek nevezzük.

3. Osztálytermi nyelvhasználat

Az iskolai siker vagy kudarc diskurzus-központú jelenség, hiszen olyan jelentésalkotás, értelmezés és jelentésmélység eredménye, melynek hatékonyságát éppen a résztvevő felek alakítják (Bannink, Anne; Dam van Jet, 2006.) Az osztálytermi helyzetekben létrejövő interakciók összessége egy interszubjektív világot teremt (kapcsolati mező, háló) és az így „teremtett nyelvi világ” képezte a megfigyelésünk tárgyát. A bemutatásra kerülő adatok összehasonlító, esetorientált, kvalitatív perspektívát kínálnak a jelenség minél elmélyültebb megértéséhez. A dolgozat további részében a három ország államnyelv oktatására vonatkozó általános jellemzés után az osztálytermi beszédhelyzetek elemzésére összpontosítunk.

3.1. Szlovénia

A szlovéniai magyar tannyelvű iskolák úgynevezett „kéttannyelvű” intézmények. Ennek értelmében a normatív szövegek a két nyelv párhuzamos használatát rögzítik, a tartalom alapú koordinált kétnyelvűséget, főként az elemi osztályok számára. Muravidéken az 1959-60-as tanévtől tértek át a kétnyelvű oktatásra, a többség és kisebbség számára egyaránt kötelező jelleggel, ugyanakkor a kisebbségi magyar nyelvet anyanyelvi és második nyelvi csoportokban tanítják külön tanterv alapján. A kétnyelvű oktatásban az oktatási szintek előmenetelével párhuzamosan változik a nyelvek megoszlásának aránya: általános iskola alsó tagozatán 50-50% az L2-L1 aránya, majd ötödik és hatodik osztályban ez az arány 60-40%-ra változik, míg nyolcadik osztályban az L2-L1 arány 70-30% (Kolláth, 2009). Az oktatási folyamat felsőbb szintjein a kettős nyelvhasználat szlovén domináns lesz. Az írás-olvasás tanítása az alapnyelv meghatározásával kezdődik (azaz melyik a gyerek első nyelve), és ennek függvényében kerül sor a részben párhuzamos készségalkotásra, melyet „egyidejű írás-olvasástanításnak” neveznek. A lendvai Kéttannyelvű Általános Iskolában ezt az írás-olvasástanítási technikát a 2013-2014-es tanévben vezették be (Kolláth, 2014). Először az első, majd a második nyelven ismerkednek az ábécével, transzfer-alapú készségalkotást követve és az első osztály végéig mindkét nyelven megalapozásra kerül az írás és olvasás alapkészsége.

A tartalom alapú kétnyelvű oktatást a tankönyvek kétnyelvűsége is támogatja. A tanítás gyerekközpontú, az alapkövetelményeket kell teljesíteni, de a tanulók egyéni fejlődési jellemzőinek függvényében további differenciált fejlesztésekre is

van lehetőség. A pedagógusok megítélése szerint hiányzik a tanárképzésből éppen a kétnyelvű nyelvoktatás szakmódszertanára való felkészítés. 2013-ban jelent meg az első kétnyelvű-tanítás módszertani kézikönyve. A kézikönyv szerkesztője az előszóban rögzíti ennek a munkának a szerepét, ami elsősorban a tapasztalatok lejegyzését, továbbadását és az önképzést szolgálja: „...A most már 55 éves múltra visszatekintő, a világon egyedülálló modell módszertana eddig szájhagyománnyal terjedt, az idősebb tanárok adták át fiatal kollégáiknak, amikor azok pályájuk kezdetén a kétnyelvű tanítás sűrűjébe csöppentek... A kézikönyv semmihez sem hasonlítható szerepét bizonyítaná, ha azt kéne mondanunk, nélküle képtelenség volt tanítani. Az elmúlt évtizedekben ugyanis nagyon sok tanító és tanár rendkívül jól végezte azt a munkát, aminek írásban lefektetett módszertana tényleg nem volt. Erre szoktuk azt mondani, hogy a kétnyelvű tanítás erősen tanárfüggő. Reméljük, a jelen kézikönyv némileg változtat ezen, annak ellenére, hogy az oktatás minősége elsősorban a tanár hozzáállásán, önmagával, munkájával és tanulóival szemben támasztott igényességén, a folyton tanulni és megújulni való képességén múlik” (Pisnjak, 2013, 14. o.)

Az idézett kézikönyv külön kitér a kétnyelvű oktatás „nyelvi megszervezésének módszertanára”, és kiemeli azokat a lehetséges módozatokat, melyekre a nyelvhasználatban figyelni kell. Így elkülönít (idő, téma, hely, személy alapján történő) „szétválasztásos”, valamint „párhuzamos” nyelvhasználati modelleket. Ez utóbbi nyelvhasználat kapcsán az idézett szerző kijelenti: „Megfigyelések szerint a párhuzamos módszert a tanárok négy módon alkalmazhatják: *véletlenszerű nyelvváltással (flip-flop), párhuzamos fordítással, bevezetés-áttekintéssel és célirányos párhuzamos módszerrel (célzott nyelvváltással)*” (Pisnjak szerk., 2013, 25. o.). Az elsődleges hangsúlyt a kommunikációs készség megalapozására fektetik, utána következik az akadémiai szintű szókincsgazdagítás.

Az általunk meglátogatott alsó tagozatos tanórákon általában a párbeszédes, szituatív nyelvgyakorlatok, dramatizálás, játékos nyelvhasználati helyzetek domináltak. A célirányos nyelvváltás ebben az összefüggésben pedagógiai erőforrás a tanárok számára, az idézett kézikönyv azokat a tanórai mozzanatok is rögzíti, melyek esetekben a kétnyelvű beszédhelyzetek indokoltak: például a kiemelés, a fokozott hangsúlyozás új koncepciók/fogalmak bevezetésekor; hivatkozás korábban elhangzott dolgokra; a tanulók figyelmének felhívása valamire; dicséret és figyelmeztetés; témaváltás; váltás formális stílusról nem formálisra (és fordítva); vagy a tanulók kifáradása, figyelmük elkalandozása esetén. A módszertani előírás azt is rögzíti, hogy a tanárok az oktatási folyamatban az irodalmi nyelvet használják „mert ezt követeli munkájuk környezete...” (Pisnjak, szerk., 2013, 118. o.).

A pedagógiai gyakorlatban, melynek egyik jellemzője, hogy a tanórákon magyar és szlovén nyelvű pedagógus egyaránt jelen van, a kétnyelvűség mikéntje számos egyéni tényező mentén kerül kivitelezésre, melyek közül elsősorban a pedagógusok

nyelvtudását, nyelvi szocializációját, egyéni viszonyulását mindenképpen érdemes kihangsúlyozni. Az alábbi részlet egy első és egy második osztályban zajló tanóra párbeszédeinek bemutatása, ahol főképp a tanulásszervezési mozzanatok voltak kétnyelvűek, valamint azok a helyzetek, melyek a szókincs gazdagítást, rögzítést szolgálták.

1. Ismerkedés

Tanár₁(Szlo): - Pa kdo so to? Vas zanima kdo so? (Kik ők? Akarjátok tudni, hogy kik ők?)

Diákok: - Ja. Ja.

Tanár₂(Ma): - **Na, kérdezzétek meg kik ezeket? Kérdezzétek meg tőlük!**

Tanár₁ (Szlo): - Črt, boš vprašal? Boš vprašal? Vprašal. Boš vprašal, te zanima kdo so to?

Tanár₂ (Ma): - **Megkérdesz-e tőlük?**

Diákok: - **Kik vagytok?** (kacagás)

2. Óraszervezés, munkaszervezés

Tanár₁ (Szl): - Na ulici boste našli, kako sedite v skupinah, torej kako ste v skupinah.

Tanár₂ (Ma): - **A skatulán megtaláljátok, hogy hogy ültök csoportokban, vagyis hogy hogy vagytok csoportokba.**

3. Szavak keresése, szókincsfejlesztés

Tanár₁(Szlo) - Kaj so to Tija? Ati rabi to doma včasih? Kako temu doma rečete? Kle- (Mik ezek Tija? Apa használja ezt néha otthon is? Hogy nevezitek ezt otthon? Fo-...)

Diák: - Klešče. (Fogó.)

Tanár₁(Szlo) -: Bravo, klešče. To? Pa ni **kalapács**, kako se lepo pove? (Bravó, fogó. Ez? És? De nem kalapács, hogy mondjuk szépen?)

Diák: - Kladivo.

Tanár₁ (Szlo) - Kladivo, bravo. (Egy kalapács, bravó.)

A szlovén nyelv a domináns, ezt ismétli, összefoglalja a magyar. Az iskolai évek előrehaladtával a magyar elsősorban értéskönnyítő szerepet tölt be, hogyha a tanulók nem értenek valamit (pl. matematikából), akkor „lefordítják” még azokban az esetekben is, amikor a tanórán csak egy tanár van (véli az egyik beszélgető partnerünk).

A pedagógusok megítélése szerint ezek a gyerekek az osztályteremből kilépve, szünetekben magyarul is, szlovénul is beszélnek „össze-vissza, hogyan jön...”, néha a tájnyelvi változatokat is érvényesítve, mindkét nyelv esetében. A pedagógusok képzése azonban kimondottan szlovén nyelven zajlik, hiányzik a kétnyelvűség-központos módszertan. Így a spontán, de szakmai kérdésekkel kapcsolatos nyelvhasználatban könnyen felismerhetőek a szaknyelvspecifikus vendégnyelvi elemek, mint például: „Nekük kellett *notranjete* (interiorizálni)”, „Szlovéniában most a *otroci* a központ a gyerekre fektetődik...”, „Én sem jutottam tovább csak a *metrikáig*.”

A bemutatott helyzetekben a két nyelvnek támogató, egymást kölcsönösen megerősítő szerepe van az osztálytermi párbeszédben, a párhuzamos nyelvhasználat előírt és a nyelvi erőforrások kombinatív használata pedagógiai célokat követ.

3.2. Szlovákia

A szlovákiai magyar tannyelvű iskolák esetét frappánsan jellemzi az alábbi idézet: „...a szlovákiai magyarok többségére az ún. „ellenőrzött” kétnyelvűség jellemző, azaz a másodnyelv elsajátítása többnyire nem természetes élethelyzetekben, hanem nevelési és oktatási intézményekben történik. Ugyanakkor nem elhanyagolható azok száma sem, akik a szlovák nyelvet spontán módon sajátítják el, vagy a családban (főként a vegyes házasságból származó gyermekek), vagy pedig a családon kívül (bölcsőde, barátok, óvoda játszótér stb.), az olyan településeken, ahol a szlovák lakosság aránya magasabb. Ezek kétnyelvűsége természetes.” (Lanstyák, 2006, 149. o.). Az előző alfejezetben bemutatott oktatási helyzethez képest a szlovákiai rendszerben „a kettős egynyelvű” szemlélet érvényesül, így a szlovák nyelv és irodalom órán is fontos szempont a kommunikáció célnyelven tartása, a nyelvi környezet megteremtése céljából (Vančo, 2017, 2019. o.).

A meglátogatott tanórákon többnyire ismétlő-rendszerező tanulási helyzetekkel találkoztunk, melyeket egy hároméves, a szlovákiai Állami Pedagógiai Intézet akkor folyó, a szlovák nyelv mint államnyelv megújítását célzó projekt módszertani elvei alapján építettek fel. Ezáltal a tanórák szerkezete egységes tanulásszervezési szempontokat követett, így mozzanataiban jóval „merevebbek” voltak, mint a szlovéniai kéttannyelvű órákon látott órák (ehhez lásd Kozmács, 2019). Az alsó tagozatos osztályokban a tanóra légzési és fonetikai bemelegítő gyakorlatokkal kezdődött, majd ezt követték a párbeszédés gyakorlatok, énekek és dramatizálások. Jellemző ezeken az órákon az úgynevezett „realisztikus” beszédhelyzetek dominanciája (Corder, 1983), így a célnyelv használatának elsődleges szerepe a kifejezések, mondatok begyakoroltatása volt. Az audio-vizuális anyagok, valamint az interaktív tábla használata dinamikusan beépült az osztálytermi munkába. Alsó tagozaton főképp a szociális kommunikációs kompetencia fejlesztésére fektették a hangsúlyt, felsőbb szinteken az akadémiai nyelvsajátítás (irodalomelméleti fogalmak, nyelvtani fogalmak stb.) vált elsődlegessé.

A meghallgatott tanórákból szinte teljes mértékben hiányzott az anyanyelv vagy az arra történő utalás, amikor pedig mégis megjelent, inkább érzelmi töltetű, figyelemfelkeltő vagy értékönnyítő szerepet játszott. Íme néhány példa:

Beszédhelyzet: játék *Mesterségem címere*, II. osztály

Alapnyelv: szlovák

Tanár a diákokhoz: *Megegyeztetek, hogy mit fogtok mutatni?* Ismétli szlovákul: Dohodli ste sa čo budete ukazovať?

Beszédhelyzet: írásos gyakorlat, III. osztály

Alapnyelv: szlovák

Tanár: – *Ez a bal kezed!* – jelzi a pedagógus a diáknak.

Beszédhelyzet: magyarázat közben a vetítő kikapcsol. Egy gyerek jelez:

Alapnyelv: szlovák, VI. osztály

Diák: *Tanító néni!* (és a projektorra mutat)

A fenti helyzetekből kiderül, hogy pedagógiai céllal tervezett anyanyelvhasználatról ezekben a helyzetekben nem beszélhetünk, és ha a tanórai mozzanatokban megjelennek, ezek kimondottan a jelentéskönnyítést, de főképp a jelentések rögzítését szolgálják anyanyelvi megfelelők segítségével. A kódváltásos helyzetek, ritkán és véletlenszerűen fordulnak elő. Amint a példák is szemléltetik, az L1 megjelenése visszafogott.

3.3. Románia

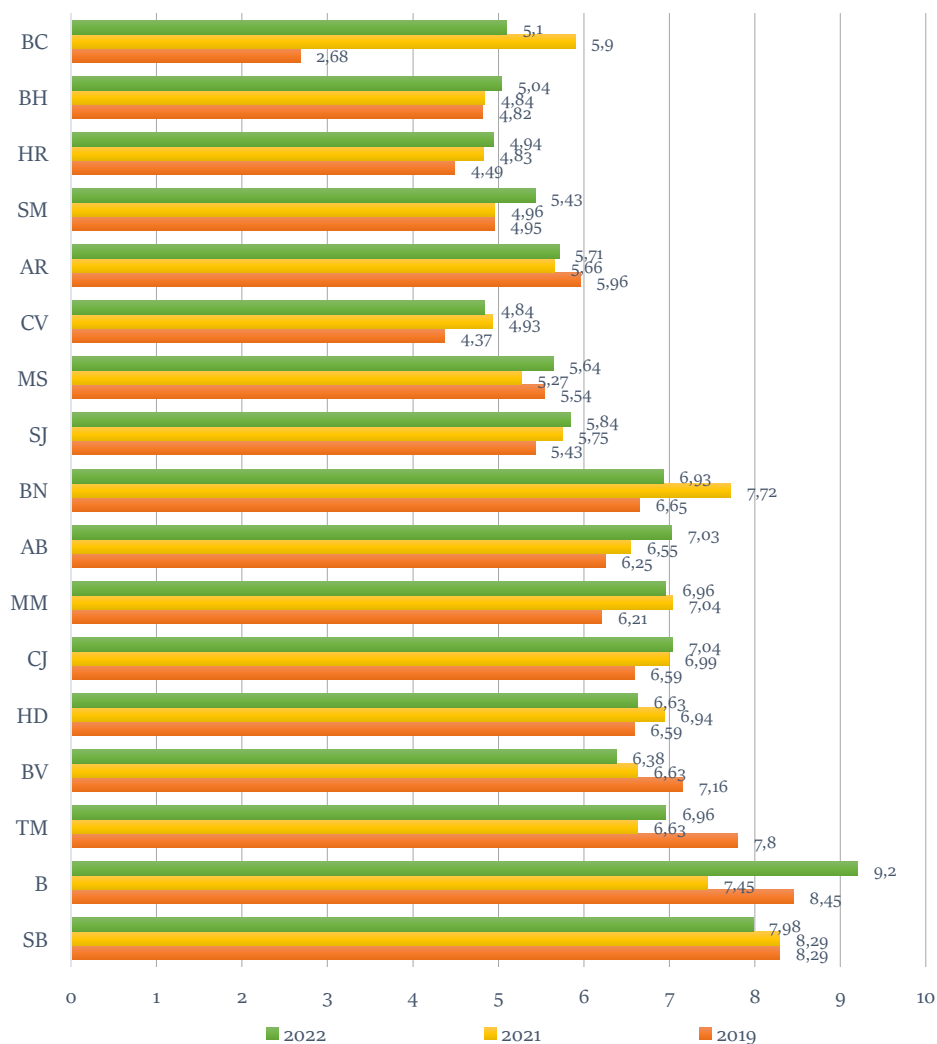
A romániai magyar oktatási rendszerben a tantervek alapján kirajzolódó célok az anyanyelv-domináns, hozzáadó, intézményes kétnyelvűséget támogatják. Ezekben az oktatási intézményekben az anyanyelv *kognitív és kommunikatív* funkciót tölt be, a második nyelv *eszköz a társadalmi* beilleszkedéshez és a továbbtanuláshoz. A szlovákiai magyar tannyelvű iskolákhoz hasonlóan, az anyanyelv az iskolai kommunikáció fő nyelve és egyben tannyelv is, az államnyelv oktatására külön tantárgy keretében kerül sor (lásd Tódor, 2018, 2019).

A 2011-ben megjelent Nemzeti Oktatási Törvény⁴ lehetőséget ad az államnyelv differenciált oktatására, és ezáltal elismeri, hogy a magyar kisebbséghez tartozó diákok más tanulási folyamat révén sajátíthatják el a nyelvet, mint az anyanyelvi beszélők. A sajátos tantervek bevezetésére fokozatosan került sor, így jelen pillanatban két tanterv szerint tanulnak a magyar tannyelvű iskolákba járó diákok. A XI–XII. osztályos tanulók a 2022–2023-as tanévben a régi tantervek szerint haladnak, míg a fiatalabb generációk az új tantervek alapján tanulnak és ezek alapján került sor a cikluszáró szummatív értékelésekre is. Immár két olyan generációval számolhatunk (2021 és 2022-es évfolyamok) akik, az általános iskola felső tagozatát (VIII. osztályt, 14–15 évesen) az új, egyben sajátos mérési és értékelési módszertan alapján fejezték be. A hétköznapiakban „kisérettségiként” számontartott vizsgák eredményeit az 1. ábra összegzi. Az új szemléletű 5–8. osztályos tanterv egyik előnye, hogy az anyanyelvi kultúrát nem elutasítja és kizárja, hanem lehetőségeket kínál a kontrasztív szemlélet érvényesítésére, a jobb megértés és a diákok előző kulturális tapasztalatainak, ismereteinek felhasználása céljából. Bár ez a szemlélet a középiskolákban (IX–XII. osztályban) fokozatosan bevezetésre kerülő tantervben már elhalkul, azt gondoljuk, mégis jó átmenetet képez, hiszen a diákok

⁴ https://www.edu.ro/sites/default/files/legeaeducatiei_actualizata%20august%202018.pdf

indirekt módon megtapasztalhatják, hogy saját kultúrájuk (esetünkben a kisebbségi) egyenértékű a másokéval (a többségivel). Megítélésünk szerint a nem-anyanyelvi tantervi koncepció (mely különbözik az idegen nyelvi tantervi koncepciótól) éppen a „társadalmi igazságosság” osztálytermi értékeit tudja építő módon hozzáadni, eszköztudássá alakítani.

1.ábra. Román képességi vizsga átlagai magyar iskolákban

Jelmagyarázat: BC-Bakó, BN-Bihar, HR-Hargita, SM-Szatmár, AR-Arad, CV-Kovácszna, MS-Maros, SJ-Szilágy, BN-Beszterce-Naszód, AB-Fehér, MM-Máramaros, CJ-Kolozs, HD-Hunyad, BV-Brassó, TM-Temes, B-Bukarest, SB-Szeben megyék

Egyéni feldolgozás, adatok forrása: <https://sapviz.ro>

A fenti ábra a magyar tannyelvű iskolákat működtető megyék VIII. osztályosainak, román képességi vizsgaeredményeit összegzi⁵. Az eredmények lényegében még keveset igazolnak vissza az új tanterv hatékonyságáról, hiszen az alkalmazás folyamatában számos disszonancia jelent meg: pl. a tanárok felkészítése nélkül került bevezetésre az új szemlélet, a járvány időszakában az oktatáshoz való hozzáférés jelentős társadalmi különbségeket és kommunikációs nehézségeket generált stb.

A helyzet fentebb ismertetett kontextualizálása azt mutatja, ahogy azt Tódor (2021) tanulmányában bemutatott kutatás adatai is alátámasztják, hogy az új tantervi koncepció szerint működő osztálytermi helyzetekben is a hangsúly az osztálytermi párbeszéd célnyelven tartására tevődik, hiszen főképp a nyelvíleg homogén környezetben szocializálódó diákok esetében, az iskolai nyelvgyakorlás majdnem az egyetlen lehetőség a második nyelv elsajátítására. Így tehát, a pedagógiai céllal tervezett anyanyelvhasználatról az általunk vizsgált órákon nem beszélhetünk. Amennyiben az órán mégis előfordultak kódváltásos jelenségek, azok általában *jelentéskompenzáló* stratégiaként voltak jelen. Íme néhány példa:

Informális beszédhelyzet, V. osztály

Diák: - ***Kimehetek a WC-re?***

Tanár: - *Nu înțeleg.* (Nem értem.)

Diák: - *Pot să merg la toaletă?* (*Kimehetek a toalettre?*)

Tanár: - Da! (igen)

Házi feladat megbeszélése, VI. osztály

Tanár: - *Nu uitați că trebuie să scrieți o știre pentru ora viitoare.* (*Ne felejdétek el, hogy jövő órára egy tudósítást kell írnotok.*) ***Ne felejtétek el! Aki elfelejti, fekete pontot kap!***

Diák: - ***Egyedül kell írni mondatokat?***

Tanár: - *Da, trebuie să lucrați individual!* (*Igen, önállóan kell dolgoznotok!*)

Bár nem előre tervezett kódváltásos beszédhelyzetekről van szó, a párhuzamos üzenetközvetítés megjelenik ezekben az esetekben is. Míg a szlovén rendszerben ez egy előírt nyelvhasználati stratégia, ez utóbbi esetben főképp célnyelvre irányít és pontosít.

4. Következtetés

A nyelvtanítás folyamatában a kommunikációs készség egyszerre cél és eszköz. Az idegen nyelvek, államnyelv tanítása kapcsán gyakran merül fel a diákok nyelvi tapasztalataikhoz való viszonyulás kérdésének problematizálása. A kérdésfeltevés megalapozott, hiszen ha gyermekközponitú értékek alapján kerül megtervezésre a

⁵ A 2020-as eredményeket a COVID19 -es sajátos időszak és a speciális vizsgatételek miatt nem tüntettük fel.

tanulási folyamat, ez a dimenzió elengedhetetlen, míg ha célorientáltan vezérelt, az előző tanulási tapasztalatok átrendezése, bővítése másodlagossá válik.

A három oktatási kultúrában zajló államnyelv-oktatási rendszer esetében megfigyelhető, hogy a tanulók nyelvi tudásának és tapasztalatainak hatékony érvényesítése, valamint az ezt szorgalmazó tanítási módok mást jelentenek az oktatáspolitikában és az osztályteremben. Az anyanyelvi tudásra való csatolás akkor is szükségszerű, amikor ez előírások szerint tiltva van. Ezért ebben az összefüggésben fontos kihangsúlyozni a tanárképzés azon új tartalmainak szükségességét, melyek a nyelvi erőforrások tudatos előhívását támogatják.

Az iskolai környezetben a nyelvi erőforrások használatát az adott környezet és mikroközösség sajátosságai mentén kell értelmezni, ennek előnyeivel, joggyakorlataival és kihívásaival együtt. A következő táblázatban az általunk vizsgált három oktatási rendszer sajátosságait összegeztük.

3.táblázat. Összegző

Szemponatok	Szlovénia	Szlovákia	Románia
Cél	A két nyelv és kultúra megőrzése	Anyanyelvdomináns, intézményes kétnyelvűség	Anyanyelvdomináns, intézményes kétnyelvűség
L1 és L2 státusa	L1 és L2 tannyelv, tantárgy	L1 alap(tan)nyelv más tantárgyaknál is, L2 tantárgy	L1 alap(tan)nyelv más tantárgyaknál is, L2 tantárgy
L1 és L2 viszonya, funkciója	L1 átírányítást támogat L2-re	L1: értéskönnyítő L2	L1: értéskönnyítő L2
L1 és L2 használatának jellege	Célirányú párhuzam, Átírányító nyelvhasználat	L1: deklaráltan nincs jelen, nem preferált	L1: használata nem preferált
Beszédhelyzetek	Reális beszédhelyzet	Realisztikus beszédhelyzetek	Realisztikus beszédhelyzetek
Kihívások	Nyelvi kopás lehetősége: L1	L2 elsajátítása nem hatékony	L2 elsajátítása nem hatékony

A táblázat kulcsszavaiból – befejezésképpen – azt a két típusú kihívást emeljük ki, melyek az anyanyelv és államnyelv eredményes elsajátítása érdekében további gyors válaszok megfogalmazását feltételezik, nevezetesen a nyelvi kopás jelenségének (leírásával Bátyi, 2020 foglalkozik) és az egynyelvűség interciájának vagy „kényelmének” a kezelését.

Irodalom

1. Bannink, Anne – Dam van Jet, 2006. A dynamic discourse approach to classroom research. *Linguistics and Education*, 17, pp 283–301.
<https://doi.org/10.1016/j.linged.2007.01.001>.
2. Bátyi Szilvia, 2020. Only time will tel... Only time will tell... Extralinguistic variables in L1 lexical attrition. In: Bátyi Szilvia – Lengyel Zsolt szerk. *Kétnyelvűség: magyar és nem magyar kontextus / Bilingualism: Hungarian and non-Hungarian context*, Pannon Egyetem, pp. 11–25.
3. Corder, Stephen P, 1983. Strategies of Communication. In: Faerch, C. – Kasper, G. eds. *Strategies in Interlanguage Communication*. London: Longman, pp. 15–19.
4. Cummins, James, 1981. *Bilingualism and Minority Language Children*. Ontario: Ontario Institute for Studies in Education.
5. Gorter, Durk – Cenoz, Jasone, 2017. Language education policy and multilingual assessment. *Language and Education* 31/3: pp. 231–248.
6. Heller, Monica, 2006. *Linguistic minorities and modernity: A sociolinguistic ethnography* (2nd ed.). London: Continuum.
7. Heltai János, 2016. Az egységes nyelvi repertoár pedagógiája. *Magyar Nyelvőr* 140/4. 2016. október–december.
https://www.academia.edu/30785173/Az_egys%C3%A9ges_nyelvi_reperto%C3%A1r_pedag%C3%B3gi%C3%A1ja (2022.06.28.)
8. Herdina, Philip – Jessner, Ulrike, 2002. *Dynamic model of multilingualization: Perspectives of Change in Psycholinguistics, Multilingual Matters, 121*. Clevedon: Cromwell Press Limited.
9. Jakonen, Teppo – Szabó, T. Péter – Laihonon, Petteri, 2018. Translanguaging as Playful Subversion of a Monolingual Norm in the Classroom. In: G. Mazzaferro ed. *Translanguaging as Everyday Practice*. Springer, Multilingual Education 28, pp. 31–48. https://doi.org/10.1007/978-3-319-94851-5_3
10. Kolláth Anna, 2009. Kétnyelv és oktatás. In: Kolláth Anna szerk. *A muravidéki kétnyelvű oktatás fél évszázada*. Bielsko-Biala–Budapest–Kansas–Maribor–Praha, Zora 68, 36–59. o.
11. Kolláth Anna – Gróf Mária, 2014. *A szlovéniai magyar nyelv, ELDIA esettanulmány*. Studies in European Language Diversity 28.1.
<https://phaidra.univie.ac.at/open/o:356645> (2022.06.30)
12. Kozmács István, 2019. Az államnyelv oktatása a szlovákiai magyar tannyelvű általános iskolákban. *Magyar Nyelvőr* 143/2: 184–196. o.

13. Ladányi Mária – Hrenek Éva szerk., 2019. *Alkalmazott nyelvészeti kisszótár*. Budapest: ELTE
14. Lanstyák István, 2006. *Nyelvről nyelvre. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram.
15. Péntek János – Benő Attila, 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Kontra Miklós szerk., Kolozsvár–Budapest: EME–Gondolat.
16. Piszjak Mária szerk. 2013. *Priročnik za učitelje dvojezičnih šol v Prekmurju/ Kézikönyv a muravidéki kétnyelvű iskolák pedagógusai számára*, Lendva: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
17. Shohamy, Elana, 2006. *Language Policy. Hidden agendas and new approaches*. London: Routledge.
18. Sobkowiak, Paweł 2022. Translanguaging practices in the EFL classroom – the Polish context. *Linguistics and Education*, 69.
<https://doi.org/10.1016/j.linged.2022.101020>
19. Tódor Erika-Mária, 2018. Románnyelv-oktatás magyar tannyelvű iskolákban: tanterv-fejlesztéstől a gyakorlati kivitelezésig. *Modern Nyelvoktatás* 24/4: 3–17. o.
20. Tódor Erika-Mária, 2019. Nyelvi alapkészségek kialakítása a romániai magyar tannyelvű iskolákban. *Magyar Nyelvőr* 143/2: 173–183. o.
21. Tódor Erika-Mária, 2021. Language Use during Romanian Classes in Bilingual Settings. A Qualitative Approach. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica* 13/2: pp 1–20.
22. Vančo Ildikó, 2017. A szlovák nyelv tanítása szlovákiai magyar tanítási nyelvű iskolákban. Általános helyzetkép. *Magyar Nyelvőr* 141/3: 272–291. o.
23. Vančo Ildikó, 2019. A szlovák nyelvi készségek kialakítása a szlovákiai magyar tanítási nyelvű iskolák alsó tagozatán. *Magyar Nyelvőr* 143/2: 138–150. o.

References

1. Bannink, Anne – Dam van Jet, 2006. A dynamic discourse approach to classroom research. *Linguistics and Education* 17, pp. 283–301.
<https://doi.org/10.1016/j.linged.2007.01.001>.
2. Bátyi Szilvia, 2020. Only time will tel... Only time will tell... Extralinguistic variables in L1 lexical attrition. In: Bátyi Szilvia – Lengyel Zsolt szerk. *Kétnyelvűség: magyar és nem magyar kontextus / Bilingualism: Hungarian and non-Hungarian context*, Pannon Egyetem, pp. 11–25.
3. Corder, Stephen P, 1983. Strategies of Communication. In: Faerch, C. – Kasper, G. eds. *Strategies in Interlanguage Communication*. London: Longman, pp. 15–19.
4. Cummins, James, 1981. *Bilingualism and Minority Language Children*. Ontario: Ontario Institute for Studies in Education.
5. Gorter, Durk; Cenoz, Jasone, 2017. Language education policy and multilingual assessment. *Language and Education* 31/3: pp. 231–248.
6. Heller, Monica, 2006. *Linguistic minorities and modernity: A sociolinguistic ethnography* (2nd ed.). London: Continuum.

7. Heltai János, 2016. Az egységes nyelvi repertoár pedagógiája [The pedagogy of the unified language repertoire]. *Magyar Nyelvőr [Hungarian Language Guard]* 140/4, 2016. október–december.
https://www.academia.edu/30785173/Az_egys%C3%A9ges_nyelvi_reperto%C3%A1r_pedag%C3%B3gi%C3%A1ja (2022.06.28.) (In Hungarian)
8. Herdina, Philip – Jessner, Ulrike, 2002. *Dynamic model of multilingualization: Perspectives of Change in Psycholinguistics*, Multilingual Matters, 121. Clevedon: Cromwell Press Limited.
9. Jakonen, Teppo – Szabó, T. Péter – Laihonen, Petteri, 2018. Translanguaging as Playful Subversion of a Monolingual Norm in the Classroom. In: G. Mazzaferro ed. *Translanguaging as Everyday Practice*. Springer. Multilingual Education, 28, pp. 31–48. https://doi.org/10.1007/978-3-319-94851-5_3
10. Kolláth Anna, 2009. Kétnyelvű és oktatás. [Bilingualism and education.] In: Kolláth szerk. *A muravidéki kétnyelvű oktatás fél évszázada [Half a century of bilingual education in Muravidék]*. Bielsko-Biala–Budapest–Kansas–Maribor–Praha, Zora 68, 36–59. o. (In Hungarian).
11. Kolláth Anna – Gróf Mária, 2014. *A szlovéniai magyar nyelv, ELDIA esettanulmány. [The Hungarian language in Slovenia, ELDIA case study]*. Studies in European Language Diversity 28.1, <https://phaidra.univie.ac.at/open/o:356645> (2022.06.30., In Hungarian).
12. Kozmács István, 2019. Az államnyelv oktatása a szlovákiai magyar tannyelvű általános iskolákban. [Education of the state language in Hungarian-language primary schools in Slovakia]. *Magyar Nyelvőr [Hungarian Language Guard]* 143/2: 184–196. o. (In Hungarian).
13. Ladányi Mária – Hrenek Éva szerk., 2019. *Alkalmazott nyelvészeti kisszótár. [Small dictionary of applied linguistics]*. Budapest: ELTE (In Hungarian).
14. Lanstyák István, 2006. *Nyelvről nyelvre. Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról [From language to language. Studies on word borrowing, code switching and translation]*. Pozsony: Kalligram (In Hungarian).
15. Péntek János – Benő Attila, 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben) [The Hungarian language in Romania (Transylvania)]*. Kontra Miklós szerk. Kolozsvár–Budapest: EME–Gondolat (In Hungarian).
16. Pisnjak, Mária szerk., 2013. *Priročnik za učitelje dvojezičnih šol v Prekmurju/ Kézikönyv a muravidéki kétnyelvű iskolák pedagógusai számára [Handbook for the teachers of the bilingual schools in the Mura region]*. Lendva: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet (In Hungarian).
17. Shohamy, Elana, 2006. *Language Policy. Hidden agendas and new approaches*. London: Routledge.
18. Sobkowiak, Paweł 2022. Translanguaging practices in the EFL classroom – the Polish context. *Linguistics and Education* 69.
<https://doi.org/10.1016/j.linged.2022.101020>
19. Tódor Erika-Mária, 2018. Románnyelv-oktatás magyar tannyelvű iskolákban: tantervfeljesztéstől a gyakorlati kivitelezésig [Romanian language education in Hungarian-language schools: from curriculum development to practical

- implementation]. *Modern Nyelvoktatás [Modern Language Education]* 24/4: 3–17. o. (In Hungarian).
20. Tódor Erika-Mária, 2019. Nyelvi alapkészségek kialakítása a romániai magyar tannyelvű iskolákban. [Development of basic language skills in Hungarian-language schools in Romania]. *Magyar Nyelvőr [Hungarian Language Guard]* 143/2: 173–183. o. (In Hungarian).
21. Tódor Erika-Mária, 2021. Language Use during Romanian Classes in Bilingual Settings. A Qualitative Approach. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica* 13/2: pp. 1–20.
22. Vančo Ildikó, 2017. A szlovák nyelv tanítása szlovákiai magyar tanítási nyelvű iskolákban. Általános helyzetkép [The teaching of the Slovak language in schools in Slovakia where the teaching language is Hungarian. General situation]. *Magyar Nyelvőr [Hungarian Language Guard]* 141/3: 272–291. o. (In Hungarian).
23. Vančo Ildikó, 2019. A szlovák nyelvi készségek kialakítása a szlovákiai magyar tanítási nyelvű iskolák alsó tagozatán. [The development of Slovak language skills in the lower grades of schools with Hungarian as the medium of instruction in Slovakia] *Magyar Nyelvőr* 143/2: 138–150. o. (In Hungarian).

Nyelvi erőforrások osztálytermi helyzetekben

Tódor Erika-Mária, PhD, egyetemi tanár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Románia; todorerika@sapientia.siculorum.ro, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2584-941X>.

Vančo Ildikó, PhD, habilitált nyelvészdoktor, Nyitrai Konstantin Filozofus Egyetem, Szlovákia; ivanco@ukf.sk, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4915-4217>

A tanulmányban, egy összehasonlító megközelítés által, azt próbáljuk megvizsgálni, hogy milyen nyelvhasználati szokások térképezhetők fel a magyar tannyelvű iskolák másodnyelvű osztálytermi beszédhelyzeteiben. Ezúttal nem idegen nyelvi (vagy tágabb környezeti nyelv) osztálytermi beszédhelyzetekre összpontosítottunk, bár a szakirodalom számos erre vonatkozó kutatással szolgál. Ebben az írásban az államnyelv/ hivatalos nyelv és anyanyelv viszonyát tartottuk szem előtt, a nyelvi erőforrások működtetését követve. Adatainkat az alábbi két kérdés mentén rendszereztük, nevezetesen 1. hogy milyen viszonyulások mutatathatók ki az L2 nyelvórákon az első nyelvre vonatkozóan, 2. abban az esetben hogyha megjelenik az első nyelv is, ez milyen szerepet játszik, milyen célokat szolgál, esetleg milyen üzenetet hordoz. Az elemzésben három ország oktatási rendszerében szerzett tapasztalatainkat összegeztük, szlovéniai, szlovákiai és romániai magyar tannyelvű iskolákban összegyűjtött adatokra alapozva. Az osztálytermi megfigyelés és a strukturált beszélgetések képezték munkánk alapját. A dolgozat négy részből áll: az elméleti alapvetést a kutatás ismertetése és az adatok értelmezése követi, majd a következtetések zárják. A bemutatott osztálytermi beszédhelyzetekből látható, hogy a különböző nyelvoktatási paradigmák, sajátos osztálytermi nyelvhasználatot és forgatókönyveket eredményeznek. Míg az szlovéniai esetekben az L1 és L2 komplementer és párhuzamos használatára láthattunk osztálytermi helyzetképeket, a szlovákiai és romániai példák inkább az L2 gyakorlására, a kommunikáció célnyelven tartására irányuló törekvést példázzák. Azokban az esetekben amikor mégis az

anyanyelvhasználat előfordult, elsősorban *jelentéskompenzáló* szerepet töltött be. A tanulmány rávilágít arra, hogy a differenciált tanterv (esetünkben a bevezetésre kerülő nem-anyanyelvi tanterv Romániában), mely lényegében az idegen nyelvi tanítási stratégiák ki-sebbségközpontú adaptált változatát jelenti, egyben a „társadalmi igazságosság” osztálytermi értékeinek is hordozója, hiszen a „másik” nyelvre is értékként tekint. Ugyanakkor az elemzett osztálytermi helyzetek rámutatnak a tudatos nyelvi magatartás nevelési kihívásaira is, nevezetesen a nyelvi kopás, valamint az egynyelvű inercia jelenségeire.

Kulcsszavak: *kétnyelvűség, államnyelv oktatása, iskolai párbeszéd, nyelvi erőforrás, nyelvhasználat.*

Мовні ресурси у класній ситуації

Тодор Еріка-Марія, PhD, Науковий університет імені Сапієнція, Румунія, todorerika@sapientia.siculorum.ro, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2584-941X>..

Ванчо Ільдико, PhD, Університет Костянтина Філософа в Нітрі, Словаччина, ivanco@ukf.sk, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4915-4217>.

У публікації, з використанням порівняльної методики, зроблено спробу простежити, які традиції мововживання можна окреслити в розмовних ситуаціях у класах шкіл з навчанням угорською мовою на уроках при вивченні другої мови. Таким чином, ми акцентуємо не на розмовних ситуаціях у класах при вивченні іноземної мови (або у ширшому розумінні мови оточення), хоча в науковій літературі цьому питанню присвячено чимало досліджень. У нашій статті ми зосереджуємо відносини між державною мовою/офіційною мовою та рідною мовою, простежуючи застосування мовних ресурсів. Дані ми систематизували, виходячи з двох питань: 1. Яке ставлення можна простежити на уроках мови L2 стосовно першої мови; 2. У випадку, якщо проявляється і перша мова, тоді яку роль вона відіграє, які цілі виконує, які меседжі, можливо, доносить. У нашому дослідженні узагальнено наш досвід вивчення освітніх систем трьох держав. Таким чином, ми спирались на дані, зібрані у школах з навчанням угорською мовою у Словенії, Словаччині та Румунії. Основою дослідження служать спостереження у класах та структуровані інтерв'ю. Публікація складається з чотирьох частин: спочатку розглянуто теоретичну базу, далі йде презентація дослідження і аналіз отриманих результатів, а на завершення подаються висновки. Із розглянутих розмовних ситуацій у класі можна зробити висновок, що різні парадигми викладання мови призводять до своєрідного мововживання у класах та своєрідних сценаріїв. Якщо у випадку Словенії у класах ми бачимо переважно ситуації з комплементарним та паралельним вживанням мов L1 та L2, то словацькі і румунські приклади свідчать про прагнення застосовувати мову L2, прагнення до комунікації ціловою мовою. А в тих випадках, коли траплялося використання рідної мови, вони відігравали насамперед роль *компенсації значення*. Дослідження розкриває, що диференційовані навчальні програми (у нашому випадку навчальна програма для не рідної мови, яка запроваджується в Румунії), які за своєю суттю є адаптованими для меншин стратегіями вивчення іноземної мови, виступають водночас носіями класних цінностей

«супільної справедливості», адже «другу» мову також розглядають як цінність, скарб. Водночас проаналізовані ситуації в класах вказують і на виклики у вихованні мовної поведінки, зокрема на явища мовного «зношення» та мовної інерції.

Ключові слова: *двомовність, викладання державної мови, шкільний діалог, мовні ресурси, мововживання.*

Linguistic resources in classroom interactions

Erika-Mária, Tódor PhD, Sapientia Hungarian University of Transylvania, Romania; todorerika@sapientia.siculorum.ro, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2584-941X>.

Vančo Ildikó, PhD, Constantine the Philosopher University in Nitra, Slovakia; ivanco@ukf.sk, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4915-4217>.

This time we have focused on classroom speech situations in a language other than a foreign language (or a broader environmental language), although the literature provides a plethora of research on this topic. In this paper, we have focused on the relationship between the state language/official language and the mother tongue, with special attention to the accessed linguistic resources. We have tried to organise our data along the following two questions: (1) What kind of relations can be observed in second language classrooms with respect to the first language? (2) In cases where the first language appears, what role does it play, what purposes does it serve, and what message does it possibly carry? In this analysis, we summarise our experience in the education systems of three countries, based on data collected in Hungarian-medium schools in Slovenia, Slovakia and Romania. Classroom observation and structured interviews formed the basis of our work. The paper is divided into four parts: a theoretical introduction is followed by a description of the research and an interpretation of the data and conclusions. From the classroom speaking situations presented, it can be seen that different language teaching paradigms result in specific classroom language use and scenarios. While in the Slovenian cases we have seen classroom situations of complementary and parallel use of L1 and L2, the Slovak and Romanian examples are more representative of the practice of L2 and the effort to keep communication in the target language. In the cases where mother tongue use did occur, it was mainly in a meaning-compensating role. The study highlights that differentiated curricula (in our case, the non-native curriculum being introduced in Romania), which is essentially a minority-centred adaptation of foreign language teaching strategies, also carries the classroom values of 'social justice', since it also sees the 'other' language as a value. At the same time, the classroom situations analysed also point to the educational challenges of awareness language behaviour, namely the phenomena of language attrition and monolingual inertia or comfort.

Keywords: *bilingualism, official language teaching, school dialogue, linguistic resource, language use.*

Huber Máté Imre

Az angol és a német nyelv többközpontúsága négy nyelvkönyvsorozatban

1. Bevezetés

A nyelvi többközpontúság Kloss (1978) által kidolgozott, majd többek között Clyne (1992) és Muhr (1996b, illetve 1997) által továbbfejlesztett modelljének számos következménye van a nyelvtanításra nézve, amelyek azonban eddig viszonylag ritkán jelentek meg a tudományos és szakdidaktikai diskurzusban. Ugyan általánosan elfogadott alapvetés, hogy a különböző nemzeti változatokat egymással egyenrangúként kell kezelni (vö. Christen és Knipf-Komlósi, 2002; Hägi, 2006 vagy Muhr, 1996a a német kapcsán, ill. Marlina, 2014, 2018 vagy Sherman, 2010 az angol kapcsán), ennek az alapelvnek a konkrét megvalósítása nem igazán kerül elő az idevágó alkalmazott nyelvészeti, ill. nyelvpedagógiai kutatásokban. Nem is beszélve a nyelvkönyvek szerepéről ebben a kérdésben, ami bár alapvető fontosságú, ehhez képest mégis kifejezetten ritkán tárgyalt szegmense a témának. E tanulmány négy konkrét (két angol és két német) nyelvkönyvsorozatot elemez arra nézve, hogy a különböző (nemdomináns) sztenderd nyelvváltozatok hogyan, ill. milyen mértékben jelennek meg bennük.

2. Elméleti háttér

2.1. A többközpontúságról általában

Ammon (2005) szerint egy nyelv akkor többközpontú (más szóval pluricentrikus), ha több, különböző kulturális vagy politikai központokhoz tartozó sztenderd változata van. Kloss (1978) hozzáteszi, hogy az egyes központok különböző sztenderd változatai mindig különböző nyelvi normákkal jellemezhetőek, és ezek a normák általában kodifikáltak. Ezt egészíti ki Clyne (1992), majd Muhr (1996a, 1997, 2012) azzal, hogy figyelembe veszik a különböző sztenderd változatok eltérő kulturális, ill. politikai erőforrásait, s ezek alapján elkülönítik egymástól a domináns, ill. a nemdomináns nemzeti változatokat. Azokat az országokat, amelyek domináns sztenderddel rendelkeznek, elsődleges centrumoknak (pl. USA, Egyesült Királyság, Németország), míg a nemdomináns sztenderdeknek otthont adó országokat

másodlagos centrumoknak nevezik (pl. Ausztrália, Új-Zéland, Ausztria, Svájc) – vö. Huber (2021, 2022).

A domináns–nemdomináns különbségtételt Muhr (2003, 2005 és 2012) számos további megfigyeléssel finomította, mint például, hogy a domináns változatok általában nemcsak a társadalmi, ill. politikai presztízst, hanem a beszélők száma, a globális médiajelenlét, ill. a normaexport terén is felülmúlják a nemdominánsakat, ill. hatással vannak azokra. A domináns változatok kodifikációja továbbá szinte kivétel nélkül mindig teljes körű, míg a nemdomináns változatoké esetenként hiányos, vagy egyáltalán nem adott (Muhr, 2003, 2005 és 2012).

Ami a többközpontú modell alkalmazásának előnyeit illeti, meg kell jegyezni (többek között Lanstyák, 1996, 25. o. alapján), hogy az egyes nemzeti változatokat többé-kevésbé egyenértékű sztenderd változatokként fogja fel, melyek saját normákkal rendelkeznek. Ez a megközelítés tehát lehetővé teszi több sztenderd nyelv-változat párhuzamos létezését, ahelyett, hogy a nemdomináns nyelvváltozatokat az egyetlen sztenderdtől eltérő, deviáns változatokként írná le, ily módon pedig elősegíti az interkulturális kommunikációt, ami különösen a nyelvtanításba beemelve fontos erény (Marlina, 2014, 2018; Rauer és Tizzano, 2019).

2.2. Az angol mint többközpontú nyelv

Az angol nyelv változatai rendkívül összetett rendszert alkotnak, már csak abból adódóan is, hogy világszerte rendkívül sok beszélője van, s már pusztán azt sem lehet mindig egyértelműen eldönteni, hogy valaki anyanyelvi beszélőnek számít-e, vagy sem. Crystal (2008) becslése szerint a világon nagyjából egymilliárd fő beszéli az angolt első vagy második nyelvként – és ebbe nem tartoznak bele azok, akik idegen nyelvként tanulták azt.

Fontos sajátossága továbbá az angolnak mint többközpontú nyelvnek, hogy sztenderd változatai között nem ritkán óriási a földrajzi távolság – sokszor egy egész óceán választja el őket egymástól. Ez fontos különbség sok más többközpontú nyelvhez képest, mint amilyen pl. a német, amelynek nagyjából egybefüggő földrajzi területen találjuk a különböző változatait (Dollinger, 2019a, 2019b). Ennek a különbségnek a magyarázata elsősorban a történelmi múltban, a többközpontúság kialakulásának körülményeiben keresendő, ami az angol esetében a gyarmatbirodalmi terjeszkedést jelentette, mely során az angol nyelv a világ legkülönbözőbb pontjain jutott komoly adminisztratív státuszhoz (Clyne, 1992; Schneider, 2011).

Fontos ezen a ponton megemlíteni, hogy a többközpontú megközelítés csak a sztenderd változatok leírására szorítkozik, így nem tartoznak bele az angol mint nemzetközi nyelv ún. *lingua franca* változatai, melyek a nem anyanyelvi beszélők közötti nemzetközi kommunikációt szolgálják. Az angol nyelv változatainak szövevényes rendszerét számos különböző modell segítségével megkísérelhetjük leírni,

azonban, ahogy arra Seidlhofer (2009) rávilágít, nem érdemes e modelleket egymástól teljesen elzárva tekinteni, hanem sokkal célravezetőbb egyfajta integratív megközelítés alkalmazása. Más szóval érdemes áttekinteni, saját kérdésfeltevésünk szempontjából mely modell(ek) bizonyulnak a legalkalmasabbnak, és ezek adott esetben hogyan ötvözhetőek egymással.

Ennek szellemében a következőkben megkísérlem ötvözni Kachru (1992) *World Englishes* modelljét a fentiekben vázolt többközpontú felfogással (vö. Huber, 2022), ezzel alkotva egy pontosabb és használhatóbb modellt annak leírására, milyen szerepet töltenek be a különböző nemzeti sztenderd változatok az angol mint idegen nyelv oktatásában. Kachru (1992) három koncentrikus körre osztja fel az angol nyelvű beszélőket és országait: **(1) a belső kör** (*Inner Circle*) a hagyományosan angol anyanyelvű országok köre, mint pl. az Egyesült Királyság, az USA, Ausztrália, Új-Zéland, stb. Ezekbe az országokba már a gyarmatbirodalmi időszak előtt megérkezett az angol nyelv, így ezeket Kachru (1992) *normaalkotó*, *normaadó* (*norm-providing*) régióknak nevezi, ahol az angol kétségkívül *anya-nyelvként* (*English as a Native Language: ENL*) van jelen.

(2) A külső kör (*Outer Circle*) országainak sorsa ezzel szemben pontosan a gyarmatbirodalmi időszakban fonódott össze az angol nyelvvel, és azóta is megkerülhetetlen szerepe van az angolnak ezen országok államigazgatási folyamataiban (Schneider, 2011). Az itt élők egy jelentős része számára az angol nyelv az élet szerves része; nem idegen, hanem *második nyelv* (*English as a Second Language: ESL*), amit az őket körülvevő környezet részeként, természetes nyelvelsajátítási folyamat eredményeként beszélnek. Mivel itt átalakulnak a belső körből érkező normák, és új nemzeti sztenderd változatok születnek, ezért ezek Kachru (1992) rendszerében az ún. *normaalakító*, *normafejlesztő* (*norm-developing*) régiók.

(3) Végül pedig a terjeszkedő kör (*Expanding Circle*) azokat az országokat tömöríti, ahol az angolnak *idegen nyelvként* (*English as a Foreign Language: EFL*) jut szerep. Itt tehát hagyományosan nem volt jelen az angol nyelv, de a globalizáció, valamint az angol nyelv globális lingua francává válása révén ide is eljutott, és főként az üzleti életben, valamint a (globális) média, ill. a (felső)oktatás színterein nyer(t) teret. Ezek Kachru (1992)-nál a *normakövető*, *normafüggő* (*norm-dependent*) régiók. Kis túlzással idesorolható a világ összes többi része, de legjellegzetesebben talán Skandinávia, Kína, Japán, Latin-Amerika egyes részei, Oroszország stb.

Ehhez képest a klasszikus többközpontú megközelítés mindössze annyit vesz alapul, hogy – a korábban említett kulturális, ill. politikai erőforrások alapján – a brit és az amerikai angol minősül domináns nemzeti változatnak, míg a többi nemzeti változatot nemdominánsként kezeli (Clyne, 1992; Schneider, 2011), tekintet nélkül arra, hogy ott az angol anyanyelvként (ENL), második nyelvként (ESL), vagy idegen nyelvként (EFL) van jelen. Ha ötvözzük egymással a fent említett, Kachru-

féle (1992) *World Englishes* megközelítést és a Clyne-i (1992) többközpontú felfogást, azzal – ahogy azt egy másik munkámban részletesen kifejtem (Huber, 2022) – mindkét modellt tovább finomítjuk, és egy pontosabb leírását érjük el a szociolingvisztikai valóságnak. Tulajdonképpen, ha egymásra vetítjük a két megközelítést, akkor mindössze annyi változik, hogy Kachru (1992) koncentrikus modelljének a magjában elkülönítünk egymástól egy domináns (Egyesült Királyság, USA) és egy nemdomináns belső kört (Ausztrália, Új-Zéland, Kanada, Írország, Dél-Afrikai Köztársaság). A külső és a terjeszkedő körben minden változatlan marad.

A két modell ilyen módon történő ötvözése mellett a már korábban említett másik munkámban a következőképpen érvelek:

A két modell inkluzív ötvözése [...] egyfelől lehetővé teszi, hogy Kachru (1992) belső köréből kiemeljük azokat a nemzeti változatokat, melyeknek a nemzetközi presztízse (és ezen keresztül normaalkotó potenciálja) messze meghaladja még a többi belső körű változatét is (nyilván az amerikai és a brit angolról van szó). Másfelől pedig arra is lehetőséget ad, hogy Clyne (1992) nemdomináns változatainak meglehetősen heterogén halmazát három egymástól nagymértékben eltérő részhalmazra bontsuk (nemdomináns belső kör, külső kör, ill. terjeszkedő kör), hisz azt azért viszonylag könnyű belátni, hogy – random példát kiragadva – a kanadai és a nigériai angol között nagyon jelentős különbségek vannak szociolingvisztikai szempontból, pedig az eredeti Clyne (1992)-féle rendszerben mindketten ugyanabba a (nemdomináns) kategóriába tartoznak (Huber, 2022: 12).

A továbbiakban a többközpontú modellt az angol esetében a fenti fogalmi finomítások mentén értelmezve használom.

2.3. A német mint többközpontú nyelv

Ahogy Eichinger (2006, 1. o.) fogalmaz, a német a többközpontú nyelvek „prototipikus példájának tekinthető” (saját fordításom). A többközpontúsággal foglalkozó legkorábbi tanulmányok is a német nyelv esetének szentelték a legtöbb figyelmet – vö. Kloss (1978), ill. Clyne (1992). Az Ammon (2019) számításai szerint nagyjából 96 milliós népességű német nyelvterületből Ammon (1995) nomenklatúrája szerint nemzeti központnak számít Németország, Ausztria és Svájc, míg Liechtenstein, Luxemburg, Dél-Tirol, valamint Kelet-Belgium nemzeti félközpontok (Ammon, 1995, 391–416. o.), ugyanis utóbbiak nemzeti változatai nincsenek (teljesen) kodifikálva. Ausztria, Németország és Svájc azonban mindenképpen a német nyelv teljes jogú központjainak tekinthetők, ugyanis e központok sztenderd változatai gyakran jelentős hatást gyakorolnak a többi változatra, és a beszélők nemzeti identitásában is fontos szereppel bírnak, továbbá a terület legtöbb kutatója elfogadja őket a német nyelv nemzeti változataiként – a németországi

németet domináns, míg az osztrák és a svájci németet nemdomináns sztenderd változatként (Muhr, 1996a).

Ahogy a fentiekből is kitűnik, az angollal ellentétben a németnek csak egyetlen domináns változata van, így azt mondhatjuk, hogy a németre mint többközpontú nyelvre monodominancia jellemző, míg az angol esetében a brit és az amerikai angol kodomináns nemzeti változatok (Muhr, 2012). Ez a különbség, ahogy a későbbiekben majd látni fogjuk, fontos szereppel bír a két nyelv tanításában is.

Újabb eltérés az angolhoz képest, hogy – amint azt már korábban említettem – a német nyelvterület földrajzilag egybefüggő, tehát a különböző német nyelvű országok (centrumok) között nem tátongnak óceán méretű távolságok, csupán államhatárok. Ennek történelmi okai vannak, hisz a német nyelvterület népessége a történelem során a legritkább esetben tömörült egy nagy, egységes államalakulatba, sokkal inkább jellemző volt rá a több különálló egységre való széttagoltság, ami alapján Knipf-Komlósi (2001, 14. o.) úgy fogalmaz, hogy a német nyelv „genetikailag inherens (genetisch-inhärent)” módon többközpontú.

Látni kell ugyanakkor, hogy ezen államok egységesítésének gondolata újra meg újra felerősödve tulajdonképpen végigkísérte a térség történelmét, így aztán nem meglepő, hogy kevésbé egyértelmű is az általános közvélekedés számára e nemzeti változatok teljes jogú, szuverén volta (Dollinger, 2019a, 2019b). Muhr (2005) például rendkívül érzékletesen mutatja be azt a nyelvművelő ideológiai irányzatot, amely egy egységes német nyelvterületet hirdet, és tagadja a német nyelv többközpontúságát, bár híján van mindennemű tudományos megalapozottságnak. Ennek a fajta nyelvet egységesítő, nyelvművelő irányzatnak a megléte elképzelhetetlen lenne az angolszász világban.

E nyelvművelői irányzattal némileg összefüggésben áll a nyelvtudományon belül az ún. pluriareális megközelítés, amely a német dialektológia hagyományain nyugszik, és tulajdonképpen a többközpontú modell kritikájaként fogható fel. Fontosabb képviselői között említhetjük Elspaß, Dürscheid és Ziegler (2017), valamint Glauninger (2013), Herrgen (2015), ill. Niehaus (2015) nevét, akik abból indulnak ki, hogy a német nyelvterületen belül tapasztalható nyelvi változatosság nem áll meg az államhatároknál, és sok esetben a különböző nyelvhasználati jelenségek államhatárokon átívelő területi egységeket (areálokat) rajzolnak ki. A legismertebb példája ennek Ausztria és Bajorország esete, melyek mind nyelvileg, mind történelmi-kulturális szempontból szorosan összetartoznak, de hasonló a helyzet az ausztriai Vorarlberg tartomány és Svájc viszonylatában is. Ezen országhatárokon átívelő jelenségek alapján a pluriareális megközelítés hívei azzal a kritikával illetik a többközpontú modellt, hogy túlzottan nagy jelentőséget tulajdonít az önkényes politikai határvonalaknak, és helyette országhatárokon átívelő nyelvi régiókat javasolnak a német nyelv változatosságának leírására (vö. pl. Elspaß, Dürscheid és Ziegler, 2017).

Ahogy az már lenni szokott, a pluriareális irányzat képviselőinek kritikáira rövid időn belül meg is érkezett a válasz Dollinger (2019a, 2019b) tollából, aki rendkívül összeszedetten rámutat, miért is nem érdemes teljességgel elvetni az államhatárok szerepét. Dollinger (2019a, 2019b) mintegy dialektikus módon ötvözi a többközpontú és a pluriareális megközelítést, és egy igen cizellált modellel áll elő, melynek lényege – erősen leegyszerűsítve –, hogy a határokon átívelő jelenségeket nem a többközpontú modell cáfolataként értelmezi, hanem a segítségükkel átmeneti pufferrégiókat rajzol ki az egyes centrumok között – történetesen például a fent említett Bajorországot, ill. Vorarlberget. Így tehát az egyes nemzeti változatok közötti átfedések miatt nem kell teljességgel elvetni a többközpontú megközelítést, csupán érdemes kevésbé elvágólag értelmezni azt, lehetőséget hagyva kontaktuszónák, átmeneti régiók kirajzolódására. Ez valahol természetes is, ha belegondolunk, hogy a mai Európában ezek a határok nem hermetikusan elzárják egymástól a két oldalukon élő népcsoportokat, hanem egyfajta permeábilis határvonalként igen jelentős mozgást tesznek lehetővé, így megteremtve a kontaktus lehetőségét mind az emberek, mind pedig a nyelvváltozatok számára.

2.4. Következmények a nyelvoktatásra nézve, különös tekintettel a tankönyvek szerepére

A többközpontú modell alkalmazása a nyelvoktatásban sok szempontból kívánatos lenne, mégis a legtöbb nyelvkönyvben csak marginális szerepet játszik (Christen és Knipf-Komlósi, 2002; Hägi, 2006; Muhr, 1996a; Su, 2016). Muhr (1996c: 42) „a normák értelmes együttélése” mellett érvel, ami azt jelenti, hogy az egyes normák keveredése kerülendő a produkcióban, ugyanakkor a receptív készségek esetében elsődleges, hogy a tanulók a lehető legnagyobb mértékben képesek legyenek az összes sztenderd változat megértésére (vö. Hägi, 2006).

Számos ehhez hasonló gondolat jelenik meg az angollal kapcsolatos szakirodalomban is (vö. pl. Jenkins, 2006; Jianli, 2015; Marlina, 2014 és 2018), ahol azonban a források legtöbbször nem szigorúan véve az angol nyelv többközpontúságára, hanem inkább nemzetközi lingua franca szerepére koncentrálnak, így az anyanyelvi – nem anyanyelvi distinkció árnyékában viszonylag kevés figyelem jut a többközpontú sztenderdek pluralitásának. Míg a nem anyanyelvi beszélők, ill. az általuk használt lingua franca angol változatok alulreprezentáltsága gyakori téma az angol mint idegen nyelv oktatásának alkalmazott nyelvészeti szakirodalmában (vö. többek között Medgyes, 1992; Kramsch, 1995; Alptekin, 2002; Matsuda, 2003; Sherman, 2010), addig jóval kevésbé áll a figyelem középpontjában az a tény, hogy maguk az anyanyelvi sztenderdek is sokfélék, és ezek sem egyenrangúan jelennek meg a nyelvoktatás különböző szegmenseiben (Su, 2012). Más szavakkal, Kachru (1992) nomenklatúráját használva, a terjeszkedő kör alulreprezentáltságáról viszonylag sok szó esik, míg igen ritkán kerül előtérbe a külső, ill. a nemdomináns

belső kör diszkriminációja a domináns belső kör változataival szemben. (Ez utóbbi megállapítás pedig ismét csak alátámasztja a Clyne- (1992) és a Kachru-féle (1992) modellek összehangolásának szükségességét – vö. Huber, 2022).

Ez tehát – legalább is az angol esetében – egy viszonylag kevésbé széles körben kutatott területe a többközpontú nyelvek oktatásának, ami kifejezetten relevánssá teszi a jelen kutatás kérdésfeltevését, nevezetesen, hogy hogyan és milyen mértékben jelenik meg az angol és a német nyelv többközpontúsága 2-2 konkrét nyelvkönyvsorozatban. A következőkben – az elméleti háttér felvázolásának utolsó lépéseként – megkísérlem úgy bemutatni a többközpontúság nyelvoktatásban, ill. azon belül a nyelvkönyvekben betöltött szerepére vonatkozó szakirodalmi ajánlásokat, hogy a német esetében rendelkezésre álló jóval konkrétabb javaslatokat és megfigyeléseket, ahol lehet, az angolra is értelmezve, általánosabb szintre emelve tárgyalom.

Ahogy arra többek között Auerbach (1995), Sadker és Sadker (2001), valamint Neuner (1994 és 2007) egyaránt rávilágítanak, az alkalmazott nyelvkönyvek, kurzuskönyvek rendkívül fontos részét képezik a nyelvoktatásnak, így ami ezeket jellemzi, az az egész nyelvoktatásra kihat. Sadker és Sadker (2001, 134. o.) felmérése alapján a tantermi munkának átlagosan 80-95%-át teszi ki a tankönyvek használata, ezenkívül a tanítási-tanulási folyamat során számos alapvető pedagógiai döntés alapjául szintén a tankönyvek szolgálnak. Mindez egyfelől tovább erősíti a fenti megállapítást a jelen vizsgálat relevanciáját illetően, másfelől pedig azt is indokolja, hogy az alábbiakban a többközpontúság nyelvoktatásban betöltött szerepére nézve tett megállapításaimat ahol lehet, igyekszem a tankönyvekre (is) értelmezni.

A korábbiakban kifejtett elméleti követelmények alapján egy ideális tankönyvnek a legkülönbözőbb sztenderd változatokból származó hanganyagot és olvasott szövegeket kell tartalmaznia. Ezt nevezi Muhr (1996a, 144. o.) „interregionális ábrázolásnak [...] regionális jellegzetességeket mutató hallott és olvasott szöveg[ekkel].” Muhr (1996a, 141. o.) szerint továbbá az is szükséges, hogy a többközpontúságot minden nyelvi szinten bemutassák. A többközpontúság ugyanis „több, mint néhány konyhai szókincselem” (Muhr 1996a, 141. o.), és ez megnyilvánul a fonetikától és fonológiától kezdve, a nyelvtanon át a pragmatikáig, a nyelvi rendszer minden szintjén (vö. még Muhr, 1993; Európa Tanács, 2002; Glaboniat et al., 2002; Lehtonen, 2010).

Ezeket a tartalmakat a fokozatosság elve szerint érdemes bevezetni a nyelvtanításban általában, így a nyelvkönyvekben is. Muhr (1996, 143–144. o.) ezzel összefüggésben megfogalmazza a „semleges alapszint” elvét, azaz hogy a nyelv tanulási folyamat elején nem érdemes túl sok nyelvi változatosságot bemutatni, ezzel plusz terhet róva a tanulókra (vö. Christen és Knipf-Komlósi, 2002 vagy Neuland, 2011), hanem lépésről lépésre, fokozatosan kell a többközpontúságot egyre inkább a

nyelvtanulási folyamat részévé tenni. Glauninger szerint a tanulóknak először megfelelően megszilárdított „normatív nyelvismeretre van szüksége a német sztenderd valamelyik változatával kapcsolatban”, mielőtt megismerkednének „a német sztenderd variációs skálájával” (2001, 108. o.).

Ezzel kapcsolatban meg kell még említeni a legközelebbi célnyelvi országhoz való „földrajzi közelség elvét” is, melynek lényege „a szomszédos országok nyelvi kapcsolatainak figyelembevétele” (Muhr 1996, 144. o.). Ez az alapelv magyarországi kontextusban a német esetében egyértelműen az osztrák sztenderd fontosságát hangsúlyozza, míg az angol esetében igazolni látszik a meglévő brit hegemoniát. Glauninger (2001, 108. o.) ehhez hozzáteszi, hogy egyes ausztriacizmusok (mint egykori „k.u.k. monarchizmusok”) ma is „legalábbis passzívan [...] lehorogonyzottak” a magyarországi szókincsben, ami természetesen nagyban megkönnyítheti elsajátításukat a célnyelvi szókincs elemeként.

Nagyon meggyőzően érvel ezzel kapcsolatosan Hägi (2006, 180–182. o.) a kizárólag Németországban használatos nyelvi elemek jelölése mellett, ami meglátása szerint igen ritkán valósul meg, ugyanis a kizárólag a németországi németre jellemző formák gyakran jelölés nélkül maradnak, ami természetesen nagyon félrevezető lehet a tanulók számára. (Ugyanez elmondható egyébként a brit angol viszonylatában is.) Muhr javaslata a „semleges alapszint” elvéről (1996, 143. o.) ennek megfelelően nem azt jelenti, hogy a tanulási folyamat elején csak németországi német vagy csak brit/amerikai angol elemeket tanítanak, mert ezek kommunikációs hatóköre is korlátozott. Sokkal inkább „a normák értelmes együttélése” (Muhr, 1996, 42. o.) vonatkozik erre is alapelvként, vagyis azokat a többközpontú elemeket érdemes tanítani már alapszinten is – kommunikációs hatókörük, ill. a hozzájuk tartozó nyelvváltozat feltüntetésével –, melyek már kezdők számára is relevánsak lehetnek, mint pl. az eltérő köszönési formulák, alapvető élelmiszerek eltérő megnevezései, stb. Fontos ezen túlmenően, hogy az ilyen elemeknek lehetőség szerint tüntessük fel a többi nemzeti változatban használatos megfelelőit is (Glaboniat et al., 2002; Muhr, 1996c).

A „földrajzi közelség elvén” (Muhr, 1996, 144. o.) felül azonban szintén fontos szerepet játszik az adott célnyelvi ország mérete és relatív gazdasági-politikai ereje is – vö. pl. Ammon és Hägi (2005, 34. o.) –, ami azért némileg árnyalja a képet, és a fentiekkel ellentétben a német esetében a németországi német, az angol esetében pedig az amerikai angol irányába dönti a mérleg nyelvét még egy kelet-közép-európai kontextusban is. A kiút ebből a látszólagos ellentmondásból a nyelvtanuló egyéni terveinek és szándékainak figyelembe vételében keresendő (Christen és Knipf-Komlósi, 2002, ill. Hensel, 2000), hiszen, ha a tanuló például azt tervezi, hogy a jövőben Ausztriában fog dolgozni, akkor érdemes már a kezdetektől fogva elsősorban az osztrák sztenderd változatot tanítani neki. Látni kell ugyanakkor, hogy a mai globalizálódott világban igen nehéz előre látni, ill. megjósolni, hogy egy

adott tanuló(csoport)nak a jövőben melyik változatra lesz szüksége, így nyelvtanárként a legjobbat egészen biztosan akkor tesszük a tanulóinkkal, ha – elsősorban a receptív készségek terén – minél inkább felkészítjük őket a nyelvi sokszínűsége, legalább és elsősorban a sztenderd változatokat illetően (Huber, 2022).

A többközpontúság nyelvtanításban való megjelenésének szükségessége ma már hivatalosan is elismert, mégpedig a Közös Európai Referenciakeret (Európa Tanács, 2002), ill. az ahhoz kapcsolódó English Profile (URL1), valamint Profile Deutsch tanulási célokra vonatkozó javaslatai révén (Glaboniat et al., 2002), amelyek között egy egész fejezetet szentelnek a német nyelv többközpontúságának. A többközpontúságot e tanulási célmegállapítások szerint is minden nyelvi szinten be kell mutatni, emellett konkrét javaslatokat találunk az idevágó szókinccs tekintetében is (Glaboniat et al., 2002, 25–27. o.).

Egyetértés mutatkozik a szakirodalomban továbbá arra vonatkozóan is, hogy érdemes a többközpontúságot az országismerethez, ill. az interkulturális tartalmakhoz szorosan kapcsolódva bemutatni (vö. Bettermann, 2010; Hägi, 2006; Huber, 2022), anélkül, hogy az interkulturális kommunikáció szempontjából rendkívül káros, leegyszerűsítő nemzeti sztereotípiák kialakulását erősítsék (Kramsch, 1993; Marlina, 2018). Ahogy Jarzabek (2013) fogalmaz a német kapcsán, a többközpontú modell alkalmazásának szorosan kapcsolódnia kell a DACH(L)-elvhez, amely elsősorban országismereti szempontból követeli meg a különböző német nyelvű országok lehetőleg egyenrangú megjelenítését (Bettermann, 2010).

Összefoglalva, a többközpontúság nyelvtanításban betöltött szerepe kapcsán elmondható, hogy nyilvánvalóan nem ez a nyelvtanárok első és legfontosabb feladata, ugyanakkor a tanulási-tanítási folyamat céljai között határozottan ott kell, hogy legyen a különböző nemzeti változatok, eltérő sztenderdek megismerése (Huber, 2022). Ahogy Ammon és Hägi fogalmaz: „A magyarányú hasonlóságokat nem szabad a nemzeti és regionális változatok javára elhanyagolni, és a tanított [...] nyelvnek a lehető legnagyobb kommunikációs hatókörrel kell rendelkeznie” (2005, 34. o., saját fordításom).

3. Többközpontúság a tankönyvekben

A tankönyvelemzés mint tudományos műfaj viszonylag rövid múlttal rendelkezik: Heindrichs, Gester és Kelz (1980) valamint Krumm (1994) tanúsága szerint a '70-es évek eleje óta vált egyre elterjedtebbé, és ma már igen gyakran alkalmazzák, számos különböző célból. Heindrichs, Gester és Kelz (1980, 149. o.) alapvetően három szintet különít el egymástól a tankönyvekkel kapcsolatos kutatások tárgykörén belül: a tankönyvkritika, a tankönyvelemzés, ill. a tankönyvkutatás szintjét. Míg a tankönyvkritika főként tanuláseméleti szempontból közelít a tan-

könyvekhez, addig a tankönyvelemzés a tankönyvekből egy meghatározott szempontrendszer alapján adatokat gyűjt és dolgoz fel, a tankönyvkutatás lényege pedig a tankönyvek kísérleti jellegű kipróbálása, és abból empirikus következtetések levonása (vö. Lehtonen, 2010). E kategóriák közül jelen vizsgálat egyértelműen a tankönyvelemzés szintjéhez tartozik, ahol az alkalmazott szempontrendszert a többközpontúság elméleti kerete adja.

Neuner (1994) tovább finomítja Heindrichs, Gester és Kelz (1980) rendszerét azzal, hogy a tankönyvelemzés kategóriáján belül is elkülönít egymástól három szintet. Egyfelől koncentrálhatnak az elemzések általános, tantárgy- és tudományközi aspektusokra, mint pl. általános pedagógiai célok és azok megvalósítása, az oktatáspolitikai környezet szerepe, stb. Gyakoribb azonban, hogy a tankönyvelemzés ugyan még mindig általános, de már tantárgy-, ill. tudomány-specifikus aspektusokat céloz – idetartoznak a különböző tartalmi, szaktantárgyi kérdések –, míg a harmadik szint a speciális, tantárgy-, ill. tudomány-specifikus kérdések szintje, ahová többek között a jelen vizsgálat is tartozik, melynek fókuszában elméleti-szakdidaktikai kérdések állnak, méghozzá jelen esetben a nyelvi változatosságot vizsgáló szociolingvisztika és a nyelvpedagógia határterületéről.

Amint látható, tankönyvelemzések számos különböző megközelítésből és fókusszal készülhetnek, még akár az idegennyelv-tanítás területén belül is. A következőkben megkísérlem röviden áttekinteni a többközpontú irányultságú, angol és németes tankönyvelemzések eddigi evolúcióját és főbb eredményeit, mintegy előkészítve ezzel a terepet a jelen kutatás eredményeinek ismertetéséhez.

3.1. Korábbi elemzések eredményeinek vázlata

Ahogy arra korábban már utaltam, a német esetében jóval kiterjedtebb szakirodalom áll rendelkezésre a többközpontúság nyelvoktatásban betöltött szerepét illetően, mint angoltól. Nincs ez másként a tankönyvelemzések tekintetében sem, ahol az angol kapcsán főleg a lingua franca megközelítésből kiinduló, a nem anyanyelvi beszélők alulreprezentáltságát feltáró munkák születtek (többek között Cook, 1999; Sherman, 2010; Takahashi, 2014; Vettorel, 2018; Motschenbacher, 2019), és sokkal kevesebb szó esett az egyes anyanyelvi sztetenderdek közötti különbségek szerepéről. Az alábbiakban megkísérlem nagyon lényegretörően összefoglalni annak a néhány elemzésnek az eredményét, amelyek ebben a témában napvilágot láttak, és amelyek egyébként egymáshoz meglehetősen hasonló következtetésekre jutottak.

Matsuda (2002), Yamanaka (2006), Tomlinson és Masuhara (2013), Hanashiro (2016), ill. Tajeddin és Pakzadian (2020) egyaránt arról számolnak be, hogy az általuk vizsgált tankönyvek szinte kizárólag a Kachru-féle (1992) belső kör változataira fókuszálnak, legyen szó japán kiadású vagy a nemzetközi piacon lévő könyvekről. Su (2016) tajvani vizsgálata is hasonló eredményekre jutott: az ott

használatban lévő nyelvkönyvek az amerikai és a brit angol kizárólagosságát legitimálják a többi – anyanyelvi vagy nem anyanyelvi, sztenderd vagy nem sztenderd – változat rovására. A fentiekben továbbfejlesztett kategorizáció alapján tehát azt mondhatjuk, hogy Su (2016) tanúsága szerint a tajvani tankönyvek a domináns belső kör változataira fókuszálnak. Méginkább szűkíti a kört Syrbe és Rose (2018) elemzése, akik németországi kontextusban nem is pusztán a domináns belső kör, hanem még azon belül is a brit angol túlsúlyát figyelték meg három népszerű nyelvkönyvsorozatban.

Sporadikusan azért lehet találkozni pozitív példákkal is, amelyek a többközpontúságra való nyitottságot valósítják meg bizonyos mértékig, mint pl. a Matsuda (2002) által vizsgált japán kiadású tankönyvek egyikében egy egész fejezet Hong Kong-ról, ill. egy másik, szintén japán tankönyvben egy oldal Kenyárról, bár ezek inkább kulturális tartalmak, mintsem nyelvi elemek, ugyanakkor mindkét esetben megjelennek olyan beszélők, akik az említett külső körbeli területről származnak, így a hallott szövegértés, ill. a kiejtés terén is jelentkezik némi többközpontú tartalom.

Németes részről is számos elemzés kritizálja a tankönyveket, amiért túl kevés szerephez jut bennük a többközpontúság. Erről ír többek között Muhr (1996b), Ammon és Hägi (2005), Maijala (2009) és Jarzabek (2013) is. Érdekes esettanulmány továbbá Lehtonen (2010) vizsgálata, aki finnországi tankönyvek kapcsán arra világít rá, hogy az angol nyelvkönyvek jóval nagyobb mértékben tartalmaznak többközpontú elemeket, mint a németek, még hozzá a nyelv minden szintjét illetően, ami párhuzamba állítható azzal a korábban már általam is említett észrevétellel, hogy az angol nyelv többközpontúsága az általános közvélekedés számára is jóval elfogadottabb és ismertebb tény, mint a németé (vö. Dollinger, 2019a, 2019b). A német nyelvkönyveket tehát az angolokkal kontrasztba állítva kritizálja Lehtonen (2010), és bennük a többközpontúság (valamint összességében véve a nyelvi változatosság) marginális ábrázolására hívja fel a figyelmet, bár a szókincs terén még ezekben is jelentősen nagyobb arányban talál nemdomináns változatokból származó elemeket, mint a kiejtést illetően.

Ammon és Hägi (2005) a *Dimensionen*, a *Business Interaktiv*, a *Passwort Deutsch*, a *Delfin* és a *Themen neu* vizsgafelkészítő kötetéről ír, bár nem részletesen, csak néhány fontos sajátosságot kiemelve. Megjegyzik mindenekelőtt, hogy a többközpontúsággal nagyon keveset foglalkoznak ezekben a tankönyvekben. Ami az egyes tankönyvcsaládok közötti különbségeket illeti, többek között rámutatnak arra, hogy a *Passwort Deutsch*-ban a különböző nemzeti változatokkal csak a második kötettől kezdve foglalkoznak, míg a *Delfin*-ben már a kezdetektől fogva, bár ott is csak nagyon felületesen, főként csak a szókincsjegyzékekben. Hozzáteszik, hogy a *Delfin* hangzó szövegei egységesen a németországi német kiejtési normát követik, míg a *Passwort Deutsch*-ban az osztrák és a svájci német is

megjelenik. A svájci kiejtés sajátosságait azonban gyakran eltúlozzák, amit Ammon és Hägi (2005: 36) mind a *Passwort Deutsch*, mind a *Themen neu* esetében kritizál.

Pozitív példaként említi Ammon és Hägi (2005) a *Business Interaktiv* című haladó német mint idegen nyelv tankönyvet, amely Nagy-Britanniában jelent meg az üzleti német nyelvoktatás számára, valamint a *Dimensionen* c. általános kurzuskönyvet is, melynek ún. D-A-CH-Box-jaiban rendszeresen előtérbe kerül a német nyelv többközpontúsága, még ha csak érintőlegesen is (vö. Wollmann, 2019). Hasonlóan pozitív tapasztalatokról számol be Muhr (1996b) és Boss (2005) a *Memo* című tankönyv kapcsán, melyben az ún. *Regio-Box* részek szolgálják a többközpontúság bemutatását, méghozzá az országismeretbe, ill. az interkulturális kommunikációba ágyazottan, ami mellett pl. Christen és Knipf-Komlósi (2002), de Cillia (2009), Jarzabek (2013) és Huber (2021) is érvel.

További pozitív példaként említhető még a *Stufen international* c. kurzuskönyv, amelyet Boss (2005) vizsgált, és egy erőteljesen többközpontú irányultságot állapított meg benne, a német nyelvű országokat tömörítő DACH betűszó konzekvens használatával. Emellett szintén pozitívum ennek a könyvnek a kapcsán, hogy Boss (2005) tanúsága szerint láthatóan igyekszik a nyelv minden szintjéről hozni példákat a többközpontúságra, a szókincstől a nyelvtanon és a szemantikán át egészen a pragmatikáig, ugyanakkor Boss (2005) számos apróbb pontatlanságra és hiányosságra is rávilágít, és egy még kiegyenlítettebb eloszlást megvalósító, a többközpontúságot módszertanilag is szerencsésebben találó, kivételes példaként ajánlja az olvasó figyelmébe a német-osztrák-svájci szerzőhármás által írt *Moment mal!* c. tankönyvet.

Muhr (1993) az akkoriban igen elterjedt, a Hueber Kiadó gondozásában jelent *Themen neu* című tankönyv példáján keresztül mutatja be, hogyan lehet a többközpontúságra nyitott nyelvtanítás elveit a gyakorlatban megvalósítani. Mivel úgy ítéli meg, hogy ez a tankönyv nem alkalmas a német nyelv nemdomináns nemzeti változatainak hatékony tanítására – amit egy 12 évvel későbbi vizsgálatában Boss (2005) is megerősít –, ezért Muhr (1993) megfogalmaz néhány javaslatot egy többközpontúság-orientált átdolgozásra. Többek között azt javasolja, hogy a kezdő kötetben szereplő, mintegy 1400 szójegyzékbejegyzés közül 40 esetben a nemdomináns megfelelők is szerepeljenek. Ebből a 40 esetből körülbelül 7 az egyes szavakkal kapcsolatos nyelvtani különbség, amelyek az osztrák németben részben más vonzattal rendelkeznek (pl. *vergessen* + Akk. helyett *vergessen auf* + Akk.) vagy másképp alkotják a Perfekt igeidejű alakot (pl. *hat gelegen* helyett *ist gelegen*, vagy *hat gedurft* helyett *hat dürfen*).

Muhr (1993) tanulmánya nemcsak azért kiemelkedően fontos, mert az egyik legkorábbi többközpontú szemléletű, publikált tankönyvelemzés, hanem azért is, mert a fent idézett számok alapján feltételezhetjük, hogy javulást jelentene, ha a

nemdomináns elemek részesedése egy kortárs tankönyv szójegyzékéből megközelítőleg a 40:1400 aránynak felelne meg (ez kb. 3%, bár persze ez az arány nagyon sok egyéb faktortól is függhet, de tájékoztató jellegű orientációs alapnak mindenképp alkalmas), ill. ha a fent említett nyelvtani különbségeket is tárgyalnák (vö. Muhr, 1993, 119–122. o.).

3.2. Jelen elemzés eredményei

A következőkben arra teszek kísérletet, hogy összehasonlítsak két angol, ill. két német tankönyvsorozatot a többközpontú modell alkalmazása és a nemdomináns sztenderd változatok bemutatása szempontjából. Mind a négy tankönyvsorozat jelentősen újabb, mint a fent idézett tanulmányokban vizsgáltak többsége, és mindegyikük széles körben használatos többek között a magyar köznevelésben is, valamint rajta is van a magyarországi hivatalos minisztériumi tankönyvlistán (vagy épp egészen frissen került le róla).

Németből egyfelől a Cornelsen Kiadó *Studio d* sorozatát vizsgálom, melynek A1-től C1 szintig a teljes KER-skálát lefedik a kötetei. Az A1-es kötet 2005-ben jelent meg, a C1-es 2015-ben, a köztes szintek megjelenése pedig e két időpont közöttre tehető. A másik németes sorozat esetében valamivel bonyolultabb a helyzet, ugyanis a Hueber Kiadó jelenleg a magyarországi köznevelési rendszerben leginkább széles körben alkalmazott tankönyvcsaládjai A1, A2 és B1 szinten érhetőek el, és több lehetséges folytatást ajánl hozzájuk a kiadó, melyek közül nem mindegyik elérhető a már említett tankönyvlistán. Jelen vizsgálatban a *Deutsch.com* sorozat mellett (amelyet 2020-ban vettek le a listáról, de amíg elérhető volt, addig igen sokhelyütt használták) az utódjául a listára felvett *Ideen* sorozatot elemzem. Mindkettőnek A1, A2 és B1 szintű kötetei léteznek, melyek a *Deutsch.com* esetében 2008 és 2011 között, az *Ideen* esetében pedig egységesen 2015-ben láttak napvilágot. B2 és C1 szinten azonos kiadótól a *Sicher! c.* sorozatot vizsgálom, melynek köteteit 2014 és 2016 között adták ki.

Angolból az MM Publications és az Oxford University Press igen széles körben használt sorozatait, a *Pioneer*-t és az *English File*-t elemzem, utóbbinak a harmadik kiadását. Míg a *Pioneer* kötetei 2015 és 2017 között jelentek meg, addig az *English File* megjelenése 2012 és 2015 közöttre tehető. Mindkét tankönyvcsalád esetében létezik külön amerikai és brit variáns, melyek közül az utóbbit vizsgálom, ugyanis az szerepel a minisztériumi tankönyvlistán, következésképpen azt használják a magyarországi köznevelési intézményekben. Megjegyzem, a külön amerikai és brit kiadás többközpontú nyelvoktatási szempontból egyáltalán nem előnyös – sokkal inkább egy minél nagyobb kommunikációs hatókörű, közös, általános, nyelvi változatosságra nyitott verzió volna kívánatos, hisz a mai globalizált világban nem tudhatjuk, a tanulóknak melyik változat ismerete válik majd leginkább előnyére –

valószínűleg mindé (vö. Christen és Knipf-Komlósi, 2002; Hensel, 2000; Huber, 2022).

Mind a négy tankönyvsorozat kiválóan alkalmas fiatalok számára történő alkalmazásra, bár (talán a *Deutsch.com* és az *Ideen* kivételével) felnőttekkel is jól használhatók, és alkalmasak a célnyelvi országokban vagy azokon kívül történő alkalmazásra is, ugyanakkor a *Pioneer* esetében egyértelműen a nem anyanyelvi területen történő alkalmazás dominál. A németes tankönyveket Németországban adták ki (A *Studio d-t* Berlinben, a Hueber Kiadó könyveit a München melletti Ismaningban), az angolosok pedig az Egyesült Királyságban jelentek meg (a *Pioneer* Londonban, az *English File* pedig Oxfordban).

A többközpontúság és a nemdomináns sztenderdek bemutatását három területen vizsgálom: (1) a szókincs bemutatásában, valamint (2) az olvasott és (3) a hallott szövegekben, ugyanis e három terület szerepe rendkívül fontos a fenti szakirodalmi áttekintés alapján.

3.2.1. Szókincs

A szókincs tekintetében megállapításaimat elsősorban a szókincslistákra alapozom, amelyek mindegyik elemzett tankönyvsorozat esetében megtalálhatóak az egyes tankönyvek és/vagy munkafüzetek végén, ill. online letölthető fájlként, és/vagy az egyes leckék végén is. Egészen egyszerűen számba vettem, hogy ezek a listák hány bejegyzést tartalmaznak, és ezt követően azt is megvizsgáltam, hogy ezek közül hány elem származik nem a németországi, ill. nem a brit domináns sztenderd változattól.

A szókincslistákkal kapcsolatban fontosnak tartom megtenni az alábbi két módszertani észrevételt: (1) A *Deutsch.com* pozitív példaként emelhető ki a tekintetben, hogy ebben a sorozatban az adott elem nemdomináns eredetét általában valamilyen módon jelölik a tankönyvben (legtöbbször kis zászló-piktogramokkal), míg a többi sorozat kötetében a tanulók gyakran egyáltalán nem kapnak semmiféle tájékoztatást, amikor egy ilyen nyelvváltozattól származó elemmel találkoznak, így értelemszerűen a többi változattól származó megfelelők sem mindig kerülnek bemutatásra.

(2) Igaz ugyanakkor az is, hogy a Glaboniat et al.-féle (2002, 25–27. o.) „szupra-regionális referenciaszó” elve többé-kevésbé megvalósulni látszik a vizsgált tankönyvekben. Ez az elv azt mondja ki, hogy amikor egy nemdomináns elem megjelenik, azonnal fel kell tüntetni a domináns változattól származó megfelelőjét is, ha van ilyen (azaz, ha nem országspecifikus jelenségről van szó). Az pedig, hogy ez az elv mindegyik vizsgált tankönyvsorozat esetében megvalósul többé-kevésbé, a szakirodalom alapján mindenképpen pozitívan ítéltető meg.

Mivel azonban a tankönyvekben előforduló nemdomináns szókinceselemek nem feltétlenül szerepelnek a fent említett szókincslistákban, minden leckét külön-

külön is megvizsgáltam, és a szókincslistákban már számba vett bejegyzésekhez hozzáadtam a különböző feladatokban tárgyalt, nemdomináns változatokból származó szókinccselemeket, melyek adott esetben a listáról hiányoztak, de a tankönyvben magában megjelentek. Számításaim eredményeit németből az 1. táblázat, angoltól pedig a 2. táblázat szemlélteti.

1. táblázat. A németországitól eltérő sztenderd változatok szókinccselemeinek száma (az adott tankönyvben található összes szókinccselemhez viszonyítva) a vizsgált németkönyv-sorozatokban

NÉMET	A1	A2	B1	B2	C1	Összesen
Deutsch.com	8 (2057)	22 (2498)	0 (2195)			30 (6750)
Ideen	14 (1467)	4 (1553)	3 (2630)			21 (5650)
Sicher!				23 (1063)	2 (1154)	25 (2217)
Studio d	4 (1882)	6 (2086)	0 (1584)	2 (4589)	0	12 (10141)

2. táblázat. A brittől eltérő sztenderd változatok szókinccselemeinek száma (az adott tankönyvben található összes szókinccselemhez viszonyítva) a vizsgált angolkönyv-sorozatokban

ANGOL	Elem. (A1 / A2)	Pre-Inter. (A2 / B1)	Inter. (B1 / B2)	B1+	Upper-Int er. (B2)	Adv. (C1 / C1+)	Össz.
Pioneer	107 (1741)	143 (1522)	123 (1740)	0 (2303)	130 (2103)	2 (3097)	505 (12506)
English File	9 (1042)	8 (971)	12 (1280)		3 (1637)	24 (886)	56 (5815)

Általánosságban kivehető az 1. és a 2. táblázatból a németországi német, ill. a brit angol hegemoniája a vizsgált tankönyvsorozatokban. Különösen problémás ez az angol esetében, ahol ez nem egyszerűen csak a nemdomináns sztendred változatok elhanyagolását jelenti, hanem a szintén domináns amerikai angolét is a brittel szemben. Első ránézésre úgy tűnik, mintha globálisan kiemelkedne a mezőnyből, és kivételt képezne a *Pioneer*, azonban itt sokszor mindössze arról van szó, hogy a tankönyv végén található egy különálló lista, melynek távolról sem kerül elő minden eleme magukban a leckékben, nem épülnek rájuk szövegek, feladatok,

stb. Ez tehát önmagában nem elég, bár mindenképp pozitívum, és jó kiindulópont lehet egy többközpontúságra nyitott szellemben történő átdolgozáshoz. (Emellett azt is látni kell, hogy B1+, ill. C1/C1+ szinten egyáltalán nem tekinthető a *Pioneer* pozitív példának, míg az *English File* utolsó kötete egészen erős többközpontú arányt produkál.)

A németkönyvek esetében (vö. 1. táblázat) első ránézésre is kitűnik, hogy a Hueber Kiadó könyvei (*Deutsch.com*, *Ideen*, *Sicher!*) nyitottabbnak tűnnek a többközpontúságra, mint a Cornelsen Kiadó által szerkesztett *Studio-d*. E kettősség egyik lehetséges magyarázata, hogy a *Studio-d* korábban került a piacra, mint a Hueber Kiadó könyvei, így felfedezni vélhetünk egy pozitív időbeli változást e különbség mögött, ugyanakkor az a magyarázat is adja magát, miszerint a müncheni székhelyű Hueber Kiadó már csak földrajzilag is jóval közelebb áll Ausztriához és Svájcához, mint a berlini központú Cornelsen. E kérdés eldöntésére jelen tanulmány nem vállalkozik.

Ami a további, németkönyvekkel kapcsolatos megfigyeléseket illeti, a *Deutsch.com* valamivel nagyobb arányban tartalmaz többközpontú tartalmakat, mint az *Ideen*, ami egy negatív időbeli változást mutat. Ugyanakkor alapvetően ez a különbség nem igazán számottevő - legfeljebb az A2-es szinten. A Muhr (1993, 119–122. o.) által a *Themen neu* esetében javasolt arányt (kb. 3%) egyik németes kötet sem éri el, egyedül a *Sicher!* B2 közelíti meg azt. Említést érdemel továbbá, hogy a magasabb szinteken feltűnően kevés a többközpontú elem, ami ellentmond a Muhr (1996a, 143. o.) által javasolt „semleges alapszint” elvének, amely egy fokozatos, szerves fejlődést írna elő e tekintetben.

A szintek közötti kiegyensúlyozatlan eloszlás mindkét nyelvre jellemző, magyarázata pedig minden bizonnyal a tankönyvek témájában keresendő. Az előforduló szókinccselemek témái ugyanis – nem meglepő módon – egybeesnek az egyes tankönyvekben tárgyalt témákkal. Leggyakrabban olyan területek fordulnak elő, mint az üdvözlés, az ételek vagy a közlekedés. (A tematikus megoszlás részletesebb leírását lásd a 3.2.2. pontban, mivel a bemutatott szókinccs témái természetesen szorosan kapcsolódnak a felhasznált olvasott és hallott szövegek témáihoz).

Hägi (2006) általános kritikájával összhangban a jelen tanulmányban vizsgált tankönyvek sem látják el külön jelöléssel azokat az elemeket, amelyek kizárólag Németországban használatosak, még hozzá sem a szólistákban, sem magukban az egyes feladatokban. A Hägi (2006, 180. o.) által említett szókinccselemek, mint pl. *Aufzug*, *Arztpraxis*, *Pfund* szintén előfordulnak ezekben a tankönyvsorozatokban, de más, kizárólag a németre jellemző formák is, mint pl. *Einkaufstüte* vagy *Schweinebraten*. Ezeket is külön meg kellene jelölni germanizmusokként, és az osztrák és svájci megfelelőiket is fel kellene sorolni, a nyelvi valóság lehető legteljesebb visszatükrözése érdekében (vö. Hägi, 2006: 180–182).

Talán még ennél is problematikusabb, hogy egyebek mellett az *Ideen* 1. és 3. kötetében több osztrák és svájci szereplő németországi sztenderd kiejtéssel beszél. Ez a tanulóknak egy egységes német kiejtési norma hamis képét sugallja, ami egyáltalán nem felel meg a valóságnak. Ez a probléma nemcsak a kiejtés szintjén, hanem a lexika területén is jelen van: az *Ideen 1*-ben (egészen pontosan a második országismereti modulban) egy fiatal osztrák lány a németországi németre jellemző *Schweinebraten* alakot használja, amikor arról beszél, hogy nem szereti a sertés-sültet, holott az osztrák forma valójában *Schweinsbraten* lenne.

A nemdomináns szókinceslemek témakörei a *Deutsch.com* esetében a legváltozatosabbak. Ha az A2 szintet vesszük példának, a *Deutsch.com 2*-ben például olyan témakörök jelennek meg, mint az étel és a gasztronómia, hagyományok, nevezetességek, közlekedés és egészségügy, míg az *Ideen 2*-ben csak az étel és a gasztronómia területe jelenik meg. Emellett az egyes célnyelvi országok oktatási rendszerének összehasonlítása is kedvelt téma a többközpontú tartalmak tárgyalásához mind a német, mind pedig az angol nyelv esetében. A *Deutsch.com* tankönyvsorozat ebben a tekintetben a többihez képest valamivel jobban megfelel Muhr (1996a, 141. o.) követelményrendszerének, aki szerint a többközpontúságnak többről kell szólnia, mint „némi konyhai szókinces ismerete”.

Végezetül említést érdemel még, hogy a szókinces komplex prezentációja egyértelműen jellemző a vizsgált tankönyvekre. Ez azt jelenti, hogy a szemantika, a helyesírás és a kiejtés egyaránt megjelennek bennük mint a szókincesstudás nélkülözhetetlen elemei, bár az is igaz, hogy a kiejtés explicit módon leginkább csak az angolkönyvekben kerül elő (IPA-szimbólumok alkalmazásával), méghozzá kivétel nélkül a brit norma szerint, ami egyfelől a koherencia szempontjából nyilván előnyös, másfelől azonban a többközpontúság megjelenítése tekintetében egyértelműen komoly hiányosság.

3.2.2. Olvasott és hallott szövegek

Mint már említettem, Muhr (1996c) hangsúlyozza a receptív készségek fontosságát a többközpontúság nyelvoktatásbeli szerepe kapcsán. Ennek megfelelően a hallott szövegértési és olvasott szövegértési feladatok e tekintetben alapvető szerepet játszanak a tankönyvekben. Ha észrevehető mennyiségű nyelvi elemet tartalmaznak a domináns brit és németországi sztenderdtől eltérő változatokból, akkor a tanulók számára biztosított a megfelelő input, amelyre szükségük van e nemdomináns elemek kívánt elsajátításához. Ha azonban ez nem így van, akkor azt mondhatjuk, hogy a tankönyv nem alkalmas a brittől, ill. a németországitól eltérő változatok tanítására.

A 3. és a 4. táblázatból már első ránézésre is az tűnik ki, hogy az olvasott szövegértés terén is adott az a brit és németországi hegemonia, amit kiindulásként a szó-

kincs esetében is megállapíthattunk. Fontos adalék a kutatás módszertana kapcsán, hogy az egyes tankönyvekben összeszámolt és figyelembe vett szövegek némelyike nem a klasszikus értelemben vett olvasmány, hanem pl. íráskészség-feladatok része, de mindenesetre mindegyikük az olvasásértést (is) fejleszti.

3. táblázat. A németországítól eltérő sztenderd változatok elemeit tartalmazó olvasmányok száma (az adott tankönyvben található összes olvasmányhoz viszonyítva) a vizsgált németkönyv-sorozatokban

NÉMET	A1	A2	B1	B2	C1	Összesen
Deutsch.com	0 (71)	6 (75)	0 (56)			6 (202)
Ideen	2 (45)	1 (61)	2 (74)			5 (180)
Sicher!				6 (175)	2 (43)	8 (218)
Studio d	1 (74)	2 (95)	0 (71)	2 (231)	0 (53)	5 (524)

4. táblázat. A brittől eltérő sztenderd változatok elemeit tartalmazó olvasmányok száma (az adott tankönyvben található összes olvasmányhoz viszonyítva) a vizsgált angolkönyv-sorozatokban

ANGOL	Elem. (A1 / A2)	Pre- Inter. (A2 / B1)	Inter. (B1 / B2)	B1+	Upper- Int er. (B2)	Adv. (C1 / C1+)	Össz.
Pioneer	0 (47)	1 (53)	0 (41)	0 (55)	0 (32)	1 (30)	2 (258)
English File	1 (34)	0 (41)	1 (42)		0 (30)	0 (46)	2 (193)

Mivel a 3. és a 4. táblázatban olvasható arányok nagyon alacsonyak, azt lehet állítani, hogy a vizsgált tankönyvsorozatokban található szövegértési feladatoknak sokkal több nemdomináns nyelvi elemet kellene tartalmazniuk ahhoz, hogy képesek legyenek e nemdomináns nyelvváltozatok tanítására. Azzal a kiegészítéssel, hogy itt is érvényes az angol esetében az a súlyosbító körülmény, hogy nem pusztán a nemdomináns változatok diszkriminációjáról van szó, hanem a brit angol van hegemon helyzetben többek között a szintén domináns amerikai angollal szemben is. Méginkább fontos ezt látni annak fényében, hogy az angolkönyvekben különö-

sen kevés olyan olvasmánnyal találkozunk, amelyekben a brittől eltérő sztenderdből lennének jelen bármiféle nyelvi elemek. (Még annál is kevesebbel, mint amennyi nemdomináns jelenlét a németkönyvek olvasmányaiban tapasztalható.)

Szintén probléma, hogy az a kevés többközpontú jelenlét, ami adott, az is szinte kizárólag a szókincsre korlátozódik, pedig azért az olvasott szövegekben lenne lehetőség akár nyelvtani vagy pragmatikai jelenségek megjelenítésére is. Így viszont a 3. és a 4. táblázatban szereplő alacsony arányok a nemdomináns szókinceselemek alacsony szövegbeli beágyazottságáról is árulkodnak, ami módszertani szempontból egyértelműen negatívan értékelhető.

5. táblázat. A németországától eltérő sztenderd változatok elemeit tartalmazó hallott szövegek száma (az adott tankönyvben található összes hallott szöveghez viszonyítva) a vizsgált németkönyv-sorozatokban

NÉMET	A1	A2	B1	B2	C1	Összesen
Deutsch.com	0 (112)	4 (58)	0 (36)			4 (206)
Ideen	3 (130)	2 (108)	4 (104)			9 (342)
Sicher!				4 (64)	0 (43)	4 (107)
Studio d	0 (152)	2 (72)	1 (53)	3 (84)	1 (49)	7 (410)

6. táblázat. A brittől eltérő sztenderd változatok elemeit tartalmazó hallott szövegek száma (az adott tankönyvben található összes hallott szöveghez viszonyítva) a vizsgált angolkönyv-sorozatokban

ANGOL	Elem. (A1 / A2)	Pre- Inter. (A2 / B1)	Inter. (B1 / B2)	B1+	Upper- Int er. (B2)	Adv. (C1 / C1+)	Össz.
Pioneer	1 (177)	3 (148)	0 (85)	7 (43)	6 (32)	23 (72)	40 (557)
English File	52 (322)	38 (272)	37 (250)		22 (143)	23 (193)	172 (1180)

Amint az 5. és a 6. táblázatból látszik, valamivel nagyobb fokú többközpontú jelenlét mutatkozik a hallott, mint az olvasott szövegértés terén. Itt az angol esetben jelentősen jobb a helyzet, mint a németnél, sőt, tulajdonképpen azt mondhatjuk, hogy a vizsgált angolkönyv-sorozatok hangzó szövegei egyértelműen sokkal

többközpontúság-orientáltabb képet mutatnak, mint bármelyik más, a jelen tanulmányban elemzett aspektus. Ez egész egyszerűen főleg annak köszönhető, hogy a brit beszélők mellett amerikaiak is megszólalnak ezeken a felvételeken, így ennek elsősorban a kiejtés terén van jelentősége, bár ritkán előkerülnek azért szókinccs-elemek is.

A nyelvtudásszintek közötti eloszlás itt is meglehetősen kiegyensúlyozatlan, és az alapszint semlegességének Muhr (1993)-féle elve nem igazán valósul meg, kivéve a *Pioneer*-t, ahol az A1-A2-B1 szintek elenyésző többközpontú tartalmai után a B1+, a B2 és a C1/C1+ szintek fokozatosan növekvő többközpontúság-orientációt mutatnak. Nyilván azokon a szinteken, ahol semmiféle többközpontú jelenlét nem tapasztalható, ott ezt legtöbbször az adott kötet témái indokolják, melyek kevésbé alkalmasak arra, hogy a különböző nyelvváltozatok sajátosságait bemutassák, különösen ami a lexikát illeti. Ha viszont a téma egy adott nyelvi szinten nem is kedvez a lexikai különbségek tárgyalásának, akkor ezen a szinten lenne például lehetőség a pragmatikai vagy nyelvtani különbségek bemutatása – ez azonban a vizsgált tankönyvekben elmarad.

Pozitívumként érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy a többközpontú nyelvi elemek többnyire országismereti témákba ágyazottan fordulnak elő, ami valószínűleg többek között Christen és Knipf-Komlósi (2002, 16. o.) korábban már említett megfigyelésével függ össze, miszerint a többközpontúság jegyeit magukon hordozó nyelvi elemek az országismeretről szóló érdekes beszélgetések alapjául szolgálhatnak. Ez egyrészt nagyon pozitív, és teljesen összhangban van a szakirodalommal, másrészt viszont az sem jó, ha a többközpontúság egy adott tankönyvben kizárólag az országismerettel foglalkozó leckékben jelenik meg, mint például az *Ideen* esetében.

4. Következtetések

Összefoglalva még egyszer hangsúlyozandó, hogy a többközpontú modell alkalmazása a nyelvoktatásban sok szempontból előnyös lenne, de a vizsgált tankönyvsorozatokban még mindig csak marginális szerepet játszik, ami összhangban van a szakirodalom korábbi eredményeivel (vö. többek között Ammon és Hägi, 2005, 33–37. o.; Christen és Knipf-Komlósi, 2002, 17–19. o.; Muhr, 1993, 119–122. o. vagy 1996b, 244. o. stb.). Az eltérő normák Muhr (1996c, 42. o.) által javasolt „értelmes együttélése” tehát még mindig hiányzik a vizsgált tankönyvekből – bár nem teljesen függetlenül a nyelvi szinttől és a témától –, és egy igen erőteljes németországi német, valamint brit angol dominancia rajzolódik ki.

Ennek kapcsán fontosnak tartom megjegyezni, hogy mivel a német esetében a németországi változat az egyetlen (mono)domináns sztenderd, így annak a többi-

vel szembeni hegemoniája gyakorlatilag a domináns változat előnyét jelenti a nemdomináns változatokkal szemben, ami bár problematikus, azért valamivel kevésbé az, mint az angol kapcsán körvonalozódó helyzet. A brit angol ugyanis csak az egyik a két (ko)domináns angol sztenderd közül, így azt mondhatjuk, hogy a vizsgált tankönyvekben mutatkozó brit angol hegemonia nemcsak a nemdomináns sztenderd változatokat diszkriminálja, hanem a szintén domináns amerikai angolt is. Nyilván ez számos okra vezethető vissza a földrajzi közelségtől a brit tankönyv-és taneszközpiaci túlsúlyig, ugyanakkor, ahogy arra a korábbiakban már számos alkalommal rámutattam, egyáltalán nem szolgálja a tanulók érdekét.

Ezenkívül alapvető probléma még, hogy a többközpontúság bemutatása az elemzett tankönyvekben gyakorlatilag a lexika területére korlátozódik, ami az angol esetében kiegészül még a kiejtéssel, azonban a többi nyelvi szint – mint például a nyelvtan vagy a pragmatika – ebben az összefüggésben említés nélkül marad. Mindenképpen van még tehát hova fejlődni, így a jelen munka alapvetően e tankönyvek kritikájaként értelmezhető.

Mindazonáltal fontos alapvető megállapítás, hogy a Hueber Kiadó esetében kétségtelenül pozitív (bár kis mértékű) fejlődés figyelhető meg, ha e tanulmány eredményeit összehasonlítjuk például Muhr (1993: 119-122) észrevételeivel, aki szerint ugyanennek a kiadónak a '90-es években egyik legelterjedtebb tankönyve (*Themen neu*) egyáltalán nem volt képes hatékonyan tanítani a német nyelv nemdomináns nemzeti változatait, mivel gyakorlatilag nem tartalmazott elemeket ezekből a változatokból. Ez a javulás kétségkívül reménykeltő, és a *Deutsch.com* tankönyvsorozat (kiegészülve a *Sicher!*-rel) alapvetően pozitív példa, de utódja (az *Ideen*) sajnos visszalépésnek tekinthető ebből a szempontból, abban ugyanis sokkal kevesebb a nemdomináns elem, és kevésbé változatos témákhoz kapcsolódnak, mint a *Deutsch.com*-ban.

S ha már az alapvetően pozitív, bár némileg ambivalens példánál tartunk, akkor meg kell említeni angolos részről a *Pioneer* sorozatot is, melyben számértékileg igen sok többközpontú tartalom megjelenik, azonban ezek jelentős részben a tankönyv végén mellékelt amerikai-brit szókincslistán találhatóak, és a tananyagba való beágyazottságuk hiányos. Ugyanígy hiányos az összes vizsgált tankönyvsorozatban a többközpontú szókincs szövegekbe való beágyazottsága, ugyanis az olvasott szövegértés fejlesztését célzó feladatokban különösen alacsony a többközpontú jelenlét, és bár a hallott szövegekben viszonylag magas, ott pedig főként a kiejtés jelenik meg, és kevésbé a szókincs.

Mindebből az következik, hogy a jövőben az új tankönyveket többközpontú irányba kell fejleszteni, a *Deutsch.com*, a *Sicher!* és a *Pioneer* esetében már megfigyelhető pozitív (de még nem elégséges) eredményekre alapozva. Ahelyett, hogy figyelmen kívül hagynák ezeket az elért eredményeket (mint az *Ideen* esetében), a

kiadóknak a fenti pozitív példák alapján alapulva kellene a tankönyveiket továbbfejleszteniük. E többközpontúság-orientált fejlődés elérése érdekében a következő javaslatokat ajánlom a tankönyvfejlesztők figyelmébe:

(1) Az olvasott és hallott szövegek nagyobb nyelvi változatossága révén kiegyensúlyozott, több régiót átfogó reprezentációra van szükség a receptív készségekben (vö. Muhr, 1996a).

(2) A sztenderd változatok sokféleségének rendszeres bemutatása révén maximalizálni kell a tanított idegen nyelv kommunikatív hatókörét (vö. Knipf-Komlósi, 2001; Glaboniat et al., 2002).

(3) A többközpontú tartalmak bemutatásának országismeretbe ágyazottan kell történnie, de anélkül, hogy ezeket a tartalmakat kizárólag az országismeret témáira redukálnánk.

(4) Általánosságban a többközpontúságot a lehető legsokszínűbben, minél több témát érintve kell bemutatni. A többközpontúság ugyanis „több, mint néhány konyhai szókinccselem” (Muhr 1996a, 141. o.).

(5) Egy semleges alapszint után a nemdomináns változatoknak fokozatosan egyre nagyobb teret kell nyerniük (vö. Muhr 1996a).

(6) A többközpontúságnak a nyelv minden szintjén meg kell nyilvánulnia (a kiejtéstől a nyelvtanon és a szókinccsen át a pragmatikáig), tehát nem csak a lexika területén (vö. Muhr 1993, 1996a, Glaboniat et al. 2002).

(7) Egy többközpontúságra nyitott tankönyvben a szókinccselemek legalább 3%-ának nemdomináns eredetűnek kell lennie (Muhr, 1993 és Glaboniat et al., 2002 alapján), különösen középszinttől kezdve. Mivel ezek a szókinccselemek részben a hallott és olvasott szövegekben jelennek meg, ez pozitív visszahatással lehet a receptív készségekben való többközpontú jelenlétre is.

(8) A különböző nemzeti változatok ekvivalens formáit párhuzamosan érdemes bevezetni, és mindig egyértelműen fel kell tüntetni, hogy melyik nyelvváltozathoz tartoznak.

A fenti javaslatok célja, hogy lehetővé tegyék a nyelvi valóság minél teljesebb visszatükrözését, ami a nyelvtanítás egyik legfontosabb tulajdonsága kell, hogy legyen (vö. pl. Hägi, 2006, 180–182. o.).

Irodalom

1. Alptekin, Cem, 2002. Towards intercultural communicative competence in ELT. *ELT Journal*, 56/1: pp. 57–64.
2. Ammon, Ulrich, 1995. *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: Das Problem der nationalen Varietäten*. Berlin: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110872170>

3. Ammon, Ulrich, 2005. Pluricentric and divided languages. In: Ammon, Ulrich – Norbert Dittmar – Klaus Jürgen Mattheier – Peter Trudgill eds. *Sociolinguistics: An international handbook of the science of language and society*. Berlin–New York: De Gruyter. pp. 1536–1543.
4. Ammon, Ulrich, 2019. *The Position of the German Language in the World*. Abingdon – New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315157870>
5. Ammon, Ulrich – Sara Hägi, 2005. Nationale und regionale Unterschiede im Standarddeutschen und ihre Bedeutung für Deutsch als Fremdsprache *Deutsch revival: Pädagogische Zeitschrift für das ungarndeutsche Bildungswesen* 2005/2: pp. 27–39.
6. Auerbach, Elsa Roberts, 1995. The politics of the ESL classroom: Issues of power in pedagogical choices. In: Tollefson, James. W. ed. *Power and inequality in language education*. New York: Cambridge University Press. pp. 9–33.
7. Bettermann, Rainer, 2010. D-A-CH-Konzept. In: Barkowski, Hans & Krumm, Hans-Jürgen eds. *Fachlexikon Deutsch als Fremd- und Zweitsprache*. Tübingen–Basel: Francke. p. 41.
8. Boss, Bettina, 2005. Plurizentrischer DaF-Unterricht, aber wie? Die Sprache der Deutschschweiz in drei Lehrwerken für die Grundstufe. *Info DaF*, 32/6: pp. 546–555.
9. Christen, Helen – Elisabeth Knipf-Komlósi, 2002. Falle, Klinke oder Schnalle? Falle, Klinke und Schnalle! Informationen, Meinungen, Forderungen aus der Sektion „Deutsch als plurizentrische Sprache“. In: Clalüna, Monika – Günther Schneider eds. *Mehrsprachigkeit und Deutschunterricht*. Rom: Bulletin Vals-Asla. pp. 13–19.
10. Cillia de, Rudolf, 2009. Deutsch als plurizentrische Sprache und DaF/DaZ-Unterricht. In: Koskensalo, Annikki – John Smeds – Rudolf de Cillia eds. *Sprache als kulturelle Herausforderung*. Berlin: LIT-Verlag. pp. 119–139.
11. Clyne, Michael ed. 1992. *Pluricentric languages: Differing norms in different nations*. The Hague: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110888140>
12. Cook, Vivian, 1999. Going beyond the native speaker in language teaching. *TESOL Quarterly*, 33/2: pp. 185–209.
13. Crystal, David, 2008. Two thousand million? Updates on the statistics of English. *English Today*, 93/24: pp. 3–6. <https://doi.org/10.1017/S0266078408000023>
14. Dollinger, Stefan, 2019a. Debunking “pluri-areality”: On the pluricentric perspective of national varieties. *Journal of Linguistic Geography*, 2019/7: pp. 98–112. <https://doi.org/10.1017/jlg.2019.9>
15. Dollinger, Stefan, 2019b. *The pluricentricity debate: On Austrian German and other Germanic standard varieties*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429031496>
16. Eichinger, Ludwig M., 2006. Das Deutsche als plurizentrische Sprache betrachtet. In: *EFNIL Annual Conference*. Madrid. <http://www.efnil.org/conferences/archives/madrid-2006/papers/06-EFNIL-Madrid-Eichinger-NewVersion.pdf/view> (letöltés ideje: 2022. 03. 21.)
17. Elspaß, Stephan – Christa Dürscheid – Arne Ziegler, 2017. Zur grammatischen Pluriarealität der deutschen Gebrauchsstandards – oder: Über die Grenzen des Plurizentritätsbegriffs. *Zeitschrift für deutsche Philologie*, 149/136: pp. 69–91.

18. Európa Tanács, 2002. *Közös Európai Referenciakeret*. Strasbourg: Nyelvpolitikai Program, Közoktatási Bizottság Élő Nyelvek Osztálya.
19. Glaboniat, Manuela – Martin Müller – Paul Rusch – Helen Schmitz – Lukas Wertenschlag, 2002. *Profile Deutsch. Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen*. Stuttgart: Langenscheidt.
20. Glauninger, Manfred Michael, 2001. Österreichisches Deutsch. *Deutschunterricht für Ungarn*, 14/1–2: pp. 107–108.
21. Glauninger, Manfred Michael, 2013. Deutsch im 21. Jahrhundert: »pluri«, »supra«- oder »postnational«? In: Fiala-Fürst, Ingeborg – Jürgen Joachimsthaler – Walter Schmitz eds. *Mitteuropa: Kontakte und Kontroversen*. Dresden: Thelem. pp. 459–468.
22. Hanashiro, Kazu, 2016. How globalism is represented in English textbooks in Japan. *Hawaii Pacific University TESOL Working Paper Series*, 14: pp. 2–13.
23. Hägi, Sara, 2006. *Nationale Varietäten im Unterricht Deutsch als Fremdsprache: Duisburger Arbeiten zur Sprach- und Kulturwissenschaft 64*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
24. Heindrichs, Wilfried – Friedrich Wilhelm Gester – Heinrich P. Kelz, 1980. *Sprachlehrforschung: Angewandte Linguistik und Fremdsprachendidaktik*. Stuttgart: Kohlhammer.
25. Hensel, Sonja N., 2000. Welches Deutsch sollen wir lehren? Über den Umgang mit einer plurizentrischen Sprache im DaF-Unterricht. *Zielsprache Deutsch*, 1: pp. 31–39.
26. Herrgen, Joachim, 2015. Entnationalisierung des Standards: Eine perzeptionslinguistische Untersuchung zur deutschen Standardsprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. In: Lenz, Alexandra N. – Timo Ahlers – Manfred Michael Glauninger eds. *Dimensionen des Deutschen in Österreich: Variation und Varietäten im sozialen Kontext*. Frankfurt am Main: Peter Lang. pp. 139–164. <https://doi.org/10.14220/9783737003377.139>
27. Huber, Máté Imre, 2021. Plurizentrik in DaF-Lehrwerken: Zwei Lehrwerkreihen im Vergleich. In: Csernicskó, István – Kozmács István eds. *Kétnyelvűség – oktatás – nyelvmenedzselés: Írások, tanulmányok Vančo Ildikó születésnapjára*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem. pp. 113–127.
28. Huber, Máté Imre, 2022. A nyelvi többközpontúság elméletének szerepe a nyelvoktatásban az angol és a német példáján. *Modern Nyelvoktatás 2022/1–2*: 18–35. o. <https://doi.org/10.51139/monye.2022.1-2.18.35>
29. Jarzabek, Alina Dorota, 2013. Der plurizentrische Ansatz und das DACH-Prinzip in polnischen DaF-Lehrwerken. In: Bartoszewicz, Iwona – Marek Halub – Tomasz Maliszek eds. *Germanica Wratislaviensia 138: Auswertung und Neubewertung*. Wrocław: Acta Universitatis Wratislaviensis. pp. 173–183.
30. Jenkins, Jennifer, 2006. Current perspectives on teaching World Englishes and English as a Lingua Franca. *TESOL Quarterly*, 40/1: pp. 157–181. <https://doi.org/10.2307/40264515>
31. Jianli, Liang, 2015. Pluricentric Views towards English and Implications for ELT in China. *English Language Teaching*, 8/4: pp. 90–96. <https://doi.org/10.5539/elt.v8n4p90>

32. Kachru, Braj Bihari, 1992. World Englishes: Approaches, issues and resources. *Language Teaching*: 25/25: pp. 1–14.
<https://doi.org/10.1017/S0261444800006583>
33. Kloss, Heinz, 1978. *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen seit 1800*. Düsseldorf: Schwann. (In German).
34. Knipf-Komlósi, Elisabeth, 2001. Die Rolle der Variation in der deutschen Gegenwartssprache im Sprachunterricht. In: Canisius, Péter – Gerner Zsuzsanna – Manfred Michael Glauninger eds. *Sprache – Kultur – Identität*. Pécs: Edition Praesens. pp. 181–189.
35. Kramsch, Claire, 1993. *Context and culture in language teaching*. Oxford: Oxford University Press.
36. Kramsch, Claire, 1995. *The privilege of the non-native speaker*. Plenary address at the Annual TESOL Convention. April. Long Beach, California.
37. Krumm, Hans-Jürgen, 1994. Stockholmer Kriterienkatalog. In: Kest, Bernd – Gerhard Neuner eds. *Zur Analyse, Begutachtung und Entwicklung von Lehrwerken für den fremdsprachlichen Deutschunterricht*. Berlin: Langenscheidt. pp. 100–105.
38. Lanstyák, István, 1996. Gondolatok a nyelvek többközpontúságáról (különös tekintettel a magyar nyelv Kárpát-medencei sorsára). *Új Forrás*, 28/6: pp. 25–38.
39. Lehtonen, Piia, 2020. Standardvarietäten in Finnischen DaF- und EFL-Lehrwerken: Ein Vergleich zwischen Deutsch-Lehrwerken und Englisch-Lehrwerken. Magisterarbeit, Universität Jyväskylä.
40. Maijala, Minna, 2009. Zur sprachlichen und kulturellen Variation im Unterricht Deutsch als Fremdsprache: Überlegungen anhand einer Studie von finnischen DaF-Lehrwerken. In: Koskensalo, Annikki – John Smeds – Rudolf de Cillia eds. *Sprache als kulturelle Herausforderung*. Berlin: LIT-Verlag. pp. 249–276.
41. Marlina, Roby, 2014. The pedagogy of English as an International Language (EIL): More reflections and dialogues. In: Marlina, Ruby – Ram Ashish Giri eds. *The pedagogy of English as an International Language*. New York City: Springer. pp. 1–19.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-06127-6_1
42. Marlina, Roby, 2018. *Teaching English as an International Language: Implementing, reviewing, and re-envisioning World Englishes in language education*. Abingdon: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315315768>
43. Matsuda, Aya, 2002. International understanding through teaching world Englishes. *World Englishes*, 21/3: pp. 436–440.
44. Matsuda, Aya, 2003. Incorporating World Englishes in teaching English as an international language. *TESOL Quarterly*, 37/4: pp. 719–729.
45. Medgyes, Péter, 1992. Native or non-native: Who's worth more? *ELT Journal*, 46/4: pp. 340–349.
46. Motschenbacher, Heiko, 2019. Non-nativeness as a dimension of inclusion: A multimodal representational analysis of EFL textbooks. *International Journal of Applied Linguistics*, 29/3: pp. 285–307. <https://doi.org/10.1111/ijal.12237>
47. Muhr, Rudolf, 1993. Österreichisch – Bundesdeutsch – Schweizerisch: Zur Didaktik des Deutschen als plurizentrische Sprache. In: Muhr, Rudolf ed. *Internationale Arbeiten*

- zum österreichischen Deutsch und seinen nachbarsprachlichen Bezügen. Wien: Hölder-Pichler-Tempsky. pp. 108–123.
48. Muhr, Rudolf, 1996a. Das Deutsche als plurizentrische Sprache: Zur Sprachrealität der deutschsprachigen Länder und zum Normbegriff im DaF-Unterricht. *Unterrichtspraxis / Teaching German: Zeitschrift des amerikanischen Deutschlehrerverbandes*, 1/2: pp. 137–146. <https://doi.org/10.2307/3531823>
49. Muhr, Rudolf, 1996b. Österreichisches Deutsch und interkulturelle Kommunikation im Kontext des Faches Deutsch als Fremdsprache. *ÖDaF Mitteilungen: Informationen des Vereins „Österreichischer Lehrerverband Deutsch als Fremdsprache“*, 1/1: pp. 31–44.
50. Muhr, Rudolf, 1997. Norm und Sprachvariation im Deutschen: Das Konzept "Deutsch als plurizentrische Sprache" und seine Auswirkungen auf Sprachbeschreibung und Sprachunterricht DaF. *Germanistische Linguistik*, 28/137–138: pp. 179–203.
51. Muhr, Rudolf, 2003. Language change via satellite: The influence of German television broadcasting on Austrian German. *Journal of Historical Pragmatics*, 4/1: pp. 103–127. <https://doi.org/10.1075/jhp.4.1.06muh>
52. Muhr, Rudolf ed. 2005. *Standardvariationen und Sprachideologien in verschiedenen Sprachkulturen der Welt*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
53. Muhr, Rudolf, 2012. Linguistic dominance and non-dominance in pluricentric languages: A typology. In: Muhr, Rudolf ed. *Non-dominant varieties of pluricentric languages: Getting the picture*. Frankfurt am Main: Peter Lang. pp. 23–48. <https://doi.org/10.3726/978-3-653-01621-5>
54. Neuland, Eva, 2011. Variation in der deutschen Sprache: Auswirkungen auf den (Fremd)Sprach(en)unterricht. In: Moraldo, Sandro ed. *Deutsch aktuell 2: Tendenzen der deutschen Gegenwartssprache*. Rom: Carocci. 48–63. (In German).
55. Neuner, Gerhard, 1994. Lehrwerkforschung – Lehrwerkkritik. In: Kast, Berndt – Gerhard Neuner ed. *Zur Analyse, Begutachtung und Entwicklung von Lehrwerken für den fremdsprachlichen Deutschunterricht*. Berlin: Langenscheidt. pp. 8–22.
56. Neuner, Gerhard, 2007. Lehrwerke. In: Bausch, Karl-Richard – Herbert Christ – Hanj-Jürgen Krumm eds. *Handbuch Fremdsprachenunterricht 5. Auflage*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag. pp. 399–402.
57. Niehaus, Konstantin, 2015. Areale Variation in der Syntax des Standarddeutschen: Ergebnisse zum Sprachgebrauch und zur Frage Plurizentrik vs. Pluriarealität. *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*, 82/2: pp. 133–168.
58. Rauer, Agnes – Elena Tizzano, 2019. *Teaching English with a pluricentric approach: A compilation of four upper secondary teachers' beliefs*. Unpublished MA thesis. University of Malmö, Faculty of Education and Society, Department of Culture, Languages and Media.
59. Sadker, David – Myra Sadker, 2001. Gender bias: From colonial America to today's classrooms. In: Banks, James A. – Cherry A. McGee Banks eds. *Multicultural education: Issues and perspectives, 4th edition*. New York: John Wiley and Sons. pp. 125–151.
60. Schneider, Edgar W., 2011. *English around the world*. Cambridge: Cambridge University Press.

61. Seidlhofer, Barbara, 2009. Common ground and different realities: World Englishes and English as a lingua franca. *World Englishes*, 28/2: pp. 236–245.
 62. Sherman, John Eric, 2010. Uncovering Cultural Bias in EFL Textbooks. *Issues in Applied Linguistics*, 18/1: pp. 27–53.
 63. Su, Ya-Chen, 2016. The international status of English for intercultural understanding in Taiwan's high school EFL textbooks. *Asia Pacific Journal of Education*, 36/3: pp. 390–408.
 64. Syrbe, Mona – Rose, Heath, 2018. An evaluation of the global orientation of English textbooks in Germany. *Innovation in Language Learning and Teaching*, 12/2: pp. 152–163.
 65. Tajeddin, Zia – Pakzadian, Maryam, 2020. Representation of inner, outer and expanding circle varieties and cultures in global ELT textbooks. *Asian-Pacific Journal of Second and Foreign Language Education*, 5/10: pp. 1–15. <https://doi.org/10.1186/s40862-020-00089-9>
 66. Takahashi, Reiko, 2014. An analysis of ELF-oriented features in ELT coursebooks. *English Today*, 30/1: pp. 28–34. <https://doi.org/10.1017/S0266078413000539>
 67. Tomlinson, Brian – Masuhara, Hitomi, 2013. Adult coursebooks. *ELT Journal*, 67/2: pp. 233–249. <https://doi.org/10.1093/elt/cct007>
 68. Vettorel, Paola, 2018. ELF and communication strategies: Are they taken into account in ELT materials? *RELC Journal*, 49/1: pp. 58–73.
 69. Wollmann, Jana, 2019. *Nationale Variation des Standarddeutschen: Lexikalische Varianten im DaF-Unterricht und in DaF-Lehrwerken*. Magisterarbeit, Ludwig-Maximilians-Universität München.
 70. Yamanaka, Nobuko, 2006. An evaluation of English textbooks in Japan from the viewpoint of nations in the inner, outer, and expanding circles. *JALT Journal*, 28/1: pp. 57–76.
- URL 1: <https://www.englishprofile.org/> (letöltés ideje: 2022. 03. 21.)

Az elemzett tankönyvek angolból

1. Latham-Koenig, Christina – Clive Oxenden – Paul Seligson, 2012. *English File Elementary*. Third edition. Oxford: Oxford University Press.
2. Latham-Koenig, Christina – Clive Oxenden – Paul Seligson, 2012. *English File Pre-intermediate*. Third edition. Oxford: Oxford University Press.
3. Latham-Koenig, Christina – Clive Oxenden, 2013. *English File Intermediate*. Third edition. Oxford: Oxford University Press.
4. Latham-Koenig, Christina – Clive Oxenden, 2014. *English File Upper-intermediate*. Third edition. Oxford: Oxford University Press.
5. Latham-Koenig, Christina – Clive Oxenden – Jerry Lambert, 2015. *English File Advanced*. Third edition. Oxford: Oxford University Press.
6. Mitchell, H. Q. – Marileni Malkogianni, 2015. *Pioneer elementary*. London: MM Publications.
7. Mitchell, H. Q. – Marileni Malkogianni, 2015. *Pioneer pre-intermediate*. London: MM Publications.

8. Mitchell, H. Q. – Marileni Malkogianni, 2016. *Pioneer intermediate*. London: MM Publications.
9. Mitchell, H. Q. – Marileni Malkogianni, 2016. *Pioneer B1+*. London: MM Publications.
10. Mitchell, H. Q. – Marileni Malkogianni, 2015. *Pioneer B2*. London: MM Publications.
11. Mitchell, H. Q. – Marileni Malkogianni, 2017. *Pioneer C1/C1+*. London: MM Publications.

Az elemzett tankönyvek németből

1. Funk, Hermann – Christina Kuhn – Silke Demme, 2006. *Studio d A1: Deutsch als Fremdsprache für Anfänger*. Berlin: Cornelsen Verlag.
2. Funk, Hermann – Christina Kuhn – Silke Demme, 2006. *Studio d A2: Deutsch als Fremdsprache für Anfänger*. Berlin: Cornelsen Verlag.
3. Funk, Hermann – Christina Kuhn – Silke Demme – Britta Winzer, 2007. *Studio d B1: Deutsch als Fremdsprache*. Berlin: Cornelsen Verlag.
4. Krenn, Wilfried – Herbert Puchta, 2015. *Ideen 1: Deutsch als Fremdsprache*. Ismaning: Hueber Verlag.
5. Krenn, Wilfried – Herbert Puchta, 2015. *Ideen 2: Deutsch als Fremdsprache*. Ismaning: Hueber Verlag.
6. Krenn, Wilfried – Herbert Puchta, 2015. *Ideen 3: Deutsch als Fremdsprache*. Ismaning: Hueber Verlag.
7. Kuhn, Christina – Rita Niemann, Rita – Britta Winzer-Kiontke, 2010. *Studio d: Die Mittelstufe Deutsch als Fremdsprache B2/1*. Berlin: Cornelsen Verlag.
8. Kuhn, Christina – Britta Winzer-Kiontke – Ulrike Würz, 2011. *Studio d: Die Mittelstufe Deutsch als Fremdsprache B2/2*. Berlin: Cornelsen Verlag.
9. Kuhn, Christina – Britta Winzer-Kiontke – Ulrike Würz – Sabira Levin, 2015. *Studio d: Die Mittelstufe Deutsch als Fremdsprache B2/2*. Berlin: Cornelsen Verlag.
10. Neuner, Gerhard ed. 2008. *Deutsch.com 1*. Ismaning: Hueber Verlag.
11. Neuner, Gerhard ed. 2009. *Deutsch.com 2*. Ismaning: Hueber Verlag.
12. Neuner, Gerhard ed. 2011. *Deutsch.com 3*. Ismaning: Hueber Verlag.
13. Perlmann-Balme, Michaela – Susanne Schwalb, 2014. *Sicher! Niveau B2 Deutsch als Fremdsprache*. Ismaning: Hueber Verlag.
14. Perlmann-Balme, Michaela – Susanne Schwalb – Magdalena Matussek, 2014. *Sicher! Niveau C1 Deutsch als Fremdsprache*. Ismaning: Hueber Verlag.

References

1. Alptekin, Cem, 2002. Towards intercultural communicative competence in ELT. *ELT Journal*, 56/1: pp. 57-64.
2. Ammon, Ulrich, 1995. *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: Das Problem der nationalen Varietäten [The German language in Germany, Austria and Switzerland: The problem of national varieties]*. Berlin: De Gruyter. (In German). <https://doi.org/10.1515/9783110872170>

3. Ammon, Ulrich, 2005. Pluricentric and divided languages. In: Ammon, Ulrich – Norbert Dittmar – Klaus Jürgen Mattheier – Peter Trudgill eds. *Sociolinguistics: An international handbook of the science of language and society*. Berlin–New York: De Gruyter. pp. 1536–1543.
4. Ammon, Ulrich, 2019. *The Position of the German Language in the World*. Abingdon – New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315157870>
5. Ammon, Ulrich – Sara Hägi, 2005. Nationale und regionale Unterschiede im Standarddeutschen und ihre Bedeutung für Deutsch als Fremdsprache [National and regional differences in standard German and their meaning in teaching German as a foreign language]. *Deutsch revival: Pädagogische Zeitschrift für das ungarndeutsche Bildungswesen [German revitalized: Pedagogical Journal for German Education in Hungary]*. 2005/2: pp. 27–39. (In German).
6. Auerbach, Elsa Roberts, 1995. The politics of the ESL classroom: Issues of power in pedagogical choices. In: Tollefson, James. W. ed. *Power and inequality in language education*. New York: Cambridge University Press. pp. 9–33.
7. Bettermann, Rainer, 2010. D-A-CH-Konzept [D-A-CH Concept]. In: Barkowski, Hans & Krumm, Hans-Jürgen eds. *Fachlexikon Deutsch als Fremd- und Zweitsprache [Lexicon of German as a Foreign and Second Language]*. Tübingen – Basel: Francke. p. 41.
8. Boss, Bettina, 2005. Plurizentrischer DaF-Unterricht, aber wie? Die Sprache der Deutschschweiz in drei Lehrwerken für die Grundstufe [Pluricentric German language teaching, but how?]. *Info DaF [Info German as a Foreign Language]*, 32/6: pp. 546–555. (In German).
9. Christen, Helen – Elisabeth Knipf-Komlósi, 2002. Falle, Klinke oder Schnalle? Falle, Klinke und Schnalle! Informationen, Meinungen, Forderungen aus der Sektion „Deutsch als plurizentrische Sprache“ [Falle, Klinke or Schnalle? Falle, Klinke and Schnalle! Information, opinions, expectations from the section 'German as a pluricentric language']. In: Clalüna, Monika – Günther Schneider eds. *Mehrsprachigkeit und Deutschunterricht [Multilingualism and German education]*. Rom: Bulletin Vals-Asla. pp. 13–19. (In German).
10. Cillia de, Rudolf, 2009. Deutsch als plurizentrische Sprache und DaF/DaZ-Unterricht [German as a pluricentric language and teaching German as a foreign or second language]. In: Koskensalo, Annikki – John Smeds – Rudolf de Cillia eds. *Sprache als kulturelle Herausforderung [Language as a cultural challenge]*. Berlin: LIT-Verlag. pp. 119–139. (In German).
11. Clyne, Michael ed. 1992. *Pluricentric languages: Differing norms in different nations*. The Hague: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110888140>
12. Cook, Vivian, 1999. Going beyond the native speaker in language teaching. *TESOL Quarterly*, 33/2: pp. 185–209.
13. Crystal, David, 2008. Two thousand million? *Updates on the statistics of English*. *English Today*, 93/24: pp. 3–6. <https://doi.org/10.1017/S0266078408000023>
14. Dollinger, Stefan, 2019a. Debunking “pluri-areality”: On the pluricentric perspective of national varieties. *Journal of Linguistic Geography*, 2019/7: pp. 98–112. <https://doi.org/10.1017/jlg.2019.9>

15. Dollinger, Stefan, 2019b. *The pluricentricity debate: On Austrian German and other Germanic standard varieties*. New York: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780429031496>
16. Eichinger, Ludwig M., 2006. *Das Deutsche als plurizentrische Sprache betrachtet [German as a pluricentric language]*. In: EFNIL Annual Conference. Madrid. (In German).
<http://www.efnil.org/conferences/archives/madrid-2006/papers/06-EFNIL-Madrid-Eichinger-NewVersion.pdf/view> (letöltés ideje: 2022. 03. 21.)
17. Elspaß, Stephan – Christa Dürscheid – Arne Ziegler, 2017. Zur grammatischen Pluriarealität der deutschen Gebrauchsstandards – oder: Über die Grenzen des Plurizentritätsbegriffs [On the grammatical pluriareality of the German colloquial standard – or: On the limits of the pluricentricity concept]. *Zeitschrift für deutsche Philologie [Journal for German Philology]*. 149/136: pp. 69–91. (In German).
18. Európa Tanács [Council of Europe], 2002. *Közös Európai Referenciakeret [Common European Framework of Reference]*. Strasbourg: Nyelvpolitikai Program, Közoktatási Bizottság Élő Nyelvek Osztálya [Language Policy Programme, Education Policy Division, Modern Languages Department]. (In Hungarian).
19. Glaboniat, Manuela – Martin Müller – Paul Rusch – Helen Schmitz – Lukas Wertenschlag, 2002. Profile Deutsch [Profiles German]. *Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen [Common European Framework of Reference]*. Stuttgart: Langenscheidt. (In German).
20. Glauninger, Manfred Michael, 2001. Österreichisches Deutsch [Austrian German]. *Deutschunterricht für Ungarn [German Education for Hungary]*, 14/1–2: pp. 107–108. (In German).
21. Glauninger, Manfred Michael, 2013. Deutsch im 21. Jahrhundert: »pluri«-, »supra«- oder »postnational«? [German in the 21st century: »pluri«-, »supra«- oder »postnational«?]. In: Fiala-Fürst, Ingeborg – Jürgen Joachimsthaler – Walter Schmitz eds. *Mitteleuropa: Kontakte und Kontroversen [Central Europe: Contacts and controversies]*. Dresden: Thelem. pp. 459–468. (In German).
22. Hanashiro, Kazu, 2016. How globalism is represented in English textbooks in Japan. *Hawaii Pacific University TESOL Working Paper Series*, 14: pp. 2–13.
23. Hägi, Sara, 2006. *Nationale Varietäten im Unterricht Deutsch als Fremdsprache: Duisburger Arbeiten zur Sprach- und Kulturwissenschaft 64 [National varieties in teaching German as a foreign language: Duisburg Articles in Linguistics and Cultural Studies 64]*. Frankfurt am Main: Peter Lang. (In German).
24. Heindrichs, Wilfried – Friedrich Wilhelm Gester – Heinrich P. Kelz, 1980. *Sprachlehrforschung: Angewandte Linguistik und Fremdsprachendidaktik [Language education research: Applied linguistics and foreign language teaching methodology]*. Stuttgart: Kohlhammer. (In German).
25. Hensel, Sonja N., 2000. Welches Deutsch sollen wir lehren? Über den Umgang mit einer plurizentrischen Sprache im DaF-Unterricht [Which German should we teach? Dealing with a pluricentric language in teaching German as a pluricentric language]. *Zielsprache Deutsch [Target Language German]*, 1: pp. 31–39. (In German).

26. Herrgen, Joachim, 2015. Entnationalisierung des Standards: Eine perzeptionslinguistische Untersuchung zur deutschen Standardsprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz [Denationalizing the standard: A perceptual linguistic investigation about the German standard language in Germany, Austria and Switzerland]. In: Lenz, Alexandra N. – Timo Ahlers – Manfred Michael Glauninger eds. *Dimensionen des Deutschen in Österreich: Variation und Varietäten im sozialen Kontext [Dimensions of German in Austria: Variation and varieties in a social context]*. Frankfurt am Main: Peter Lang. pp. 139–164. (In German). <https://doi.org/10.14220/9783737003377.139>
27. Huber, Máté Imre, 2021. Plurizentrik in DaF-Lehrwerken: Zwei Lehrwerkreihen im Vergleich [Pluricentricity in German coursebooks: Two coursebook series in comparison]. In: Csernicskó, István – Kozmács István eds. *Kétnyelvűség - oktatás - nyelvmenedzselés: Írások, tanulmányok Vančo Ildikó születésnapjára [Bilingualism - education - language management: Writings, studies for Ildikó Vančo's birthday]*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem. pp. 113–127. (In German).
28. Huber, Máté Imre, 2022. A nyelvi többközpontúság elméletének szerepe a nyelvoktatásban az angol és a német példáján [The role of pluricentric theory in language education on the example of English and German]. *Modern Nyelvoktatás [Modern Language Education]*. 2022/1–2: 18–35. o. (In Hungarian). <https://doi.org/10.51139/monye.2022.1-2.18.35>
29. Jarzabek, Alina Dorota, 2013. Der plurizentrische Ansatz und das DACH-Prinzip in polnischen DaF-Lehrwerken [The pluricentric approach and the DACH principle in Polish coursebooks of German as a foreign language]. In: Bartoszewicz, Iwona – Marek Halub – Tomasz Maliszek eds. *Germanica Wratislaviensia 138: Auswertung und Neubewertung [Germanica Wratislaviensia 138: Evaluation and Reassessment]*. Wrocław: Acta Universitatis Wratislaviensis. pp. 173–183. (In German).
30. Jenkins, Jennifer, 2006. Current perspectives on teaching World Englishes and English as a Lingua Franca. *TESOL Quarterly*, 40/1: pp. 157–181. <https://doi.org/10.2307/40264515>
31. Jianli, Liang, 2015. Pluricentric Views towards English and Implications for ELT in China. *English Language Teaching*. 8/4: pp. 90–96. <https://doi.org/10.5539/elt.v8n4p90>
32. Kachru, Braj Bihari, 1992. World Englishes: Approaches, issues and resources. *Language Teaching*: 25/25: pp. 1–14. <https://doi.org/10.1017/S0261444800006583>
33. Kloss, Heinz, 1978. *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen seit 1800 [The development of new Germanic cultural languages since 1800]*. Düsseldorf: Schwann. (In German).
34. Knipf-Komlósi, Elisabeth, 2001. Die Rolle der Variation in der deutschen Gegenwartssprache im Sprachunterricht [The role of variation in the contemporary German language in language education]. In: Canisius, Péter – Gerner Zsuzsanna – Manfred Michael Glauninger eds. *Sprache – Kultur – Identität [Language – Culture – Identity]*. Pécs: Edition Praesens. pp. 181–189. (In German).

35. Kramersch, Claire, 1993. *Context and culture in language teaching*. Oxford: Oxford University Press.
36. Kramersch, Claire, 1995. *The privilege of the non-native speaker*. Plenary address at the Annual TESOL Convention. April. Long Beach, California.
37. Krumm, Hans-Jürgen, 1994. Stockholmer Kriterienkatalog [The Stockholm Catalogue of Criteria]. In: Kest, Bernd – Gerhard Neuner eds. *Zur Analyse, Begutachtung und Entwicklung von Lehrwerken für den fremdsprachlichen Deutschunterricht [On the analysis, reviewing and development of coursebooks for teaching German as a foreign language]*. Berlin: Langenscheidt. pp. 100–105. (In German).
38. Lanstyák, István, 1996. Gondolatok a nyelvek többközpontúságáról (különös tekintettel a magyar nyelv Kárpát-medencei sorsára) [Thoughts on the pluricentricity of languages (especially with respect to the fate of Hungarian in the Carpathian Basin)]. *Új Forrás [New Source]*, 28/6: 25–38. o. (In Hungarian).
39. Lehtonen, Piia, 2020. *Standardvarietäten in Finnischen DaF- und EFL-Lehrwerken: Ein Vergleich zwischen Deutsch-Lehrwerken und Englisch-Lehrwerken [Standard varieties in Finnish coursebooks of German and English as foreign languages: A comparison of German and English coursebooks]*. Magisterarbeit, Universität Jyväskylä [MA thesis, University of Jyväskylä]. (In German).
40. Maijala, Minna, 2009. Zur sprachlichen und kulturellen Variation im Unterricht Deutsch als Fremdsprache: Überlegungen anhand einer Studie von finnischen DaF-Lehrwerken [On linguistic and cultural variation in teaching German as a foreign language: Considerations on the basis of a study about Finnish coursebooks of German as a foreign language]. In: Koskensalo, Annikki – John Smeds – Rudolf de Cillia eds. *Sprache als kulturelle Herausforderung [Language as a cultural challenge]*. Berlin: LIT-Verlag. pp. 249–276. (In German).
41. Marlina, Roby, 2014. The pedagogy of English as an International Language (EIL): More reflections and dialogues. In: Marlina, Ruby – Ram Ashish Giri eds. *The pedagogy of English as an International Language*. New York City: Springer. pp. 1–19. https://doi.org/10.1007/978-3-319-06127-6_1
42. Marlina, Roby, 2018. *Teaching English as an International Language: Implementing, reviewing, and re-envisioning World Englishes in language education*. Abingdon: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315315768>
43. Matsuda, Aya, 2002. International understanding through teaching world Englishes. *World Englishes*, 21/3: pp. 436–440.
44. Matsuda, Aya, 2003. Incorporating World Englishes in teaching English as an international language. *TESOL Quarterly*, 37/4: pp. 719–729.
45. Medgyes, Péter, 1992. Native or non-native: Who's worth more? *ELT Journal*, 46/4: pp. 340–349.
46. Motschenbacher, Heiko, 2019. Non-nativeness as a dimension of inclusion: A multimodal representational analysis of EFL textbooks. *International Journal of Applied Linguistics*, 29/3: pp. 285–307. <https://doi.org/10.1111/ijal.12237>
47. Muhr, Rudolf, 1993. Österreichisch – Bundesdeutsch – Schweizerisch: Zur Didaktik des Deutschen als plurizentrische Sprache [Austrian – Germany German – Swiss: On the didactics of German as a pluricentric language]. In: Muhr, Rudolf ed.

- Internationale Arbeiten zum österreichischen Deutsch und seinen nachbarsprachlichen Bezügen [International studies on Austrian German and its relations with its neighbouring countries]*. Wien: Hölder-Pichler-Tempsky. pp. 108–123. (In German).
48. Muhr, Rudolf, 1996a. Das Deutsche als plurizentrische Sprache: Zur Sprachrealität der deutschsprachigen Länder und zum Normbegriff im DaF-Unterricht [German as a pluricentric language: On the linguistic reality of the German-speaking countries, and on the norm concept in teaching German as a foreign language]. *Unterrichtspraxis / Teaching German: Zeitschrift des amerikanischen Deutschlehrerverbandes [Unterrichtspraxis / Teaching German: Journal of the American Association of German Teachers]*, 1/2: pp. 137–146. (In German). <https://doi.org/10.2307/3531823>
49. Muhr, Rudolf, 1996b. Österreichisches Deutsch und interkulturelle Kommunikation im Kontext des Faches Deutsch als Fremdsprache [Austrian German and intercultural communication in the context of German as a foreign language]. *ÖDaF Mitteilungen: Informationen des Vereins „Österreichischer Lehrverband Deutsch als Fremdsprache“ [ÖDaF News: Accounts of the Association of Austrian Teachers of German as a Foreign Language]*, 1/1: pp. 31–44. (In German).
50. Muhr, Rudolf, 1997. Norm und Sprachvariation im Deutschen: Das Konzept "Deutsch als plurizentrische Sprache" und seine Auswirkungen auf Sprachbeschreibung und Sprachunterricht DaF [Norm and language variation in German: The concept of German as a pluricentric language and its influences on language description and teaching German as a foreign language]. *Germanistische Linguistik*, 28/137–138: pp. 179–203. (In German).
51. Muhr, Rudolf, 2003. Language change via satellite: The influence of German television broadcasting on Austrian German. *Journal of Historical Pragmatics*, 4/1: pp. 103–127. <https://doi.org/10.1075/jhp.4.1.06muh>
52. Muhr, Rudolf ed. 2005. *Standardvariationen und Sprachideologien in verschiedenen Sprachkulturen der Welt [Standard varieties and language ideologies in different language cultures of the world]*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
53. Muhr, Rudolf, 2012. Linguistic dominance and non-dominance in pluricentric languages: A typology. In: Muhr, Rudolf ed. *Non-dominant varieties of pluricentric languages: Getting the picture*. Frankfurt am Main: Peter Lang. pp. 23–48. <https://doi.org/10.3726/978-3-653-01621-5>
54. Neuland, Eva, 2011. Variation in der deutschen Sprache: Auswirkungen auf den (Fremd)Sprach(en)unterricht [Variation in the German language: Influences on (foreign) language education. In: Moraldo, Sandro ed. *Deutsch aktuell 2: Tendenzen der deutschen Gegenwartssprache [German currently 2: Tendencies of the contemporary German language]*. Rom: Carocci. pp. 48–63. (In German).
55. Neuner, Gerhard, 1994. Lehrwerkforschung – Lehrwerkkritik [Textbook research – textbook critique]. In: Kast, Berndt – Gerhard Neuner ed. *Zur Analyse, Begutachtung und Entwicklung von Lehrwerken für den fremdsprachlichen Deutschunterricht [On the analysis, reviewing and development of coursebooks for*

- teaching German as a foreign language*]. Berlin: Langenscheidt. pp. 8–22. (In German).
56. Neuner, Gerhard, 2007. Lehrwerke [Coursebooks]. In: Bausch, Karl-Richard – Herbert Christ – Hanj-Jürgen Krümm eds. *Handbuch Fremdsprachenunterricht [The handbook of foreign language teaching]*. 5. Auflage [5th edition]. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag. pp. 399–402.
57. Niehaus, Konstantin, 2015. Areal Variation in der Syntax des Standarddeutschen: Ergebnisse zum Sprachgebrauch und zur Frage Plurizentrik vs. Pluriarealität [Areal variation in the syntax of standard German: Results on language use and on the question of pluricentricity vs. pluriareality]. *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik [Journal of Dialectology and Linguistics]*, 82/2: pp. 133–168.
58. Rauer, Agnes – Elena Tizzano, 2019. *Teaching English with a pluricentric approach: A compilation of four upper secondary teachers' beliefs*. Unpublished MA thesis. University of Malmö, Faculty of Education and Society, Department of Culture, Languages and Media.
59. Sadker, David – Myra Sadker, 2001. Gender bias: From colonial America to today's classrooms. In: Banks, James A. – Cherry A. McGee Banks eds. *Multicultural education: Issues and perspectives*, 4th edition. New York: John Wiley and Sons. pp. 125–151.
60. Schneider, Edgar W., 2011. *English around the world*. Cambridge: Cambridge University Press.
61. Seidlhofer, Barbara, 2009. Common ground and different realities: World Englishes and English as a lingua franca. *World Englishes*, 28/2: pp. 236–245.
62. Sherman, John Eric, 2010. Uncovering Cultural Bias in EFL Textbooks. *Issues in Applied Linguistics*, 18/1: pp. 27–53.
63. Su, Ya-Chen, 2016. The international status of English for intercultural understanding in Taiwan's high school EFL textbooks. *Asia Pacific Journal of Education*, 36/3: pp. 390–408.
64. Syrbe, Mona – Rose, Heath, 2018. An evaluation of the global orientation of English textbooks in Germany. *Innovation in Language Learning and Teaching*, 12/2: pp. 152–163.
65. Tajeddin, Zia – Pakzadian, Maryam, 2020. Representation of inner, outer and expanding circle varieties and cultures in global ELT textbooks. *Asian-Pacific Journal of Second and Foreign Language Education*, 5/10: pp. 1–15. <https://doi.org/10.1186/s40862-020-00089-9>
66. Takahashi, Reiko, 2014. An analysis of ELF-oriented features in ELT coursebooks. *English Today*, 30/1: pp. 28–34. <https://doi.org/10.1017/S0266078413000539>
67. Tomlinson, Brian – Masuhara, Hitomi, 2013. Adult coursebooks. *ELT Journal*, 67/2: pp. 233–249. <https://doi.org/10.1093/elt/cct007>
68. Vettorel, Paola, 2018. ELF and communication strategies: Are they taken into account in ELT materials? *RELC Journal*, 49/1: pp. 58–73.
69. Wollmann, Jana, 2019. *Nationale Variation des Standarddeutschen: Lexikalische Varianten im DaF-Unterricht und in DaF-Lehrwerken [National variation of standard German: Lexical variants in teaching German as a foreign language and in*

coursebooks of German as a foreign language]. Magisterarbeit [MA thesis], Ludwig-Maximilians-Universität München.

70. Yamanaka, Nobuko, 2006. An evaluation of English textbooks in Japan from the viewpoint of nations in the inner, outer, and expanding circles. *JALT Journal*, 28/1: pp. 57-76.

URL 1: <https://www.englishprofile.org/> (letöltés ideje: 2022. 03. 21.)

The English textbooks analysed

1. Latham-Koenig, Christina – Clive Oxenden – Paul Seligson, 2012. *English File Elementary*. Third edition. Oxford: Oxford University Press.
2. Latham-Koenig, Christina – Clive Oxenden – Paul Seligson, 2012. *English File Pre-intermediate*. Third edition. Oxford: Oxford University Press.
3. Latham-Koenig, Christina – Clive Oxenden, 2013. *English File Intermediate*. Third edition. Oxford: Oxford University Press.
4. Latham-Koenig, Christina – Clive Oxenden, 2014. *English File Upper-intermediate*. Third edition. Oxford: Oxford University Press.
5. Latham-Koenig, Christina – Clive Oxenden – Jerry Lambert, 2015. *English File Advanced*. Third edition. Oxford: Oxford University Press.
6. Mitchell, H. Q. – Marileni Malkogianni, 2015. *Pioneer elementary*. London: MM Publications.
7. Mitchell, H. Q. – Marileni Malkogianni, 2015. *Pioneer pre-intermediate*. London: MM Publications.
8. Mitchell, H. Q. – Marileni Malkogianni, 2016. *Pioneer intermediate*. London: MM Publications.
9. Mitchell, H. Q. – Marileni Malkogianni, 2016. *Pioneer B1+*. London: MM Publications.
10. Mitchell, H. Q. – Marileni Malkogianni, 2015. *Pioneer B2*. London: MM Publications.
11. Mitchell, H. Q. – Marileni Malkogianni, 2017. *Pioneer C1/C1+*. London: MM Publications.

The German textbooks analysed

1. Funk, Hermann – Christina Kuhn – Silke Demme, 2006. *Studio d A1: Deutsch als Fremdsprache für Anfänger [Studio d A1: German as a foreign language for beginners]*. Berlin: Cornelsen Verlag.
2. Funk, Hermann – Christina Kuhn – Silke Demme, 2006. *Studio d A2: Deutsch als Fremdsprache für Anfänger [Studio d A2: German as a foreign language for beginners]*. Berlin: Cornelsen Verlag.
3. Funk, Hermann – Christina Kuhn – Silke Demme – Britta Winzer, 2007. *Studio d B1: Deutsch als Fremdsprache [Studio d B1: German as a foreign language]*. Berlin: Cornelsen Verlag.
4. Krenn, Wilfried – Herbert Puchta, 2015. *Ideen 1: Deutsch als Fremdsprache [Ideen 1: German as a foreign language]*. Ismaning: Hueber Verlag.

5. Krenn, Wilfried – Herbert Puchta, 2015. *Ideen 2: Deutsch als Fremdsprache [Ideen 2: German as a foreign language]*. Ismaning: Hueber Verlag.
6. Krenn, Wilfried – Herbert Puchta, 2015. *Ideen 3: Deutsch als Fremdsprache [Ideen 3: German as a foreign language]*. Ismaning: Hueber Verlag.
7. Kuhn, Christina – Rita Niemann, Rita – Britta Winzer-Kiontke, 2010. *Studio d: Die Mittelstufe Deutsch als Fremdsprache B2/1 [Studio d: Intermediate level in German as a foreign language B2/1]*. Berlin: Cornelsen Verlag.
8. Kuhn, Christina – Britta Winzer-Kiontke – Ulrike Würz, 2011. *Studio d: Die Mittelstufe Deutsch als Fremdsprache B2/2 [Studio d: Intermediate level in German as a foreign language B2/2]*. Berlin: Cornelsen Verlag.
9. Kuhn, Christina – Britta Winzer-Kiontke – Ulrike Würz – Sabira Levin, 2015. *Studio d: Die Mittelstufe Deutsch als Fremdsprache B2/2 [Studio d: Intermediate level in German as a foreign language B2/2]*. Berlin: Cornelsen Verlag.
10. Neuner, Gerhard ed. 2008. *Deutsch.com 1*. Ismaning: Hueber Verlag.
11. Neuner, Gerhard ed. 2009. *Deutsch.com 2*. Ismaning: Hueber Verlag.
12. Neuner, Gerhard ed. 2011. *Deutsch.com 3*. Ismaning: Hueber Verlag.
13. Perlmann-Balme, Michaela – Susanne Schwalb, 2014. *Sicher! Niveau B2 Deutsch als Fremdsprache [Sicher! Level B2 German as a foreign language]*. Ismaning: Hueber Verlag.
14. Perlmann-Balme, Michaela – Susanne Schwalb – Magdalena Matussek, 2014. *Sicher! Niveau C1 Deutsch als Fremdsprache [Sicher! Level C1 German as a foreign language]*. Ismaning: Hueber Verlag.

Az angol és a német nyelv többközpontúsága négy nyelvkönyvsorozatban

Huber Máté Imre. SZTE BTK Angol-Amerikai Intézet, egyetemi tanársegéd, Magyarország; hubermate@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0178-6802>

Jelen tanulmány egy komplex kutatási projekt része, amely a szociolingvisztika és a nyelvpedagógia határterületén mozogva vizsgálja azt a kérdést, hogy milyen szerepet tölt be az angol és a német nyelv többközpontúsága a magyar oktatási rendszerben. Ezen belül a tanulmány fókuszában olyan tankönyvcsaládok állnak, amelyek széles körben használatosak és piacvezető szerepet töltenek be Magyarországon, mind a közoktatás, mind pedig a felső-, ill. a felnőttoktatás terén. E két nyelv többközpontúságának nemzetközi szakirodalmi igen kiterjedt, ezen belül pedig egyre intenzívebb figyelem irányul annak nyelvoktatásban betöltött szerepére. A tanulmány alapját képező komparatív vizsgálat négy (két angol és két német) tankönyvcsaládot elemez, melyek a magyarországi tankönyvpiacra vezető pozíciót töltenek be, és a nyelvtudásszintek teljes skáláját lefedik, a Közös Európai Referenciakeret A1-től C1 szintjéig. Így összesen 20 teljes kötet (tankönyv, munkafüzet, ill. kiegészítő és hanganyagok) képezik részét az elemzésnek.

A vonatkozó szakirodalom ajánlásai alapján, melyek a többközpontúság megjelenítését elsősorban a receptív készségek terén tartják indokoltnak, jelen tanulmány három területen vizsgálja a többközpontúság nyelvkönyvekben való megjelenítését: (1) a szókincs, (2) az

olvasott szövegértés, ill. (3) a hallott szövegértés terén. A tanulmány elsődleges célja általános tendenciák megállapítása, de ezek illusztrálására konkrét példák is elemzésre kerülnek.

A vizsgálat legalapvetőbb tanulsága, hogy a többközpontúság – az eddigi kutatási eredményekkel összhangban – meglehetősen marginális szerepet kap a vizsgált tankönyvcsaládokban. Vannak azonban szisztematikus különbségek az egyes kiadók gondozásában megjelent tankönyvcsaládok között, ami arra utal, hogy megfelelő elméleti háttér és a nyelvi variabilitásra irányuló nyitottság megléte esetén igenis lehetséges a többközpontú tartalmakat hangsúlyosabban beépíteni ezekbe az anyagokba.

Bár a többközpontúságból adódó különbségek a nyelv minden szintjén megnyilvánulnak, a vizsgált tankönyvcsaládokban mégis szinte kizárólag szókincsbeli eltérések kerülnek elő, néhány esetben kiegészülve a kiejtés szabályosságaival. Ez nemcsak a direkt módon a szókincs fejlesztésére irányuló tartalmak, hanem az olvasott, ill. a hallott szövegértés fejlesztését célzó szövegek esetében is igaz. A tanulmány a vizsgált tankönyvcsaládokban előforduló többközpontú tartalmak tematikus eloszlására is kitér, ahol főleg a német esetében mutatkoznak jelentős anomáliák, méghozzá a kulináris specialitásokkal foglalkozó témák erőteljes felülreprezentálásával. Pozitív eredményként említhető, hogy azonos kiadó régebbi kiadványait vizsgáló korábbi kutatások eredményeivel összevetve nagyobb hangsúlyt kap a többközpontúság a ma használatos anyagokban, ami bizakodásra adhat okot.

E kutatás relevanciáját, ill. gyakorlati hasznát az adja, hogy a vizsgált tankönyvcsaládok tudományos elemzése alapján megfogalmazott kritika fényében konkrét, tudományosan megalapozott javaslatokat állít a tankönyvkiadók és tananyagfejlesztők elé, amelyek megvalósításával közelebb hozható egymáshoz a nyelvoktatás és a valós nyelvhasználat, ezzel pedig sikeresebbé tehető a nyelvtanulás folyamata is.

Kulcsszavak: angol, német, idegen nyelv, többközpontúság, tankönyvek.

Поліцентричність англійської та німецької мов у чотирьох серіях підручників з мови

Матей-Імре Губер. Англо-Американський Інститут факультету гуманітарних наук Сегедського наукового університету, помічник викладача, Угорщина; hubermate@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0178-6802>

Ця публікація є частиною комплексного дослідження, яке на межі соціолінгвістики та лінгвопедагогіки намагається дати відповідь на питання, яку роль відіграє поліцентричність англійської та німецької мов в угорській освітній системі. Крім цього, у фокусі статті перебувають такі серії підручників, що використовуються у широких колах і мають лідерські позиції на ринку Угорщини, як у середній освіті, так і у вищій та післядипломній освіті. Поліцентричність цих двох мов є доволі поширеною в міжнародній науковій літературі, а в цьому контексті все більш інтенсивна увага спрямовується на її роль у вивченні мов. У статті зроблено спробу компаративного аналізу чотирьох (двох англійських і двох німецьких) серій підручників, які займають провідну роль на угорському ринку підручників і покривають усю шкалу рівня знань мови (від А1 до С1 за шкалою Загальноєвропейських

компетенцій володіння іноземною мовою). Таким чином, об'єктом аналізу стало 20 повноцінних книг (підручники, робочі зошити, додаткові матеріали, аудіоматеріали).

Дотримуючись рекомендацій наукової літератури, які застосування поліцентричності вважають вмотивованим саме у сфері рецептивних умінь, у статті досліджено прояви поліцентричності у підручниках на прикладі трьох сфер: (1) лексика, (2) розуміння прочитаного тексту, (3) розуміння почутого тексту. Першочерговою метою публікації є з'ясування загальних тенденцій, однак для їх ілюстрації аналізуються також конкретні приклади.

Головний висновок дослідження – поліцентричність, що показували й результати попередніх досліджень, отримала дуже маргінальну роль в аналізованих серіях підручників. Проте між окремими серіями, які готувалися різними видавцями, існують систематичні відмінності, а це свідчить, що в разі відповідного теоретичного базису та відкритості до мовної варіативності можливим є вбудувати в ці матеріали змісти, акцентовані на поліцентричності.

Хоча відмінності, які походять із поліцентричності, проявляються на всіх рівнях мови, в аналізованих підручниках згадуються виключно лексичні відмінності, а в кількох випадках це доповнюється особливостями вимови. Це стосується не тільки змістів, спрямованих на розвиток лексики прямим способом, але й текстів, спрямованих на розуміння прочитаного і почутого. У статті окремо розглянуто тематичний розподіл поліцентричних змістів аналізованих підручників. Значні аномалії у цьому контексті спостерігаються переважно у випадку німецької мови, де значною мірою переважають теми, присвячені кулінарній специфіці. Як позитивний фактор можна згадати те, що у нових підручниках у порівнянні зі старими підручниками тих самих видавців поліцентричність отримала більший акцент, що дає підстави для оптимізму.

Актуальність цього дослідження, а також його практичне значення полягає в тому, що сформульована як результат наукового аналізу критика серій підручників дає конкретні, науково обґрунтовані рекомендації видавцям та укладачам. Реалізуючи ці рекомендації, можна зблизити викладання мови і реальне мововживання, завдяки чому процес засвоєння мови стане успішнішим.

Ключові слова: англійська мова, німецька мова, іноземна мова, поліцентричність, підручники.

The pluricentricity of English and German in four coursebook series

Huber, Máté Imre. University of Szeged, Faculty of Arts, Institute of English and American Studies, assistant professor, Hungary; hubermate@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0178-6802>

The present study is part of a complex research project, which, situated at the interface of sociolinguistics and language pedagogy, investigates the role of the pluricentricity of English and German in the Hungarian educational system. The focus of this study is on textbook families that are widely used and market leaders in Hungary, both in public education and in higher as well as adult education. The international literature on the pluricentricity of these

two languages is extensive, and within it, the role of these languages in language teaching is receiving increasing attention. The comparative analysis upon which this paper is based analyses four textbook families (two English and two German ones) which are market leaders in Hungary, and cover the full range of proficiency levels from A1 to C1 of the Common European Framework of Reference for Languages. Thus, a total of 20 complete volumes (textbook, workbook, as well as supplementary and audio materials) are included in the analysis.

Based on the recommendations of the relevant literature, which advocates the representation of pluricentricity primarily in the case of receptive skills, this paper examines the pluricentricity in three areas in language textbooks: (1) vocabulary, (2) reading comprehension, and (3) listening comprehension. The primary aim of the paper is to identify general trends, but to illustrate these, a number of specific examples are also analysed.

The most fundamental finding of the study is that, in line with previous research, pluricentricity plays a rather marginal role in the textbook families studied. However, there are systematic differences between the textbook families published by different publishers, which suggests that it is possible to incorporate more pluricentric content in these materials, given an appropriate theoretical background and a sufficient degree of openness to linguistic variability.

Although the differences resulting from pluricentricity are manifest at all levels of language, the textbook families studied focus almost exclusively on vocabulary differences, in some cases complemented by pronunciation. This is true not only of content aimed directly at developing vocabulary, but also of texts aimed at developing reading or listening comprehension. The study also looks at the thematic distribution of the pluricentric content, discovering significant anomalies, such as a strong over-representation of topics dealing with culinary specialities, especially in the case of German. On the positive side, compared with the results of previous studies of older publications from the same publisher, there is a greater emphasis on pluricentricity in the materials used today, which is an encouraging insight.

The relevance and practical utility of this research is that it provides textbook publishers and curriculum developers with concrete, scientifically based recommendations based on the criticisms formulated on the basis of the scholarly analysis of the textbook families under study, which, if implemented, can bring language teaching and real language use closer together, and thus make the process of language learning more successful.

Keywords: *English, German, foreign languages, pluricentricity, coursebooks.*

УДК: 81'232(477.87)

DOI 10.58423/2786-6726/2022-2-219-232

Husztli Ilona

Aktuális nyelvpedagógiai kérdések Kárpátalján

1. Idegennyelv-tanítás Kárpátalján 1991 előtt

1991-ben felbomlott a Szovjetunió és megalakultak a független utódállamok, így Ukrajna is. 1991 előtt az 5. osztálytól (azaz 10 éves kortól) kezdődött az idegen nyelv-oktatás az általános- és középiskolákban. Első osztálytól (azaz 7 éves kortól) csak néhány szakosított iskolában oktatták az angol nyelvet. Egyetlen angol szakosított tantervű magyar iskola volt Kárpátalján (Beregszászi 4. Sz. Kossuth Lajos Középiskola, 2021 óta Beregszászi Kossuth Lajos Líceum), ahol az elmélyített tanterv szerinti angoloktatás 1961. szeptember 1.-én kezdődött, és 1982. május 25.-én szűnt meg. Ez azt jelentette, hogy azok a gyerekek, akik 1982. szeptember 1.-én kezdtek az első osztályt a Kossuth-iskolában, már tíz éves korukban kezdtek angolt tanulni, nem hétévesen.

Az utolsó évfolyam, amelyik még emelt óraszámokban tanulta az angolt (heti 6-8 órában), éppen 1991-ben végzett. Ők az általános angolon kívül 10-11. osztályban még technikai fordítással is foglalkoztak. Azok a gyerekek, akik 10 éves korukban kezdtek idegen nyelvet tanulni, 5-6. osztályban heti három órában tették, 7-9. osztályban heti két órában és 10-11. osztályban mindössze heti egy órában. Leginkább angolt tanultak Kárpátalján, de egyes járásokban németet vagy franciát (pl. a Nagyszőlősi járás) is.

2. Idegennyelv-tanítási reform Ukrajnában

2001-ben idegennyelv-oktatási reformot hajtottak végre Ukrajnában. A kormány felismerte az idegen nyelvek tudásának szükségességét és elrendelte, hogy már az alsó tagozat második osztályában elkezdődjön annak tanítása. Ennek következtében az Oktatási és Tudományos Minisztérium rendelete alapján a 2001/2002-es tanévben indították kísérleti jelleggel vidékünk néhány iskolájában az idegennyelv-tanítást. Ezt követően a 2002/2003-as tanévben vált kötelezővé Ukrajna minden iskolájában. Ekkor már az angol kezdte kiszorítani a németet és a franciát a magyar iskolákból, leginkább a szülők sürgető kérésére (Husztli, 2004).

A 2005/2006-os tanévben bevezetik a második idegen nyelvet az általános- és középiskolákban, azonban a kárpátaljai magyar iskolákban a megyei tanügyi

osztály nem engedélyezte, hogy még egy idegen nyelvet tanuljanak a gyerekek. Ezt a döntésüket azzal indokolták, hogy egy negyedik nyelv tanulása (a magyar, mint anyanyelv, ukrán, mint második nyelv és angol, mint idegen nyelv mellett) túl megterhelő lenne a számukra. Így azonban a magyar iskolás gyerekek hátrányba kerültek az ukrán iskolásokkal szemben, mert csak egy idegen nyelvet tanulhattak kettő helyett (Fábián, Huszti és Lizák, 2005).

Mint a reformok általában, ez a 2001-es sem volt zökkenőmentes. A legfőbb problémát talán a felkészületlenség okozta, mivel 2001 szeptemberére nem készült egységes tankönyv a második osztály számára, illetve a következő tanévben megjelent könyvet sem tudták megfelelő mennyiségben eljuttatni az iskolákba. A magyar iskolákban további gondokat okozott a megfelelő képesítésű tanerőhiány, ami az angoltanárok tömeges elvándorlása után következett be, miután 1989-ben átjárhatóvá vált a szovjet-magyar határ (Husztli, 2015).

3. Az első átfogó kárpátaljai nyelvpedagógiai felmérés (Fábián, Huszti, & Lizák, 2005)

2004-ben kollégáimmal, Fábián Mártával és Lizák Katalinnal, elérkeztünk éreztük az időt, hogy kérdőíves felmérés segítségével feltérképezzük, milyen az angol nyelv oktatásának helyzete régióink magyar iskoláiban. Kérdőívünk 38 iskola 50 angoltanárához jutott el. Olyan témák felől érdeklődtünk, mint pl. milyen az iskolák tankönyvellátottsága, milyen gyakorlattípusokat használnak a kollégák leginkább az angolórán, mi a tanárok véleménye különböző tanítási anyagokról, milyen problémákkal találják szembe magukat leggyakrabban munkájuk során a tanárok, ezeket a gondokat hogyan lehetne orvosolni.

A legfontosabb eredmények azt bizonyították, hogy a tanárok kifogásolták a tankönyvek minőségét, nem tartották őket megfelelőnek. Az akkor használatos tankönyv a Plakhotnyk-féle volt. A könyv a nyelvtani-fordító módszeren alapult, nem fejlesztette a nyelvi készségeket, leginkább szókincset és nyelvtant tanított, ráadásul gyenge minőségű papírra nyomtatták, illusztrációként leginkább fekete-fehér rajzokat tartalmazott, így egyáltalán nem felelt meg a kor követelményeinek, mert nem követte a kommunikatív nyelvtanítási módszer útmutatásait (Husztli, 2009). A másik akkoriban használt tankönyv az új típusú Oksana Karpiuk által szerkesztett tankönyv volt (Husztli, Fábián és Bárányné, 2009). Ez a könyv már színes volt, a kommunikatív módszeren alapult, a nyelvi készségek fejlesztésére összpontosított. Felmérésünkéből azonban kiderült, hogy a tanárok mégsem voltak teljesen elégedettek a könyvvel, mivel nem magyar ajkú gyerekeknek készült (angol-ukrán szószedetet tartalmazott a függelék). A tanárok azt kifogásolták, hogy a nyolcéves magyar gyerekek nem tudják a szószedetet használni, mert nem értik meg az ukrán szavakat.

Felismerve a szükségét és a keresletet, Hires Emőke és Fábíán Márta (2004) a magyar iskolák második osztálya számára írt angol nyelvkönyvet. A 2004/2005-ös tanévben próbálták ki a kárpátaljai magyar iskolákban. Interaktív volta miatt nagy népszerűségnek örvendett a gyerekek körében. Elkészültek a pozitív bírálatok, azonban a bürokratikus eljárások miatt már nem jutottak el az Oktatási és Tudományos Minisztérium illetékes szakbizottságához jóváhagyás végett, így nem is alkalmazható hivatalos tankönyvként.

További problémát okoztak a nagy létszámú heterogén osztályok. A csoportbontás a hatályos szabályoknak megfelelően akkor volt lehetséges, ha egy osztályban minimum 28 gyerek tanult, vagyis az ilyen osztályokat bonthatták az iskolák két 14-14 tanulóból álló csoportra angol és ukrán órákon. Ennek megfelelően a legmagasabb tanulói létszámú osztály kutatásunk idején, 2004-ben, 27 volt. Ami ennél is elszomorítóbb, az az, hogy 2022-ben még mindig ugyanez a helyzet.

A vidéki iskolákban oktató tanárok arra is panaszkodtak, hogy a falusi iskolákban igen alacsony volt a tanulók motiváltságának szintje, nehéz volt őket motiválni. Ez azzal magyarázható, hogy 2004-ben az internet még egyáltalán nem volt elterjedve, főleg nem a falusi magyar iskolákban. Természetes hát, hogy azok a gyerekek még nem érezték a szükségét az angoltudásnak, amelyet például internethasználatkor kamatoztathatnak.¹

Bár a tanárok meglepően részletesen kifejtették a problémák megoldására irányuló javaslatukat (ld. 1. táblázat), ezek inkább csak óhajok és remények maradtak.

1. táblázat. A tanárok által óhajtott problémamegoldások 2004-ben

Magasabb óraszám
Megfelelő tankönyv kibocsátása
Fénymásoló, komputer, internet-hozzáférés
Nyelvi laborok
Csoportlétszám bontása már kevesebb, mint 28 tanulónál

Forrás: Fábíán – Huszti – Lizák 2005

¹ Mára a helyzet teljes mértékben megváltozott, hiszen már a legkisebb vagy a legtávolabbi falusi magyar iskolában is van internet-hozzáférés.

A magasabb óraszámokat tekintve a tanárok elégedettek lehetnek, mert egy ma érettségiző tanuló az iskolai tanulmányai során 770 órában tanulja az idegen nyelvet, a reform előtti 490 órához képest. Ez a növekedés leginkább annak köszönhető, hogy a korábbihoz képest négy évvel hamarabb kezdődik az iskolai nyelvoktatás, ennek következtében emelkedett az összóraszám is.

A tankönyvekkel kapcsolatban előrelépés történt 2004-hez képest. Bár kifejezetten a kárpátaljai magyar iskolák számára írt idegennyelv-könyvek továbbra sem láttak napvilágot és mai napig a Karpiuk-féle tankönyvcsaládot használják, az Oktatási és Tudományos Minisztérium ma már lehetővé teszi az angol, német és francia kiadók által megjelentetett tankönyvek alkalmazását.

Az iskolák felszereltségét tekintve jelentős javulás történt, ugyanis nincs olyan iskola Kárpátalján, ahol ne lenne computer, fénymásoló vagy internet-hozzáférés. Ugyanez sajnos nem mondható el a nyelvi laborokról. Kijelenthető, hogy nincs Kárpátalján egyetlen magyar iskola sem, ahol lenne nyelvi labor.

Végül a csoportlétszám – elmondhatjuk, hogy ez a kérdés stagnál, hiszen semmilyen változás nem történt ez ügyben. A hatályos rendelkezéseknek megfelelően ma ugyanúgy 28-as osztálylétszámnál valósulhat meg csoportbontás, mint 2004-ben. A gyakorlatban tehát mindez azt jelenti, hogy csak akkor lehet egy osztályt két csoportra bontani, ha legalább 28 tanuló van benne (2x14 tanuló). Vagyis ha csak 27 gyerek tanul egy osztályban, akkor nem lehet két csoportra bontani a tanulókat. (Ez a szabályozás az idegen nyelvek, az ukrán mint államnyelv és a számítástechnika oktatását érinti.)

4. A jelenlegi kárpátaljai idegennyelv-oktatási helyzetről (Huszi, 2020)

Jelenleg Ukrajnában (így Kárpátalján is) a kötelező közoktatás három szinten zajlik: 1. kezdő szint, vagy elemi iskola (1–4. osztály), 2. alapszint vagy általános iskola (5–9. osztály), 3. felső szint vagy középiskola (10–11. osztály). Mind a három szinten kötelező az idegennyelv-oktatás: az 1. osztályban kezdődik és a 11. osztályban végződik. Kárpátalján a legelterjedtebb INY, melyet magyar iskolákban oktatnak, az angol. Elenyésző azon magyar iskolák száma, amelyekben az angol mellett még németet is oktatnak.

Az idegennyelv-oktatás szempontjából két iskolafajtát különböztetünk meg:

- 1) iskolák, melyek általános idegen nyelvi tantervek szerint oktatják az angolt, a németet, a franciát és a spanyolt;
- 2) szakosított iskolák, melyek elmélyített tantervi tartalom szerint oktatják az idegen nyelveket magasabb heti óraszámokban. Kárpátalján ilyen magyar iskola nincs.

A 2. táblázat mutatja az általános INY tantervű és a szakosított INY tantervű iskolák heti óraszámát osztályonkénti bontásban. Az adatok egyértelműen bizonyítják, hogy az iskolai tanulmányi évek alatt a magyar iskolába járó gyerekek lényegesen kevesebb INY tanórán vesznek részt az iskolában, mint azok, akik ukrán tannyelvű iskolába járnak.

2. táblázat. Az idegen nyelv mint tantárgy heti óraszámja osztályonkénti bontásban

Osztály	ÁINYTI	SZINYTI
1	2 (1)	3
2	2 (1)	4
3	2 (2)	4
4	2 (2)	4
5	3 (3)	6
6	3 (2)	6
7	3 (2)	6
8	3 (2)	6
9	2 (2)	5,5
10	3,5 (2)	5
11	3,5 (3)	5

Forrás: Huszti 2020

Magyarázat: ÁINYTI = általános idegen nyelv tantervű iskola, SZINYTI = szakosított idegen nyelv tantervű iskola. Zárójelben a kárpátaljai magyar iskolákban érvényes óraszámok láthatók.

A 2018-2019-es tanévben indult az Új Ukrán Iskola (NUS)² programja. E koncepció szerint már öt évfolyam tanul, a 2022/2023-as tanévben az első NUS-évfolyam már a felső tagozatban kezdte az 5. osztályt. Az alsó tagozatos óraelosztás

² NUS = Nova ukrajinszka skola – Нова українська школа (НУШ)

jelentősen módosult, ugyanis a nyelvi-irodalmi és idegen nyelvi oktatási területeket összevonták. A 3. táblázatból az derül ki mindössze, hogy évi hány tanórát töltenek a gyerekek nyelvtanulással. Az Oktatási Minisztérium nem határozta meg konkrétan, hogy melyik nyelv tanítására mennyi időt kell fordítani.

3. táblázat. A nyelvi, irodalmi és INY oktatási terület óraszámai a NUS-ban évi bontásban

Osztályok	Évi óraszám				
	1.	2.	3.	4.	Összesen
Nyelvi és irodalmi oktatási terület	315	350	350	350	1365
Idegen nyelvi oktatási terület					

Forrás: Husztí 2020

5. Emelt szintű idegen nyelv (INY) érettségi vizsga

Az oktatási folyamat eredményességét szakaszosan értékelik kötelezően kétszer a tanulmányi évek során: állami összegező értékelés³ valósul meg az elemi iskola végén (4. osztály) és az általános iskola végén (9. osztály).

2009 óta idegen nyelvekből (angol, német, francia, spanyol) is tehetnek emelt szintű külső független érettségi vizsgát⁴. Mindazon érettségizők, akik valamely ukrain felsőoktatási intézményben kívánják folytatni tanulmányaikat humán szakirányban, választhatnak és tehetnek ZNO-t idegen nyelvből a külső független tesztközpontokban.

Az INY vizsga a Közös Európai Referenciakeret (CEFR, 2001) B2 szintjének felel meg. A teszt három területet mért: olvasáskészség, nyelvhasználat és íráskészség. 2018-tól azonban bővült a vizsgált területek száma, ugyanis bekerült a beszédértés is a mért készségek közé. Ennek megfelelően jelenleg a vizsga 150 percig tart és max. 200 pontot lehet elérni.

³ Державна підсумкова атестація (ДПА)

⁴ Зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО)

A 2022. február 24-én kialakult orosz–ukrán konfliktus miatt a ZNO-t 2022-ben eltörölték, helyette a Nemzeti Multidiszciplináris Tesztet (NMT)⁵ vezették be, amely azonban már nem tartalmaz INY kérdéseket, csak ukránból, történelemből és matematikából méri az érettségizők tudását.

6. A pandémia hatása a nyelvtanulásra a kárpátaljai magyar nyelvű közoktatásban

A 2020 tavaszán bekövetkezett iskolaelezárások miatt mind a tanárok, mind a tanulók világszerte új kihívásokkal szembesültek: hogyan birkózzanak meg a távoktatással. Ukrajnában, így Kárpátalján is, a tanárok különböző megoldásokat próbáltak találni. Ez az időszak hatalmas lépést jelentett az információs-kommunikációs technológia (IKT) bevezetése felé a tanulási folyamatba. Kutatócsoportunk a Rákóczi-főiskolán (Bárány Erzsébet, Fábián Márta, Huszti Ilona, Lechner Ilona) még 2020-ban elindította a felmérést a középiskolások körében. Célunk az volt, hogy betekintést nyerjünk abba, hogyan látják a tanulók a távoktatást, hogyan viszonyulnak ehhez az oktatási formához, milyen nehézségekkel és kihívásokkal találkoztak ebben az időszakban az idegennyelv-tanulásban. A hangsúly a tanulási szokásokra, a motivációra, az értékelésre, a használt alkalmazásokra, a tanulásra fordított időre és a tanulók által esetlegesen érzett stresszre helyeződött. Alaphipotéziseink a következők voltak (Huszti, Fábián, Lechner és Bárány, 2021a; Huszti, Fábián, Lechner és Bárány, 2021b; Huszti, Fábián, Lechner, Bárány és Kacsur, 2021; Fábián, Huszti, Lechner és Bárány, 2021):

1. a tanulók könnyedén veszik a távoktatást, komolytalan a hozzáállásuk, mert úgy érzik, hogy a karantén (zárlat) csak a pihenésre, nem pedig a komoly tanulásra való;
2. a tanulók különböző okokból könnyen demotiválódhatnak; például azért, mert nem érzik úgy a tanárok szigorát és követelményeit, mint a jelenléti oktatásban;
3. a tanulók tanulási stratégiái korlátozottak, mivel elsősorban digitális készségeiket alkalmazzák;
4. az online tanítás időigényesebb, mint a jelenléti oktatás;
5. az online tanítás stresszesebb, mint a jelenléti tanítás;
6. a távoktatásnak egyes tanulóknál pozitív hatása lehet.

Egy zárt és nyitott kérdéseket tartalmazó online kérdőívet állítottunk össze, amelyet különböző iskolák felső tagozatos tanulói töltöttek ki. Az adatelemzés értelmező és statisztikai jellegű volt. Az adatainkból kiderült, hogy a tanárok az

⁵ Національний мультидисциплінарний тест (НМТ)

anyagot a legelső karanténidőszakban főként írott szöveg vagy videolinkek és felvételek formájában küldték Messengeren, e-mailben vagy Google Classroomon keresztül a tanulóknak, nagyon kevés online órát tartottak. A legtöbb tanulónak nehézségei voltak; a legproblémásabb terület az idegennyelv-tanulásban a nyelvtan volt. A visszajelzés és az értékelés főként írásos formában történt. A tanuláshoz való hozzáállás meglehetősen komoly volt, a tanulók fejlesztették digitális készségeiket, de néhányan demotiválódtak. A tanulás időigényesebb, nehezebb, de kevésbé stresszes és kevésbé hatékony volt, mint a személyes tanulás. Az eredmények alapján levonható a következtetés, hogy az első és harmadik hipotézisünk megcáfolódott, a negyedik és ötödik hipotézisünk beigazolódott, míg a második és a hatodik csak részben nyert alátámasztást. Következtetésként az is elmondható, hogy a felmerült nehézségek ellenére a tanulók fejlesztették a tanulói autonómiát, a digitális készségeket, és tapasztalatot szereztek a tanulás egy új formájával kapcsolatban, amely hasznos lehet számukra a jövőbeli tanulmányaik során, mivel a digitális korban a távoktatás világszerte egyre nagyobb teret nyer.

7. A pandémia hatása a nyelvtanulásra a kárpátaljai felsőoktatásban

Kutatásunk második fázisában 2021 nyarán 34 nyelvszakos főiskolai oktatóval végeztünk interjúkutatást (Bárány, Fábián, Lechner és Husztai, 2022). Kvalitatív módszerekkel azt vizsgáltuk, miben különbözött leginkább az oktatás a 2020-as év két karanténidőszakában, hogyan kamatoztatták az oktatók a tavaszi távoktatás során szerzett tapasztalataikat az őszi digitális oktatásban, milyen módszereket alkalmaztak a diákok aktivizálására a szinkronórák alatt. Míg tavasszal a hirtelen jött online oktatásra való átállás feszültségeket okozott mind a tanárok, mind a diákok körében, addig a COVID-19 második hulláma miatt ősszel bevezetett karantén már nem érte meglepetésként az oktatás szereplőit, a tanárok készültek erre a „forgatókönyvre”, felvérteződtek a digitális oktatáshoz szükséges módszerekkel, technikákkal (Husztai és Dudics Lakatos, 2021; Lechner, Husztai, Bárány és Fábián, 2022).

Az eredmények alapján elmondhatjuk, hogy az értékelés gyakran jelentett problémát az oktatók számára, mivel nem minden esetben tudták megállapítani, hogy a diákok önállóan vagy külső segítség igénybevételével oldottak-e meg egy feladatot. Ebből következik, hogy a tanároknak törekedniük kell arra, hogy bizalom alapuló kapcsolatot építsenek ki a diákokkal. A távoktatásban az egymás iránti bizalom kiépítése nagyobb kihívást jelent a tanárok számára, mivel a diákokkal nem könnyű szemtől szemben beszélgetni, és valamilyen közvetítő eszközre, például telefonra vagy internetre van szükség. Mindenesetre a tanárok és diákjaik közötti kölcsönös bizalom kialakítása rendkívül fontos ahhoz, hogy megszűnjön a közöttük oly gyakran tapasztalható bizalmatlanság. Ha a diák bízik a tanárában,

nem fogja szükségét érezni, hogy becsapja őt a vizsga során, és ha a tanár is bízik a diákjában, nem fog kételkedni az őszinteségében.

A három legfontosabb tanulság az elvégzett kutatásunk alapján:

- a pandémia arra készítette a felsőoktatási oktatókat, hogy új tanítási módszereket alkalmazzanak szinkron online órákon, interaktív kommunikációval ötvözve;
- tanáraink ráébredtek az online oktatás előnyeire és felhasználják a kényszereszerűen megszerzett digitális ismereteiket a jelenléti oktatásban is;
- a távoktatás előkészítésekor nemcsak a tanároknak, hanem a diákoknak is képzést kell biztosítani (technológiai és önálló tanulási készségek terén).

Nem tudhatjuk, mivel kell a pedagógus-társadalomnak szembenéznie az elkövetkezőekben, azonban az biztos, hogy mindent meg kell tennünk, hogy a jövőben is biztosítani tudjuk az oktatás minőségét.

Irodalom

1. Bárány Erzsébet – Fábíán Márta – Lechner Ilona – Huszti Ilona 2022. A 2020. évi tavaszi és őszi távoktatás a Rákóczi-főiskolán: Tapasztalatok, vélemények, tanulságok. In: Karmacsi Zoltán, Márku Anita és Tóth-Orosz Enikő szerk. *Mozaikok a magyar nyelvhasználatból: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*. Törökbálint: Termini Egyesület. 135–151. o.
2. CEFR – *Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment 2001*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Fábíán Márta – Huszti Ilona – Lizák Katalin 2005. Az angol nyelv oktatásának helyzete Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban. *Közoktatás* 12/1: 4–8. o.
4. Fábíán, Márta – Huszti, Ilona – Lechner, Ilona – Bárány, Erzsébet 2021. Distance language learning as school learners perceive it. *Messenger of Kyiv National Linguistic University. Pedagogy and Psychology Series*, 35: pp. 31–42.
5. Hires, Emőke – Fábíán, Márta 2004. *English with you and me*. Ungvár: PoliPrint.
6. Huszti, Ilona 2009. *The use of learner reading aloud in the English lesson: A look at the micro and macro levels of oral reading*. Ungvár: PoliPrint.
7. Huszti Ilona 2015. A kárpátaljai nyelvpedagógia elmúlt tíz éve az empiria jegyében (Az idegen nyelvek oktatása terén történt változások, különös tekintettel az angolra). *LIMES*, 2: 71–91. o.
8. Huszti Ilona 2020. Az ukrainai idegen nyelvi tanterv. *Modern Nyelvoktatás* 26/1–2: 101–121. o.
9. Huszti Ilona szerk. 2004. *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*. Ungvár: PoliPrint.
10. Huszti Ilona – Dudics Lakatos Katalin 2021. Az online oktatás Kárpátalján: Tapasztalatok és következmények. In: Istók Béla és Simon Szabolcs szerk. *Online oktatás – kontaktoktatás: Edukációs folyamatok és a Covid19*. Komárom: Selye János Egyetem. 97–106. o.

11. Huszti, Ilona – Fábiián, Márta – Báriányné Komári, Erzsébet 2009. Differences between the processes and outcomes in third graders' learning English and Ukrainian in Hungarian schools of Beregszász. In: Nikolov, Marianne ed. *Early learning of modern foreign languages: Processes and outcomes*. Bristol: Multilingual Matters, pp. 166–180.
12. Huszti, Ilona – Fábiián, Márta – Lechner, Ilona – Báriány, Erzsébet 2021a. Assessing language learners' knowledge and performance during COVID-19. *Central European Journal of Educational Research* 3/2: pp. 38–46. DOI: <https://doi.org/10.37441/cejer/2021/3/2/9245>
13. Huszti, Ilona – Fábiián, Márta – Lechner, Ilona – Báriány, Erzsébet 2021b. A távoktatás tapasztalatai egy kérdőíves felmérés tükrében. *LIMES* 8: 201-218. o.
14. Huszti, Ilona – Fábiián, Márta – Lechner, Ilona – Báriány, Erzsébet – Kacsur, Annamária 2021. Language teaching and learning in tertiary education in the time of a pandemic. In: Shaffer, David and Kimball, Jim eds. *Re-envisioning ELT altogether, all together*. Proceedings of the 28th Korea TESOL International Conference – 2021. Seoul: Korea TESOL, pp. 73–84.
15. Lechner Ilona – Fábiián Márta – Báriány Erzsébet – Huszti Ilona 2022. *Távoktatási sajátosságok a felsőoktatásban*. Előadás a 13. Taní-Taní konferencián „Értékteremtés – kihívások a pedagógiában, gyógypedagógiában és a tanárképzésben”, 2022. február 4. Miskolc: Miskolci Egyetem.
16. Lechner, Ilona – Huszti, Ilona – Báriány, Erzsébet – Fábiián, Márta 2022. Motivierungsstrategien zum Fremdsprachenlernen im Tertiärbereich während der Pandemie. *Иноземни мови* 28/1: pp. 29–34. DOI: <https://doi.org/10.32589/1817-8510.2022.1.257876>

References

1. Báriány Erzsébet – Fábiián Márta – Lechner Ilona – Huszti Ilona 2022. A 2020. évi tavaszi és őszi távoktatás a Rákóczi-főiskolán: Tapasztalatok, vélemények, tanulságok. In: [Spring and autumn 2020 distance learning at Rákóczi University: Experiences, opinions, lessons learned]. Karmacsi Zoltán, Márku Anita és Tóth-Orosz Enikő szerk. *Mozaikok a magyar nyelvhasználatból: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból. [Mosaics from the use of the Hungarian language: Studies from the research of the Antal Hodinka Linguistic Research Center]*. Törökbálint: Termini Egyesület. 135–151. o. (In Hungarian).
2. CEFR – *Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment 2001*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Fábiián Márta – Huszti Ilona – Lizák Katalin 2005. Az angol nyelv oktatásának helyzete Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban. [The situation of English language education in the Hungarian-language schools of Transcarpathia]. *Közoktatás [Public Education]* 12/1: 4–8. o. (In Hungarian).
4. Fábiián, Márta – Huszti, Ilona – Lechner, Ilona – Báriány, Erzsébet 2021. Distance language learning as school learners perceive it. *Messenger of Kyiv National Linguistic University. Pedagogy and Psychology Series*, 35: pp. 31–42.

5. Hires, Emőke – Fábián, Márta 2004. *English with you and me*. Ungvár: PoliPrint.
6. Huszti, Ilona 2009. *The use of learner reading aloud in the English lesson: A look at the micro and macro levels of oral reading*. Ungvár: PoliPrint.
7. Huszti Ilona 2015. A kárpátaljai nyelvpedagógia elmúlt tíz éve az empiria jegyében (Az idegen nyelvek oktatása terén történt változások, különös tekintettel az angolra). [The past ten years of Transcarpathian language pedagogy have been in the spirit of empiricism (Changes in the field of foreign language education, with particular attention to English)]. *LIMES*, 2: 71–91. o. (In Hungarian).
8. Huszti Ilona 2020. Az ukrainai idegen nyelvi tanterv. [The Ukrainian foreign language curriculum]. *Modern Nyelvoktatás [Modern Language Education]* 26/1–2: 101–121. o. (In Hungarian).
9. Huszti Ilona szerk. 2004. *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben. [Foreign language education in a minority environment]*. Ungvár: PoliPrint. (In Hungarian).
10. Huszti Ilona – Dudics Lakatos Katalin 2021. Az online oktatás Kárpátalján: Tapasztalatok és következmények. [Online education in Transcarpathia: Experiences and consequences]. In: Istók Béla és Simon Szabolcs szerk. *Online oktatás – kontaktoktatás: Edukációs folyamatok és a Covid19. [Online education - contact education: Educational processes and Covid19]*. Komárom: Selye János Egyetem. 97–106. o. (In Hungarian).
11. Huszti, Ilona – Fábián, Márta – Bárányné Komári, Erzsébet 2009. Differences between the processes and outcomes in third graders' learning English and Ukrainian in Hungarian schools of Beregszász. In: Nikolov, Marianne ed. *Early learning of modern foreign languages: Processes and outcomes*. Bristol: Multilingual Matters, pp. 166–180.
12. Huszti, Ilona – Fábián, Márta – Lechner, Ilona – Bárány, Erzsébet 2021a. Assessing language learners' knowledge and performance during COVID-19. *Central European Journal of Educational Research* 3/2: pp. 38–46. DOI: <https://doi.org/10.37441/cejer/2021/3/2/9245>
13. Huszti, Ilona – Fábián, Márta – Lechner, Ilona – Bárány, Erzsébet 2021b. A távoktatás tapasztalatai egy kérdőíves felmérés tükrében. [Experiences of distance education in the light of a questionnaire survey]. *LIMES* 8: 201–218. o. (In Hungarian).
14. Huszti, Ilona – Fábián, Márta – Lechner, Ilona – Bárány, Erzsébet – Kacsur, Annamária 2021. Language teaching and learning in tertiary education in the time of a pandemic. In: Shaffer, David and Kimball, Jim eds. *Re-envisioning ELT altogether, all together*. Proceedings of the 28th Korea TESOL International Conference – 2021. Seoul: Korea TESOL, pp. 73–84.
15. Lechner Ilona – Fábián Márta – Bárány Erzsébet – Huszti Ilona 2022. *Távoktatási sajátosságok a felsőoktatásban*. Előadás a 13. Taní-Tani konferencián „Értéktanteremtés – kihívások a pedagógiában, gyógypedagógiában és a tanárképzésben”. [Peculiarities of distance education in higher education. Presentation at the 13th Taní-Tani conference "Creating value - challenges in pedagogy, special pedagogy and teacher training"]. 2022. február 4. Miskolc: Miskolci Egyetem (In Hungarian).

16. Lechner, Ilona – Husztai, Ilona – Bárány, Erzsébet – Fábíán, Márta 2022. Motivierungsstrategien zum Fremdsprachenlernen im Tertiärbereich während der Pandemie. [Strategies to motivate foreign language learning in tertiary education during the pandemic]. *Inozemni movy [Foreign Languages]* 28/1: 29-34. DOI: <https://doi.org/10.32589/1817-8510.2022.1.257876> (In German).

Aktuális nyelvpedagógiai kérdések Kárpátalján

Husztai Ilona, PhD. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, docens, Ukrajna; husztai.ilona@kmf.org.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1900-8112>.

Jelen tanulmányunk célja, hogy felvázoljuk a mai kárpátaljai idegennyelv-tanítási helyzetet, ismertessük az aktuális nyelvpedagógiai kérdéseket. Ahhoz, hogy megértsük a jelent, ismernünk kell a múltat, ezért először szólunk néhány szót az idegennyelv-tanításról Kárpátalján 1991 előtt, vagyis arról, milyen volt az idegen nyelvek (INY) oktatása megyénkben Ukrajna függetlenné válása előtt. A 2000-es évek legelején az országban reform ment végbe az INY tanítása terén, amely szerint a legfőbb változás az volt, hogy a gyerekek már hét éves korukban elkezdtek INY-t tanulni, három évvel hamarabb, mint korábban. 2004-ben megszületett az első átfogó kárpátaljai nyelvpedagógiai kutatás, mely az akkori angolnyelv-tanítás terén uralkodó helyzetet mérte fel. Tanulmányunkban párhuzamot vonunk a 18 évvel ezelőtti és a mostani helyzet között, rámutatunk a változásokra, különbségekre. Részletesebben vázoljuk a jelenlegi kárpátaljai idegennyelv-oktatási helyzetet, majd kitérünk az egyik legaktuálisabb kérdésre, az emelt szintű idegen nyelv érettségi vizsgára (ZNO), illetve arra, hogy 2022-ben miért nem tesznek ilyen vizsgát az érettségizők. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola kutatócsoportja a 2020-ban a COVID-19 miatt kialakult karanténhelyzetben bevezetett távoktatást kutatta, azt vizsgálta, milyen hatásai vannak az online oktatási formának a tanítás minőségére, hogyan viszonyulnak a digitális oktatáshoz annak résztvevői, a tanárok és a tanulók, az oktatók és a diákok. A középiskolások körében végzett felmérés azt mutatta, hogy bár a legtöbb tanulónak problémái voltak az online tanulással, a tanuláshoz való hozzáállásuk mégis komoly volt, nagyban fejlesztették digitális készségeiket, bár néhányan demotiváltaká váltak az online tanulás hatására. Ennek ellenére fejlődött náluk a tanulói autonómia, amely a továbbiakban is segíti őket az önálló tanulásban (Fábíán, Husztai, Lechner és Bárány, 2021). Tanulmányunk végén azt foglaljuk össze, milyen hatással volt a pandémia a nyelvtanulásra a kárpátaljai felsőoktatásban. Elmondhatjuk, hogy a legjelentősebb pozitív hozadéka az online oktatásnak az, hogy mind az oktatók, mind a diákok nagyban fejlesztették a digitális készségeiket és olyan új technológiai tudásra tettek szert, amelyet a jövőben is könnyen kamatoztathatnak (Bárány, Fábíán, Lechner és Husztai, 2022).

Kulcsszavak: *idegennyelv-tanítás, közoktatás, felsőoktatás, Kárpátalja, aktuális nyelvpedagógiai kérdések, a pandémia pozitív hatásai.*

Актуальні проблеми мовної педагогіки на Закарпатті

Ілона Густі, доктор філософії. Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ, доцент, Україна; huszti.ilona@kmf.org.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1900-8112>.

Метою нашої роботи є вивчення сучасного стану викладання іноземних мов на Закарпатті та представити актуальні проблеми мовної педагогіки регіону. Для того, щоб зрозуміти сьогодення, необхідно знати минуле, тому в роботі подано інформацію про стан викладання іноземних мов на Закарпатті до 1991 року, тобто яким було навчання іноземних мов (ІМ) до періоду незалежності України. На початку 2000-х років у країні була проведена реформа у викладанні ІМ. Головна зміна полягала в тому, що діти почали вивчати ІМ у віці семи років, на три роки раніше, ніж до реформи. У 2004 року було здійснено перше на Закарпатті комплексне дослідження з мовної педагогіки, яке дало оцінку ситуації у сфері навчання англійської мови того часу. Проведено порівняльний аналіз стану викладання іноземної мови 18 років тому і сьогодення, вказано на зміни та відмінності. Розглянуто поточну ситуацію викладання ІМ на Закарпатті, а також одне з найактуальніших питань – зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО) з англійської мови, і чому в 2022 році такого іспиту випускникам не запропоновано. Дослідницька група Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ вивчала дистанційне навчання в умовах карантину через COVID-19 у 2020 році, вплив онлайн-освіти на якість викладання, ставлення вчителів і учнів, викладачів і студентів до онлайн-освіти. Опитування дітей середнього шкільного віку показало, що хоча більшість із них мали проблеми з онлайн-навчанням, їхнє ставлення до навчання було серйозним, вони значною мірою розвинули свої навички у галузі цифрових технологій, хоча деякі з них стали демотивованими в результаті онлайн-навчання. Тим не менш, вони розвинули учнівську автономію, яка продовжує допомагати їм вчитися самостійно (Fábián–Huszti–Lechner–Bárány, 2021). Охарактеризовано вплив пандемії на вивчення мови у закладах вищої освіти Закарпаття. Можна сказати, що найбільш значущою позитивною перевагою онлайн-освіти є те, що як викладачі, так і студенти, значно покращили свої цифрові навички та отримали нові технологічні знання, які вони зможуть легко використовувати в майбутньому (Bárány–Fábián–Lechner–Huszti, 2022).

Ключові слова: викладання іноземної мови, середня освіта, вища освіта, Закарпаття, актуальні питання мовної педагогіки, позитивні наслідки пандемії.

Current language pedagogy issues in Transcarpathia

Ilona Huszti, PhD. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Ukraine; huszti.ilona@kmf.org.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1900-8112>.

The aim of this paper is to outline the current situation of foreign language teaching in Transcarpathia and to present the current issues in language pedagogy in our region. In

order to understand the present, we need to know the past, so we will first say a few words about foreign language teaching in Transcarpathia before 1991, i.e. what foreign language (FL) teaching was like before Ukraine became independent. In the early 2000s, the country underwent a reform in the teaching of FL, the main change being that children started learning a FL at the age of seven, three years earlier than before. In 2004, the first comprehensive research on language pedagogy in Transcarpathia was carried out, which assessed the situation in English language teaching at that time. In our study we draw a parallel between the situation 18 years ago and the present, pointing out changes and differences. We describe in more detail the current situation of foreign language teaching in Transcarpathia, and then address one of the most topical issues, the Advanced Level Foreign Language Examination (ZNO), and why in 2022, no such examination will be offered to school-leavers. The research team of the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education investigated distance learning in the quarantine situation due to COVID-19 in 2020, the effects of online education on the quality of teaching, the attitudes of teachers and learners, instructors and students towards digital education. A survey of secondary school children showed that although most of them had problems with online learning, their attitudes to learning were serious, they had developed their digital skills to a large extent, although some became demotivated as a result of online learning. Nevertheless, they have developed learner autonomy, which continues to help them to learn independently (Fábián, Husztí, Lechner and Bány, 2021). At the end of the study, we summarise the impact of the pandemic on language learning in higher education in Transcarpathia. We can say that the most significant positive outcome of online education is that both teachers and students have greatly improved their digital skills and gained new technological knowledge that they can easily use in the future (Bány, Fábián, Lechner and Husztí, 2022).

Keywords: *foreign language teaching, secondary education, tertiary education, Transcarpathia, current language pedagogy issues, positive effects of pandemic.*

УДК 81'232

DOI 10.58423/2786-6726/2022-2-233-255

Zoltán Karmacsi, Anita Márku, Anikó Csurman-Puskás

The Expedience of the Termini online Hungarian–Hungarian Dictionary in the Process of Teaching Hungarian as a Foreign Language (in Transcarpathia)

1. Introduction

As a consequence of the Trianon Peace Treaty signed on 4 June 1920 Hungary lost a significant part of its territory, a crucial part of its population speaking Hungarian as a mother tongue was also included in the boundaries of other countries. Due to this fact, in all the seven countries bordering Hungary today we can find minority communities of indigenous Hungarians, the members of which consider themselves to be of Hungarian nationality and Hungarian speaking.

As a result of a language development having proceeded apart, within the language application of transborder Hungarian communities¹ new vocabulary items appeared, they came from the languages of the majority populations, they are unknown words and phrases in the Hungarian spoken within Hungary. Following the 1990s borders became more permeable, after the 2000s in the direction of certain countries within the Schengen zone of the European Union they even disappeared. Due to the effects mentioned, during the past approximately thirty years connections between Hungary and the transborder territories became more frequent, and as a result of this process, a networking, that is the rebuilding of networks could begin between transborder territories and Hungary. Along with this process differences in the language application became more obvious as well. However, due to the everyday relations, as an effect of the Hungarian language spoken in Hungary, within the transborder Hungarian language varieties a kind of equalization process began as well. The process was not unidirectional though, since mainly in the territories located close to the borders, Hungarian speakers

¹ In Romania they are found in Transylvania, in Ukraine in Transcarpathia, in Slovakia the territory is defined by the historical name: Upper Hungary, in Serbia it is Vojvodina, in Slovenia - Prekmurje, in Croatia and Austria it is Burgenland.

living in Hungary learned the meanings of more and more transborder loanwords and phrases, they even started using some of them themselves.

With the borders becoming more permeable, official languages of the EU became more attractive for the Slavic population of Ukraine, Transcarpathia in particular, thus the demand for learning Hungarian grew. „In the labile political situation the population is looking for strategies of survival, chances of a break-out. During the past one-two years many Transcarpathians have found this chance in the neighbouring Hungary. Due to the possibility to apply for a job in Hungary, the preferential procedure of nationalization and the Hungarian citizenship that can be gained through it, the passport a citizen receives that allows free movement within the European Union and countries of the Schengen zone, the financial support coming from Hungary, the economy boosting packets, the prestige of the Hungarian language has been gradually growing among the non-Hungarian speaking population of the region. This indicates that there is a growing demand for learning Hungarian as a foreign language.” – as Anikó Beregszászi states (2016, p. 65) in the introduction of her professional article dealing with the theoretical and practical problems of teaching Hungarian as a foreign language.

The primary language learning aim of the HFL-learners is certainly to get acquainted with the standard forms of the target language. The objective of the institutional language teaching can as well be to have the learners acquire the standard language variety. However, depending on where the learner would like to apply the foreign language, the acquisition/teaching of other language varieties, variants of style, registers can also become crucial in order to achieve effective communication. In earlier researches (Márku, 2018, 2019) it can be detected, that the Transcarpathian HFL-learners would primarily like to apply their command of the language in Hungary, they are learning the language in order to receive a job, nevertheless, according to the HFL-teachers in Transcarpathia, there are also those, who would prefer to talk to their family members, acquaintances in Hungarian (Márku, 2019, 2020a). For them it can be especially important and useful to learn local specialities, elements of dialect, a live Transcarpathian language application from their language teachers besides learning exclusively forms of standard Hungarian. The vocabulary database of the Termini Hungarian-Hungarian dictionary can be of great help in this task.

The present study is aimed at introducing the idea of a practical usability of the vocabulary material of the Termini online dictionary within the process of teaching Hungarian as a foreign language, putting a special emphasis on the objectives and situation of the HFL-education in Transcarpathia, Ukraine. We would like to highlight some ways of incorporating the vocabulary material of the dictionary in the educational process, reasons why it can have a *raison d'être* in the HFL-education in accordance with the aim of language learning.

The Termini online dictionary, in its present build and structure, is not a dictionary formed for educational purposes, however while preparing modern educational materials (the MagyarOK set of coursebooks for instance) it is inevitable these days for linguists and language teachers to integrate linguistic achievements and apply text corpora and databases. The above mentioned fact is the reason why we would like to highlight the possibilities included in the Termini dictionary.

2. The state of teaching Hungarian as a foreign language in Transcarpathia

Despite the fact that nationalities, ethnicities living in the territory of present day Transcarpathia, mainly the Slavic population (Russians, Ukrainians, Rusins) and the Hungarian population have been living next to each other for centuries (cf. in detail Csernicskó, 2013), they naturally influence each other politically, culturally and linguistically – still there are no traditions of teaching Hungarian as a foreign language or the language of the environment, or of Hungarian being learned by other ethnicities or those belonging to the majority population (cf. Márku, 2020a, 2020b). The prestige of the Hungarian language, the demand for learning Hungarian as a foreign language has grown significantly in the past few years in Transcarpathia, Ukraine. The possibility of teaching Hungarian as a foreign language within an institutional framework, as well as in the state education system was realized with the passing of the language law in 2012 (Beregszászi et al., 2021, 2022). „At the time of the passing of the law the demand for HFL-education appeared immediately in the bigger cities of Transcarpathia as well as in the territories of the diaspora (cf. Beregszászi, 2016, p. 66). The labile political situation, the worsening economic situation of Ukraine „fainted into war” (Csernicskó, 2017) increases insecurity, renders livelihood impossible.” (Márku, 2020b).

However, it turned out rather quickly that in 2012 neither material nor personal supply was available for teaching Hungarian as a foreign language: there was no curriculum, there was absolutely no teaching equipment, there were not any professional, educated teachers to perform the task (cf. Beregszászi, 2016, Márku, 2019).

A keen interest could and can still be observed in the possibility to learn Hungarian as a foreign language, and in the courses provided for adult groups in particular. Data collected by the Centre of Adult Education at Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education prove the fact above mentioned, since learning Hungarian as a foreign language is mostly a target of

young career entrants, and of adults of working age in the majority population.² According to data gained from telecommunication in approximately 225 groups more than 17,000 adults took an active part in courses of Hungarian as a foreign language in Transcarpathia.

As a consequence of the Ukrainian–Russian war more than half a million internally displaced refugees sought a temporary or permanent asylum in Transcarpathia. In the Hungarian-populated areas, especially in the Berehovo district, there appeared a demand for learning Hungarian as a foreign language for adult refugees and children as well during the summer. These free of charge courses were provided by the Centre of Adult Education at the college of Berehovo with the financial support of the Hungarian state³.

3. A brief description of the Termini dictionary

The creation of the Termini dictionary was not unprecedented, since from 1990, when the possibility for a mutual cooperation was granted, linguists made use of it instantly. The first base of the process was the Hungarian Sociolinguistics Conference, where the regions got acquainted with each other's researches, results and problems. In 2001 the Hungarian Academy of Sciences recognized and acknowledged the necessity to create research centres in the external regions as well. That is how the Antal Hodinka Institute (Ukraine), the Gramma Language Office (Slovakia), the Attila Szabó T. Language Institution (Romania), the Hungarian Department of the Faculty of Humanities at the University of Novi Sad (Serbia) and the Samu Imre Language Institute (Austria, Slovenia, Croatia) were formed. The above-mentioned research centres created the Termini Hungarian Network of Linguistic Research in the end of the 2000s, as the overarching body for common research in transborder territories (in detail v. inf. Benő–Péntek eds., 2011, pp. 13–65), it was registered as the Termini Association as a legal entity in 2013. One of the biggest, mutual projects of the research network was making the transborder Hungarian language varieties borderless, the creation and building of the Termini Hungarian-Hungarian corpus. The project is presented in detail by Benő et al., 2021, 2020, Cserniczkó–Márku, 2021.

The creators of the dictionary had two objectives in mind: on the one hand to be able to make it possible for those living in Hungary to get acquainted with the language varieties of transborder Hungarians, and on the other hand for speakers

² More than three thousand participants have been learning Hungarian since December <http://kmf.uz.ua/hu/tobb-mint-harom-ezren-tanulnak-decembertol-magyar-nyelven/>

³ A course of Hungarian language was introduced for Ukrainian refugees at the Rakoczi-college <https://kmf.uz.ua/hu/magyar-nyelvtanfolyam-indult-az-ukrajnai-menekultek-szamara-a-rakoczi-foiskolan/>

of transborder language varieties to get to know the standard language forms of the given words.

The Termini dictionary, mainly for those living in Hungary, is also a reimagined dictionary of foreign words, since such words (loanwords) are to be found in it, of which at least one part is a word of foreign origin. We can mainly find loan-word elements of vocabulary in the dictionary, which are regularly applied even by those Hungarians who are scarcely familiar with the state language, or not familiar with it at all, vocabulary elements that those transmitting the language would often pronounce in a Hungarian-like way, the standard or colloquial Hungarian version of which is not known to them in most cases, if it is, it is really rarely used by them. Besides those previously mentioned, elements of vocabulary used in Hungary known by their meaning (shade of meaning) as well as stylistic value can also be found in the dictionary. With regard to stylistic values words of the everyday colloquial language, those that are not frequently used in writing, and also the vocabulary applied by those coming from a background of “pressure by the state language”, defined by other speakers as of “foreign-sounding” stylistic value can be found in the dictionary as well.

The Termini dictionary is a general dictionary, since, in principle, of vocabulary collected from all varieties, those word stock items were included, which are more or less in common use in the given state variety (in Transylvanian or Upper-Hungary Hungarian for instance). By vocabulary in common use we mean words and set phrases that are applied, or at least known by a considerable number of speakers living in most of the Hungarian-populated areas of the given country (e.g. Romania, Slovakia, Ukraine). Based on this concept the dictionary itself is the dictionary of modern Hungarian, since most of the words that have got into the transborder versions of the Hungarian language since the treaty of Trianon up to the present day, or those that have only altered by meaning/stylistic value can be found in it, starting from words of standard Hungarian up to acronyms and proper names.

The structure of entries (Picture 1.) is primarily built of an entry headline, the vocabulary form of the entry, its variant spelling, pronunciation and origin can be read there. The other larger structural element, the body of the entry, includes the interpretation of the entry, as well as example sentences closely connected to it, at the same time documenting and illustrating the application of the word. The third structural element, the footnote of the entry is concluded by a note or comment as well as references to other entries.

Picture 1. The entry paszport in the Termini dictionary

The screenshot shows the Termini dictionary interface. At the top, the title 'Termini Kutatóhálózat' is displayed. Below it is a navigation bar with links for 'Termini', 'HT-online kezdőoldal', 'HT-fórum', 'Linkek', and 'Kapcsolat'. The main search area features a search box with 'paszport' entered, a 'Keres' button, and options for search scope (címszóban, jelentésben, példamondatban, szó elején, szó belsejében, szó végén, teljes) and example types (egy sem, kettő, mind). A sidebar on the right contains links for 'Főmenü', 'A Termini szótár bemutatása', 'Szerkesztőség', 'Keresés a szótárban', 'Bejelentkezés', 'Regisztráció', 'Bejelentkezés', 'Felhasználó', 'Jelszó', and 'Bejelentkezés'. The main content area displays the entry for 'paszport' with its grammatical information and several numbered examples with detailed explanations.

paszport (fn) -ok, -ot, -ja

1. (Hiv) **Ka** (ált) (köz) (biz), **Mv** (id) (köz) (biz) *útlevél* ♣ *Ka Azt mondja a cenzúr oroszul: Milyen pázsport ez? De nekünk olyan paszportunk vót, hogy az az egy éves. (Punykó Mária: Reggelt adott az Isten. 117.o.) ♣ Ka Voltam nála a pecsétért, de azt mondta, hogy nem pecsételhet, mert lejárt a paszportom. (Zelei Miklós: A kettézárt falu. Budapest: Ister, 2000, 142.old)*

2. (Hiv) **Ka** (ált) (köz) (biz) *személyi igazolvány* ♣ *Ka Az igazságügyi minisztérium már a Miniszteri Kabinet elé terjesztette azt a törvénytervezetet, amelynek életbe lépésével Ukrajnában megszűnnének a személyi igazolványok (paszportok) és helyettük az emberek csupán egy igazolványt kapnának. (Kárpáti Igaz Szó, 73. szám., 2006.máj.25.) ♣ Ka Az egyik blokkszomszédom – kárpátaljai ukrán srác – érdeklődve elkérte tőlem a "paszportot", majd rábukkanva a szovjet személyi igazolványban még szereplő, a nemzeti hovatartozást feltüntető bejegyzésre: "magyar", megkérdezte, hogy mi, kárpátaljai magyarok miért nem költözünk át mindannyian Magyarországra. (Kárpáti Igaz Szó 2004. december 21., 3. o.)*

[or nacnopt 'útlevél' < ném passeport 'személyazonossági igazolvány'],
[szln pasport 'ua' < ném Passport 'ua']
(→pasaport, pass, pasz, passzus, reisepass)
Megjegyzés hozzáadása.

© 2010 Termini Kutatóhálózat

The database of the dictionary includes almost 5500 entries, there are 880 Transcarpathian entries included. We will certainly find vocabulary items among them that are applied in more regions at the same time (in the same meaning or in a similar meaning), there are also 427 entries, the application of which is exclusively characteristic of Transcarpathia. In both groups there are entries, which are only allomorphs, for instance kvász/kvasz, szolárka/szoljárka etc. Certain allomorphs are only typical of Transcarpathia (pufájka), another form of the same word is known to other regions as well (pufajka). In the case of the szemafor entry Transcarpathia is marked among others, however Transcarpathians use szvetlafor, szvitlofor, szvetafor besides szemafor.

4. Possibilities to incorporate the Termini dictionary corpus in the HFL-education

One of the characteristics of the transborder varieties is the application of loanwords taken from the language of the majority population, they have become an integral part of everyday communication. István Lanstyák (1998, p. 31) considers it to be the most striking form of borrowing of words, the act of the receipt of the second language word in a direct way, that is basically in its original phonetic form (Márku 2008, p. 20). In the language application of the Transcarpathian Hungarian community, direct loanwords are in abundance, whereas their written forms are only exceptionally used, mainly as a tool of style (Csernicskó ed. 2003, p. 133).

In the process of teaching Hungarian as a foreign language dealing with direct loanwords does not give an advantage, the understanding of their meaning does not mean a trouble for the learners of the language. The phenomenon is due to the fact that these words are to the greatest extent similar even in their phonetic form to the lexeme of the language of transmission – in our case, while teaching Hungarian as a foreign language, that is of the source language. Hence these elements of borrowing, since they are ab ovo takeovers from Ukrainian or Russian, are familiar to the language learners, are easily memorizable, provide a quick experience of success, thus making them become even more motivated to learn the language tenaciously.

The alterations still occurring are mostly phonetic borrowings, the research of which in Transcarpathia was conducted without instrumental measuring and detailed studies (Csernicskó ed. 2003, p. 138). The shortening of the duration of long vowels and consonants in Transcarpathian Hungarian dialects is considered to be a similar contact effect by Rot (1967, p. 190), Horváth (1976), Horváth-Lizanec (1993, p. 57), Kótyuk (1995, p. 8): *rajonó* instead of *rajono*, *miszkráda* instead of *miszkrádá* etc. In this case the recipient language takes over words from the transmitting language directly, however it gears them to its own phonotactic rules.

For those learners, whose mother tongue is a Slavic language (Ukrainian or Russian), since their source language coincides with the transmitting language, the understanding of direct loanwords appearing in Transcarpathian Hungarian colloquial speech, does not cause a difficulty at all, moreover, it appears as a “language assistance”. Thus the involvement of this type of loanwords in the process of teaching Hungarian as a foreign language may be helpful to the teacher on beginner levels, however on higher levels it can be a hindrance as well in the improvement of Hungarian language competences of the learners, unless the tutor

explains that as stylistic elements these can as well be used later on in local varieties, however in Hungarian they will not be able to apply them at all.

Presented in Picture 3, below is a possible, sort of hybrid version of some vocabulary pictures of the Hungarian alphabet, that can be applied in the HFL lessons. The example is rather humorous, since the application of loanwords (*aptecska, baklazsán, csáj, diszk, ekrán, fleska, grecska, halva, irisz, kepka, lenta, májka, noszilka, pelmenyi, resztoran, saslik, szok, trámváj, usánka, váfli*) can create a positive atmosphere in the classroom community while learning certain letters, while discovering familiar words and meanings. The words applied can be found in the vocabulary database of the Termini dictionary (entry *váfli*, Picture 2. for instance), thus when teaching standard meanings, the database together with example sentences can well be applied in the educational process.

In the case of borrowing phonetic forms, the word can as well be found in the monolingual version of the first language, however bilingual speakers use its phonetic form typical of the second language (as well) (Csernicskó ed., 2003, p. 135, Márku, 2008, p. 20). Using borrowed phonetic forms can be of such impact to learners of Hungarian as a foreign language as that of direct loanwords (Picture 4.).

Picture 2. The entry *váfli* in the Termini dictionary

The screenshot shows the Termini dictionary interface. At the top, the title 'Termini Kutatóhálózat' is displayed. Below it is a navigation menu with tabs for 'Termini', 'Ht-online kezdőoldal', 'Ht-fórum', 'Linkek', and 'Kapcsolat'. The main content area is divided into a search section on the left and a sidebar on the right. The search section includes a search box with 'váfli' entered, a 'Keres' button, and several radio button options for search criteria: 'címszóban', 'jelentésben', 'példamondatban', 'szó elején', 'szó belsejében', 'szó végén', 'teljes egyezés', 'egy sem', 'kettő', and 'mind'. There is also a checkbox for 'Ékezet nélküli keresés (csak címszóban)'. The search results for 'váfli' are shown below, including its phonetic transcription '(fn) -k, -t, -ja', a definition '(Gaszt) **Ka** (ált) (köz) (biz) ostya •• Ka Azzal ugyan tisztában voltam, hogy a **váfli** magyarul nápolyi szeletet jelent. (Vári Fábián László: Tábori posta -- regényrészlet. Együtt 2003 4)', and a note about its origin: '[or/úkr or вафли, ukr вафли tbsz 'ua' < ném Waffel 'kekszféle'] Megjegyzés hozzáadása.' The sidebar on the right contains a 'Főmenü' section with links to 'A Termini szótár bemutatása', 'Szerkesztőség', 'Keresés a szótárban', 'Bejelentkezés', and 'Regisztráció'. Below this is a 'Bejelentkezés' section with fields for 'Felhasználó' and 'Jelszó', and a 'Bejelentkezés' button. At the bottom of the sidebar, it says 'Még nem regisztrálta magát? [Regisztráljon most!](#)'.

Picture 3. A possible “hybrid” version of vocabulary pictures of the Hungarian alphabet: applying loanwords

 A apteczka	 Á ágy	 B baklászán	 C citrom	 Cs csáj
 D diszk	 Dzs dzsip	 E ekrán	 É éjszaka	 F fleska
 G grecska	 Gy gyufa	 H halva	 I irisz	 Í íróasztal
 J joghurt	 K kepka	 L lenta	 Ly lyuk	 M májka
 N noszilka	 Ny nyolc	 O olaj	 Ó óra	 Ö öt
 Ő őz	 P pelményi	 R resztoran	 S saslik	 Sz szok
 T trámváj	 Ty tyúk	 U usánka	 Ú újság	 Ü üveg
 Ú úrhajó	 V váfli	 W whisky	 X xilofon	
 Z záprávka	 Zs zsurnál			

Picture 4. A possible task on level B2

Search for newspaper articles, Facebook-posts, in which the following loanwords occur.

- dokument
- bufet
- konzerva
- bordácski
- elektricska
- bagázsnyik
- grecska
- csebureki
- gubernátor
- provodnyik

What are the standard Hungarian forms and meanings of the above-mentioned words?

Hybrid loanwords are compound vocabulary items a part of which comes from the transmitting language, it is a direct loanword, while the other part is substituted by a word from the first language (Bartha, 1993, p. 29). The number of such words is minimal in the Transcarpathian Hungarian variety (Cserniczkó ed., 2003, p. 135, Márku, 2008, p. 20). Learning hybrid loanwords for learners of Hungarian as a foreign language can lead to more significant problems of understanding due to the hybrid compoundness of the word form, it then may become an element of difficulty in the process of acquiring the language. Let us take the entry *povorotnyiklámpa* (in its shorter form *povorotlámpa*) as an example. The first part of the word combination is the word *novopom*, which means a *turn*, whereas its other part is *lámpa*. The latter can be considered a Hungarian lexeme, however we can as well refer to it as the phonetic borrowing of the Russian *лампа*. In light of this fact a loanword of this type will be relatively comprehensible for those learning Transcarpathian Hungarian as a foreign language, since the first half is obviously a loanword, while the second half is either of the recipient language, or a borrowing of phonetic form. The above-mentioned type of a loanword should rather be included in the educational material on a higher level.

In case of semantic borrowing, the meaning of a given word is enriched by a new meaning due to the effect of the transmitting language (Cserniczkó ed., 2003, p. 135, Márku, 2008, p. 21), it can even happen without the borrowing of a phonetic form in case of the recipient language containing a vocabulary item similar to that

of the transmitting language, considering its phonetic form or structure of meaning (could as well be both) (Lanstyák, 1998, p. 42–43).

In case of semantic borrowing though the word form of the target language exists in itself in the target language (if we view the problem from the point of view of the borrowing of words, it exists in the recipient language), however due to the effect of the source language (transmitting language) it is enriched by an additional meaning. This additional meaning is expressed by another lexeme in the target language (recipient language). For example, the word *csenget* (*rings the bell*) in Hungarian means giving a signal using the tool placed at the gate. Due to effect of the Russian word (*позвонит*) a semantic borrowing occurs in the Hungarian language, as a consequence of which the word *csenget* also bears the meaning *telefonál* (*makes a phone call*).

The given example well pictures the risk of communicational failure the chance of appearance of semantic borrowings raises during the application of the target language. All in all the inclusion of semantic borrowings in the process of teaching Hungarian as a foreign language means setting an example of the spoken language, as they have become an integral part of the Transcarpathian Hungarian language application. The given type should as well be presented on higher levels of language acquisition as an element of style in the local usage of the language.

Semantic calques are created through translation based on a second language model (Bartha, 1993, Márku, 2008, p. 20). Semantic calques sometimes even appear in the media: “*Jehor Firsov, the deputy director of the state service of ecology broke the news on his Facebook account, adding that there was a lot of precipitation in the area (a területen kiesett csapadék) which helped put out the fire.*”⁴ The semantic calque *kiesett* (*fell out*) in the given sentence appears as the Transcarpathian Hungarian equivalent of *esett* or *hullott* (*it rained*) in standard Hungarian due to the effect of the Ukrainian word *впадав*.

Lead is a frequently occurring semantic calque practically used by the Transcarpathian Hungarian community as a whole, which appeared as an equivalent of (*vizsgát*) *letesz* (*pass an exam*) due to the effect of the Russian language. *Lead* is a verb with a particle, it is applied in many shades of meaning even in standard Hungarian: e.g. *leadta a zsákot a pótkocsiról* (*handed over the sack from the trailer*).

The learners themselves create calques and loan translations in the process of language learning, they can cause confusion while communicating with native speakers. However in the Transcarpathian Hungarian language application some calques have naturalized – just like the examples above mentioned – the application of these does not cause a confusion in understanding for the local

⁴ <https://karpathir.com/2020/04/14/sikerult-eloltani-a-tuzet-a-cserebilit-zonaban/>

community of speakers. In the educational process special attention must be drawn to the phenomenon, emphasising that in other areas users of the language may have communicational difficulties if they apply these clauses. These phrases may also strengthen in the learners the justification of their use of phrases created by loan translation by themselves, they may as well contribute to their fixation in their language application. This is the reason why it is crucial to draw the learners' attention to the above-mentioned forms as elements of style, and to the fact that they are only comprehensible in the language community of Transcarpathian Hungarians, and that even in the given community it is exclusively the widespread forms of words that are understood by everyone.

5. The significance of the presentation of a spoken language pattern in the process of teaching Hungarian as a foreign language

Spoken language plays a crucial part in a number of educational theories and models in the system of teaching of foreign languages. In ancient times the Romans already sensed the importance of listening to a native speaker, to spoken language during the acquisition of a foreign language (in their case it was Greek). "Foreign languages were mostly learned through acquisition by the Romans, even if the foreign language environment was provided not by the presence of a whole culture, but by a single native speaker teacher." (Bárdos, 2019a, p. 14)

Der Ungarische Sprach-Meister was published in Pozsony (now Bratislava) in 1729. It presents the Hungarian language to learners with a German mediation, it is the first book which includes the application of Hungarian as a spoken language. (Nádor, 2019a, p. 56).

Mátyás Bél, in *Der ungarische Sprachmeister* (Magyar nyelvmester) besides the systematization of Hungarian grammar, draws the learners' attention to the application of grammatic phenomena. The bilingual dialogues presented in his book provide an example for spoken language phrases of a company of nobility in the 18th century (a conversation between a noble lady and her maid, an afternoon chatting etc.) (Nádor, 2019a, p. 57).

By the middle of the 19th century the grammar translation method was strengthened almost all over the world, the teachers themselves did not experience the application of spoken language, thus those were artificial translations, educational translations. (Bárdos, 2019b, p. 77) Overall, this method lacked the knowledge of a spoken language pattern.

In the direct method the role of the spoken language does not explicitly appear in the educational process, however indirectly it does, since the learning of a target language behaviour is imagined through the acquisition of a lifestyle embedded in the target language culture. (Bárdos, 2019c, p. 91). The basis of the method is the

way one acquires their mother tongue, it considers verbalism, listening comprehension and spoken production to be of primary importance. Moreover, people learn spoken languages to be able to speak, the self-serving teaching (that is learning by heart) of declinations and conjugations rather discourages learners. The direct method is always based on spoken language situations. (Nádor, 2019b, p. 108, p. 111).

The audiovisual method seems to be similar to the direct method, it nevertheless applies grammar drills, it gets to them from the whole context, by imitating as many sound bodies of the spoken language as possible in particular. Hence, by providing a spectacular combination of sound and picture the aim is to create that situation, that context, of which various language elements can be unfolded through the most accurate imitation of sound bodies found in the spoken language. (Bárdos, 2019d, p. 157, p. 160).

The above-mentioned demonstrate that most educational methods and models provide a possibility for and acknowledge the necessity of the application of spoken language in the process of teaching a foreign language, they also recognize its effectiveness. Considering this fact, applying a spoken language pattern should have a crucial role while increasing effectiveness in the process of teaching Hungarian as a foreign language.

A crucial element of the improvement of the speaking skill is the development of the listening skill, during which the aim is for the learner to hear, understand, interpret and value texts (preferably pronounced by a native speaker). A text coming from a native speaker receives an emphasis here, which, in the Transcarpathian Hungarian language application often contains some form of a borrowed element. It is especially beneficial to present a good task during situational practice, to practise the differences that exist between the standard language and the local language variety, as the presence of effects originating in the language of the majority population.

According to Sára Magyari (2006) it is crucial for the language learner to receive encouragement for their expression from their environment. If the language applied in the classroom is too different from the one they experience in the street, what has been learnt in the lesson may turn out to be vain and ineffective for the learner. Considering this fact, the words the Termini dictionary contains must be incorporated in the educational materials of teaching Hungarian as a foreign language in transborder territories. For non-Hungarian speakers living in the given territory during and following the process of learning Hungarian “in practice” the local Hungarian language variety will be the available one, which, in varying proportions in certain areas, contains borrowed elements, partly documented by the Termini dictionary. “The aim is the communication and not the norm” (Fülei-Szántó–Szilágyi, 1975), that is “the live language” (Hegyi,

1981) has to be placed in the focal point of lessons of Hungarian as a foreign language. Thus inhibitions of learners can be coped with, resulting in successful communication through the creation of relaxed language products.

6. Conclusions

The process of teaching and learning Hungarian as a foreign language from the point of view of the economic-political situation of Ukraine (demographic and territorial issues could as well be mentioned here) is of prioritized value among the population of Transcarpathia. It can be concluded both from research results and the popularity of HFL-courses that there is a high demand for learning Hungarian in the society, the material, methodological and personnel requirements have been provided by the Centre of Adult Education at Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, with the active support of the Károli Gáspár University of the Reformed Church of Hungary and the Hungarian state. The material and methodological deficiencies occurring in the initial period could be partly solved during the past few years: measures have been taken to train future teachers of HFL - the university of KRE provided off-site post-graduate courses for teachers -, the methodology of HFL has also been included in the learning curriculum of the Hungarian language and literature major students of the Rakoczi college. Educational materials have been compiled (for instance Kampó-Pápai 2019), however there is still a lot to be done in this sphere. Teachers of young children (kindergarteners and elementary school children) especially lack acceptable teaching material. The new-generational educational materials are mostly: 1) materials with the transmitting language not included; 2) corpus-based materials: MagyarOK for instance; 3) materials based on the application of the live language; 4) materials conveying a multimodal and intercultural approach. Besides the above-mentioned, of course, there is a great need for materials that are in accordance with the given age group, the language level (input language competences) as well as the goal of language learning (output competences that are wished to achieve).

Up-to-date curricula take into consideration and incorporate in their concept the results of relevant linguistic researches, as well as the possibilities provided by modern technological devices. MagyarOK is an educational tool and a set of coursebooks of this type, setting a good example for the requirements above mentioned. The set of coursebooks is diverse and provides a large language input, the processing of which is guided by primarily cooperative learning and teaching strategies.

The curriculum implements the principle of multimodality, that is as possible, more sense-organs and skills are simultaneously involved in the learning process.

It is also exemplary in its application of the priceless databases of different corpora (Hunglish, Hungarian National Corpus, own collection), to make the learning material reflect a natural, lifelike language application for the learner, providing a knowledge well practicable. These aspects should be followed while creating HFL-materials in Transcarpathia in the future as well.

The entries of the Termini online dictionary and corpus can be applied within an institutional educational framework and language courses in Transcarpathia. Of those Russian and Ukrainian loanwords existing in the Transcarpathian Hungarian language variety that have been included in the dictionary, plenty sound natural, local speakers of Hungarian often do not even sense them being loan words.

The greater the difference between the classroom language application and the one learners experience in the street, the more it is probable that they will consider items learnt in the classroom to be ineffective and vain. Based on the above-mentioned it can be stated that the entries included in the Termini online dictionary, namely loanwords occurring in the Transcarpathian Hungarian language application, may enhance and will enhance the effectiveness of the process of teaching Hungarian as a foreign language, they can become a useful tool of raising awareness of the diversity of the Hungarian language being acquired.

If the language learning objective set is communication with Transcarpathian Hungarians, that is for learners to be able to succeed while living in Transcarpathia, then it is absolutely necessary to include elements of the Termini online dictionary in the curriculum. Whereas if the language learning goal is based on an orientation towards Hungary, the dictionary as a source of information may as well appear on higher language levels (B2, C1). Consequently, while on lower levels (A1, A2) it can be useful as a motivational aid, on higher levels stylistic and cultural peculiarities, characteristic features of the local language variety may be conveyed with the inclusion of the Termini dictionary in the curriculum.

It is also crucial to create “transborder-Hungarian-specific” materials in the future. What is meant by “transborder-Hungarian-specific” can be comprehended by being aware of the many centres of the Hungarian language (in transborder regions it has its own specific standard forms), and that is the reason why during the HFL-education in transborder areas learners’ attention must be drawn to additional peculiarities, provided that the aim is to teach a live language to them.

Moreover, teaching Hungarian in these regions is even more complex, since it is not exclusively present as a foreign language, but also as a heritage-language and the language of the environment as well.

The task and role of teachers of Hungarian as a foreign language amidst such complex circumstances is to incorporate these word forms into the target language on the proper language level and using the appropriate method, in accordance with

the characteristics of the local language application, or as an element of culture, thus creating in the learners' mind the language application adaptive to the given situation, which will enable them to produce successful communication in different situations.

Literature

1. Bárdos Jenő, 2019a. Évszádok – dióhéjban. In: Nádor Orsolya szerk. *Régebbi és újabb nyelvoktatási módszerek*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó. 12–40. o.
2. Bárdos Jenő, 2019b. A nyelvtani-fordító módszer. In: Nádor Orsolya szerk. *Régebbi és újabb nyelvoktatási módszerek*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó. 74–82. o.
3. Bárdos Jenő, 2019c. A direkt módszer. In: Nádor Orsolya szerk. *Régebbi és újabb nyelvoktatási módszerek*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó. 83–92. o.
4. Bárdos Jenő, 2019d. Az audiovizuális módszer. In: Nádor Orsolya szerk. *Régebbi és újabb nyelvoktatási módszerek*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó. 156–161. o.
5. Bartha Csilla, 1993. *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései*. Kandidátusi értekezés. Budapest. (kézirat)
6. Benő Attila – Péntek János szerk., 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve*. Dunaszerdahely–Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
7. Benő Attila – Lanstyák István – P. Márkus Katalin – M. Pintér Tibor 2021. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis szerkezeti és szerkesztési sajátosságai. *Magyar Nyelvőr* 145.: 378–379. o.
8. Benő Attila – Juhász Tibor – Lanstyák István, 2020. A Termini „határtalan” szótára. *Magyar Tudomány* 181/2: 153–163. o.
9. Beregszászi Anikó 2016. A magyar mint idegen nyelv oktatása Kárpátalján–Elméleti kérdések és gyakorlati problémák. *THL2* (1-2): 65–69. o.
10. Beregszászi Anikó – Karmacsi Zoltán – Márku Anita 2022. A magyar mint idegen nyelv tanítás helyzete és jövője Kárpátalján In: Márku Anita – Karmacsi Zoltán – Tóth-Orosz Enikő szerk. *Mozaikok a magyar nyelvhasználatból: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból VI.*, Törökbálint: Termini Egyesület. 57–65. o.
11. Beregszászi Anikó – Márku Anita – Csurman-Puskás Anikó 2021. Викладання угорської мови як (другої) іноземної в загальноосвітніх навчальних закладах Закарпаття. In: Pater Ivan – Muravskiy Oleh – Romaniuk, Mykhailo ред. *Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення: монографія*. Львів: Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України. с. 268–276.
12. Csernicskó István, 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek: nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat.

13. Csernicskó István, 2017. A (nyelvi) kompromisszum esélyei a „háborúba ájult” Ukrajnában. In: Gróf Annamária – Kolláth Anna – Szoták Szilvia szerk. *Szélrózsa, A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 2014. évi lendvai konferenciájának anyaga*. Budapest: Termini Egyesület, 17–28. o.
14. Csernicskó István szerk., 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
15. Csernicskó István – Márku Anita, 2021. Ízelítők a Termini magyar–magyar szótár kárpátaljai anyagából. *Magyar Nyelvőr* 145.: 417–431. o.
16. Fülei-Szántó Endre – Szilágyi János, 1975. *A nyelvtanulásról*. Budapest: RTV– Minerva.
17. Hegyi Endre, 1981. Hogyan tanítsuk idegen nyelvként a magyart? *Magyar Nyelv Külföldieknek*. 1981/5.
18. Horváth Katalin – Lizanec Péter, 1993. A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó. 57–74. o.
19. Horváth Katalin, 1976. *A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzórendszere*. Uzsgorod: Ungvári Állami Egyetem.
20. Kótyuk István, 1995. *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
21. Lanstyák István, 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
22. Magyarai Sára, 2006. *Készségfejlesztés a fakultatív magyar nyelvórákon*. <http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2006/osz/17.pdf>
23. Márku Anita, 2008. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében*. Ungvár–Beregszász: PoliPrint Kft. – KMF.
24. Márku Anita, 2018. *A magyar mint idegen nyelv tanterv és alkalmazásának lehetőségei a kárpátaljai iskolákban*. Szakdolgozat. Kézirat. Budapest–Beregszász: Károli Gáspár Református Egyetem.
25. Márku Anita, 2019. A magyar mint (második) idegen nyelv oktatása a kárpátaljai iskolákban: tantervek. In: Csernicskó István – Márku Anita szerk. *A nyelvészet műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból V*. Ungvár: Aurdor-Shark, 165–178. o.
26. Márku Anita, 2020a. A magyart mint idegen nyelvet oktató tanárok véleménye a MID-oktatásról Kárpátalján. *LIMES* 2020/VII. évfolyam/2. kötet: 171–181. o.
27. Márku Anita, 2020b. Helyzetkép a magyar mint (második) idegen nyelv oktatásáról Kárpátalján. *Kárpát-haza Szemle* 1-2: 71–78. o.
28. Nádor Orsolya, 2019a. Tanulók, motivációk, módszerek a kezdetektől a 18. század végéig. In: Nádor Orsolya szerk. *Régebbi és újabb nyelvtanítási módszerek*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem és a L’Harmattan Kiadó. 47–72. o.
29. Nádor Orsolya, 2019b. Néhány gondolat a XIX. századi magyar nyelv-oktatásról: módszerek és tankönyvek. Nádor Orsolya szerk. *Régebbi és újabb nyelvtanítási módszerek*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem és a L’Harmattan Kiadó. 103–113. o.
30. Rot Sándor 1967. Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában. *Magyar Nyelvőr* 91: 185–191. o.

References

1. Bárdos Jenő, 2019a. Évszázadok – dióhéjban [Centuries - in a nutshell]. In: Nádor Orsolya szerk. *Régebbi és újabb nyelvoktatási módszerek [Older and newer language teaching methods]*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó. 12–40. o. (In Hungarian).
2. Bárdos Jenő, 2019b. A nyelvtani-fordító módszer [The grammar-translation method]. In: Nádor Orsolya szerk. *Régebbi és újabb nyelvoktatási módszerek [Older and newer language teaching methods]*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó. 74–82. o. (In Hungarian).
3. Bárdos Jenő, 2019c. A direkt módszer [The direct method]. In: Nádor Orsolya szerk. *Régebbi és újabb nyelvoktatási módszerek [Older and newer language teaching methods]*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó. 83–92. o. (In Hungarian).
4. Bárdos Jenő, 2019d. Az audiovizuális módszer [The audiovisual method]. In: Nádor Orsolya szerk. *Régebbi és újabb nyelvoktatási módszerek [Older and newer language teaching methods]*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó. 156–161. o. (In Hungarian).
5. Bartha Csilla, 1993. *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései [Sociolinguistic approaches to the language use of an American Hungarian community]*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest (In Hungarian).
6. Benő Attila – Péntek János szerk., 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve [Ten years of the Termini Hungarian Language Research Network]*. Dunaszerdahely–Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (In Hungarian).
7. Benő Attila – Lanstyák István – P. Márkus Katalin – M. Pintér Tibor 2021. A Termini magyar-magyar szótár és adatbázis szerkezeti és szerkesztési sajátosságai [Structural and editing features of the Termini Hungarian-Hungarian dictionary and databas]. *Magyar Nyelvőr [Hungarian Language Guard]* 145.: 378–379. o. (In Hungarian).
8. Benő Attila – Juhász Tibor – Lanstyák István, 2020. A Termini „határtalan” szótára [Termini's "unlimited" dictionar]. *Magyar Tudomány [Hungarian Science]* 181/2: 153–163. o. (In Hungarian).
9. Beregszászi Anikó 2016. A magyar mint idegen nyelv oktatása Kárpátalján–Elméleti kérdések és gyakorlati problémák [Teaching Hungarian as a foreign language in Transcarpathia – Theoretical issues and practical problem]. *THL2* (1-2): 65–69. o. (In Hungarian).
10. Beregszászi Anikó – Karmacsi Zoltán – Márku Anita 2022. A magyar mint idegen nyelv tanítás helyzete és jövője Kárpátalján [The situation and future of teaching Hungarian as a foreign language in Transcarpathi]. In: Márku Anita – Karmacsi Zoltán – Tóth-Orosz Enikő szerk. *Mozaikok a magyar nyelvhasználatból: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból VI. [Mosaics from the use of the Hungarian language. Studies from the research of the Antal*

- Hodinka Linguistic Research Center VI.*], Törökbálint: Termini Egyesület. 57–65. o. (In Hungarian).
11. Beregszászi Anikó – Márku Anita – Csurman-Puskás Anikó 2021. Vykladannia uhorskoj movy yak (druhoj) inozemnoi v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh Zakarpattia [Teaching Hungarian as a (second) foreign language in general educational institutions of Transcarpathi]. In: Pater Ivan – Muravskiy Oleh – Romaniuk Mykhailo ред. *Uhorsko-ukrainske pohranychchia: etnopolitychni, movni ta relihiini kryterii samoidentyfikatsii naseleennia: monohrafiia [The Hungarian-Ukrainian borderland: ethnopolitical, linguistic and religious criteria of self-identification of the population: monograph]*. Львів: Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України. с. 268–276. (In Ukrainian).
 12. Csernicskó István, 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek: nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010) [States, languages, state languages: language policy in today's Transcarpathia (1867-2010)]*. Budapest: Gondolat (In Hungarian).
 13. Csernicskó István, 2017. [The chances of (linguistic) compromise in the "war-torn" Ukrain]. In: Gróf Annamária – Kolláth Anna – Szoták Szilvia szerk. *Szélrózsa. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 2014. évi lendvai konferenciájának anyaga [Wind Rose. Material of the 2014 Lendva Conference of the Termini Hungarian Language Research Network Hungarian Language for Foreigners]* Budapest: Termini Egyesület, 17–28. o. (In Hungarian).
 14. Csernicskó István szerk., 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba [Walking our word. Introduction to Transcarpathian Hungarian language usage]*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (In Hungarian).
 15. Csernicskó István – Márku Anita, 2021. Ízelítők a Termini magyar–magyar szótár kárpátaljai anyagából [Samples from the Transcarpathian material of the Termini Hungarian-Hungarian dictionary]. *Magyar Nyelvőr [Hungarian Language Guard]* 145.: 417–431. o. (In Hungarian).
 16. Fülei-Szántó Endre – Szilágyi János, 1975. *A nyelvtanulásról [About language learning]*. Budapest: RTV–Minerva (In Hungarian).
 17. Hegyi Endre, 1981. Hogyan tanítsuk idegen nyelvként a magyart? [How to teach Hungarian as a foreign language?] *Magyar Nyelv Külföldieknek [Hungarian Language for Foreigners]*. 1981/5 (In Hungarian).
 18. Horváth Katalin – Lizanec Péter, 1993. A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól [On the main characteristics of the Transcarpathian Hungarian dialect]. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye [The scientific collection of the Hungarian Institute of Uzshhorod]*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó. 57–74. o. (In Hungarian).
 19. Horváth Katalin, 1976. *A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzórendszere [The vowel system of Transcarpathian Hungarian dialects]*. Uzsgorod: Ungvári Állami Egyetem (In Hungarian).
 20. Kótyuk István, 1995. *Anyanyelvünk peremén [On the edge of our mother tongue]*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó (In Hungarian).

21. Lanstyák István, 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai* [*The peculiarities of the Slovak versions of the Hungarian language*]. Dunaszerdahely: Lilium Aurum (In Hungarian).
22. Magyarai Sára, 2006. *Készségfejlesztés a fakultatív magyar nyelvórákon* [*Skill development in optional Hungarian language classes*] (In Hungarian). <http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2006/osz/17.pdf>
23. Márku Anita, 2008. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében* [*Valid stories. Language choice and code-switching communication strategies among Transcarpathian Hungarian youth*]. Ungvár–Beregszász: PoliPrint Kft. – KMF (In Hungarian).
24. Márku Anita, 2018. *A magyar mint idegen nyelv tanterv és alkalmazásának lehetőségei a kárpátaljai iskolákban* [*The curriculum of Hungarian as a foreign language and its application possibilities in Transcarpathian schools*]. Szakdolgozat. Kézirat. Budapest–Beregszász: Károli Gáspár Református Egyetem (In Hungarian).
25. Márku Anita, 2019. *A magyar mint (második) idegen nyelv oktatása a kárpátaljai iskolákban: tantervek* [Teaching Hungarian as a (second) foreign language in Transcarpathian schools: curricula]. In: Csernicskó István – Márku Anita szerk. *A nyelvészet műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból V.* [*From the linguistics workshops. Studies from the researches of the Antal Hodinka Linguistic Research Center V*]. Ungvár: Autdor-Shark, 165–178. o. (In Hungarian).
26. Márku Anita, 2020a. *A magyart mint idegen nyelvet oktató tanárok véleménye a MID-oktatásról Kárpátalján* [The opinions of teachers teaching Hungarian as a foreign language about MID education in Transcarpathia]. *LIMES* 2020/VII. évfolyam/2. kötet: 171–181. o. (In Hungarian).
27. Márku Anita 2020b. *Helyzetkép a magyar mint (második) idegen nyelv oktatásáról Kárpátalján* [Situational picture of teaching Hungarian as a (second) foreign language in Transcarpathia]. *Kárpát-haza Szemle* [*Carpathians Review*] 1-2: 71–78. o. (In Hungarian).
28. Nádor Orsolya, 2019a. *Tanulók, motivációk, módszerek a kezdetektől a 18. század végéig* [Students, motivations, methods from the beginning to the end of the 18th century]. In: Nádor Orsolya szerk. *Régebbi és újabb nyelvoktatási módszerek* [*Older and newer language teaching methods*]. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó. 47–72. o. (In Hungarian).
29. Nádor Orsolya, 2019b. *Néhány gondolat a XIX. századi magyarnyelv-oktatásról: módszerek és tankönyvek* [Some thoughts on the XIX. on Hungarian language education in the 19th century: methods and textbooks]. Nádor Orsolya szerk. *Régebbi és újabb nyelvoktatási módszerek* [*Older and newer language teaching methods*]. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó. 103–113. o. (In Hungarian).
30. Rot Sándor 1967. *Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában* [Hungarian-Ukrainian and Ukrainian-Hungarian bilingualism in Carpathian-Ukraine]. *Magyar Nyelvőr* [*Hungarian Language Guard*] 91: 185–191. o. (In Hungarian).

**The Expedience of the Termini online Hungarian–Hungarian Dictionary
in the Process of Teaching Hungarian as a Foreign Language
(in Transcarpathia)**

Zoltán Karmacsi, PhD. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, Associate Professor, Ukraine; karmacsi.zoltan@kmf.org.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1483-9750>.

Anita Márku, PhD. Eszterházy Károly Catholic University, Hungarian Research Centre for Linguistics, Eötvös Loránd Research Network, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, Associate Professor Hungary and Ukraine; marku.anita@uni-eszterhazy.hu, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8976-117X>.

Anikó Csurman-Puskás, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, teacher's assistant, Ukraine; csurman.aniko@kmf.org.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8018-621X>.

Despite the fact that nationalities, ethnicities living in the territory of present day Transcarpathia, mainly the Slavic population (Russians, Ukrainians, Rusins) and the Hungarian population have been living next to each other for centuries, they naturally influence each other politically, culturally and linguistically – still there are no traditions of teaching Hungarian as a foreign language or the language of the environment, or of Hungarian being learned by other ethnicities or those belonging to the majority population. The prestige of the Hungarian language, the demand for learning Hungarian as a foreign language has grown significantly in the past few years in Transcarpathia, Ukraine. The possibility of teaching Hungarian as a foreign language within an institutional framework, as well as in the state education system was realized with the passing of the language law in 2012. A keen interest could and can still be observed in the possibility to learn Hungarian as a foreign language, and in the courses provided for adult groups in particular.

The primary language learning aim of the HFL-learners is certainly to get acquainted with the standard forms of the target language. The objective of the institutional language teaching can as well be to have the learners acquire the standard language variety.

The present study is aimed at introducing the idea of a practical usability of the vocabulary material of the Termini online dictionary within the process of teaching Hungarian as a foreign language, putting a special emphasis on the objectives and situation of the HFL-education in Transcarpathia, Ukraine. We would like to highlight the possibility of applying the material of the dictionary in particular cases of language learning objectives, on a proper level of language acquisition certain entries of the dictionary can be well incorporated in the educational process.

The Termini online dictionary, in its present build and structure, is not a dictionary formed for educational purposes, however while preparing modern educational materials (the MagyarOK set of coursebooks for instance) it is inevitable these days for linguists and language teachers to integrate linguistic achievements and apply text corpora and

databases. The above mentioned fact is the reason why we would like to highlight the possibilities included in the Termini dictionary.

Keywords: *Termini online dictionary, Transcarpathia, process of teaching Hungarian as a foreign language.*

Використання онлайн угорсько–угорського словника «Termini» при викладанні угорської як іноземної (на Закарпатті)

Золтан Кормочі, PhD. Закарпатський угорський інститут ім. Ф.Ракоці II, кафедра філології, доцент Україна; karmacsi.zoltan@kmf.org.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1483-9750>.

Аніта Марку, PhD. Католицький університет ім. Кароя Естергазі, Науково-дослідний центр мовознавства, Дослідницька мережа ім. Лоранда Етвеша, Закарпатський угорський інститут ім. Ф.Ракоці II, кафедра філології, доцент, Угорщина, Україна; marku.anita@uni-eszterhazy.hu, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8976-117X>.

Аніко Чурман-Пушкаш, Закарпатський угорський інститут ім. Ф.Ракоці II, кафедра філології, стажер, Україна; csurman.aniko@kmf.org.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8018-621X>.

Попри те, що на території сучасного Закарпаття вже протягом століть поруч проживають різні національності та етноси, переважно слов'яни, і природним чином впливають один на одного політично, культурно та мовно – наразі не маємо традицій вивчення національностями більшості угорської мови як іноземної або ж принаймні як мови навколишнього оточення. Престижність угорської мови, попит на вивчення угорської мови як іноземної в Україні (насамперед на Закарпатті) значно зріс за останні кілька років. Викладання угорської мови як іноземної в інституційних рамках та в середній освіті стало можливим після ухвалення 2012 року Закону «Про засади державної мовної політики». Зростання інтересу до угорської як іноземної мови спостерігаємо і на мовних курсах для дорослих.

Звичайно, що першочерговою метою осіб, які вивчають угорську як іноземну мову, є засвоєння стандартизованої, літературної форми цільової мови. Викладання мови в інституційних рамках передбачає засвоєння саме стандартизованого мовного варіанту. Однак у різних ситуаціях для мовця важливим може стати знання різних мовних варіантів, стилів, які відрізняються від нормативного варіанту, оскільки так його комунікація може стати більш ефективною.

У статті зроблено спробу розглянути ідеї практичного використання лексичної бази онлайн словника «Termini» при викладанні угорської мови як іноземної, зокрема з урахування мети і ситуації викладання угорської як іноземної на Закарпатті. З'ясовано те, що лексична база словника може бути використана для певних цілей при засвоєнні мови: на відповідному мовному рівні окремі словникові статті словника можуть бути вбудовані в освітній процес.

Сучасна структура онлайн словника «Termini» сформована не для освітніх потреб, однак при виготовленні модерних навчальних засобів (наприклад, серія підручників «MagyarOK») уже не можна уявити, щоби мовознавців, вчителі-мовники не інтегрували результати лінгвістичних досліджень і не використовували мовні корпуси, бази даних. Саме тому в статті звернено увагу на можливості, які криються в словнику «Termini».

Ключові слова: *онлайн словник «Termini», Закарпаття, викладання угорської мови як іноземної.*

Csordás László

Titok és idegenség csapdjában¹

(Szilágyi István: *Messze túl a láthatáron*)

1. A regény megjelenése és az előzményszöveg kontextusváltása

Szilágyi István regényeinek megjelenését rendszerint fokozott várakozás előzi meg olvasói részről. Annak pedig több, viszonylag jól körülírható oka van, hogy már az új regény megjelenésének közeledése is különleges eseménynek tűnt kortárs irodalmunkban. Szilágyi többször beszélt róla interjúiban, hogy nincs benne semmiféle publikációs kényszer, nem ambicionálja, hogy folyamatosan jelen legyen az irodalmi életben, éppen ezért nem is siet megjelentetni könyveit – kétségtelenül öntörvényű alkotóra vall, hogy következetesen érvényesítette is ezt a szemléletet eddigi életművében. Az idők során már szinte kritikusi közhellyé vált, hogy Szilágyi István tíz-tizenöt évente lepi meg olvasóit egy-egy olyan regénnyel, mely alatt – ahogy hevenyészetten mondani szokás – „beszakad az asztal”. Ha pedig a *Hollóidő* (2001) és a *Messze túl a láthatáron* (2020) megjelenése között eltelt tizenkilenc évre gondolunk, az újabb regény megjelenését megelőző várakozás időszaka ezúttal igencsak kitolódott. „Mintha örökösen egykönyves író lenne: egy-egy újabb regénye meglepetést okoz, néha előbányássza valaki a korábbi könyveit, azokat egyetemen tanítják, vannak elszánt hívei, interjút alig ad, nem foglalkozik a sikerrel” – írja a *Messze túl a láthatáron* megjelenése kapcsán Józsa Márta (Józsa, 2020), reflektálatlanul hagyva recenziójában a Szilágyival kapcsolatban sokszor felmerülő „egykönyves író” toposzát, amit az írói életmű mára már meghaladt, az utóbbi évtizedek kötetmegjelenései pedig bizonyosan tovább árnyaltak. Hiszen az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy az említett tizenkilenc év során több kötetmegjelenés is volt: ha a regények újradadásait most nem is számoljuk ide, kezdhethetjük azzal, hogy 2009-ben a Magvető Kiadó karcsú válogatást közölt a novellákból, elbeszélésekből *Bolygó tüzek* címen, 2019-ben pedig a Magyar Művészeti Akadémia kiadója jelentette meg a korábban rendre az Utunk évkönyveiben publikált memorialisztikus, személyes, vallomásos, életrajzi jellegű írásait *Katlanváros* címmel. És ha

¹ A tanulmány megírásához felhasználtam a regényről szóló korábbi recenzióm főbb megállapításait (vö. Csordás, 2020, 102–106. o.).

ehhez azt is hozzávesszük, hogy az író 2010-ben tagjai közé választotta a Petőfi Irodalmi Múzeumhoz tartozó Digitális Irodalmi Akadémia, amely az életmű digitalizálását és az ismert művek mellett az eddig jobbára árnyékban maradó írások szélesebb olvasóközönség elé tárását tűzte ki célul (a projektnek különösen a *Kötetben meg nem jelent írások* című elektronikus kiadása volt hiánypótló a *Katlanváros* megjelenéséig), akkor kijelenthetjük, hogy az olvasók az elmúlt két évtizedben alaposan megismerkedhettek a Szilágyi-életmű eddig Magyarországról vagy más határon túli régióból alig látható részével is. Jellemző olvasói visszajelzésnek tekinthető viszont az a személyes megjegyzés, amit Demény Péter fűzött a *Katlanváros*ról írt recenziója végéhez: „A *Katlanváros* okos vállalkozás, szép kötet – annál inkább várom a hosszú évek óta készülődő új regényt” (Demény, 2019).

Az író egyre ritkábbá vált nyilvános szereplései alkalmával, vagy amikor interjút adott, legtöbbször igyekezett elkerülni a készülődő regényt érintő egyértelmű válaszokat. Jellemző, hogy a Fiala Írók Szövetségének nyári táborában Molnár Gábor Tamással beszélgetve a következőt mondta – erről Falvai Máttyás beszámolója tudósít -: „Ha kiadója sürgetőleg rákérdez, hogy áll jelenlegi – Szilágyi szerint feltehetőleg utolsó – regényével, mindig tréfával üti el az érdeklődést: »Lehet, hogy ti megéritek, hogy ez a regény befejeződjék, de én nem«” (Falvai, 2012). Enigmatikus, játékosan sokértelmű vagy tréfás bizonytalanságot közvetítő kijelentései pedig csak fokozták a várakozásokat. Még a *Messze túl a láthatáron* megjelenéséhez közelebbi Gróh Gáspár által készített 2018-as interjúban is ezeket mondta Szilágyi: „De ötven év után befejeztem, és mára szinte odáig jutottam, hogy tudatlan ember vagyok, mert végképp csak az érdekel, hogy valamit még megírjak. Lehet, hogy mindig ugyanazt, mindig visszatérek, nem érdekel, hogy befejeződik-e, vagy nem. Nem érdekel, hogy kinek tetszik, hogy mi lesz vele, kell-e valakinek. Engem érdekel! // Külön világot járok. Ahogy a valahai három-négy korai könyv írásakor, ami után jött a három komolyabb dolog. Talán még jön egy, csak annak már nem tudom, hogy hogy lesz a vége. Már van belőle annyi, hogy ne lehessen félretenni, abbahagyni. A feleségem, aki legalább harminc éve az első olvasóm (az ő pontosságát nem tudom nélkülözni) és a barátaim majd kezdenek vele valamit...” (Gróh, 2018). Az ehhez hasonló kijelentések miatt lehet, hogy még a minden részletre régivágású filológusi precizitással figyelő Márkus Béla is nyitva hagyja monográfiájában az új regény megjelenésének kérdését, bár *A hóhér könnyei* című kisregényt – aminek ötletére bevallottan épít (Papp, 2013, 3. o.) a *Messze túl a láthatáron* – már ebből a szempontból is körüljárja (Márkus, 2018, 345-364. o.).

Különben Papp Attila Zsolt kérdésére válaszolva tért ki a készülő regény kapcsán arra Szilágyi, hogy van benne „némi babonásság”, mivel addig nem hajlandó kiadni a szöveget a kezéből, míg az kész nincs (saját bevallása szerint részleteket sem közöl), beszélni viszont szívesen beszél róla, mert – mint hangsúlyozza –

„ezzel néha még építem is a művet” (Papp, 2013, 3. o.). És hogy a készülő regényről, az író foglalkoztató problémákról beszélt is a nyilvánosság előtt, arra a néhány évvel az imént említett előtt megjelent interjú lehet a bizonyíték: a *Hungaricum* 2008/4. számában Balázs Imre Józseffel együtt már körüljárta egyszer a legfontosabb kérdéseket a törvény és a bűn kapcsolatáról. Illetve a bíróról, aki „[r]endkívül alapos figura, mindent pontosan számba vesz, és rendkívüli életismeretet vetít a helyzetekre – a konfliktusok, meg hasonlások ebből adódnak számára” (Balázs, 2008, 19. o.). Ennél is érdekesebb azonban, hogy már ebben a beszélgetésben a nyilvánosság elé tár (igaz, halmozva a feltételes módot) egy címváltozatot: „De ha könyvem fog megjelenni, akkor az az lesz, amin most dolgozom. Ha elkészül, az lesz a címe, hogy *A hóhér könnyei* – ez már szerepelt egy korábbi írásom címeként egyébként” (Balázs, 2018, 14. o.).

Mivel az író – ez az idézett interjúból is kiderül – határozott elveket vall, nem meglepő, hogy az ezektől eltérő irodalmi tényeket a helyi sajtó sem hagyja említetlenül. A *Helikon* folyóirat fennállásának harmincadik évét ünneplő rendezvényen a „lap alapító-főszerkesztője, Szilágyi István, szokásától eltérően hozzájárult, hogy készülő regényéből elhangozzon egy részlet Marosán Csaba tolmácsolásában” (Zs.(izsmann), 2020). A *Helikon* 2020/1. számában pedig olvasható is *A lép* című és *Részlet egy készülő regényből* alcímű szöveg (Szilágyi, 2020a). Beszédes itt az alcímbe emelt *egy* határozatlan névelő, mintha a megjelenéshez egyre közelebb jutva legszívesebben kitérne a szerzői szándék az új regény pontos megnevezésének súlya alól. Sőt Antal Balázs külön említi is kritikájában, hogy amikor a felkérést a *Helikon* folyóirat szerkesztőségétől – a Szilágyihoz alighanem máig legközelebb álló szellemi közösségtől – megkapta, még az említett *A hóhér könnyei* tűnt a végső címnek. „Hogy aztán meglepődve lássam – írja Antal –, az évtizedek óta »cipelt« cím alól végül is kibújt a szöveg.” (Antal, 2020, 5. o.)

Hogy alkotói részről összességében mit épített végül a műbe a készülő regényről szóló beszélgetések, sejtetések által, ezt a rendelkezésre álló szűkös források miatt elég nehéz körülírni. Az viszont tisztábban látható, hogy az említett írói „babonák” hozzájárulnak kortárs irodalmi életünkben a Szilágyi-regények köre műről műre felépített hatáspotenciálhoz, jelesül a meglepetéshez.² Ezt legerősebben és egyben leginkább vitatható módon, a hüperbolé retorikai trópusát és a jóslás feladatát is magára vállalva fogalmazta meg a szakirodalomban Alexa Károly, még a *Hollóidő* ürügyén: „Szilágyi István új regénye meglepetés, váratlan esemény. *Senki nem számított rá, az életműben előzménye nincs.* Az író kivételes türelmét, újjítóerejét, kreativitását, invencióját és tudatosságát bizonyítja, hogy

² Ami alól jelen sorok írója sem tudta kivonni magát, hiszen ezt írtam a regény megjelenésekor: „Meglehetősen régóta várjuk már Szilágyi István új regényét, a Messze túl a láthatáron megjelenése most mégis az őszinte meglepetés erejével hat.” (Csordás, 2020, 102. o.)

egy-másfél évtizedenként előáll egy olyan regénnyel, aminek nincs köze a korábbi művekhez, s nem lesz majd a későbbiekhez sem.” (Alexa, 2003, 294. o. – kiemelés tőlem, Cs. L.) Hogy az idézetből kiemelt kijelentések mennyire messzire visznek a Szilágyi-életműtől, erre már Elek Tibor is felfigyelt, amikor az írot faggatva rákérdezett a *Hollóidő* írásos előzményeire, példának az Igaz Szóban *Hadban* címmel megjelent publikációt hozva fel (Elek, 2003, 90. o.). De hivatkozhatott volna akár az Alföld 1977/7 számára, amely újraközölte az elbeszélést (Szilágyi, 1977). A példa azért lehet fontos ebben a kontextusban, és egyértelműen tudatos írói életmű-építésről tanúskodik, mert a *Messze túl a láthatáron* előzményszövegének számító *A hóhér könnyei* az író hasonló módon publikálta: előbb az Utunk Év-könyvben (Szilágyi, 1980), majd pedig az Alföldben is (Szilágyi, 1982a és 1982b). Hogy a legutóbbi regénynek különben mennyi köze is van a korábbi művekhez, mennyire mélyen, szervesen épül be a Szilágyi-szövegvilágba, azt már a korai kritikák is hangsúlyozták. „Az új regénynek a korábbiak mindegyikével való belső, szoros kapcsolata az elbeszélés »objektuma«, a történet, illetve »szubjektuma«, a hős hasonlóságán alapszik” – jegyzi meg kritikájában Márkus Béla (Márkus, 2020, 6. o.). Ezt még érdemes kiegészíteni azzal, hogy a poiészisz, a szöveg megformáltsága, az idő- és térkezelés, illetve a motívumok terén legalább ennyire szerves kapcsolódást, hasonlóságot fedezhetünk fel. A töredékes szerkezet ugyanis az első, kísérleti jellegű regényre, az *Üllő, dobszó, harangra* emlékeztet. A *Kő hull apadó kútba* juthat eszünkbe, amikor az új kötet lapjain többször is utalás történik Jajdonra, és az első részben II. Rákóczi Ferenc, a fejedelem is megelevenedik előttünk. Mélyebben pedig a bűn értelmezése körüli problémák, a babonáság iránti érzékenység sarkall közös pontok keresésére. Az *Agancsbozót* a részletezés, az abszurd döntéshelyzetek és párbeszéddek miatt idéződik fel bennünk leginkább. Míg a *Hollóidőre* az előzményként is tételezhető történelmi léthelyzet ábrázolása és az írásfikcióhoz (előbbiben a deák mostoha sorsú lejegyzései, utóbbiban pedig Tompay éppen íródo memoárja) való viszony miatt gondolhatunk már az első fejezeteken túlhaladva. De a regényszerkezet kétosztatúsága, a párbeszéddek létértelmező és helyzettudatot erősítő szerepe szintén hasonlóságnak tekinthető.

Mindent összevetve azonban a *Messze túl a láthatáron* előzményszövegének a Szilágyi-életműben egyértelműen *A hóhér könnyei* című mű tekinthető. Az új regény felől közelítve a megjelenő alakok, a cselekménybonyolítás, a motívumok, az archaizálás, a bűn megítélése és az igazságkeresés köré felépített főbb kérdések terén számos közös pontot (ritkán: egyenesen azonosságot), de természetesen lényeges eltéréseket, hangsúlyeltolódásokat is felfedezhetünk. „A regény »szétírja« előzményelbeszélését, annak részletei több fejezetben megtalálhatók, legnagyobb része az utolsóban, de egészen másféle kontextusba helyeződve és más végkifejlettel” – állapítja meg Antal Balázs, ahogy azt is kiemeli: „jelentősen átalakult az alapszöveg, mire regény lett belőle. Bevallom, Ólymos és Tipród »megfejtését«

is ez a szöveg adta, hiszen abban »eredeti« formájában szerepel mindkettő” (Antal, 2020, 5. o.). A két szöveg tehát több ponton is egymást kiegészítve, egymást magyarázva olvasható, ezért elképzelhető, hogy a *Messze túl a láthatáron*ban homályban hagyott rész, nem teljesen motiválnak tűnő fordulat *A hóhér könnyei* felől közelítve más megvilágításban válik értelmezhetővé, sőt esetenként megfejthetővé.

A hóhér könnyeinek az Utunk Évkönyvben publikált szövegváltozata kapcsán mindjárt egy izgalmas paratextusra figyelhetünk fel, hiszen az ilyesfajta magyarázó jellegű megjegyzések nem jellemzőek a Szilágyi-szövegekre. Gondoljunk csak arra, hogy a *Kő hull apadó kútba* „javított változatát” nem jelölte az új kiadás, ahogy az elbeszélések olykor erősen „átigazított” voltáról sem tudósított például a *Bolygó tüzek* című kötet, hogy csak két nyilvánvaló esetet említsek. Az már kevésbé meglepő, hogy az Alföld-újraközlésből el is tűnt a jegyzet, ami az említett évkönyvben még ilyen formában szerepelt: „Készült a XVIII. századi boszorkányperek felhasználásával” (Szilágyi, 1980, 233. o.). Azt a *Messze túl a láthatáron* megjelenése előtt is jól tudtuk – a *Hollóidő* kiterjedt recepciója pedig megerősítette –, hogy Szilágyi saját írói praxisában nem zárkózik el vendégszövegek jelöletlen szerepeltetésétől. Az idézett megjegyzés viszont ennél többre, másra is utal: megfigyelhető bizonyos elmozdulás a kitaláltságtól, megköltöttségtől – amire az író mindig is eszményként tekintett saját esztétikájában – a megragadható, konkrét történelmi valóságra vonatkozás felé. Hogy ennek az elmozdulásnak igazán komoly poétikai érdekelttségére aztán az új regény megjelenéséig kellett várni, az már az életmű sajátos alakulástörténetét rajzolja ki előttünk.

A hóhér könnyei lapjain Tompay Vajtha Mátyás Kraszna vármegye igazságkereső bírójaként lép elénk, aki „sohasem szívlelte bűbajosok, babonások, boszorkányfélék szentenciázását” (Szilágyi, 1980, 233. o.). Ironikusabb, gúnyszerűbb alkat itt, mint a későbbi regényben, és ahogyan a hozzá kerülő ügyek szereplőit nevezi vagy épp megszólítja, durvábbnak is tűnik. Meglepően sokszor gurul dűhbe, emeli fel a hangját, bölcselő természete háttérbe szorul. Pedig már ebben a szövegben felvetődnek azok a bűn és büntetés természete köré szövődő, kétségeket ébresztő gondolatok, amelyek a *Messze túl a láthatáron*ban nyernek mélyebb jelentést. A törvénykezés viszonylagos, esetleges voltára kérdez rá, amikor így elmélkedik: „Ám mi dönti el azt, hogy ki feleljen cselekedeteiért a törvény színe előtt? Való igaz, nem gyilkol, rabol mindenki; de van-e olyan ember, ki sosem kívánta mások vesztét vagy kárát? A csalás, hazugság, gyűlölség viszont már-már maga az emberi létezés. Kinek és mely bűne toroltassék meg, s mindezt mi döntse el? Pusztán az, hogy ki kerül a sok lehetséges körül hajdú, tizedes, intéző, kun kapitány kezébe, alispán és bíró elejébe? De végül is ki az, aki oda jut?” (Szilágyi, 1980, 240. o.). És egy ehhez kapcsolódó másik részlet, amelyet a történeten kívül álló, Tompay gondolatait (át)látó narrátor fogalmaz meg: „azt is jól tudja, hogy kicsi meg nagy bűnök között nincsen szigorú határ, no és egyik bűn húzza, vonja maga után a

másikat. Az emberi nemnek bűnös volta egyben örök bűnhődése is. Azt a kérdést viszont sohasem tette föl magának, hogy ebbe az egyetemes vergődésbe belenyúlhat-e törvényeivel, hóhéraival, bírásaival az ember maga. Ami viszont végképp összekuszálja az egészet, az az, hogy ugyanakkor azt ugyancsak az ember dönti el, mikor mi is minősüljön az ő bűneinek” (Szilágyi, 1980, 241. o.). A két idézet jól mutatja, hogyan kerülnek át a kérdésfeltevések határai az újabb regényben. Hiszen nemcsak, hogy egyenesen rákérdez a narrátor által éppen csak említett problémákra a törvényhozással kapcsolatban, de egészen odáig jut Tompay, hogy – történelmi korát is megelőzve – már feszegetse: mi történik, ha bebizonyosodik, boszorkányok márpedig nincsenek...

Az Antal Balázs által említett másféle kontextus miatt *A hóhér könnyei* alakjai természetesen másféle színben tűnnek fel a regény lapjain. Tompay például ironikusból tragikus hangoltságú alkattá válik az új regényben, sőt magának a regénynek a világképe is tragikussá alakul át. Tsomor, aki a korai szövegben Tompay gondolatait, felvetéseit ellensúlyozza, a természetfelettihez fűződő viszonya és örületközeli állapota miatt talán közelebb áll a *Hollóidő* Tentásához (Maszárovics, 2008, 175. o.), mint a *Messze túl a láthatáron* Tsomor Fórisához. A címszereplő hóhér, Bötykös szélsőséges karaktervonásokból építkező groteszk alakját pedig később háttérbe szorítja az író. Ehhez kapcsolódik, hogy a kocsisok halálraeverése és a rejtélyes, nehezen megfejtendő befejezés az új regényből már hiányzik, illetve átlényegül: egy másik, az előzménytörténetből kimaradó, felesége eltűnésével és halálával kapcsolatos titok, és Tompay önként választott halála zárja le a regényt. Továbbá feltűnhet az olvasónak, hogy *A hóhér könnyei* és a *Messze túl a láthatáron* történelemszemlélete is eltérő: míg az előzményszöveg a közelmúltban lezajlott Rákóczi-szabadságharchoz elsősorban kigúnyolható példaként nyúl vissza, addig az új regény, már csak Tompay árnyaltan feltárt múltja vagy a bukásra ítéltett fejedelem emlékezete, a vesztett csaták dilemmáinak részletezése miatt is a nemzeti tragédia mélyebb bemutatására vállalkozik. Az ironikus, pillanatnyiságot és kicsiséget érzékeltető „kuruc zördülés”-ből így válik az imént részletezett szemléletváltás következtében „kuruc zajdulás”, azaz valódi felkelés, zendülés, (szabadság)harc, történelmileg mélyreható változás az új regényben, hasonlóan a *Hollóidő* „újhités zajdulásához”.

2. Titok és idegenség tapasztalata a regény első részében

Maszárovics Ágnes már *A hóhér könnyei* elemzésekor hangsúlyozta azt a fontos antropológiai jelenséget, amely a bűn és a törvény(esség) egymáshoz való viszonyában, illetve a világot átszövő babonasághoz kapcsolódva titokként értelmezhető: „A kérdés az – mondja az irodalomtörténész –, hogy van-e, lehet-e tétje az olvasó választásának lidérc és deák között, hiszen a történet arról győz meg

bennünket, hogy a törvények világa nem képes megfékezni a bűnt, még csak a helyes ítélkezésre sem képes. Bár a szöveg látszólag döntésre készíti az olvasót, ez a döntés nem foglalhat magában morális állásfoglalást is, mert az olvasó is ki van szolgáltatva a babonák irányította világ eseményeinek, amennyiben a babona észrevétlenül befolyásolhatja ítéleteinket, mivel egy antropológiailag meghatározott jelenségként, az ember természetébe kódolt titokként definiálódik” (Maszárovics, 2008, 177. o.). Olyannyira így van ez, hogy Gróh Gáspár a *Messze túl a láthatáron*-ról írt rendkívül alapos, sok tekintetben továbbgondolható értelmezését tulajdonképpen a titok poétikájának és metafizikájának, működésének feltárására és bemutatására építi, miközben általános megállapításokat is tesz a Szilágyi-regénypoétikára vonatkozóan. Gróh figyelemreméltó észrevétele, hogy a titok Szilágyinál „az írói feszültségteremtés megkülönböztetett, egyedülálló módon használt eszköze. De nemcsak írói eszköz ez, hanem [...] Szilágyi világképének is lényegi eleme. Regényeiben az író valójában csak felöltözteti bölcséletét, és ami leköti a cselekményre kíváncsi olvasó figyelmét, csak elterelés. Szilágyi azért ír regényt, mert amit meg akar tudni, túl van ezen, *messze túl a láthatáron*. [...] Rendre a bölcsélet alapkérdéseivel birkózik: időről, kiszolgáltatottságról, szabadságról, erkölcsről, a valóság mibenlétéről, az ember és teremtés, illetve a teremtett világ viszonyáról, létezésünk véges és végtelen voltáról, a világ kimondhatóságáról, nyelvi és fogalmi lehetőségeink határaitól, az élet értelméről és értelmetlenségéről gondolkodik” (Gróh, 2020a, 62. o. – kiemelés az eredetiben). Jelen tanulmányban – azzal együtt, hogy az idézett értelmezők megfigyeléseit igyekszem továbbgondolni – a titok mellé egy másik, antropológiailag legalább ennyire meghatározott, a Szilágyi-regénypoétikában legalább ennyire fontos fogalmat, mégpedig az idegenséget emelem. Azt a hipotézist kísérem meg ezzel bebizonyítani, hogy a *Messze túl a láthatáron* világában, szerkezetében a titok és az idegenség tapasztalatai egyaránt meghatározóak a központi alak, Tompay Wajtha Mátyás életét, gondolkodását tekintve, ezek a tapasztalatok pedig csapdahelyzetbe állítják őt, amiből – és ez összefügg a regény tragikus világképével – csupán egy út vezethet ki. Ezt mutatja be a regény lezárása.

Már említettem, hogy a *Messze túl a láthatáron* szerkezetileg több vonásban is a *Hollóidőre* emlékeztet: első pillantásra a részekre tagolás, a kétosztatú felosztás, a részek közötti arányok elmozdulása, az elbeszélő helyzetének, látószögének megváltozása, a narrátor és az irodalmi alakok közötti határok átlépése, sőt egymásba fonódása, ezzel együtt a beszédhelyzetnek és a megszólaló hangnak nem mindig egyértelmű beazonosíthatósága mind-mind egymáshoz közelálló regénypoétikai megoldásokról tanúskodik.

Az *Emlékirat* című első fejezetben a regény központi alakja, Tompay Wajtha Mátyás a „kuruc zajdulás” végnapjaiban, az elvesztett csaták árnyékából lép elénk

II. Rákóczi Ferenc bizalmasaként, szekretáriusaként, aki a történelmi Magyarország keleti részére kíséri a fejedelmet. Sorakoznak a történelmileg jól ismert helynevek és a hozzájuk kapcsolatos, szakmunkákra támaszkodva is beazonosítható események, csupán az első oldalakról kiragadva: Trencsén öröksége, sárospataki országgyűlés, kölesdi csata, maklári hadiszemle, szatmári tábor és Munkács vára. Ez a kronotopikus mozgás a regény elején pedig – Szilágyi sokszor hangsúlyozott írói elképzeléseitől meglehetősen szokatlan módon, viszont az emlékirat műfaji hagyományának megfelelően – a történelmi hűség képzetét kelti az olvasóban. Amíg Tompay közéleti emberként jelenik meg az első fejezetben, addig a történelmi hűség hangsúlyos marad. Később viszont, a körülbelül ötvennapos benderi küldetését követően, ahogy a magánemberre kerül a hangsúly, a valóság-referenciális utalásokra összpontosító olvasásmód részben fel is függesztődik. Valószínűleg igaza van Nagy Imrének – különösen az első részre vonatkoztatva –, amikor azt írja a *Messze túl a láthatáron* kapcsán, hogy „ebben a regényben az egyéni sors felől pillantunk a históriára. A szubjektív nézőpont eleve átlényegíti a műfaji hagyományt. Ez adja az elbeszélés másik, a narrációt illetően az előbbinél fontosabb fókuszát, ami a főhős személyes életének rejtélye” (Nagy, 2021).

Fontos megjegyezni, hogy az imént felvázolt történelmi háttérre visszatekintő perspektívából lát rá az olvasó. Ezzel függ össze a regényben felbukkanó írásfikció (a fejezet címébe emelt emlékirat megírásának folyamata), ami a két részen átível, tipográfiailag is kitűnik a szövegből, és ami így összeköti az időben és térben egymástól távoli eseményeket. Tompay különös benderi küldetéséből hazatérve azt tapasztalja, hogy kikerül a fejedelem legbensőbb köréből: titkolóznak előtte, nem őszinték vele. Rákóczi viszont arra kéri személyes találkozásuk alkalmával, hogy jegyezze fel, amit küldetésekor tapasztalt, illetve „fontosabbját az eltelt évek emlékezetesebb eseményeinek” (Szilágyi, 2020b, 29. o.), hiszen mindez „akár tanúságul is szolgálhat” (Szilágyi, 2020b, 24. o.). A kérés teljesítése pedig Tompayt önvizsgálatra ösztönzi: tanúként, szándéka szerint legalábbis tárgyilagosan beszül az eltelt idővel, hiszen „az apadó, a szakadozó, az aláhanyatló idő maradék darabjait” (Szilágyi, 2020b, 30. o.) összefűzve látja csak, hogy a visszaemlékezés során „más orcáját, más valóját tárja” (Szilágyi, 2020b, 5. o.) elé mindaz, amit a fejedelem közelében annak idején megélt. „Szembe kell néznünk azzal, hogy a beszélő emlékezetében Rákóczi nem a jobbagyfelszabadító népvész, hanem hiú, öntelt, pompás környezetbe szokott nagyr, aki nem ért a hadvezetéshez, katonáit szeretné szemképráztaó öltözetekben felvonultatni, de a győzelemhez szükséges küzdelem helyett a látványelemek lenyűgöző erejében hisz. Kezdetben ügyesen kezeli a kurucok vadságát, az árulásokat, az ide-oda átállásokat, az őt szolgálni hivatott nagyurak önzését. Végül azonban Magyarország történetében játszott szerepét a nagymajtényi fegyverletétel zárja” – jellemzi a *Messze túl a láthatáron* oldalain megjelenő fejedelemaalakot Taxner-Tóth Ernő tanulmányában (Taxner-

Tóth, 2021, 111–112. o.). A regény lapjain pedig valóban, a csatavesztés okait kutatva Rákóczi nem eszményített hősként, hanem saját határait nem mindig ismerő, nagyon is esendő emberként jelenik meg. Ahogy a csatákba induló hadnagyok, sőt hadak is olykor bizony kapkodóknak, nem elég jól megszervezettnek mutatkoznak – különösen Tompay és fia hajnalig tartó beszélgetésének tükrében. A nemzeti sorshelyzet megváltozásán való töprengés, az újrakezdésbe vetett hit nyilvánvaló illuzórikussága – Tompay érzéketlen kifejezésével élve – ekkorra mindössze „borongós helybentapodás” (Szilágyi, 2020b, 37. o.) lesz. Ezekkel a keserű történelmi tapasztalatokkal (csatavesztés, Magyarország sorsának változása, Kelet-Európa mint meghatározó politikai entitás lehetősége stb.) szembesülve fogalmazza meg a cinikus ember szerepével játszadózva: „bár rég nem hiszünk semmi jövődében, közben egyvégtében bizakodunk, hogy majdcsak lehet újrakezdeni. Ideje lenne – mondaná a cinikus –, hisz rég több veszett, mint amennyi volt” (Szilágyi, 2020b, 37. o.). Ez az a pillanat, amikor Tompay kezdi úgy érezni, hogy önazonosság-tudata kételyekkel lesz tele és sorshelyzete (távolodás a fejedelemtől) mintha megkettőznél: amit annak idején megélt és amit az emlékek rekonstruálása során az elbeszélte jelenben újraél, nem azonos, bár valóságos tapasztalatként hat mindkettő. Ez a megkettőződés az *Emlékirat* című részben elsősorban az idegenség-érzés megtapasztalása felé mutat, később pedig, a második részben hangsúlyosabbá is válik, amikor Tompay megteremti saját, rejtélyes felettes énjét, a Nagyidejűt.

A titokmotívum viszont egy másik esemény kapcsán erősödik fel és fonódik össze az idegenséggel a regényben. Tompay hazatérése előtt a felesége, Orsolya asszony útra kelt a nyövedei portáról, állítólag azért, mert a fejedelem táborában várt rá a férje. Krimielemegek tűnnek fel a történetben: öt nappal ezelőtt felbukkant egy furcsa jövevény, egy „hadbélinek látszó futárember” (Szilágyi, 2020b, 41. o.) Tompay állítólagos levelével együtt, aki a ház népének elmondása szerint külsőre vitézi rendből való, elővalóféle, úrféle lehetett. „Bajszos, mint az ilyenek, és szálas, erős termetű: köpönyeg, csizma, süveg, minden rajta lévő holmi meglehetősen” (Szilágyi, 2020b, 42. o.) – jellemzik a jövevényt, aki a leírás alapján nem igazán keltett gyanút a portán. Legfeljebb annyiban, ez is inkább a jelenből visszatekintve tűnt különösnek, hogy kíséret nélkül kellett elengedjék a tekintetes asszonyt a bizonytalan, kérdésre sem megnevezett útra.

A hír hallatán Tompay kutatásba kezd, hogy felderíthesse a nyomokat és eltűnt felesége után eredhessen. Miközben ez a keserű tapasztalatokkal terhes nyomozómunka zajlik a regény világában, egy családtörténet összetett, de részleteiben eddig meg nem ismert epizódjai tárulnak fel az olvasó előtt. Tompay Wajtha Mátyás fia, László már úgy viselkedik az asztalfőn ülve, mintha ő lenne a porta ura. Fia pillantását távoli, együttérző rokonéként érzékeli a hazatérő, aki ekkor tapasztalja meg azt is igazán, hogy a távol töltött idő alatt saját otthonában végképp idegenné vált. Örökségében sem találja már saját helyét: „A hosszúház meglevenedett zsongása

tisztességtudó és furcsán idegen. Aztán valami bódult gazdátlanságerzet vallatott: én mit keresek itt? De hiszen ez az én házam, Wajtha-porta. A mi portánk. Száz meg akárhány száz esztendeje. A tóság felénk eső része csakúgy, mint északon a Nyérmellék, keletre a lankás dombváll... Míg fél vármegyével odébb az ólymosi birtok, s a szőlő a Magurán. Mozdulataim tétovák, a falnak támaszkodom: mintha egyben akarnám látni mindazt, ami a hosszúház vacsorás zajában történik... Valakinek parancsolni? Megkapaszkodni valami olyanban, amit természet szerint valami oktalan örökség jogán birtokolsz?” (Szilágyi, 2020b, 52. o.)

Tompay idegenség-érzésének felerősödése egy látszólag a nyomozáshoz, nyomkereséshez, valójában azonban epizodikus jellegű kitéréshez, jelesen Ólymoson élő édesanyja meglátogatásához kötődik. Az édesanya a *Messze túl a láthatáron*ban teljesen más karakterű, mint *A hóhér könnyeiben* épp csak feltűnő, fiáról minden jel szerint türelmesen gondoskodó alak – ezért a kettejük közötti viszony is rendkívül eltérő. Az anya a regényben keresetlen, szabadszájú, a túlélés technikáit jól elsajátító női figuraként jelenik meg. Olyan, aki áldozatként a háborúskodást, a nyomában járó pusztítással együtt mindkét szemben álló fél kegyetlenkedésének érzékeli. Ólymost ugyanis „égették, dúlták, pusztították” (Szilágyi, 2020b, 64. o.), és ami meglepő – ezzel fiát is szembesíti –, hogy épp a kurucok kezdték el pusztítani, nagy kegyetlenséggel. Ez a megtapasztalás mondatja ki vele, olvassa fia fejére a gúnyos szavakat „hűségéről” (a császár szolgálatából meglepő hirtelenséggel állt át annak idején a fejedelemebe) és a családhoz való viszonyáról (nemcsak feleségét hanyagolta el, de gyermekeit sem ismeri igazán, sőt tulajdonképpen a pusztítás, dúlás áldozatául esett édesapjának a sírját sem látogatta meg eleddig). Ilyen előzmények után pedig aligha lehet csodálkozni, hogy az édesanya már előrevetíti, ami a második részben be is következik, hogy fia úgymint magára fogja hagyni gyermekeit, nyövedi örökségét is átadja nemsokára, csakhogy ne legyen tanúja „az ő boldogulásuknak” (Szilágyi, 2020b, 86. o.), és hogy a gyerekek se Tompay vergődésének. Ami viszont ennél is fontosabb mozzanat, és a regény egyik kulcsmondatának tekinthető, az szintén ehhez a látogatáshoz kötődik. Tompay egy másik történetet, az apjával közös vadászatot, pontosabban az apa által elmondott, az egyik fiatal Rákóczihoz kapcsolódó példázatos históriát felidézve-értelmezve hívja elő édesanyja megjegyzését, ami a regény második részére is érvényes jellemzőként fogadható el: „Te az a fajta vagy, aki nem szereti megtudni az igazat. Inkább megpróbálja kitalálni azt” (Szilágyi, 2020b, 85. o.). Igazság és erkölcs viszonyának tisztázása, a nyomok felderítése, a tények faggatása, magyarázása, a bűnesetek mögötti történetek feltárása és kitalálása bíróként is szemléletalakító jellegzetességgel bír majd Tompay időskori mindennapjaiban.

A párbeszédekben, illetve az elbeszélés ütemének felgyorsulásával, zaklatottabbá válásával párhuzamosan egyre inkább megszorodó feljegyzésekben a létértelmezésen túl egy saját kiszolgáltatottságával szembesülő, a pestis fenyegetésétől

körülölelt, a kurucok és labancok által egyaránt kirabolt és megalázott társadalom, nemzet képe rajzolódik ki a regény első részében. Tompay, a magánember pedig emlékezik, mivel „az emlékezés túléli a múltó időt” (Szilágyi, 2020b, 132. o.). Akkor is emlékeit idézi föl, amikor édesanyjától hazatérve, fia kérdéseire válaszolva visszaidézi és értelmezi a csatavesztés okait, hangsúlyozva bölcséletét, miszerint „egy história sohasem annyi, amennyi később kilátszik belőle” (Szilágyi, 2020b, 96. o.) – egyébként itt nevezi konkrétan Tompay, ha csupán a „mi lett volna, ha” típusú feltételezésbe szöve is, először és utoljára szabadságharcnak a „kuruc zajdulást” a szövegben.

A történelem mögött mindig ott a sorshelyzet, a végzetszerűség és persze megkerülhetetlenül ott van az esendő magánember is, olvasható ki továbbá a fejtegetésekből. Sőt még hangsúlyosabban a regényfikció szerint éppen születő feljegyzésekből, amelyek az első rész vége felé már leginkább Tompay feleségének eltűnése miatt érzett felelősségéről, a gyanú hermeneutikájáról és az eseményeket körülölelő titokról szólnak. Titok és idegenség pedig Orsolya asszony holttestének megtalálásával és temetésével elválaszthatatlanul fonódik össze, lezárva a regény első részét.

Torsa István viszi a hírt az első valóban ígéretes nyomról: három legény a Poklosberek tóra néző részén látott „egy olyanféle rogyant tetejű süveget, amelyet mintha a tekintetes úr meg más atyafi emlegetett” volna (Szilágyi, 2020b, 111. o.). A süveget megtalálják (a Tompay-portán dajkaként sürgő-forgó Szamosyné azonosítja is), a nyomokat követve, a befagyott tó jegét mesteremberekkel megbontva előkerül a szán, rajta Orsolya asszony holtteste. A helyszínen egy másik büntett nyomai is kirajzolódnak, ezzel együtt megszorodnak a megválaszolatlan vagy megválaszolhatatlan kérdések. Miért akarták elcsalni Orsolya asszonyt Nyövedről? Ezzel lehetett volna zsarolni Tompayt, aki a fejedelem bizalmasaként talán túl sok titkot tudott? Hová tűnt a szánról a titokzatos vitéz-féle ember? Lehet, hogy kimászott a jég alól (erre utalna a süveg)? Lehet, hogy a két pákásznak, Cseteknek és Csikornak, akiknek a közelben volt a tanyája, ezért kellett meghalnia? Hogy ne maradjon szemtanú? Csupán végeérhetetlen feltételezés és keserű felismerés, ami válaszként adható a felmerülő kérdésekre. Miközben Tompay egész eddigi életében az érthetetlen elől menekült, a nyomozás alatt és után mintha végül mégiscsak az keríténé hatalmába.

Mikor Orsolya asszony holttestét kiemelik a víz alól, Tompay a következőt jegyzi fel magának: „mintha valami igyekvésben egyszer csak idegenné vált volna körülöttem a létezés. Mintha nem nekem szólna, nem az én gondom volna, ami közrevesz” (Szilágyi, 2020b, 140. o.). Magától, saját sorsától kerül egyre távolabb, ezt az olvasó a leírásán túl úgy is érezheti, hogy figyel arra, ezeken az oldalakon gyakran ismételt kifejezés az eltávolodás. Poétikailag pedig az által érzékelhető a

változás, hogy az elbeszélés egyre töredezetebb lesz a rész vége felé, megsokasodnak a tipográfiaiilag is kiemelt töredékes feljegyzések, emlékirás és én-elbeszélés immár hasonló arányban – egymást kiegészítve-magyarázva váltja egymást. Elképzelt és valós keveredik lázálomra hasonlító víziókban: „*[K]épzelt, riogató furcsaságok: mindenféle nehéz fegyverek. Honnan lopakodnak utánam? Kétfelől derékhoz igazított puskák s egyéb, mindenféle szakadt istráng, a kétfelé dőlt lovak! És a tó, alap tőlem hol marad? Mindaz, ami eddig közrevett, az most egyből tova idegenedik? Hogy aztán a mindenes valót vezesse elő? [...] Aztán más, újra valami régi nyavalyodás: a tó, a láp, a szán olykor mindegyre megtalált, aztán meg távol maradt tőlem, egyszerűben veszni hagyott*” (Szilágyi, 2020b, 143. o. – kiemelés az eredetiben). A feljegyzésekben a sokat emlegetett titkon töprengve a messze/tova idegenedés, a saját életén való kívülrekedés lesz Tompay alapvető tapasztalata: „*Ami eddig közrevett, az már tőlem mind messzebb dereng. Avagy múltba kapaszkodó maradék jelen? Fiam jön, valahogy lesegít a rogyant szánról; életem mind később hordja össze azt, amihez közöm lehet. Lassan az éjszakában mindeneken kívül rekedek*” (Szilágyi, 2020b, 145. o. – kiemelés az eredetiben).

3. Párbeszédék és elmekonstrukciók találkozása

Az *Amerre a világ* című második részben az események fonalát több évtizedes kihagyással vesszük csak fel: a szöveg utalásai alapján pontosan ugyan nem meghatározható, de az eddigi értelmezések nagyjából harminc-negyven évre teszik a Tompay feleségének halála óta eltelt, Tipród vármegye főbírájaként eltöltött időszakot, aminek utolsó napjaiba nyer betekintést az olvasó.³ Elbeszéléstechnikailag fontos változásokat figyelhetünk meg az előző részhez képest. Háttérbe szorul az én-elbeszélés, néhány szövegrészletből pedig egy olyan egyes szám harmadik személyű narrátorra következtethetünk, aki a történetre valamilyen nehezen meghatározható távlatból tekint.⁴ De ami a legfontosabb, a második részt egyértelműen a párbeszédék és az ehhez kapcsolódó jelenetkezések határozzák meg. Kolozsi Orsolya veti fel kritikájában, hogy ezek valójában „dialógusoknak »álcázott«” monológok (Kolozsi, 2021, 116. o.), én viszont ezzel szemben úgy látom, a párbeszédék nem álcáznak és nem csupán üres formai szerepük van a regényben. A dialogikus-ság a biztos tudás állandó kétségbe vonásának, a bűnesetekhez, titkokhoz kötődő

³ Tsomor Főrissal beszélgetve utal például arra Tompay, hogy legalább harminc esztendeje ítélt bíróként bűnesetekről: „Hiszen az, hogy én a törvényszegőt mi módon instanciózom, aligha lehet az urak számára érdekes, miután *harminc esztendeje* ebben semmi titok.” (Szilágyi, 2020b, 180. o. – kiemelés tőlem, Cs. L.)

⁴ Például: „A tekintetes úr eddig mintha képzelt képekben látta volna a termet”, vagy egy másik helyen: „Tekintetes úr közben önmagát is látja, azt a tekintettest, aki tekintetét a vádlott asszonyra teríti” (Szilágyi, 2020b, 268. o.) Ki beszél itt, ezekben az idézetekben? Tompay Wajtha Mátyás szólna egyes szám harmadik személyben? Vagy egy másik narrátor meséli el ezeket az eseményeket?

gyanú hermeneutikájának, a regény és persze az író egyik kedvelt kifejezésével élve, az elmekonstrukciók felszínre hozásának és alapos vizsgálatának az adekvát formája. A dialógus tehát ebben a megközelítésben inkább önismereti és általános lételméleti tudásforma, a regény által közvetített tanulási és megismerési folyamat szerves része. „Valószínűnek és feltételezettnek, kitalálnak az egymásba »csúsztatása«, egyenrangúvá tétele hozza magával, hogy az *Amerre a világ* fejezeteiben szinte kizárólag csak a belső történéseknek van epikai idejük. Azoknak, amelyek a mindig párt alkotó, egymással hármasban elvétve sem beszélő triász – Tompay Wajtha, Gorbay és Tsomor – tagjai »lelkében« s még inkább tudatában lejátszódnak” – jellemzi e regény poétikai sajátosságait Márkus Béla, majd így folytatja: – „Az idő mintha megállt volna körülöttük, világuk nem a külső történések, »zajdulások« világa, hanem az egymásba kölcsönösen kapaszkodó tudatoké, a másik gondolata, eszméje, hite elfogadásáé vagy elutasításáé, dialogikus viszonyban történő értelmezésé” (Márkus, 2020, 8. o.). Azt is hozzáteszi ehhez, hogy a Mihail Bahtyin értelmezte dosztojevszkiji „dialogikus” regénymintára ismerhetünk rá Szilágyinál. És valóban, ha a Bahtyin rendszerezésében szembeállított fogalompár (monologikus és polifonikus regény) jellemzőit vesszük alapul, Szilágyi regényvilágában kétségtelenül „a polifonikus világgép megkonstruálása” (Bahtyin, 2001, 10–12. o.) figyelhető meg. Sőt ha ennél is tovább megyünk, azt is érzékelhetjük a *Messze túl a láthatáron*ban, hogy nem csupán az őt körülvevő (Tsomor Fóris, Gorbay Ölyves Józsa, Böjtkös, a kocsisok stb.) vagy kitalált (Nagyidejű) személyekkel kezdeményez párbeszédet Tompay Wajtha Mátyás, hanem önmagával is. Túl azon, amit Jaques Derrida említ Platón *Phaidrosza* kapcsán, mégpedig hogy „az írás egyszerre mnemotechnika és a felejtés képessége” (Derrida, 2014, 34. o.), az emlékirás mint újra és újra felbukkanó tevékenység a *Messze túl a láthatáron*ban rendszerint alkalom a töprengésre, a sorsfaggatásra és az önmegszólításra, az önmagával folytatott párbeszédre.

Ami a regényszerkezetet illeti még, jellemző vonás, hogy a dialógusok jelene-teké szervesülnek. A jelenetelés hatására pedig egy-egy téma, felvetődő probléma vagy motívum osztja ily módon fejezetekre a *Messze túl a láthatáron* második, az elsőnél jóval terjedelmesebb részét. A terjedelemhez, a megformáltsághoz, a stílus ökonómiájához, az arányérzékhez kapcsolódóan röviden ki kell itt térni egy olyan problémára, ami fel-felbukkan néhány kritikában, és ami legalább a *Kő hull apadó kútba* első megjelenése, de különösen az *Agancsbozót* publikálása óta a Szilágyiírói szülő szakirodalom visszatérő kérdésének tekinthető. Ez pedig kissé leegyszerűsítve: a túlrtság kérdése. Gróh Gáspár már hivatkozott elemzésében így ír erről: „Szilágyi öntörvényű író, nem sokat ad mások elvárásaira és érzékenységére, megírja, ami neki fontos. Azon az áron is, hogy terjedelemmel nem törődve módszeres alaposággal ír jogi és gyakorlati megfontolásokra épülő nyomozati módszerekről.

Oly alapossággal, ami már nem segíti a regény epikai építkezését, elvesz dinamikájából. Szilágyinak más a fontos: a maga személyes bölcseletét fogalmazza meg. Teheti: bíró és író egyazon regula szerint dolgozik, mindketten az igazságot keresik, valami ismeretlen cselekményt szeretnének rekonstruálni. A tényeken túl a képzelőerejük segíti őket ebben, de ahhoz, hogy fantáziájuk működjék, minél több ismeretre van szükségük. De az életben mindennel mindenki így van. Oly természetes ez, hogy nem szokás észrevenni. Wajtha viszont észreveszi, így szakmai elképzeléseiből filozófia lesz, és az író szócsöveként annak világlátását, élettapasztalatát közvetíti. Így nézve rögvest mást jelentenek Wajtha fejtegetései” (Gróh, 2020b, 57. o.). Codau Annamária pedig kritikája végén arra utal, hogy az egész mű lefutása vontatott és túlmagyarázásokkal teli, ez pedig nem tesz jót a regény befejezésének, hiszen Tompay saját maga felett hozott ítéletének megrendítő hatásából vesz vissza (Codau, 2020). Nem tagadva, hogy *A gyilkos istállószolga* című fejezet például sértette az én arányérzékemet is, és olvasása olykor a vontatottság és túlmagyarázás érzésével töltött el, ettől függetlenül elfogadhatónak gondolom Taxner-Tóth Ernő magyarázatát a regény nyelvi megformáltságára: „Azt hiszem, az *Emlékirat* zaklatott világához képest a másodikban lelassult, nyugodalmassá [...] vált világ elkényelmesíti Wajtha főbíró gondolkodását. Ráér minden részletbe belefeledkezni, s ez a lelkiállapot hitelesebb, ha nem csak leíró formában találkozunk vele, de olvasóként a beszéd módjában is érzékeljük a túlbonyolítás megnyilvánulásait” (Taxner-Tóth, 2021, 110. o.). Amire viszont nem találtam megfelelő magyarázatot, az a párbeszéd időrendjének összecsúsztatásával írható körül. Az elbeszél jelenben zajló dialógusok ugyanis nem mindig különülnek el a regény fikciója szerint már lezajlott, éppen ezért megidézett párbeszédektől. Ez a lebegtetett jelenidejűség dialógus és megidézett párbeszéd között megítélésem szerint túlságosan kikezdi az elbeszéléstechnika átgondoltságát. Különösen akkor szembevetű ez, ha összevetjük a korábbi regények időkezelésének, illetve közbevetéseinek, beékelődő elbeszéléseinek következetesebb megoldásaival.

Visszatérve a második rész néhány nap alatt lezajló eseményeire: Tompay Wajtha Mátyás főbíróként Típród vármegye székvárosában, Ólymoson él meglehetősen visszavonultságban. A kezdeti konfliktus pedig egy feltételezésen alapul. Úgy sejtjük, hogy az egyik előljáró bármi áron híressé akarja tenni Ólymost, ezt a világtól elzárt, a narrátor szavaival élve: jámbor várost. A főbíró besúgót sejt legközelebbi köreiből, és mivel cancellistája éppen leporolta a sedria fóliánsait, periratokat keresve, melyek alapján Tompayra bizonyítható, hogy ítéleteiben nem volt eléggé szigorú, így a gyanú árnyéka egyértelműen Tsomor Fórisra vetül. A főbíró Tsomor „gazdáinak” vagy valamely „jóakarójának” megbízását látja a háttérben – a besúgás vádjá végül bizonyítatlan marad. Tompay viszont csapdahelyzetben találja magát. Főleg azért, mert a kósza hírek kerülőutakon hozzá is eljutnak: a szóbeszéd szerint többen felelősek, hogy a bűnözőkből sem szokta tortúrázással kicsikarni

a vallomást. Mások számára is feltűnő: ítéletei enyhébbek a korszakban hozott ítéletek átlagánál, és ha kivégzésre sor is kerül olykor-olykor, a főbíró azon igyekszik, az elítélt minél kevesebbet szenvedjen. Hogy ezt a gyakorlatot egyesek számon tartják és szemmel kísérik, hogy esetleg a már említett nagyot akarás elé akadályokat gördít Tompay, az helyzetére nézve jót biztosan nem jelent. A rejtélyes előjárók talán már ki is nézték utódját, aki éppen legbelsőbb köreiből kerül majd ki? Ez a dilemma biztosan megfogalmazódik az olvasóban, a regény második részének tétje mégsem a megfigyel(tet)és, a besúgás és az utódlás kérdéseinek megválaszolása körül jelölhető ki, legtöbbször sokkal általánosabb lét- és ismeretelméleti szinten zajlanak a párbeszéddek. Inkább a bűn felismerésének és megítélésének sokféle ágazó kérdései határozzák meg a fejezeteket. Vagy ahogy Hernády Judit fogalmaz, kiemelve egy fontos elemet, mégpedig az elme működésmódját: „Szilágyi István új regényének talán legsúlyosabb problémafelvetése éppen az, amely az emberi elme működésének megbízhatóságára kérdez rá, mind a bűnbe eső ember, mind az ítélőerő vonatkozásában” (Hernády, 2021, 76. o.). Tompay Wajtha Mátyás végtelenen racionális figura, a babonák világában szinte minden elé kerülő ügyről, legyen az csodásnak tűnő esemény, boszorkányos praktika vagy éppen elvarratlan szálakkal lezáruló emberölés, az észszerűség határain belül gondolkodik és beszél, ez pedig idegenné teszi őt környezetében. „A valóságot a maga összetettségében látó bíró életét éppen sajátos tudása és látásmódja nehezíti meg: környezetében idegenül mozog, s szinte hamleti komédiázással és szókimondással kísérti a sorsot”, figyel meg szintén Hernády Judit (Hernády, 2021, 75. o.).

Arra, hogy az észszerűséget, a racionális megközelítés mindenekfelettségét Tompay elméje miként vetíti rá a gyakorlatban az elé kerülő ügyekre, egy-egy fejezet jó példával szolgálhat. Azt pletykálják Ólymos alsó részében, hogy csodatétel történt – tudósítja az olvasót *A vér* című fejezet –, ugyanis „a Jókus-féle ház pitvarában vér bugyogott fel a kemence előtt” (Szilágyi, 2020b, 211. o.). Tompay pedig megpróbálkozik „e csodaféle titkának megfejtésével”, a körülmények elemzésével, hogy a tudható és sejthető részletekre való ráfigyeléssel mutasson rá: „igazából nincs ebben sem titok, sem csoda” (Szilágyi, 2020b, 213. o.). A szolgabíró, Gorbay Ölyves Józsa közbenjárására fel is tárul a háttér: Jókus Demeter háza népének, Hampó Örsének és az unokának, Fürjész Kisónak az egymáshoz való viszonya, és persze Pirka macska esete is tisztázódik a vérrel. A gyilkos istállószolga esetében pedig Csűrös János özvegyének elejtett mondatából kiindulva, aprólékos pontossággal tárja fel, illetve rekonstruálja a szóban forgó gyilkosság lehetséges körülményeit, okait és utóhatását. Egészen más háttértörténetet is elképzelhetőnek tart, mint amit annak idején a bírói döntés hitelesített. Ezeknél is izgalmasabb, amikor a babonáság, rontás, vajákosság, szerelemszerzés kérdésköre a boszorkánysággal és a párbeszéddekben sokat emlegetett rejtélyes alakokkal, Rekettye Pilával kapcsolódik össze. Különösen azért, mert Tompay többször is hangsúlyozza a regényben, ő

maga ezekben nem hisz, a babonáság mögött pedig logikusan feltárható, természetes emberi sajátosságokat érzékel: „A legtöbb rontásféle ártalom mögött rendszerint a félelem, a szorongás, a nyomorúságtól való rettegés munkál. Az áldozatjelölt egyvégtében a bajok okozóját keresi, azt, akinek fölötte hatalma lehet. Aztán lesi, várja, hogy az mikor bocsájt reá valami nyomorúságot, s miközben ezt rettegi, már-már kívánja is, hogy elkövetkezzék” (Szilágyi, 2020b, 288. o.). A boszorkányoknak nevezett személyek, akik valamilyen oknál fogva a társadalom periferiáján, a renden kívül találják magukat, történeteket, praktikákat találnak ki, rendszerint rájátszanak azokra a babonákra, melyeket a nép körében mások találnak ki. Ezzel a jelenséggel a törvénykezés alig tud kezdeni valamit, hiszen egyrészt „aligha van az emberi meglétnek bonyodalmasabb, kuszább, megfoghatatlanabb szubsztanciája, mint ez a boszorkányosnak tartott nyavalya” (Szilágyi, 2020b, 279–280. o.), másrészt pedig „[m]indezekről annyi tudható, amennyit a boszorkánynak kiáltott ember, asszony hajlandó lesz elmondani [...]. Ez a legérthetlenebb. Amikor igyekszik olyannak mutatkozni, amilyennek – úgy gondolja – a népek a boszorkányt elképzelik” (Szilágyi, 2020b, 293. o.). Rekettye Pila visszatérő története szembesít leginkább azzal, hogy hiába igyekszik egy logikusan gondolkodó, az észérveket mindenek fölé helyező elme mindent feltárni saját eszközeivel, untalanul korlátokba ütközik, mert állandóan ott a titok, a megmagyarázhatatlan, az (ép) ésszel felfoghatatlan a háttérben. Ilyen tekintetben is helytálló Kolozsi Orsolya megfigyelése: „Bár Tompay gondolatmenetének nagy részét az »elme lámpása világítja be«, kifejezetten törekszik a megértésre, a racionalításra, mégis szembesül azzal, hogy vannak a világban titkok, rejtőzködő jelenségek, melyeket ez a lámpás, az elme nem képes megvilágítani, birtokba venni a megértésen keresztül” (Kolozsi, 2021, 118. o.). A Rekettye Píával történt rejtélyes, megmagyarázhatatlan eset, az a bizonyos borgőzös (vagy anélküli? valóban létrejött vagy csak kitalált?) találkozás, légyott, sőt eleve az, ahogyan bűvkörébe vonta a szerencsétlennek tartott lány Tompayt, mesteri módon mutatja be a racionális gondolkodás határait.

Nem véletlen, hogy a főbíró vissza-visszatér a dialógusokban a bűnhöz, annak felismeréséhez és megítéléséhez köthető etikai és ismeretelméleti dilemmákhoz, többek közt ember és bűn, törvény és ítélet, Isten és ember rendkívül összetett kapcsolati hálójához. Felettes ént vagy (ahogyan Tsomor Fóris nevezi) „szellemárnyékot” teremt magának a Nagyidejű személyében, akinek – Julia Kristeva magyarosított könyvcímét kissé parafrázálva – tükrében idegenként (vö. Kristeva, 2010). figyelheti meg saját életútját, tetteit és döntéseinek súlyát. „Wajtha szinte minden beszédtemával a morális pozíciók bizonytalanságára mutat rá. Arra, hogy az ember nem is annyira etikai értelemben, mint inkább ismeretelméleti szempontból kevés ahhoz, hogy a másik ember élete felől dönthessen” (Förköli, 2021, 88. o.), ahogyan Förköli Gábor is rámutatott erre a sajátosságra kritikájában. A

meghozott ítéletek bizonytalansága pedig olyan kérdések megfogalmazására ösztönzik, melyek már túlmutatnak saját korán. Egyik tűnődésének tanulsága szerint „előbb-utóbb majd csak eljön a boszorkányperек alkonya is” (Szilágyi, 2020b, 331. o.). Csakhogy ez a láthatáron túlról felderengő felismerés újabb kétséghez vezet, amit Tompay maga is érzékel és érzékeltet: „Hanem, ha a boszorkányok üldözése egyszeriben csak megszűnne, felvetődhet a kérdés: akiket eddig megégettünk, vagy jobb esetben kicsapattunk a városból, azokat akkor ártatlanul büntettük?” (Szilágyi, 2020b, 334. o.).

A Tompay életútját lezáró *Kocsisok története* a korábban ismertetett töprengésekkel, beszélgetésekkel van előkészítve a regényben. A két szerencsétlen kocsis, Kajdi Gergely és Darás Ferenc első látásra boszorkányosnak tűnő tevékenység miatt kerül a főbíró elé. Azt állították a tanúk, akasztott ember kezével simogatták a lovakat, hogy azok természetfölötti teljesítményre legyenek képesek. A két kocsis által elmesélt háttértörténet alapján azonban nem rejtélyes praktikák, hanem egy keserű bosszú elemei rajzolódnak ki. De ami ennél fontosabb, a két kocsisal beszélgetve részben fény derül az eddig megfejtethetetlenek hitt titokra, feleségének, Orsolya asszonynak az eltűnésére. Egyszerre világosabbá válik Rekettye Pila zavaros, szinte a görög tragédiákat idéző jóslata is:

„- *Jövendölésben, nézésben járatos vagy-e? S ha igen, mit tudsz mondani nekem?*

- *Vessünk tökcserépet a tűzre, megáll a szél. S ha a láp már nem háborog, tekintetes úr lelát a hínár kútjaiba. Ott majd megtalálja, amit régóta keres...*” (Szilágyi, 2020b, 260. o. – kiemelés az eredetiben)

A láp, ez a regényben gyakran felbukkanó misztikus, megszemélyesített hely, mely egész falvakat, harangokat nyelt el, várja az odatévedő idegent: „*Ha az idegen a tó vizébe kerül, a hínár fodra, víz alatt lappangó sűrűje megnyílik, mintha szívesen látná az ide a karjai közé tévedt vendéget, közben szét is nyitja a víz alatti szárnyait, majd amint a jövevény mozdulni, vergődni kezd, a hínár körbefogja-öleli, húzza lefele, majd amint a vergődő mélyebbre süllyed, összezárja szárnyait a jövevény fölött, az pedig tehetetlenül merül, egyre lejjebb e vízi pokol ölében*” (Szilágyi, 2020b, 260. o. – kiemelés az eredetiben). Tompay pedig, miután egy egész életen át hordozott titkára magyarázatot talál, lóháton útra kel, hogy beteljesítse végzetét, és végre újra láthassa asszonyát, immár a túlvilágon, akinek emlékéből időközben misztikus mondát szóttek a helyiek. Ennek a mondának a leírása a regény legszebb lírai hangoltságú részeihez tartozik: „*Újabban, ahogy mondják, nem a kincset őrző sárkányok ejtik ámulatba a népeket, s nem is a bolygó vörös meg kék lángok riogatják azt, aki a lápon kint reked, hanem egy magasan repülő szekér, mások szerint egy csillogó talpú szán, amely olykor fölszikrázik, csillagot szór, elébe fogva fényes sárga pejló, gyönyörű asszony tartja a gyeplőt, néha úgy látni, majdhogynem fõnn az ég alján fut körbe a fogat, de körbe ám ott kereng a*

nagy égi mezőn egyvégtében. Szép, ragyog az arca. A hárászkendőt a válláról a szél nem tépi le. Azt mondják, akik látták, örökké ugyanazon körben kereng a vizek felett” (Szilágyi, 2020b, 477. o. – kiemelés az eredetiben).

* * *

Szilágyi István nyitott, kísérleti regényformában, a rá jellemző finom motivikus hálóval átszöve fogalmazza meg a bűn meghatározásának és megítélésének fontos kérdéseit *Messze túl a láthatáron* című regényében. Teszi ezt egyrészt történeti jelleggel, a boszorkányperek hagyományára építve. Nem véletlen, hogy a szegedi boszorkányperek referenciaként szolgálnak a szövegben. Az egyetemes emberi távlatában gondolkodva jelenik meg súlyos erkölcsi dilemmaként, hogy vannak-e egyáltalán boszorkányok. Vajon milyen prekoncepciók alapján hoz az ember ítéleteket? Kinek joga megítélni a teljes mélységükben felderíthetetlen bűnöket? Az emberi tudás határaitra kérdez rá Tompay Wajtha Mátyás, hogy keserű tapasztalatok árán mindannyiszor eljusson a bizonyostól a bizonytalanig. Ahogy Demény Péter is írja: „Ami bizonyos, az egyáltalán nem vigasztaló. Az igazság nincs elérhető közelségben [...]. Az emberi dolgokat ember meg nem ítélni, de nem csak meg nem ítélni, hanem össze sem rakhatja, »el sem olvashatja« megnyugtatóan” (Demény, 2020). Tompay csapdahelyzetében is a titkok mögé igyekszik betekinteni, feltárni a babonák, hiedelmek, bűbájosságok, szerelemszerző mesterségek és gyilkosságok mögött megbúvó észszerűséget. Olyan értelmezői horizontok metszik egymást izgalmasan a párbeszédekben, melyekről első pillantásra azt gondolnánk, már rég meghaladottak a mai ember számára. De talán éppen a Rákóczi-szabadságharc utáni és még Mária Terézia előtti átmeneti történelmi léthelyzetben ismerheti fel igazán az olvasó, hogy a láthatáron túlit érzékelni, vagy akár megsejteni is mennyivel nehezebb, mint azt manapság hinnénk. Mindezt egy olyan regény tapasztalata által, amire sokat vártunk, és ami jól megírt, kísérleti jellegű munkának hat, de a regényírói életmű csúcsait nem próbálja meghódítani.

Irodalom

1. Alexa Károly, 2003. Magyar történelem, magyar mitológia, A Hollóidőről és a Hollóidő ürügyén In: Márkus Béla szerk. *Tanulmányok Szilágyi Istvánról*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 292–325. o.
2. Antal Balázs, 2020. A bíró könnyei. *Helikon* 2020/14: 4–5. o.
3. Bahtyin, Mihail, 2001. *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. Budapest: Gond–Cura – Osiris Kiadó.
4. Balázs Imre József, 2008. A történet egy guruló, vizes hógolyó (Balátózs Imre József beszélgetése Szilágyi Istvánnal). *Hungaricum* 2008/4: 14–19. o.

5. Codau Annamária, 2020. *A mindent elnyelő nádas*, Könyvterasz, <https://konyvterasz.hu/a-mindent-elnyelo-nadas/> (hozzáférés: 2022. 10. 03.)
6. Csordás László, 2020. Horizontok metszéspontján. *Szépirodalmi Figyelő* 2020/3: 102–106. o.
7. Demény Péter, 2019. Életparton megülő horgászás. *Élet és Irodalom*, 2019. augusztus 2. <https://www.es.hu/cikk/2019-08-02/demeny-peter/eletparton-megulo-horgaszas.html> (hozzáférés: 2022. 10. 03.)
8. Demény Péter, 2020. A bizonytalan tudás. *Élet és Irodalom*, 2020. október 30. <https://www.es.hu/cikk/2020-10-30/demeny-peter/a-bizonytalan-tudas.html> (hozzáférés: 2022. 10. 03.)
9. Derrida, Jaques, 2014. *Grammatológia*. Budapest: Typotex Kiadó, 2014.
10. Elek Tibor, 2003. A regényírás mint kísérletezés. Szilágyi Istvánnal Elek Tibor beszélget. *Bárka*, 2003/2: 87–93. o.
11. Falvai Mátvás, 2012. Szilágyi István: A regények valahogy kikényszerítették magukat. *Könyves Magazin*, 2012. július 23. https://konyvesmagazin.hu/articles/show/szilagyi_istvan_a_regenyek_valahogy_kikenyszeritettek_magukat (hozzáférés: 2022. 10. 03.)
12. Förköli Gábor, 2021. A bőség zavara. *Tiszatáj*, 2021/1: 86–88. o.
13. Gróh Gáspár, 2018. Külön világot járok, interjú Szilágyi Istvánnal. *Magyar Szemle*, 2018/9–10. http://www.magyar szemle.hu/cikk/20181019_kulon_vilagot_jarok (hozzáférés: 2022. 10. 03.)
14. Gróh Gáspár, 2020a. A titok poétikája és metafizikája, Szilágyi István: Messze túl a láthatáron (1. rész). *Kortárs*, 2020/9: 61–68. o.
15. Gróh Gáspár, 2020b. A titok poétikája és metafizikája, Szilágyi István: Messze túl a láthatáron (2. rész). *Kortárs*, 2020/10: 57–63. o.
16. Hernády Judit, 2021. A beláthatatlan mélységek vonzása. *Pannon Tükör*, 2021/1: 74–77. o.
17. Józsa Márta, 2020. Kuruc kori énidő. *Magyar Narancs*, 2020.12.02. https://www.mmakiado.hu/upload/userfiles/1/recenziok/kiadvanyokrol/Szilagyi_%3A%20Messze%20tul%20a%20lathataron/szilagyi_kuruc_kori_enido_magyar_narancs20201203.pdf (hozzáférés: 2022. 10. 03.)
18. Kolozsi Orsolya, 2021. Az értelem fénye és a világ sötét sarkai. *Bárka*, 2021/1: 116–118. o.
19. Kristeva, Julia, 2010. *Önmaga tükrében idegenként*. Budapest: Napkút.
20. Márkus Béla, 2018. *Szilágyi István*. Budapest: MMA.
21. Márkus Béla, 2020. „borongós helyben tapodás”. *Helikon* 2020/14: 6–9. o.
22. Maszárovics Ágnes, 2008. A hiábavalóság krónikása (Álom és példázat Szilágyi István A hóhér könnyei című regényében). *Studia Litteraria* XLVI., 2008. <http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/99494/1/studioa046.pdf> (hozzáférés: 2022. 10. 03.)
23. Nagy Imre, 2021. Egy veteránolvasó feljegyzéseiből. *jelenkor.net*. <http://www.jelenkor.net/visszhang/2050/egy-veteranolvaso-feljegyzeseibol> (hozzáférés: 2022. 10. 03.)
24. Papp Attila Zsolt, 2013. „Én szabad vagyok”. Papp Attila Zsolt beszélgetése a 75 éves Szilágyi Istvánnal. *Helikon* 2013/19: 2–4. o.
25. Szilágyi István, 1977. Hadban. *Alföld* 1977/7: 5–12. o.

26. Szilágyi István, 1980. A hóhér könnyei. *Utunk Évkönyv '80*: 233-281. o.
27. Szilágyi István, 1982a. A hóhér könnyei. *Alföld* 1982/3: 7-30. o.
28. Szilágyi István, 1982b. A hóhér könnyei. *Alföld* 1982/4: 27-46. o.
29. Szilágyi István, 2020a. A lép (Részlet egy készülő regényből). *Helikon* 2020/1, <https://www.helikon.ro/a-lap-reszlet-egy-keszulo-regenybol/> (hozzáférés: 2022. 10. 03.)
30. Szilágyi István, 2020b. *Messze túl a láthatáron*. Budapest: MMA.
31. Taxner-Tóth Ernő, 2021. Szilágyi István regényvilága a láthatáron innen és messze túlról. *Hitel* 2021/1: 106-125. o.
32. Zs.[izsmann] E.[rika], 2020. *Harminc éves szellemi műhely: a Helikon folyóiratot ünnepelték Kolozsváron*. <https://maszol.ro/kultura/121651-harminc-eves-szellemi-mhely-a-helikon-folyoiratot-unnepeltek-kolozsvaron> (hozzáférés: 2022. 10. 03.)

References

1. Alexa Károly, 2003. Magyar történelem, magyar mitológia, A Hollóidőről és a Hollóidő ürügyén [Hungarian history, Hungarian mythology, About and on the pretext of Raven Time] In: Márkus Béla szerk. *Tanulmányok Szilágyi Istvánról [Studies on István Szilágyi]*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 292-325. o. (In Hungarian)
2. Antal Balázs, 2020. A bíró könnyei [The judge's tears]. *Helikon*, 2020/14: 4-5. o. (In Hungarian)
3. Bahtyin Mihail, 2001. *Dosztoevszkij poétikájának problémái [The problems of Dostoevsky's poetics]*. Budapest: Gond-Cura – Osiris Kiadó. (In Hungarian)
4. Balázs Imre József, 2008. A történet egy guruló, vizes hógolyó (Balázs Imre József beszélgetése Szilágyi Istvánnal) [The story is a rolling, wet snowball (a conversation between Imre József Balázs and István Szilágyi)]. *Hungaricum* 2008/4: 14-19. o. (In Hungarian)
5. Codau Annamária, 2020. A mindent elnyelő nádas [The all-absorbing reeds], *Könyvterasz [Book Terrace]*. <https://konyvterasz.hu/a-mindent-elnyelo-nadas/> (Accessed: 03 October 2022). (In Hungarian)
6. Csordás László, 2020. Horizontok metszéspontján [At the crossroads of horizons]. *Szépirodalmi Figyelő [Literature Observer]*, 2020/3: 102-106. o. (In Hungarian)
7. Demény Péter, 2019. Életparton megülő horgászás [Live-aboard fishing]. *Élet és Irodalom [Life and Literature]*, 2019. augusztus 2., <https://www.es.hu/cikk/2019-08-02/demeny-peter/eletparton-megulo-horgaszas.html> (Accessed: 03 October 2022) (In Hungarian)
8. Demény Péter, 2020. A bizonytalan tudás [The uncertain knowledge]. *Élet és Irodalom [Life and Literature]*, 2020. október 30. <https://www.es.hu/cikk/2020-10-30/demeny-peter/a-bizonytalan-tudas.html> (Accessed: 03 October 2022) (In Hungarian)
9. Derrida, Jaques, 2014. *Grammatológia [Grammatology]*. Budapest: Typotex Kiadó. (In Hungarian)

24. Papp Attila Zsolt, 2013. „Én szabad vagyok” Papp Attila Zsolt beszélgetése a 75 éves Szilágyi Istvánnal [“I am free” A conversation between Zsolt Attila Papp and 75-year-old István Szilágyi]. *Helikon [Helicon]*, 2013/19: 2–4. o. (In Hungarian)
25. Szilágyi István, 1977. Hadban [In The Army]. *Alföld [Lowland]*, 1977/7: 5–12. o. (In Hungarian).
26. Szilágyi István, 1980. A hóhér könnyei [Tears of the executioner]. *Utunk Évkönyv '80 [Our Journey Yearbook '80]*, 233–281. o. (In Hungarian).
27. Szilágyi István, 1982a. A hóhér könnyei [Tears of the executioner]. *Alföld [Lowland]*, 1982/3: 7–30. o. (In Hungarian).
28. Szilágyi István, 1982b. A hóhér könnyei [Tears of the executioner]. *Alföld [Lowland]*, 1982/4: 27–46. o. (In Hungarian).
29. Szilágyi István, 2020a. A láp (Részlet egy készülő regényből) [The Swamp (Part of a novel in progress)]. *Helikon [Helicon]*, 2020/1, <https://www.helikon.ro/a-lap-reszlet-egy-keszulo-regenybol/> (Accessed: 03 October 2022, In Hungarian).
30. Szilágyi István, 2020b. *Messze túl a láthatáron [Far Over the Horizon]*. Budapest: Magyar Művészeti Akadémia (In Hungarian).
31. Taxner-Tóth Ernő, 2021. Szilágyi István regényvilága a láthatáron innen és messze túlról [István Szilágyi's fiction from here and far beyond the horizon]. *Hitel [Credit]*, 2021/1: 106–125. o. (In Hungarian).
32. Zs.[izsmann] E.[rika], 2020. *Harminc éves szellemi műhely: a Helikon folyóiratot ünnepelték Kolozsváron [Thirty years of intellectual workshop: the Helikon journal celebrated in Kolozsvár]*. <https://maszol.ro/kultura/121651-harminc-eves-szellemi-m-hely-a-helikon-folyoiratot-unnepeltek-kolozsvaron> (Accessed: 03 October 2022, In Hungarian).

Titok és idegenség csapdjában

(Szilágyi István: *Messze túl a láthatáron*)

Csordás László, PhD. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport, docens, Ukrajna; csordas.laszlo@kmf.org.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6599-2683>.

Ez a tanulmány Szilágyi István legújabb regényének, a *Messze túl a láthatáron* címűnek a világát igyekszik feltárni. A regény központi alakja, Tompay Wajtha Mátyás II. Rákóczi Ferenc bizalmasaként éli meg a kuruc szabadságharc bukását. Rákóczi felkérésére elkezd írni emlékiratait, de sorsát egy tragédia árnyékolja be: feleségét elcsalták otthonról, az úton baleset érte, leszakadt a szán alatt a jég. Felesége elcsalásának és halálának titka egészen a regény végéig fogságban tartja Tompayt. A tragédia után pedig idegenné válik környezetében, otthonában az első részben. A regény második része körülbelül harminc évvel később folytatja a történetet, amikor is Tompay már Tipród vármegye főbírájaként ítél az elé kerülő ügyekben. Életét titok és idegenség veszi körül, a párbeszédekben pedig feltárnak a korát is megelőző elmélkedések.

Ez az elemzés a következő sajátosságokat hangsúlyozza: Szilágyi István a *Messze túl a láthatáron* lapjain nyitott, kísérleti regényformában fogalmazza meg a bűn meghatározásának és megítélésének fontos kérdéseit. Teszi ezt egyrészt történeti jelleggel, a boszorkányperek hagyományára építve. Az egyetemes emberi távlatában gondolkodva jelenik meg súlyos erkölcsi dilemmaként, hogy vannak-e egyáltalán boszorkányok. Vajon milyen prekoncepciók alapján hoz az ember ítéleteket? Kinek joga megítélni a teljes mélységükben felderíthetetlen bűnöket? Az emberi tudás határaitra kérdez rá Tompay Wajtha Mátyás, hogy keserű tapasztalatok árán mindannyiszor eljusson a bizonyostól a bizonytalanig. Tompay csapdahelyzetében is a titkok mögé igyekszik betekinteni, feltárni a babonák, hiedelmek, bűbájosságok és gyilkosságok mögött megbúvó észszerűséget. Olyan értelmezői horizontok metszik egymást izgalmasan a párbeszédekben, melyekről első pillantásra azt gondolnánk, már rég meghaladottak a mai ember számára.

Úgy vélem, a xenológia, illetve a kultúra- és irodalomtudomány vonatkozó belátásait hasznosítva, a szoros olvasás szempontrendszerét követve sikerült olyan, eddig alig vizsgált szerkezeti problémákat, motívumokat felszínre hozni, amelyek tovább árnyalhatják az eddigi recepció állításait.

Kulcsszavak: *Szilágyi István, regény, idegenség, irodalomtudomány, kultúratudomány.*

Захоплений таємницею та відчуженням

(*Іштван Сіладі: Далеко за горизонтом*)

Чордаш Василь Васильович, PhD. Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II., філологічний факультет, група угорського відділення, доцент, Україна; csordas.laszlo@kmf.org.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6599-2683>.

Цей аналіз має на меті дослідити світ останнього роману Іштвана Сіладі «*Далеко за горизонтом*». Центральний діяч, Матяш Томпай-Вайта довірена особа Ференца Ракоці II. переживає падіння Куруцької війни за незалежність. На прохання Ракоці він починає писати свої спогади, але його доля затьмарена трагедією: його дружину обдурили з дому, у нього трапилася аварія на дорозі, лід був розірваний під санчатами. Секрет обману та смерті дружини буде тримати Томпая в полоні до кінця роману. А після трагедії він стає незнайомцем у своєму оточенні, у першій частині свого будинку. Друга частина роману продовжує розповідь приблизно через тридцять років, коли Томпай вже судить його як головного судді округу Типрод у справах, що стоять перед ним. Його життя оточене таємницею та відчуженням, а діалоги виявляють роздуми, що передували його віку.

Цей аналіз підкреслює такі особливості: Іштван Сіладі формулює важливі питання у визначенні та судження гріха у відкритій, експериментальній формі роману, «*Далеко за горизонтом*». Це робиться, з одного боку, на історичній основі, спираючись на традиції випробувань на відьом. Думаючи про загальну людську перспективу, це постає як серйозна моральна дилема щодо того, чи є взагалі відьми. Про які передумови можна приймати судження? Хто має право судити про гріхи, які неможливо виявити на повній глибині? Матяш Томпай-Вайта запитує про межі

людських знань, щоб ціною гіркого досвіду він міг щоразу отримувати від певного до невизначеного. Навіть у своїй пастці Томпай намагається зазирнути за секрети, розкрити причину забобнів, переконань, заклинань та вбивств. Інтерпретаційні горизонти захоплююче перетинаються в діалогах, які, на перший погляд, давно минули для сьогоднішньої людини.

Я вважаю, що, використовуючи відповідні уявлення про ксенологію, культурологію та літературознавство, дотримуючись критеріїв близького читання, нам вдалося вивести на поверхню структурні проблеми та мотиви, які майже не вивчалися до цього часу, що може ще більше нюансувати претензії попереднього прийому.

Ключові слова: *Іштван Сіладі, роман, ксенологія, літературознавство, культурологія.*

Trapped in mystery and strangeness

(István Szilágyi: Far Over the Horizon)

László Csordás, PhD. Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, Hungarian Departmental Group, docent, Ukraine; csordas.laszlo@kmf.org.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6599-2683>.

This paper explores the world of István Szilágyi's latest novel, *Far Over the Horizon*. The main character Mátyás Tompay Wajtha lives through the fall of the freedom fight, the "kuruc rebellion" as the confidant, secretary of Ferenc Rákóczi II. At the request of Rákóczi he starts writing his memoirs, but a tragedy casts shadows over his fate: his wife was lured away, she got into an accident, the ice broke under the sled. The secret of his wife being lured away and dying keeps him captive until the end of the novel. After the tragedy Tompay "estranges away" from his environment, home in the first part. The second part of the novel picks up the story about thirty years later, when Tompay judges cases brought before him already as the chief judge of Tipród county. His life is surrounded by secrecy and strangeness, and in the discussions "mind constructs" ahead of his age are revealed.

The analysis emphasizes the following characteristics: István Szilágyi words the important questions of defining and judging crime in an open, experimental novel format on the pages of *Far Beyond the Horizon*, interwoven with the fine web of motifs so characteristic of him. He does so on the one hand with a historic character, building on the tradition of witch trials. It appears as a serious moral dilemma, thinking in the scope of universal humanity, whether witches exist at all. Based on what preconceptions does one pass judgment? Who has the right to judge crimes that cannot be uncovered in their entirety? Mátyás Tompay Wajtha questions the borders of human knowledge, just to get from certain to uncertain every single time, through bitter experiences. Even in the trapped situation of Tompay he tries to see behind the secrets, discover the practicality behind the superstitions, beliefs, witchcraft, love charms and murders. Such interpretative horizons intersect excitingly in the conversations which at first sight we would think to be long obsolete for a man of today.

In my opinion, by focusing on the dynamics of strangeness, utilizing the relevant insights of xenology, culture and literary studies, following the system of criteria of close reading, I managed to reveal such structural problems, connection points hardly studied so far which might further nuance the statements of the reception and impact history so far.

Keywords: *István Szilágyi, fiction, xenology, cultural studies, literary studies.*

Рецензії

Reviews

Szemle

Anna Borbély ed.: Linguistic Landscape of Nationalities in Hungary (Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon)

Nyelvtudományi Intézet, 2020, 262 pp.

The purpose of the book *Linguistic Landscape of Nationalities in Hungary (Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon)* is to show the presence of different nationalities in the linguistic landscape of the country. The volume is based on selected materials from the lectures given at the conference entitled *The Theory and Practice of the Linguistic Landscape* (MTA Research Institute for Linguistics, Multilingual Research Center, Budapest, April 3, 2019). The studies are about the nationalities of Hungary and describe each side of the linguistic landscape of the communities of the Beas, Bulgarians, Croatians, Germans, Armenians, Roma, Romanians, Serbs, Slovaks, Slovenes and Ukrainians. In the foreword, the editor emphasizes that the studies listed in the book faithfully reflect the diversity in the linguistic landscape of the aforementioned nationalities. The authors are members of the communities they present, who in many cases assume an important role (either as activists or researchers) and provide an insight into how the language and culture of their nationality appears in the linguistic landscape of a particular region. The introductory study of the volume summarizes two decades of joint and comparative linguistic research on Hungarian nationalities, that is, the reader can get a picture of the origins of research on the topic in Hungary. Each chapter of the volume is richly illustrated. In order to preserve the quality of the images, unlike the traditional, paper-based issues, it can only be accessed via the Internet.

In her study, Eszter Gergye analyzes the appearance of the Beas and Romani languages in the mainstream arenas. In most cases, the presented languages do not appear independently, but only in the company of English, Hungarian, German and Italian. The results are presented through elements of the schoolscape, the author considers it important to strive for the success of the Beas and Roma in school, one of the elements of which is the presence of the languages they speak in the linguistic landscape.

Krisztina Menyhárt reports on the Bulgarian linguistic landscape in her study. In the analysis, we can read a detailed summary on the history of the Bulgarian gardeners in Hungary, whose memory has been preserved in the names of many public areas in Hungary. The Bulgarian Wheel monument in Halásztelek can be

highlighted, which is one of the most important symbols of the Bulgarian community in Hungary.

In the study of Tímea Bockovac and Zsuzsa Várnai it is shown how the language exchange of the speakers of an entire village takes place on the basis of the 20th century history of the Sokac-Croatian speaking community in Alsószentmárton, which nowadays can only be considered a memory community. With the gradual disappearance of the older speakers, a Croatian dialect will also disappear. At the same time, the exact opposite of this is the Croatian community in Upper Szentmárton, which is still alive and active today.

The volume also devoted two studies to the linguistic landscape of the German nationality. Maria Erb introduces the reader to the German educational trails in Hungary. The most important component of the concept of these trails is that they summarize the unique motives of a community in terms of their content, beyond the already known stereotypes. The motif that accompanies the visitor through each station tells a lot. These educational trails not only have a tradition-preserving and identity-affirming role, but there also are other benefits that can be associated with entering the public space.

In Borbála Pachné Heltai's paper, it is shown what language ideologies can appear in the linguistic landscape of a school. The German language still plays an important role in the community examined. In addition to the transfer of knowledge, the purpose of the institutions mentioned is to familiarize them with the nationalities' culture. Connecting the elements of the national culture with the German language also has a motivating effect on the students, that appears in the linguistic landscape of the institution not only through linguistic but also through other visual means.

Alex Avanesian presents the linguistic landscape of the Armenian nationality in Hungary. The study talks about the Armenian stone crosses, which commemorate the tragic Armenian genocide and are appearing in more and more settlements. Furthermore, in many settlements in Hungary, one can find monuments and statues reflecting Armenian culture, such as the Eternal Friendship Monument in Sopron or the Ararat statue in Veszprém.

Melinda Rézműves examines the linguistic landscape of the Roma nationality in Hodász. The settlement's Romani linguistic landscape is thanks to civil activists and active members of the community. In the study, the author also draws attention to important issues such as language discrimination and segregation in education, which are universal problems in many minority communities.

Anna Borbély analyzes the linguistic landscape of a bilingual school in Hungary. A unique detail of the LL of the Méhkerék school is the Romanian-language Orthodox classroom, including the iconostasis. Signs in Romanian language in the

linguistic landscape of the school faithfully reflect the occurrence of the language within the settlement and its viability.

Péror Lásztity and Szofia Káplán analyze the street names of the Serbian nationality. In the street names of the examined settlements, we can find Serbian-related personal names and national symbols. However, the visual presence of the Serbian language in the linguistic landscape of the settlements can be said to be small, in many cases the language only has a symbolic role. The authors offer an interesting and exciting further consideration of the investigation of the topic.

Tünde Tuska and Erzsébet Uhrin wrote about the linguistic landscape of Slovaks. The study was created in connection with the celebration of the 300th anniversary of the resettlement of Békéscsaba. The presence of Slovaks in the city was decisive until the end of the 19th century. Particular attention is paid to the Slovak Evangelical Church, and to the design elements appearing on the t-shirts born from the creativity of Slovakian youth.

The protagonists of Mária Lukácsné Bajzek's study are representatives of the Slovenian nationality. Nowadays, the Slovenian linguistic landscape of the Rába region is reflected in many official, private and advertising signs. The subsection on the mental map is particularly interesting: there are aspects of the linguistic landscape of the Slovenian settlements in the Rába region that survive only in oral tradition and memory, which are mostly remembered only by members of the older generation.

Viktória Stefuca wrote about the Ukrainian memorial sites in Hungary. Memorial plaques were erected in Hungary to many key figures of Ukrainian culture (Taras Shevchenko, Hrihoriy Skovoroda, etc.). In addition to these, the statues and monuments erected in memory of the victims of the Ukrainian Famine (Holodomor) should be highlighted, which, in addition to being fine examples of the linguistic landscape of the Ukrainian community, commemorate one of the tragedies that demanded the most human sacrifices in the history of Ukrainian people.

Overall, it can be assumed that by reading the volume, one can be convinced of the important identity-preserving role played by the presence of a nationality's language and culture in the public space. In order to carry on the traditions of a community, it is essential to maintain and pass them on to the next generations. Appearance in the linguistic landscape therefore does not only have a symbolic function, but also a community-creating and sustaining power. We recommend this book to all those who want to gain an insight into the culture and traditions of the many minorities living in the country. The papers presented in the volume draw attention to an extremely important factor: the language and culture of the above-mentioned nationalities must not only be passed down through oral tradition, but visible and even tangible imprints are needed.

Réka Máté, PhD candidate, assistant lecturer at the Department of Philology, researcher of the Antal Hodinka Linguistic Research Center at the Ferenc Rakóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine; mate.reka@kmf.org.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3598-4057>.

Рейка Матей, аспірантка, асистент кафедри філології, науковий співробітник Науково-дослідного центру імені Антонія Годинки Закарпатського угорсько інституту імені Ференца Ракоці II, Україна; mate.reka@kmf.org.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3598-4057>.

**Тадаєва М. І., Годунко Л. В.,
Павлович Ю. П.: «Реформування шкільної
іншомовної освіти в країнах вишеградської
четвірки в руслі загальноєвропейських
рекомендацій з мовної освіти: Монографія»**

Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2022. 296 с.

Сучасна освіта зорієнтована на багатомовність (плюралінгвізм), тобто на формування здатності до вивчення та використання протягом життя більш ніж однієї мови. Світові глобалізаційні тенденції, євроінтеграційні прагнення України висувають вимогу володіння громадянами іноземними мовами на всіх освітніх ступенях професійного становлення та кар'єрного росту. Володіння сучасними європейськими мовами створює хороші умови для мобільності, участі в спільних проектах та програмах, таких як "Tempus", "Erasmus" тощо. Тому питання створення ефективної системи шкільної іншомовної освіти нагальна проблема як у Європі, так і в нашій державі.

Цінним для України є досвід її найближчих сусідів, членів ЄС, країн Вишеградської четвірки – Польщі, Угорщини, Словаччини, Чехії. Вони мають багато спільного з нашою державою та пройшли нелегкий шлях інтеграції до Європейської Спільноти, отримали важливі уроки і напрацювали успішні практики. Як зазначають автори, важливими віхами на шляху модернізації іншомовної освіти школярів у цих країнах стали такі законодавчі ініціативи, як розроблення Національного навчального плану шкільної освіти в Угорщині, формування Концепції навчання іноземних мов у Словаччині, реформаторські закони про підготовку та перепідготовку вчителів у Польщі та Чехії (С. 4-5).

Актуальність дослідження шкільної іншомовної освіти у вищезгаданих країнах для України поширюється широким спектром наукових праць з цього питання польських, угорських, словацьких і чеських учених.

Автори монографії – відомі спеціалісти з порівняльної педагогіки, які зробили вагомий внесок у напрямку, який пов'язаний зі змістом і методами навчання іноземних мов та з формами роботи з лінгвістично обдарованою молоддю.

Монографія складається з передмови, чотирьох розділів, післямови та додатків, які конкретизують та поглиблюють виклад проблеми, слугують ілюстрацією узагальнень. Видання має високий рівень науково-теоретичного обґрунтування. Список літератури містить 432 найменування, 245 із них іноземними мовами, що дозволяє авторам досить глибоко висвітлити досліджувані проблеми.

У першому розділі автори схарактеризували теоретико-методологічні засади розвитку шкільної іншомовної освіти в країнах Вишеградської четвірки. Зокрема наголосили про важливість соціально-культурних змін, що привели до формування в 1991 році угруповання під назвою Вишеградська четвірка, до якої входили Польща, Угорщина, Словаччина й Чехія. Разом з цим відбулися кардинальні зміни й долучилися до європейської інтеграції. «Найважливішою характеристикою сучасного стану шкільної іншомовної освіти в цих країнах є орієнтація мовної і освітньої політики на модернізацію процесу навчання іноземних мов» (С. 9).

Подано теоретичні підходи трактування понять «освіта», «зміст освіти», «іншомовна освіта», «рання іншомовна освіта», «навчальна програма», «курикулум» та ін. Проблема реформування та розвитку іншомовної освіти в розвинених країнах Європи були предметом вивчення й аналізу вітчизняних науковців, таких як В. Гаманюк, Л. Гульпа, М. Тадеєва, О. Савченко. Аспекти реформування іншомовної освіти аналізували Г. Коморовські з Польщі, М. Ніколов з Угорщини, а тенденції розвитку іншомовної освіти – С. Ганусова, Ю. Неквапіл з Чехії, а З. Гадусова, Я. Гортанська, Е. Тандлічова з Словаччини. Серед педагогів-класиків розглянуто теорію Я. Коменського про те, що мовна освіта є визначальною складовою формування особистості дитини у процесі навчання та виховання з раннього дитинства.

Охарактеризовано структуру Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти, що є найголовнішим документом, який керує сучасну європейську педагогічну спільноту при навчанні школярів іноземної мови, починаючи з 1971 року. Одна з його цілей – удосконалення стандартів шкільної іншомовної освіти, через це було детально розроблено та описано рівні володіння мовами.

Далі говориться про розроблення нових освітніх стандартів у сфері ранньої іншомовної освіти, які спрямовані на кардинальне реформування її змісту. Подається авторська періодизація розвитку змісту ранньої іншомовної освіти в країнах Вишеградської четвірки. Перший період (1991-1998), що характеризується впливом інтенсивних політичних, соціальних та економічних перетворень, другий (1999-2003) – прийняттям низки рекомендацій щодо реформування змісту, форм і методів навчання іноземних

мов, третій (2004- до наших днів) – інтенсивним реформуванням навчальних програм і створенням національних підручників з іноземних мов для початкової школи (С. 52).

Детально описано зміни в мовній політиці Угорщини, Польщі, Чехії та Словаччини, де повністю змінилися принципи, методи і засоби навчання іноземної мови. «На зміну традиційним методам і формам роботи з учнями (граматичні вправи, читання вголос, переклад, усні запитання і відповіді) прийшли діалоги, рольові ігри, мовні ігри, робота в групах, драматургія тощо» (С. 54). Крім цього, проведено різних заходів, програм.

У подальшому автори досліджують вплив Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти на реформування іншомовної освіти в країнах Вишеградської четвірки. «Чеська та Словацька Республіки намагалися упродовж певного часу впроваджувати ЗЄР при розробці тестів та іспитів як для початкової, так і для середньої школи або для навчання дорослих» (С. 71).

У другому розділі «Національні особливості розвитку змісту ранньої іншомовної освіти в країнах Вишеградської четвірки» говориться про розширення автономії шкіл і батьківських комітетів щодо вибору мов для вивчення та навчально-методичного матеріалу в початковій школі. Вивчення іноземної мови варто розпочати в ранньому віці. На думку чеського лінгводидакта П. Неквапіла 6-8 років – сприятливий вік успішного засвоєння іноземних мов.

У роботі детально проаналізовано навчальні програми, курикулуми та силабуси та процес удосконалення їхнього змісту. «Ці програми зорієнтовані як на вчителя, так і для учня» (С. 108).

Подана також характеристика підручника з іноземної мови. На думку авторів, успішному засвоєнню навчального матеріалу сприяють ілюстрації, короткі вірші, римівки, пісні, міні-діалоги й окремі вирази та фрази, які мають візуальне підкріплення засвоєного матеріалу.

Визначено, що важливим компонентом освітньої політики ЄС є безперервне навчання, першим рівнем якого виступає початкова освіта, другим рівнем – основна (базова), а третім – профільне навчання в старшій школі.

Третій розділ присвячений дослідженню реформаторських процесів у шкільній іншомовній освіті Чехії та Словаччини. Тут автори розглядають основні документи, що мають вплив на формування іншомовної освіти в країнах, зокрема «Біла книга. Народна програма розвитку освіти Чеської Республіки», яка містить основні принципи, загальні тенденції та проекти.

Описано шкільну систему Чехії та Словаччини. Зазначено, що в Чехії на всіх освітніх рівнях (від дошкільних до закладів вищої освіти) важливе місце посідає вивчення іноземної мови, вибір підручників та використання

Європейського мовного портфолію, як засіб удосконалення змісту іншомовної освіти. Розробники мовного портфолію А. Бричова, К. Сладконська та В. Янікова є ілюстрованим щоденником, містить зрозумілі та цікаві завдання (С. 139). У Словаччині учні можуть вибрати одну із шести мов (англійську, німецьку, французьку, російську, італійську або іспанську).

Окремий підрозділ містить ретельний аналіз стану шкільної мовної освіти в багатомовному середовищі Чеської та Словацької Республіки, а також викладання мов національних меншин, зокрема мов громад мігрантів. Обидві країни підписали Європейську Хартію регіональних мов, або мов меншин. «На сьогоднішній час єдиною національною меншиною в Чеській Республіці з повністю розвинутою шкільною системою є польська; в ній всі предмети вивчаються польською мовою» (С. 154). У Словаччині на сьогодні існують школи угорської, української, німецької та болгарської національної меншини.

В останньому розділі говориться про сучасні тенденції розвитку шкільної іншомовної освіти в країнах Вишеградської четвірки. Виокремлено тенденції у навчанні іноземних мов за Б. Фридриовича-Клімова.

Проаналізовано особливості підготовки вчителя іноземних мов для початкової школи. Виявлено багато спільного в системі підготовки вчителя іноземних мов для початкової школи з усіма чотирма країнами, як навчання в класичних університетах або педагогічних коледжах, з більш практичним рівнем підготовки.

«Випускники середніх шкіл Польщі, Чехії і Словаччини не повинні складати спеціальний іспит з іноземної мови, тим часом в Угорщині мовний тест при вступі на спеціальність «учитель іноземної мови» обов'язковий» (С. 178). Авторами виділяються такі основні напрямки модернізації іншомовної освіти: забезпечення єдності теоретичної й практичної підготовки вчителів; формування ІКТ-умінь; проходження всіх типів практик; підготовка вчителів до роботи з білінгвальними та лінгвістично обдарованими дітьми; підвищення кваліфікації у формі курсів, семінарів.

Далі йдеться про мовне портфолію, яке розробили з урахуванням вікових особливостей дітей.

Виокремлено важливість використання зарубіжного досвіду реформування шкільної мовної освіти в сучасній іншомовній освіті України. За порівняльним методом окреслили перспективи використання досвіду країн Вишеградської четвірки для реформування шкільної іншомовної освіти в Україні, подані рекомендації щодо творчого використання ідей досліджуваних країн (С. 222).

Зміст ранньої іншомовної освіти розглядається з початкової школи, що зорієнтований на розвиток в учнів здібностей спілкування на міжкультурному рівні, де учень виступає і як суб'єкт навчального процесу, і як суб'єкт міжкультурної комунікації.

На нашу думку, практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані в процесі модернізації змісту іншомовної освіти України під час роботи вчителя іноземної мови, а також у навчанні школярів-представників національних меншин при вивченні української мови як державної.

Андрея Певсе, PhD, доцент кафедри філології, Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, Україна; pevse.andrea@kmf.org.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0564-2307>.

Наталка Лібак, доцент кафедри філології, Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, Україна; libak.natalka@kmf.org.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0200-4668>.

Andreya Pevse, PhD, associate professor of the department of philology (Ukrainian department) Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine; pevse.andrea@kmf.org.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0564-2307>.

Natalka Libak, associate professor of the department of philology (Ukrainian department) Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine; libak.natalka@kmf.org.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0564-2307>.

Редколегія

Головний редактор:

Аніко Бергсасі,

доктор габлітований з галузі мовознавства, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Заступник головного редактора:

Єлизавета Барань,

доктор філософії з галузі мовознавства, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Відповідальні секретарі редколегії:

Вільмош Газдаг,

доктор філософії з галузі мовознавства, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Андрея Певсе,

кандидат педагогічних наук (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Технічні редактори:

Еніке Товт-Орос,

молодший науковий співробітник (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Рейка Матей,

молодший науковий співробітник (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Наталка Лібак,

доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Редакційна колегія:

Наталія Баняс, кандидат філологічних наук (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Адальберт Барань, кандидат філологічних наук, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Чілла Барта, кандидат філологічних наук (Науковий університет імені Етвеша Лоранда, м. Будапешт, Угорщина)

Сільвія Баті, доктор філософії з галузі мовознавства (Університет Паннонія, м. Веспрем, Угорщина та Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Аттіла Бене, доктор габілітований з галузі мовознавства, професор (Університет імені Бабеша-Бойяї, м. Клуж, Румунія)

Ана Борбель, кандидат філологічних наук (Інститут мовознавства Науково-дослідного центру ім. Етвеша Лоранда, Угорщина)

Ільдико Ванчо, доктор габілітований з галузі мовознавства, професор (Університет Костянтина Філософа в Нітрі, Словаччина)

Томаш Врabelь, кандидат філологічних наук, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Каталін Гнатик, доктор філософії з галузі педагогіки (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Ілона Густі, доктор філософії з галузі педагогіки (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Катерина Дудич, доктор філософії з галузі мовознавства (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Маргаріта Кейс, кандидат історичних наук (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Іштван Козмач, доктор габілітований з галузі мовознавства, доцент (Реформатський університет імені Каролі Гашпара, м. Будапешт, Угорщина)

Анна Коллат, доктор філософії з галузі мовознавства, доцент (Університет в Маріборі, Словенія)

- Міклош Контра**, доктор наук з галузі мовознавства, професор (Реформатський університет імені Каролі Гашпара, м. Будапешт, Угорщина)
- Олександр Кордонец**, кандидат філологічних наук, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)
- Золтан Кормочі**, доктор філософії з галузі мовознавства (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)
- Іштван Ладані**, доктор філософії з галузі літературознавства (Університет Паннонія, м. Веспрем, Угорщина)
- Маріанна Левріні**, доктор педагогічних наук, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)
- Ілона Лехнер**, доктор філософії з галузі мовознавства (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)
- Ана Лехоцькі-Самаржжич**, доктор філософії з галузі мовознавства, професор (Університет Осіек, Хорватія)
- Катерина Маргітч**, кандидат педагогічних наук (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)
- Аніта Марку**, доктор філософії з галузі мовознавства (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна та Католицький університет імені імені Кароля Естергазі, м. Егер, Угорщина)
- Юдіт Наврачіч**, доктор наук з галузі філології, професор (Університет Паннонія, м. Веспрем, Угорщина)
- Василь Сіладі**, доктор філософії з галузі педагогіки (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)
- Сільвія Сотак**, доктор філософії з галузі мовознавства (Науково-дослідний інститут з галузі мовознавства імені Імре Шаму, м. Відень, Австрія)
- Еріка Марія Тодор**, доктор філософії з галузі мовознавства, професор (Науковий університет імені Сапієнція, м. Клуж, Румунія)
- Вікторія Ференц**, доктор філософії з галузі мовознавства (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)
- Катерина Фодор**, доктор філософії з галузі педагогіки (Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Степан Черничко, доктор гуманітарних наук з галузі філології, професор
(Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Тетяна Чонка, кандидат філологічних наук (Закарпатський угорський
інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Василь Чордаш, доктор філософії з галузі літературознавства
(Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна)

Editorial Team

Editor-in-Chief:

Anikó Beregszászi,

PhD in Linguistics, Associate Professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief:

Erzsébet Bárány,

PhD in Linguistics, Associate Professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Executive secretaries of the editorial board:

Vilmos Gazdag,

PhD in Linguistics, Associate Professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Andrea Pósz,

Candidate of Pedagogical Sciences (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Technical editors:

Enikő Tóth-Orosz,

Junior Researcher (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Réka Máté,

Junior Researcher (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Natália Libák,

Associate Professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Editorial Board:

Natália Bánzász, PhD in Philology (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Béla Bárány, PhD in Philology, Associate Professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Csilla Bartha, PhD in Philology (Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary)

Szilvia Bányi, PhD in Linguistics (University of Pannonia, Veszprém, Hungary and Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Attila Benő, Habilitation Doctor in Linguistics, Professor (Babeş-Bolyai University, Cluj, Romania)

Anna Borbély, PhD in Philology (Hungarian Research Centre for Linguistics, Hungary)

István Cserniczkó, Doctor of Humanities in Philology, Professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Tetyána Csonka, PhD in Philology (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

László Csordás, Doctor of Philosophy in Literary Studies (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Katalin Dudics, Doctor of Philosophy in Linguistics (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Viktória Ferenc, Doctor of Philosophy in Linguistics (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Katalin Fodor, Doctor of Philosophy in Pedagogy (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Katalin Hnatik, Doctor of Philosophy in Pedagogy (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Ilona Huszti, Doctor of Philosophy in Pedagogy (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Zoltán Karmacsi, Doctor of Philosophy in Linguistics (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

- Margit Kész**, PhD in History (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)
- Anna Kolláth**, PhD in Linguistics, Associate Professor (University of Maribor, Maribor, Slovenia)
- Miklós Kontra**, Doctor of Sciences in Linguistics, Professor (Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, Budapest, Hungary)
- Olekszandr Kordonec**, PhD in Philology, Associate Professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)
- István Kozmács**, Habilitated Doctor in Linguistics, Associate Professor (Constantine the Philosopher University in Nitra, Slovakia)
- István Ladányi**, PhD in Literary Studies (University of Pannonia, Veszprém, Hungary)
- Ilona Lechner**, Doctor of Philosophy in Linguistics (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)
- Anna Lehocki-Samardžić**, Doctor of Philosophy in Linguistics, Professor (Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Croatia)
- Marianna Lőrinc**, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)
- Katalin Margitics**, Candidate of Pedagogical Sciences (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)
- Anita Márku**, Doctor of Philosophy in Linguistics (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine and Eszterházy Károly Catholic University, Eger, Hungary)
- Judit Navracsics**, Doctor of Philology, Professor (University of Pannonia, Veszprém, Hungary)
- László Szilágyi**, Doctor of Philosophy in Pedagogy (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)
- Szilvia Szoták**, Doctor of Philosophy in Linguistics (Imre Samu Research Institute for Linguistics, Vienna, Austria)
- Erika Mária Tódor**, Doctor of Philosophy in Linguistics, Professor (Sapientia Hungarian University of Transylvania, Cluj, Romania)

Ildikó Vančo, Habilitated Doctor in Linguistics, Professor (Constantine the Philosopher University in Nitra, Slovakia)

Tamás Vrabely, PhD in Philology, Associate Professor (Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ukraine)

Szerkesztőbizottság

Főszerkesztő:

Beregszászi Anikó,

habilitált nyelvészdoktor, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Főszerkesztő-helyettes:

Bárány Erzsébet,

PhD nyelvész, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Felelős szerkesztők:

Gazdag Vilmos,

PhD nyelvész, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Pósze Andrea,

a pedagógiai tudományok kandidátusa (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Technikai szerkesztők:

Tóth-Orosz Enikő,

tudományos munkatárs (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Máté Réka,

tudományos munkatárs (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Libák Natália,

főiskolai docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Szerkesztőbizottság:

Bányász Natália, a filológiai tudományok kandidátusa (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Bárány Béla, a filológiai tudományok kandidátusa (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Bartha Csilla, a filológiai tudományok kandidátusa (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország)

Bátyi Szilvia, PhD nyelvész (Pannon Egyetem, Veszprém, Magyarország, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Benő Attila, habilitált nyelvészdoktor, professzor (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia)

Borbély Anna, a filológiai tudományok kandidátusa (Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Kutatóközpontja, Budapest, Magyarország)

Cserniczkó István, a bölcsészettudományok doktora, professzor (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Csonka Tetyána, a filológiai tudományok kandidátusa (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Csordás László, PhD irodalmár, (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Dudics Katalin, PhD nyelvész, (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Ferenc Viktória, PhD nyelvész, (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Fodor Katalin, PhD pedagógus, (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Hnatik Katalin, PhD pedagógus, (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Huszti Ilona, PhD pedagógus, (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Karmacsi Zoltán, PhD nyelvész, (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Kész Margit, a történelemtudományok kandidátusa (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Kolláth Anna, PhD nyelvész, docens (Maribori Egyetem, Maribor, Szlovénia)

Kontra Miklós, a nyelvtudományok doktora, professzor (Károly Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország)

Kordonec Oleksandr, a filológiai tudományok kandidátusa (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Kozmács István, habilitált nyelvészdoktor, docens (Nyitrai Konstantin Filozofus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Ladányi István, PhD irodalmár (Pannon Egyetem, Veszprém, Magyarország)

Lechner Ilona, PhD nyelvész, (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Lehocki-Samardžić Anna, PhD nyelvész, professzor (Ijosp Juraj Strossmayer Egyetem, Eszék, Horvátország)

Lőrinc Marianna, a pedagógiai tudományok doktora, docens (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Margitics Katalin, a pedagógiai tudományok kandidátusa (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Márku Anita, PhD nyelvész, (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger, Magyarország)

Navracsics Judit, a filológiai tudományok doktora, professzor (Pannon Egyetem, Veszprém, Magyarország)

Szilágyi László, PhD pedagógus, (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

Szoták Szilvia, PhD nyelvész, (Imre Samu Nyelvi Intézet, Bécs, Ausztria)

Tódor Erika Mária, PhD nyelvész, professzor (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia)

Vančo Ildikó, habilitált nyelvészdoktor, professzor (Nyitrai Konstantin Filozofus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Vrábely Tamás, a filológiai tudományok kandidátusa (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna)

УДК 001.891:81'(05)

DOI журнал: 10.58423/2786-6726

DOI випуск: 10.58423/2786-6726/2022-2

Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica: наук. журн. Вип. 1, №2 (2022) / редкол.:
А. Берегсасі, С. Барань, В. Газдаг та ін.: Закарпат. угор. ін-т ім. Ф. Ракоці ІІ. - Берегове :
ЗУІ, 2022. - 304 с. - Текст укр., англ., угор.

ISSN 2786-6726 (online)

ISSN 2786-6718 (print)

«Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica» – це науковий журнал, заснований у 2021 році ЗВО «Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ». Мета видання – висвітлювати та популяризувати сучасні наукові студії в царині української, угорської та іноземної філології, пропагувати наукові досягнення країни в галузі мовознавства та літературознавства.

Журнал індексується:

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

MTMT (<https://www.mtmt.hu/>)

CrossRef

Google Scholar

Відповідальність за зміст і достовірність публікації покладається на авторів. Точки зору авторів публікації можуть не співпадати з точкою зору редколегії.

Відповідальний за випуск:

Аніко Берегсасі

Бібліотечно-інформаційний центр «Опацої Черє Янош» при ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ.

Свідоцтво про державну реєстрацію:

КВ № 25090-15030Р від 08.11.2021 р.

Контактні дані редакції

90202, Закарпатська обл., м. Берегове, вул. І. Франка, буд. 14, корпус 2

Офіційний сайт журналу

<https://aab-philologica.kmf.uz.ua/>

Гарнітура *Sitka Display*. Папір офсетний.

Формат видання 70x100/16.

Умовн. друк. арк. 19,12.

Видавництво Закарпатський угорський інститут ім . Ференца Ракоці ІІ

90200, м.Берегове, пл. Кошута, буд.6.

Електронна пошта: aab-philologica@kmf.org.ua